ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - ଧାତୋଶ୍ଚେଦୁଗିତ୍ କାର୍ଯ୍ୟଂ ତର୍ହ୍ୟଞ୍ଚତେରେବ - ଅଞ୍ଚୁ ବ୍ୟତିରିକ୍ତ ଧାତୁର ଉ-କାର ଇତ୍ (ଲୋପ) ହେଲେ ଙୀପ୍ ହେବନି ।
ଯଥା - ଉଖାସ୍ରତ୍ = (ଉଖା = କୁଣ୍ଡା) ଉଖାୟାଃ ସ୍ରଂସତେ ଇତି ।

ଧାତୁ - ସ୍ରଂସୁ ; ଉଖା + ସ୍ରଂସୁ + କ୍ୱିପ୍ । ଅଞ୍ଚୁଧାତୁ ହେଲେ ଙୀପ୍ ହେବ । ଯଥା - ପ୍ରାଚୀ, ପ୍ରତୀଚୀ । ପ୍ର + ଅଞ୍ଚୁ + କ୍ୱିନ୍ (ଋତ୍ୱିଗ୍ ....) 'ଅନିଦିତାମ୍......' - ଇତି ନ-ଲୋପଃ, ତତଃ ଙୀପ୍, ତତଃ 'ଅଚଃ' ଇତି ଅ-କାର ଲୋପଃ, '*ଚୌ - ପା. ୬.୩.୧୩୮*' ଇତି ଦୀର୍ଘଃ = ପ୍ରାଚୀ ।

(କ) ଶପ୍‌ଶ୍ୟନୋର୍ନିତ୍ୟମ୍ (ପା. ୭.୧.୮୧) -

ଭ୍ୱାଦି ଏବଂ ଦିବାଦି ଧାତୁର ଶତୃ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ଉତ୍ତର ନିତ୍ୟ (ସବୁବେଳେ) ନ-କାର ଆଗମ ହୁଏ । ଯଥା = ଗଚ୍ଛତ୍ - ଗଚ୍ଛନ୍ତୀ, ଦୀବ୍ୟତ୍ - ଦୀବ୍ୟନ୍ତୀ । ଚୁରାଦି, ଣିଜନ୍ତ, ସନନ୍ତ, ଏବଂ ନାମ-ଧାତୁର ରୂପ ଭ୍ୱାଦିଗଣୀୟ ଧାତୁଭଳି ହୋଇଥାଏ । ଅତଏବ ସେହିକ୍ଷେତ୍ରରେ ନ-କାର ଆଗମ ହେବ । ଚିନ୍ତୟତ୍ - ଚିନ୍ତୟନ୍ତୀ, ପୁତ୍ରୀୟତ୍ - ପୁତ୍ରୀୟନ୍ତୀ, ଚିକୀର୍ଷତ୍ - ଚିକୀର୍ଷନ୍ତୀ ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଖ) ଆଚ୍ଛୀନଦ୍ୟୋର୍ନୁମ୍ (ପା.୭.୧.୮୦) -

(ସୂତ୍ରର ପଦ - ଆତ୍, ଶୀ, ନଦ୍ୟୋଃ, ନୁମ୍ ।)

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - (*ନପୁଂସକାଚ୍ଚ - ପା.୭.୧.୧୯*) କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ପ୍ରଥମାର ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟାର ଦ୍ୱିବଚନ ଔ (ଔ = ଔଙ୍ ବିଭକ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୟ ବିଭକ୍ତି ସ୍ଥାନରେ ଆସେ) । କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ଔ ବିଭକ୍ତିରେ ଏବଂ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଈ-ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ଅ-ବର୍ଣ୍ଣାନ୍ତ (ଯେଉଁ ଶବ୍ଦର ଶେଷରେ ଅବର୍ଣ୍ଣ ଥିବ) ଶବ୍ଦ ପରେ ଶତୃ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ବିକଳ୍ପରେ ନ-କାର ଆଗମ ହୁଏ । ଯଥା = ତୁଦତ୍ - ତୁଦତୀ / ତୁଦନ୍ତୀ, ଇଚ୍ଛତ୍ - ଇଚ୍ଛତୀ / ଇଚ୍ଛନ୍ତୀ, ଯାତ୍ - ଯାତୀ / ଯାନ୍ତୀ ଇତ୍ୟାଦି ।

୩. ବନୋ ର ଚ (ପା. ୪.୧.୭) -

ବନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ଥିଲେ, ତା'ର ଉତ୍ତର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଙୀପ୍ ହେବ ଏବଂ ବନ୍-ର 'ନ୍' ସ୍ଥାନରେ 'ର୍' ହେବ । (ବନ୍ = ଵନିପ୍, କ୍ୱନିନ୍, ଵନିପ୍ - ଏହି ତିନି ଗୋଟି ।) ଯଥା = ପାରଦୃଶ୍ୱନ୍ - ପାରଦୃଶ୍ୱରୀ, ବହ୍ୱୃଦୃଶ୍ୱନ୍ - ବହ୍ୱୃଦୃଶ୍ୱରୀ, ଶର୍ବନ୍ - ଶର୍ବରୀ, (ସୁତ୍ରାନମତିକ୍ରାନ୍ତା) ଅତିସୁତ୍ୱରୀ,ସେହିଭଳି ଅତିଧୀବରୀ ।

(କ) ବନୋ ନ ହଶ ଇତି ବକ୍ତବ୍ୟମ୍ (ବାର୍ତ୍ତିକ) -

ହଶନ୍ତ ଧାତୁର ଉତ୍ତର ବିହିତ ବନ୍ -ର ସ୍ଥାନରେ କିନ୍ତୁ ଙୀପ୍ କିମ୍ବା ବ-ସ୍ଥାନରେ ର ହେବନାହିଁ । ଅବାବା । 'ଉଣ୍ ଅପନୟନେ' ବନିପ୍ ; 'ବିଡ୍‌ବନୋଃ -' ଇତ୍ୟାତ୍ୱମ୍ । ଯଥା = ରାଜଯୁଧ୍ୱା (ରାଜାନଂ ଯୋଧିତବତୀ; କ୍ୱନିପ୍ ।

(ଖ) ବହୁବ୍ରୀହୌ ବା (ବାର୍ତ୍ତିକ) -

ବହୁବ୍ରୀହି ସମାସ ହେଲେ ବିକଳ୍ପରେ ହେବ । ଯଥା - ବହୁଧୀବରୀ / ବହୁଧୀବା (ବହବଃ ଧୀବାନଃ ଯସ୍ୟାଃ) ।

୪. ପାଦୋଽନ୍ୟତରସ୍ୟାମ୍ (ପା. ୪.୧.୮) -

କୃତସମାସାନ୍ତ ପାଦ୍ ଶବ୍ଦର ଉତ୍ତର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ବିକଳ୍ପରେ ଙୀପ୍ ଓ ଟାପ୍ ହେବ । ଯଥା = ଦ୍ୱିପାଦ୍ / ତ୍ - ଦ୍ୱିପଦୀ, ତ୍ରିପାଦ୍ / ତ୍ - ତ୍ରିପାଦୀ, ଚତୁଷ୍ପାଦ୍ / ତ୍ - ଚତୁଷ୍ପଦୀ ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - ଙୀପ୍ ହେଲେ ପାଦ୍ ଶବ୍ଦର ପଦ୍ ଆଦେଶ ହୁଏ - *ପାଦଃ ପଦ୍ - ପା. ୬.୪.୧୩୦* ଅନୁସାରେ ଦ୍ୱିପଦୀ ।

(କ) ଟାବୃଚି (ପା. ୪.୧.୯) -

ଋକ୍ ମନ୍ତ୍ରର ପାଦକୁ ବୁଝାଇଲେ ସବୁବେଳେ (ନିତ୍ୟ) ଟାପ୍ ହୁଏ । ଦ୍ୱିପଦା ଋକ୍ । ଏକପଦା ।

୫. ମନଃ (ପା.୪.୧.୧୧) -

ମନ୍ ଭାଗାନ୍ତ (ଯେଉଁ ଶବ୍ଦର ଶେଷଭାଗ ବା ଅଂଶରେ ମନ୍ ଥିବ) ଶବ୍ଦର ଉତ୍ତର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଙୀପ୍ ହେବ ନାହିଁ ।

୬. ଅନୋ ବହୁବ୍ରୀହେଃ (ପା. ୪.୧.୧୨) -

ଅନ୍‌ଭାଗାନ୍ତ ବହୁବ୍ରୀହି ସମାସ ନିଷ୍ପନ୍ନ ଶବ୍ଦରୁ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଙୀପ୍ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯଥା - ବହୁଯଜ୍ୱା ।

୭. ଡାବୁଭାଭ୍ୟାମନ୍ୟତରସ୍ୟାମ୍ (ପା. ୪.୧.୧୩) -

ମନଃ ଏବଂ ଅନୋ ବହୁବ୍ରୀହେଃ - ଏହି ଦୁଇଟି ସୂତ୍ରରେ ଯାହାକୁହାଯାଇଛି, ସେହି ଉଭୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିକଳ୍ପରେ ଡାପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେବ । ଯଥା - ସୀମା (ସୀମନ୍ ଶବ୍ଦରୁ : ମନ୍ ଭାଗାନ୍ତ) - ସୀମାନୌ, ସୀମାନଃ । ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ସୀମା, ସୀମେ, ସୀମାଃ । ବହୁଯଜ୍ୱା (ଅନ୍‌ଭାଗାନ୍ତ ବହୁବ୍ରୀହି) । ଆଉମଧ - ଅତିମହିମା, ସୁପର୍ବା (ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ - ସୁପର୍ବନ), ମହାଧର୍ମା (ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ - ମହାଧର୍ମନ) ।

୮. ଅନ-ଉପଧାଲୋପିନୋଽନ୍ୟତରସ୍ୟାମ୍ (ପା. ୪.୧.୨୮) -

ବହୁବ୍ରୀହି ସମାସ ନିଷ୍ପନ୍ନ ଅନ୍‌ଭାଗାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ପରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ବିକଳ୍ପରେ ଙୀପ୍ ହେବ । ପକ୍ଷେ କେବେ କେବେ ଡାପ୍ - ନିଷେଧ, କେବେ କେବେ ଙୀପ୍ - ନିଷେଧ । ଯଥା = ବହୁରାଜ୍ଞୀ, ବହୁରାଜା (ଙୀପ୍ ନିଷେଧ) । ବହୁରାଜ୍ଞ୍ୟୌ (ଙୀପ୍ ପକ୍ଷେ) ବହୁରାଜେ (ଡାପ୍ ପକ୍ଷେ), ବହୁରାଜାନୌ (ଙୀପ୍ ନିଷେଧ)

୯. ଯଞଶ୍ଚ (ପା. ୪.୧.୧୬) -

ଅପତ୍ୟ ଅର୍ଥରେ ଯଞ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟଯୁକ୍ତ ଶବ୍ଦର ଉତ୍ତରରେ ସ୍ତ୍ରୀତ୍ୱ ବିବକ୍ଷା ହେଲେ ଙୀପ୍ ହୁଏ । ଯଥା = ଗାର୍ଗ୍ୟ - ଗାର୍ଗୀ, ବାତ୍ସ୍ୟ - ବାତ୍ସୀ ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - *ହଲସ୍ତଦ୍ଧିତସ୍ୟ - ପା.୬.୪.୧୫୦* ସୂତ୍ରରେ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ପରେ ଉପଧାଭୂତ ତଦ୍ଧିତ ଯକାରର ଲୋପ ହୁଏ । ସେହି କାରଣରୁ ଗାର୍ଗୀ-ରେ ଯ-କାର ନାହିଁ । "ଗୋତ୍ରଂ ଚ ଚରଣୈଃ ସହ ଇତି *ଜାତିତ୍ୱେଽପି ଜାତେରସ୍ତ୍ରୀବିଷୟାଦଯୋପଧାତ୍ - ପା.୪.୧.୬୩ । ଇତି ନ ଙୀଷ୍ ଯୋପଧତ୍ୱାତ୍ ।" (ବାଳମନୋରମା)* । 'ଯ' ଉପଧାରେ ଥିବାରୁ ଙୀଷ୍ ଲାଗିବ ନାହିଁ ।

୧୦. ବୟସି ପ୍ରଥମେ (ପା.୪.୧.୨୦) -

ବୃଦ୍ଧତ୍ୱ ଭିନ୍ନ ବୟସବାଚକ ଅକାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ପରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଙୀପ୍ ହୁଏ । ଯଥା - କୁମାର - କୁମାରୀ, କିଶୋର - କିଶୋରୀ, ବଧୂଟ - ବଧୂଟୀ, ଚିରଣ୍ଟ - ଚିରଣ୍ଟୀ । *(ବଧୂଟୀଚିରଣ୍ଟ୍ୟୌ ଯୌବନବାଚିନୌ)* ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - *ବୟସ୍ୟଚରମ ଇତି ବାଚ୍ୟମ୍ (ବାର୍ତ୍ତିକ)* -

ବୟସର ଚରମାବସ୍ଥା ଅର୍ଥାତ୍ ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ । ଯଦ୍ୟପି କୌମାର ଯୌବନ ଏବଂ ଜରା ବୋଲି ତିନୋଟି ଅବସ୍ଥା ସ୍ୱୀକୃତ ତଥାପି -

ଆଦ୍ୟେ ବୟସି ନାଧୀତଂ ଦ୍ୱିତୀୟେ ନାର୍ଜିତଂ ଧନମ୍ ।
ତୃତୀୟେ ନ ତପସ୍ତପ୍ତଂ ଚତୁର୍ଥେ କିଂ କରିଷ୍ୟତି ॥

ଉକ୍ତ ଶ୍ଳୋକ ଅନୁସାରେ ଶେଷ ଅବସ୍ଥାକୁ ଚତୁର୍ଥ ଅବସ୍ଥା ବା ଚରମାବସ୍ଥା କୁହାଯାଏ । ଏହି ଅବସ୍ଥା ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟଠାରେ ଙୀପ୍ ହେବ ।

ପୁଣି 'ଅକାରାନ୍ତପରେ' ଏହିଭଳି କୁହାଯିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଲା ଏହି ନିୟମ ଶିଶୁ (ଉ-କାରାନ୍ତ), କନ୍ୟା (ଆ-କାରାନ୍ତ) ଇତ୍ୟାଦିରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହେବନାହିଁ ।

୧୧. ଦ୍ୱିଗୋଃ (ପା. ୪.୧.୨୧) -

ଏହି ସୂତ୍ରରେ ସ୍ତ୍ରିୟାମ୍ ଅତଃ ଏବଂ ଙୀପ୍ - ଏସବୁର ଅନୁବୃତ୍ତି ହୋଇଛି । ଅ-କାରାନ୍ତ ଦ୍ୱିଗୁ ସମାସର ପରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଙୀପ୍ ହୁଏ । ଯଥା

- ପଞ୍ଚବଟୀ, ତ୍ରିଲୋକୀ, ତ୍ରିପଦୀ, ଦଶକୁମାରୀ, ଶତମୂଳୀ, ପଞ୍ଚମୂଳୀ, ସପ୍ତଶତୀ, ଦ୍ୱିପୁରୁଷୀ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - ତ୍ରିଫଳା ଶବ୍ଦ ଅଜାଦିଗଣରେ ପଠିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଦ୍ୱିଗୁରେ ତ୍ରିଫଳୀ ହେବନାହିଁ । ତ୍ରୟାଣାଂ ଫଳାନାଂ ସମାହାରଃ = ତ୍ରିଫଳା । ତେବେ ତ୍ରୀଣି ଫଳାନି ଯସ୍ୟାଃ ସା (ବହୁବ୍ରୀହି) ସ୍ଥଳରେ ତ୍ରିଫଳୀ ହୋଇପାରିବ । **'ପାକକର୍ଣ୍ଣ ...... (ପା.୪.୧.୬୪)** ଇତ୍ୟାଦି ସୂତ୍ରରେ ଙୀଷ୍ । ସେହିପରି ତ୍ର୍ୟନୀକା (ତ୍ରୟାଣାମ୍ ଅନୀକାନାଂ ସମାହାରଃ) - ଅଜାଦିଗଣରେ ପଠିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଙୀପ୍ ହେବନି ।

କିନ୍ତୁ ଦ୍ୱିଗୁ ସମାସରେ *ଦ୍ୱିଗୋଃ-ପା.୪.୧.୨୧* ସୂତ୍ରାନୁସାରେ ଙୀପ୍ ହୁଏ । ଯଥା - ପଞ୍ଚାନାମ୍ ଅଜାନାଂ ସମାହାରଃ = ପଞ୍ଚାଜୀ । କିନ୍ତୁ ତ୍ରୟାଣାଂ ଫଳାନାଂ ସମାହାରଃ = ତ୍ରିଫଳା ମାତ୍ର 'ଫଳ' ଶବ୍ଦ ଯୋଗରେ ଦ୍ୱିଗୁରେ ଟାପ୍ ହୋଇ ତ୍ରିଫଳା ହୁଏ । ଏହା ଅଜାଦି ଗଣରେ ଥିବାରୁ 'ତ୍ରିଫଳୀ' ହେବ ନାହିଁ ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - ତ୍ରିଫଳୀ ଶବ୍ଦ ତିନୋଟି ସନ୍ତାନ ଜନ୍ମ କରିଥିବା ସ୍ତ୍ରୀଲୋକକୁ ମଧ୍ୟ ବୁଝାଏ । କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ 'ତ୍ରୀଣି ଫଳାନି ଯସ୍ୟାଃ ସା' ହୋଇ ବହୁବ୍ରୀହି ସମାସ ହେବ ।

(କ) ପୁରୁଷାତ୍ ପ୍ରମାଣେଽନ୍ୟତରସ୍ୟାମ୍ (ପା. ୪.୧.୨୪) -

ପରିମାଣାର୍ଥକ (ଏକ, ଦୁଇ, ତିନି ଇତ୍ୟାଦି) ପୁରୁଷ ଶବ୍ଦର ପରେ ତଦ୍ଧିତାର୍ଥ ଦ୍ୱିଗୁ ସମାସରେ ବିକଳ୍ପରେ ଟାପ୍ ଏବଂ ଙୀପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେବ । ଯଥା= ଦ୍ୱୌପୁରୁଷୌ ପ୍ରମାଣମ୍ ଅସ୍ୟାଃ = ଦ୍ୱିପୁରୁଷୀ / ଦ୍ୱିପୁରୁଷା ବା ପରିଖା ।

୧୨.ଦାମହାୟନାନ୍ତାଚ୍ଚ (ପା. ୪.୧.୨୭) -

ବହୁବ୍ରୀହି ସମାସରେ ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ଶବ୍ଦ ପୂର୍ବରୁ ଆଉ ଦାମନ୍ ଓ ହାୟନ ଶବ୍ଦର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଙୀପ୍ ହୁଏ । ଯଥା - ଦ୍ୱିଦାମ୍ନୀ (ଦ୍ୱେ ଦାମନୀ ଅସ୍ୟାଃ) ଦ୍ୱିହାୟନୀ (ଦ୍ୱୌ ହାୟନୌ ଅସ୍ୟାଃ) ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - ବୟସ ନ ବୁଝାଇଲେ ଙୀପ୍ ହେବ ନାହିଁ । ଯଥା - ଦ୍ୱିହାୟନା ଶାଳା । ତ୍ରିହାୟନା ଶାଳା ।

୧୩. ଟିଡ୍-ଢାଣଞ୍-ଦ୍ୱୟସଚ୍-ଦଘ୍ନଞ୍-ମାତ୍ରଚ୍-ତୟପ୍-ଠକ୍-ଠଞ୍-କଞ୍-କ୍ୱରପଃ (ପା. ୪.୧.୧୫) -

ଟ୍ ଇତ୍ (ଲୋପହେଉଥିବା) ଶବ୍ଦ ବା ପ୍ରତ୍ୟୟ ବା ଧାତୁ, ଢ, ଅଣ୍, ଅଞ୍, ଦ୍ୱୟସଚ୍, ଦଘ୍ନଞ୍, ମାତ୍ରଚ୍, ତୟପ୍, ଠକ୍, ଠଞ୍, କଞ୍, ଏବଂ କ୍ୱରପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ଉତ୍ତର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଙୀପ୍ ହେବ ।

ଟ୍ ଇତ୍ ଶବ୍ଦ ; ଯଥା - ନଦ (ମୂଳଶବ୍ଦ ନଦଟ୍) ରୁ ନଦୀ, (ପଚାଦି ଗଣରେ ନଦଟ୍ ବୋଲି ପାଠ ଅଛି) । ସେହିଭଳି ଦେବଟ୍ = ଦେବ - ଦେବୀ ।

ଟ୍ ଇତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ; ଯଥା - ଭୟଙ୍କର - ଭୟଙ୍କରୀ, ନିଶାଚର - ନିଶାଚରୀ ।

ଟ୍ ଇତ୍ ଧାତୁ ; ଯଥା - ସ୍ତନନ୍ଧୟୀ ।

ଢ ପ୍ରତ୍ୟୟ; ଯଥା - ବୈନତେୟ - ବୈନତେୟୀ, ରାଧେୟ - ରାଧେୟୀ, ଗାଙ୍ଗେୟ - ଗାଙ୍ଗେୟୀ, ଆତିଥେୟ - ଆତିଥେୟୀ ।

ଅଣ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ; ଯଥା - କୁମ୍ଭକାର - କୁମ୍ଭକାରୀ, ଉପଗବ - ଉପଗବୀ, ତାପସ - ତାପସୀ ।

ଅଞ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ; ଯଥା - ଉତ୍ସ - ଉତ୍ସୀ (ଉତ୍ସ, ପ୍ରସ୍ରବଣ, ବାରି - ଅମରକୋଷ । ଜଣେ ଋଷିଙ୍କର ନାମ ମଧ୍ୟ । ଉତ୍ସସ୍ୟ ଇୟମ୍ - ଏହିଭଳି ବିଗ୍ରହ ବାକ୍ୟରେ ଉତ୍ସାଦିଭ୍ୟୋଽଞ୍) ।

ଦ୍ୱୟସଚ୍ ; ଊରୁ-ଦ୍ୱୟସୀ ବାପୀ । (ଛାତିଏ ପାଣିଥିବା ବାପି) ।

ଦଘ୍ନଚ୍ - ଊରୁଦଘ୍ନୀ ।

ମାତ୍ରଚ୍ - ଊରୁମାତ୍ରୀ ।

ତୟପ୍ - ତ୍ରିତୟୀ, ଦ୍ୱିତୟୀ, ଚତୁଷ୍ଟୟୀ, ପଞ୍ଚତୟୀ, ଉଭୟୀ ।

ଠକ୍ - ଆକ୍ଷିକ - ଅକ୍ଷିକୀ ।

ଠଞ୍ - ଲାବଣିକ - ଲାବଣିକୀ, ବୈୟାସିକ - ବୈୟାସିକୀ ।

କଞ୍ - ଯାଦୃଶ - ଯାଦୃଶୀ, ତାଦୃଶ - ତାଦୃଶୀ ।

କ୍ୱରପ୍ - ନଶ୍ୱର - ନଶ୍ୱରୀ, ଇତ୍ୱର - ଇତ୍ୱରୀ ।

୧୪. ନଞ୍ସ୍ନଞୀ-କକ୍-ଖ୍ୟୁନ୍ତରୁଣ-ତଲୁନାନାମୁପସଂଖ୍ୟାନମ୍ (ବାର୍ତ୍ତିକ) -

ନଞ୍, ସ୍ନଞ୍, ଈକକ୍, ଖ୍ୟୁନ୍, ତରୁଣ, ତଲୁନ - ଏମାନଙ୍କର ପରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଙୀପ୍ ହେବ । ନଞାଦି ପ୍ରଥମ ଚାରୋଟି ପ୍ରତ୍ୟୟ । ଅତଏବ, ଏହିସବୁ ପ୍ରତ୍ୟୟଯୁକ୍ତ ଶବ୍ଦରେ ଙୀପ୍ ହେବ । ଅନ୍ୟ ଦୁଇଟି ଶବ୍ଦ; ଯଥା = ସ୍ତ୍ରୈଣୀ (ନଞ୍), ପୌଂସ୍ନୀ (ସ୍ନଞ୍), ଶାକ୍ତୀକୀ (ଈକକ୍), ଆଢ୍ୟଙ୍କରଣୀ (ଖ୍ୟୁନ୍), ତରୁଣୀ, ତଲୁନୀ ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - ତରୁଣୀ ଏବଂ ତଲୁନୀ ଶବ୍ଦ ଦୁଇଟିରେ 'ବୟସି ପ୍ରଥମେ' ସୂତ୍ରଦ୍ୱାରା ଙୀପ୍ ସିଦ୍ଧ ହେବ ।

୧୫. ତାଚ୍ଛୀଲିକେ ଣେଽପି (ପରି) -

ଶୀଳ (ସ୍ୱଭାବ) ଅର୍ଥରେ ଣ-ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୁକ୍ତ ହେଲେ ତା'ପରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଙୀପ୍ ହେବ । ଯଥା = ଚୌର - ଚୌରୀ ।

୧୬. କିଂ ଯତ୍ତଦ୍ ବହୁଷୁ କୃଞୋଽଜ୍‌ବିଧାନମ୍ (ବାର୍ତ୍ତିକ) -

କିମ୍, ଯତ୍, ତତ୍ ଏବଂ ବହୁ ଶବ୍ଦର ପର କୃ-ଧାତୁଯୁକ୍ତ ହେଲେ ଅଚ୍ ହେବ । ଏଥିପାଇଁ ଏମାନଙ୍କ ପରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଙୀପ୍ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏଠାରେ ଟାପ୍ ହୁଏ । ଯଥା - କିଙ୍କରା, ଯତ୍‌କରା, ତତ୍‌କରା, ବହୁକରା । ତେବେ 'କିଙ୍କର' ର ସ୍ତ୍ରୀ ଅର୍ଥରେ ଙୀପ୍ ହେବ । କିଙ୍କରସ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ = କିଙ୍କରୀ ।

୧୭. ଅନ୍ତର୍ବତ୍ - ପତିବତୋର୍ନୁକ୍ (ପା. ୪.୧.୩୨) -

ଅନ୍ତର୍ବତ୍ ଏବଂ ପତିବତ୍ ଶବ୍ଦର ପରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ (ଋନ୍ନେଭ୍ୟୋ ଙୀପ୍ ସୂତ୍ରଦ୍ୱାରା) ଙୀପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୁକ୍ତ ହେଲେ 'ନୁକ୍' ଆଗମ ହେବ । ଯଥା - ଅନ୍ତର୍ବତ୍ନୀ, ପତିବତ୍ନୀ ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - ଗର୍ଭିଣୀ ଏବଂ ଜୀବଦ୍ଭର୍ତ୍ତୃକା (ଯାହାର ସ୍ୱାମୀ ଜୀବିତ) ଅର୍ଥରେ 'ନୁକ୍' ଆଗମ ହୋଇଥାଏ । ଅନ୍ତର୍ବତ୍ - ଶବ୍ଦରେ ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥରେ 'ମତୁପ୍' ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଉ ନଥିବାରୁ ଅନ୍ତର୍ବତୀ ରୂପ ହୁଏନାହିଁ । ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥରେ ଅର୍ଥାତ୍ 'ଅନ୍ତରସ୍ତି ଅସ୍ୟାଂ ଶାଳାୟାଂ ଘଟଂ' ଯଦି ଏହିଭଳି ବାକ୍ୟ ଥାଏ । କିନ୍ତୁ ପତିମତ୍ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଜୀବଦ୍ଭର୍ତ୍ତୃକା ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟାର୍ଥରେ 'ପତିମତୀ ବସୁନ୍ଧରା' ଏହିଭଳି ବାକ୍ୟହେବ ।

୧୮. ପତ୍ୟୁର୍ନୋ ଯଜ୍ଞସଂଯୋଗେ (ପା. ୪.୧.୩୩) -

ଯଜ୍ଞଫଳଭାଗିନୀ ଅର୍ଥରେ (ଯଜ୍ଞର ପୁଣ୍ୟ ଫଳରେ ଯାହାର ଭାଗଥାଏ) ପତି ଶବ୍ଦର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଙୀପ୍ ହୋଇ ଇ-କାର ସ୍ଥାନରେ ନ୍ ହେବ; ଯଥା - ପତ୍ନୀ ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - ଯଦି କେହି ବୃଷଳର ପତ୍ନୀ ବୋଲି କହେ ତେବେ ବୃଷଳର ଯଜ୍ଞକାର୍ଯ୍ୟ ନ ଥିବାରୁ ସେଠାରେ ବୃଷଳର ପତ୍ନୀ ବୋଲି କୁହାଯିବ କିପରି ? ଏହାର ଉତ୍ତରରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ, ପତ୍ନୀ ଇବ ପତ୍ନୀ = ପତ୍ନୀ, ଅଥବା, ପତ୍ନୀ ଇବ ଆଚରତି ଇତି ପତ୍ନୀ + (ଆଚାର କ୍ୱିବନ୍ତାତ୍) କ୍ୱିପ୍ = ପତ୍ନୀ । (ଏହିଭଳି ବ୍ୟବହାରରେ ଆସୁଥିବା ପତ୍ନୀ ଶବ୍ଦର ରୂପ - ପତ୍ନୀ- ପତ୍ନ୍ୟୌ - ପତ୍ନ୍ୟଃ .... ଇତ୍ୟାଦି ହେବ) ।

୧୯. ବିଭାଷା ସପୂର୍ବସ୍ୟ (ପା. ୪.୧.୩୪) ।

ସମାସରେ ପତିଶବ୍ଦ ଯଦି ଉତ୍ତର (ପରେ) ହୁଏ, ତେବେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ବିକଳ୍ପରେ 'ଙୀପ୍' ହୁଏ ଏବଂ ଇ-କାର ସ୍ଥାନରେ 'ନ୍' ହୁଏ ; ଯଥା - ବୃଦ୍ଧପତିଃ ଏବଂ ବୃଦ୍ଧପତ୍ନୀ (ଏ ଦୁଇଟିଯାକ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଶବ୍ଦ ଅଟେ), ସ୍ଥୂଳପତିଃ ଏବଂ ସ୍ଥୂଳପତ୍ନୀ (ଉଭୟ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ) ଓ ସେହିଭଳି ବୃଷଳପତ୍ନୀ ଏବଂ ବୃଷଳପତିଃ (ଉଭୟ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ) ।

(କ) ନିତ୍ୟଂ ସପତ୍ନ୍ୟାଦିଷୁ (ପା. ୪.୧.୩୫) -

ସପତ୍ନୀ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦକ୍ଷେତ୍ରରେ ସବୁବେଳେ (ନିତ୍ୟ) ଙୀପ୍ ଏବଂ

'ନ୍' ହୁଏ । ସପତ୍ନୀ (ସମାନଃ ପତିର୍ଯସ୍ୟାଃ ସା), ଏକପତ୍ନୀ, ବୀରପତ୍ନୀ, ଭ୍ରାତୃପତ୍ନୀ (ଭ୍ରାତୁଃ ପତ୍ନୀ) ଏବଂ ପୁତ୍ରପତ୍ନୀ (ପୁତ୍ରସ୍ୟ ପତ୍ନୀ) ଇତ୍ୟାଦି ।

୨୦. ପୂତକ୍ରତୋରୈ ଚ (ପା. ୪.୧.୩୬) -

ଭାର୍ଯ୍ୟା ଅର୍ଥରେ ପୂତକ୍ରତୁ ଶବ୍ଦେର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଙୀପ୍ ହୋଇ ଉ-କାର ସ୍ଥାନରେ ଐ-କାର ହୁଏ । ପୂତକ୍ରତୋଃ (ଇନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ) ଭାର୍ଯ୍ୟା = ପୂତକ୍ରତାୟୀ ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - ଏହି ସୂତ୍ରଟି ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଦୁଇଟି ସୂତ୍ରରେ (ଯଥା - ପା. ୪.୧.୩୭ ଏବଂ ୪.୧.୩୮) ପୁଂ ଯୋଗରେ ଅର୍ଥାତ୍ ପୁରୁଷର ସ୍ତ୍ରୀ = ଭାର୍ଯ୍ୟା ଅର୍ଥରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହେବ । ଅତଏବ, ପୂତଃ କ୍ରତୁଃ ଯଯା ସା = ପୂତକ୍ରତୁଃ (ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ) - ଏହି ଭାବରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଗଲେ, ପୂତକ୍ରତାୟୀ ହେବନାହିଁ ।

ଇୟଂ ତ୍ରିସୂତ୍ରୀ ପୁଂଯୋଗ ଏବେଷ୍ୟତେ (ବାର୍ତ୍ତିକ) ।

୨୧. ବୃଷାକପ୍ୟଗ୍ନିକୁସିତକୁସିଦାନାମୁଦାତ୍ତଃ (ପା.୪.୧.୩୭) -

ବୃଷାକପି, ଅଗ୍ନି, କୁସିତ ଏବଂ କୁସିଦ ଶବ୍ଦର ଉତ୍ତର ଉଦାତ୍ତ ଐ ଆଦେଶ ହୋଇ 'ଙୀପ୍' ହେବ । ଯଥା - ବୃଷାକପେଃ ଭାର୍ଯ୍ୟା ବୃଷାକପାୟୀ, (ବୃଷାକପି ଅର୍ଥାତ୍ ବିଷ୍ଣୁ ବା ଶିବ) । ଅଗ୍ନେଃ ଭାର୍ଯ୍ୟା ଅଗ୍ନାୟୀ । କୁସିତସ୍ୟ ଭାର୍ଯ୍ୟା କୁସିତାୟୀ । କୁସିଦସ୍ୟ ଭାର୍ଯ୍ୟା କୁସିଦାୟୀ ।

୨୨. ମନୋରୌ ବା (ପା.୪.୧.୩୮) -

ଭାର୍ଯ୍ୟା ଅର୍ଥରେ ମନୁଶବ୍ଦର ଉତ୍ତର ବିକଳ୍ପରେ 'ଙୀପ୍' ହୋଇ ଉ ସ୍ଥାନରେ ଐ ଅଥବା ଔ ହୁଏ । ମନୋଃ ଭାର୍ଯ୍ୟା = ମନାୟୀ, ମନାବୀ । ବିକଳ୍ପରେ ଙୀପ୍ ନ ହୋଇ ହୁଏ ମନୁଃ (ସ୍ତ୍ରୀ) ।

୨୩. ବର୍ଣ୍ଣାଦନୁଦାତ୍ତାତ୍ତୋପଧାତ୍ତୋ ନଃ (ପା. ୪.୧.୩୯) -

ବର୍ଣ୍ଣବାଚକ ଅନୁଦାତ୍ତ ତକାରୋପଧ (ଯାହାର ଉପଧାରେ ତ-କାର

ଥାଏ) ଅନୁପସର୍ଜନ ଶବ୍ଦର ଉତ୍ତର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ବିକଳ୍ପରେ ଙୀପ୍ ହୋଇ 'ତ୍' ସ୍ଥାନରେ 'ନ୍' ହୁଏ । ଯଥା = ହରିତ - ହରିତା ଏବଂ ହରିଣୀ ; ରୋହିତ / ଲୋହିତ - ରୋହିଣୀ ଏବଂ ରୋହିତା ତଥା ଲୋହିନୀ ଏବଂ ଲୋହିତା ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - '*ବର୍ଣ୍ଣାନାଂ ତ-ନ-ତି-ଣି-ତାନ୍ତାନାମ୍*' ଏହି 'ଫିଟ୍' ସୂତ୍ରରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ ଉଦାହରଣରେ ଆଦି-ଉଦାତ୍ତତ୍ୱ । ଅତଏବ ପରବର୍ତ୍ତୀ ବର୍ଣ୍ଣଗୁଡ଼ିକ ଅନୁଦାତ୍ତ ଅଟନ୍ତି । ସୂତ୍ରରେ କୁହାଯାଇଥିବା ଅନୁଦାତ୍ତ, ଯଥା - ଶ୍ୱେତା (ଏଠାରେ ଙୀପ୍ ନୁହେଁ) 'ତ' ସ୍ଥାନରେ ନ-କାର ମଧ୍ୟ ହୋଇନାହିଁ । କାରଣ, 'ଘୃତାଦୀନାଂ ଚ' ସୂତ୍ରରେ ଶ୍ୱେତ ଶବ୍ଦ ଅନ୍ତୋଦାତ୍ତ ।

(କ) ପିଶଙ୍ଗାଦୁପସଂଖ୍ୟାନମ୍ (ବାର୍ତ୍ତିକ) - 'ପିଶଙ୍ଗ' ଶବ୍ଦର ଉତ୍ତର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ବିକଳ୍ପରେ ଙୀପ୍ ହୁଏ । ଏହି ଶବ୍ଦଟି ବର୍ଣ୍ଣ ବାଚକ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଉପଧାରେ ତ ନାହିଁ ଅତଏବ 'ତୋପଧ' ନୁହେଁ, ଅନୁଦାତ୍ତାନ୍ତ ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ସେଥିପାଇଁ ଏହି ବାର୍ତ୍ତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅନୁସାରେ - ପିଶଙ୍ଗୀ ଏବଂ ପିଶଙ୍ଗା । ପରବର୍ତ୍ତୀ *ଅନ୍ୟତୋ ଙୀଷ୍* - ପା.୪.୧.୪୦ ସୂତ୍ର ବାଧାପାଇଲା ।

(ଖ) ଅସିତ-ପଳିତୟୋର୍ନ (ବାର୍ତ୍ତିକ) - ଅସିତ ଏବଂ ପଳିତ ଶବ୍ଦଦ୍ୱୟରେ "ବର୍ଣ୍ଣାଦନୁଦାତ୍ତାତ୍ ——" ଇତ୍ୟାଦି ସୂତ୍ର ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହେବନାହିଁ । ଅତଏବ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଅସିତା, ପଳିତା ହେବ ।

(ଗ) ଛନ୍ଦସି କ୍ନମେକେ (ବାର୍ତ୍ତିକ) - ଛନ୍ଦସ୍ ଅର୍ଥାତ୍ ବେଦ । ବେଦରେ 'ଙୀପ୍' ଏବଂ 'କ୍ନ' - ଆଦେଶ ହୁଏ । ଅତଏବ, ଅସିତ ଏବଂ ପଳିତ ଶବ୍ଦଦ୍ୱୟର ବୈଦିକରୀତିରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଅସିକ୍ନୀ ଏବଂ ପଳିକ୍ନୀ ହୁଏ ।

(ଘ) ଅବଦାତ ଶବ୍ଦ ଶୁଦ୍ଧତାବାଚୀ ତଥା ବର୍ଣ୍ଣବାଚୀ ନୁହେଁ । ଏଣୁ 'ଙୀପ୍' ନ ହୋଇ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ହେବ ଅବଦାତା ।

୨୪. କେବଳ-ମାମକ-ଭାଗଧେୟ-ପାପାପର-ସମାନାର୍ଯ୍ୟକୃତ - ସୁମଙ୍ଗଳ - ଭେଷଜାଚ୍ଚ (ପା. ୪.୧.୩୦) -

ସଂଜ୍ଞା ବୁଝାଇଲେ କ୍ରିୟା ବେଦରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହେଲେ କେବଳ - ମାମକ - ଭାଗଧେୟ - ପାପ - ଅପର - ସମାନ - ଆର୍ଯ୍ୟକୃତ - ସୁମଙ୍ଗଳ - ଭେଷଜ ଶବ୍ଦର ଉତ୍ତର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ "ଙୀପ୍" ହେବ । ଯଥା - କେବଳୀ (ଅଥୋ ତ ଇନ୍ଦ୍ରଃ କେବଳୀର୍ବିଶଃ), ମାମକୀ (ମାମକୀ ତନୂଃ), ଭାଗଧେୟୀ, ପାପୀ, ଅପରୀ, ସମାନୀ, ଆର୍ଯ୍ୟକୃତୀ, ସୁମଙ୍ଗଳୀ, ଭେଷଜୀ । କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟତ୍ର - କେବଳା ଇତ୍ୟାଦି ହୁଏ ।

ନିୟମାର୍ଥ ହେତୁ ସୂତ୍ରରେ 'ମାମକ' ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି ।

(ଅନୁତତ୍ୱାଦେବ ସିଦ୍ଧେଃ) ତେନ ଲୋକେ ସଜ୍ଞାୟାଂ ମାମିକା ।

୨୫. ଦିକ୍ ପୂର୍ବପଦାତ୍ ଙୀପ୍ (ପା. ୪.୧.୬୦) -

ଦିକ୍‌ବାଚକ ପଦର ପରେ ପ୍ରାଣ୍ୟଙ୍ଗବାଚକ ଶବ୍ଦ (ଯଥା - ମୁଖ ଇତ୍ୟାଦି) ରୁ ଉତ୍ତର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଙୀପ୍ ହେବ । ଯଥା - ପ୍ରାଙ୍ମୁଖୀ, ଙୀଷ୍ ସ୍ଥାନରେ ଙୀପ୍ କରାହୋଇଛି । କାରଣ - ଆଦି ସ୍ୱରର ଉଦାତ୍ତତା ।

ଙୀଷ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ

୧. ବହୁବ୍ରୀହେରୂଧସୋ ଙୀଷ୍ (ପା. ୪.୧.୨୫) -

ବହୁବ୍ରୀହି ସମାସରେ ଊଧସ୍ ଶବ୍ଦର ଉତ୍ତର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଙୀଷ୍ ହୁଏ । *ଊଧସୋଽନଙ୍ - ପା. ୫.୪.୧୩୧* ସୂତ୍ରରେ ବହୁବ୍ରୀହି ସମାସରେ ଊଧସ୍ ଶବ୍ଦ ପରେ ଥିଲେ 'ଅନଙ୍ ଆଦେଶ' ହୁଏ (ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ) । ଯଥା - କୁଣ୍ଡୋଧ୍ନୀ- କୁଣ୍ଡମିବ ଊଧଃ (ସ୍ତନଃ) ଯସ୍ୟାଃ ସା । ସେହିଭଳି = ଘଟୋଧ୍ନୀ, ପୀନୋଧ୍ନୀ ଇତ୍ୟାଦି ।

କିନ୍ତୁ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ନ ହେଲେ ଅନଙ୍ ହେବ ନାହିଁ । ଯଥା - କୁଣ୍ଡୋଧୋ ଧୈନୁକମ୍ (ଧେନୂନାଂ ସମୂହଃ) । ଧୈନୁକମ୍ ଶବ୍ଦ ନପୁଂସକ ଶବ୍ଦ ଅଟେ ।

(ଖ) ଅମତ୍ର (ପାତ୍ର) ଅର୍ଥରେ କୁଣ୍ଡ ଶବ୍ଦର ପରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ 'ଙୀଷ୍' ହୁଏ ; ଯଥା - କୁଣ୍ଡୀ । ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥରେ କୁଣ୍ଡା ।

(ଗ) ଗୋଣଶବ୍ଦରେ ଅବପନ ଅର୍ଥରେ (ଉପ୍ୟତେ ନିକ୍ଷିପ୍ୟତେ ଅସ୍ମିନ୍) ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଙୀଷ୍ ହେବ ; ଯଥା - ଗୋଣୀ । ଏତଦ୍ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟାର୍ଥରେ ଗୋଣା (କୌଣସି ଏକ ସ୍ତ୍ରୀର ନାମ) ।

(ଘ) ସ୍ଥଳ (ପ୍ରାକୃତିକ ଭୂମି)ଠାରେ ଙୀଷ୍ ହୋଇ 'ସ୍ଥଳୀ' ହେବ । ଅନ୍ୟଠାରେ ସ୍ଥଳା ।

(ଙ) ଭାଜ ଶବ୍ଦରୁ ଶ୍ରାଣ (ପକ୍ୱ) ଅର୍ଥରେ ଭାଜୀ । ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥରେ ଭାଜା ।

(ଚ) ନାଗ ଶବ୍ଦରୁ ସ୍ଥୂଳ (ମୋଟା ଯଥା ହାତୀ) ଅର୍ଥରେ ଙୀଷ୍ ହୋଇ ନାଗୀ ହେବ । କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟଅର୍ଥରେ (ଯଥା-ସାପ) ନାଗା ହେବ ।

(ଛ) କାଳ ଶବ୍ଦରୁ ବର୍ଣ୍ଣ (ରୂପ) ଅର୍ଥରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଙୀଷ୍ ହୋଇ ହେବ କାଳୀ । ଅନ୍ୟତ୍ର କାଳା ।

(ଜ) ନୀଳ ଶବ୍ଦରୁ ଅନାଚ୍ଛାଦନ ଅର୍ଥରେ ନୀଳୀ ହେବ, ଅନ୍ୟତ୍ର ଶାଢୀ ଇତ୍ୟାଦି ଅର୍ଥରେ ନୀଳା ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - କେବଳ ଅନାଚ୍ଛାଦନ (ବସ୍ତ୍ରଭିନ୍ନ) ଅର୍ଥରେ ଯେ ସବୁବେଳେ ଙୀଷ୍ ହୋଇ ନୀଳୀ ହେବ ତାହା ନୁହେଁ, ଔଷଧି ଏବଂ ପ୍ରାଣୀ ଅର୍ଥରେ ମଧ୍ୟ ହୁଏ । (*'ନୀଳାଦୋଷଧୌ'* ଏବଂ *'ପ୍ରାଣିନି ଚ'* ଏହି ଦୁଇଟି ବାର୍ତ୍ତିକ ସୂତ୍ର ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଯୋଗ୍ୟ) ।

(ଝ) ଅୟୋବିକାର ଅର୍ଥରେ କୁଶ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଙୀଷ୍ ହୁଏ ; ଯଥା - କୁଶୀ । ଅନ୍ୟ ସ୍ଥଳରେ କୁଶା ।

(ଞ) ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷ ସଙ୍ଗଲାଭର ଇଚ୍ଛା ଯୋଗରେ କାମୁକ ରୁ କାମୁକୀ (ଙୀଷ୍ ହୋଇ) ହୁଏ ; କିନ୍ତୁ ଧନ ଇତ୍ୟାଦିର କାମନାରୁ କାମୁକ ସ୍ଥାନରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ କାମୁକା ହୁଏ ।

(ଟ) କବର (କେଶବିନ୍ୟାସ ଅର୍ଥରେ) ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଙୀଷ୍ ହୋଇ କବରୀ ହୁଏ । ଅନ୍ୟଥାରେ କବରା (ଚିତ୍ରା) ।

୪. ଶୋଣାତ୍ ପ୍ରାଚାମ୍ (ପା. ୪.୧.୪୩) -

ଶୋଣ ଶବ୍ଦର ବିକଳ୍ପରେ ଙୀଷ୍ ହୁଏ । (ଏହା ପୂର୍ବଦେଶୀୟ ବୈୟାକରଣ ମାନଙ୍କ ମତ ।) ଯଥା - ଶୋଣୀ ଏବଂ ଶୋଣା । ଶୋଣ ଶବ୍ଦ ବର୍ଣ୍ଣବାଚୀ, ଆଦି - ଉଦାତ୍ତ ଏବଂ ଅନ୍ତ - ଅନୁଦାତ୍ତ ଅଟେ । *(ବର୍ଣ୍ଣାନାଂ ତଣତିନି ------ଇତ୍ୟାଦି । 'ଅନ୍ୟତୋ ଙୀଷ୍' ଇତି ନିତ୍ୟଂ ଙୀଷି ପ୍ରାପ୍ତେ ବିକଳ୍ପାର୍ଥମିଦଂ ସୂତ୍ରମ୍ ।)*

୫. ବୋତୋ ଗୁଣବଚନାତ୍ (ପା. ୪.୧.୪୪) -

ଉ-କାରାନ୍ତ ଗୁଣବାଚକ ଶବ୍ଦର ପରେ ବିକଳ୍ପରେ ଙୀଷ୍ ହେବ । ଯଥା - ପଟୁ - ପଟ୍ୱୀ, ପଟୁଃ ; ମୃଦୁ - ମୃଦ୍ୱୀ, ମୃଦୁଃ ; ଲଘୁ - ଲଘ୍ୱୀ, ଲଘୁଃ; ତନୁ - ତନ୍ୱୀ, ତନୁଃ ; ସାଧୁ - ସାଧ୍ୱୀ, ସାଧୁଃ ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - ସୂତ୍ରରେ 'ଉତଃ' କାହିଁକି ଲେଖାହୋଇଛି ? ଯେପରିକି ଶୁଚିଃ । ଏଠାରେ ଏହା ହ୍ରସ୍ୱ ଉକାରାନ୍ତ ହୋଇ ନଥିବାରୁ ଶୁଚ୍ୱୀ ହେଉନାହିଁ । ସେହିପରି, ଆଖୁଃ । ଏଠାରେ ହ୍ରସ୍ୱ ଉକାରାନ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଗୁଣବାଚକ ନ ହୋଇଥିବାରୁ 'ଆଖ୍ୱୀ' ହେଲା ନାହିଁ ।

୬. ବହ୍ୱାଦିଭ୍ୟଶ୍ଚ (ପା. ୪.୧.୪୫) -

ବହୁ ପ୍ରଭୃତିଶବ୍ଦର ଉତ୍ତର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ବିକଳ୍ପରେ ଙୀଷ୍ ହେବ ; ଯଥା - ବହୁ - ବହ୍ୱୀ, ବହୁଃ ; କପି - କପୀ, କପିଃ ; ଶକ୍ତି - ଶକ୍ତୀ, ଶକ୍ତିଃ ; ଗତି - ଗତୀ, ଗତିଃ ; ଅହି - ଅହୀ, ଅହିଃ ; ମୁନି - ମୁନୀ, ମୁନିଃ ; ପଦ୍ଧତି - ପଦ୍ଧତୀ, ପଦ୍ଧତିଃ ; ଯଷ୍ଟି - ଯଷ୍ଟୀ, ଯଷ୍ଟିଃ ; ଚଣ୍ଡ - ଚଣ୍ଡୀ, ଚଣ୍ଡା ; ଅରାଳ - ଅରାଳୀ, ଅରାଳା ; କୃପଣ - କୃପଣୀ, କୃପଣା ; ବିକଟ - ବିକଟୀ, ବିକଟା; କଲ୍ୟାଣ - କଲ୍ୟାଣୀ, କଲ୍ୟାଣା ; ପୁରାଣ - ପୁରାଣୀ, ପୁରାଣା ; ବିଶାଳ - ବିଶାଳୀ, ବିଶାଳା ; ଉଦାର - ଉଦାରୀ, ଉଦାରା ଇତ୍ୟାଦି ।

(କ) କୃଦିକାରାଦକ୍ତିନଃ (ବାର୍ତ୍ତିକ) -

କ୍ତିନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କୃତ୍ - ପ୍ରତ୍ୟୟର ଇ-କାରର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ବିକଳ୍ପରେ 'ଙୀଷ୍' ହୁଏ । ଯଥା - ରାତ୍ରି = ରା (ଧାତୁ) + ତ୍ରିପ୍ = ରାତ୍ରୀ, ରାତ୍ରିଃ ; ଧରଣି - ଧରଣୀ, ଧରଣିଃ ; ଭୂମି - ଭୂମୀ, ଭୂମିଃ ; ଅଟବି - ଅଟବୀ, ଅଟବିଃ ; ମଣି - ମଣୀ, ମଣିଃ ; ସୂଚି - ସୂଚୀ, ସୂଚିଃ ; ରଜନି - ରଜନୀ, ରଜନିଃ ; ଶ୍ରେଣି - ଶ୍ରେଣୀ, ଶ୍ରେଣିଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଖ) ସର୍ବତୋଽକ୍ତିନ୍ନର୍ଥାଦିତ୍ୟେକେ (ଗଣସୂତ୍ର) -

ଅନେକଙ୍କ ମତରେ କ୍ତିନ୍ - ପ୍ରତ୍ୟୟର ଅର୍ଥ ବ୍ୟତୀତ ସମସ୍ତ ଇକାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦରୁ ପରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ବିକଳ୍ପରେ ଙୀଷ୍ ହୁଏ । ଯଥା - ଶକଟି - ଶକଟୀ, ଶକଟିଃ ; କିନ୍ତୁ କ୍ତିନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ ଯଥା - ମୁକ୍ତି, ଶକ୍ତି ଇତ୍ୟାଦିରେ 'ଙୀଷ୍' ହେବ ନାହିଁ । କାରଣ ଏ ଗୁଡ଼ିକ କ୍ତିନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ ।

(ଗ) ନିତ୍ୟଂ ଛନ୍ଦସି (ପା. ୪.୧.୪୬) -

ଯଦି ବହ୍ୱ ଇତ୍ୟାଦି ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ବେଦବିଷୟକ ହୋଇଥାଏ, ତେବେ ଏହା ନିତ୍ୟ (ସାର୍ବକାଳିକ) 'ଙୀଷ୍' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଦ୍ୱାରା ସ୍ତ୍ରୀତ୍ୱ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ ।

୭. ଭୁବଶ୍ଚ (ପା. ୪.୧.୪୭) -

ବେଦ ବିଷୟକ ପ୍ରୟୋଗରେ ଭୂ ଶବ୍ଦରୁ ମଧ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ନିତ୍ୟ 'ଙୀଷ୍' ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା = ବିଭ୍ୱୀ, ପ୍ରଭ୍ୱୀ, ସୁଭ୍ୱୀ ।

୮. ପୁଂଯୋଗାଦାଖ୍ୟାୟାମ୍ (ପା.୪.୧.୪୮) -

ପୁରୁଷ ସହ ସମ୍ବନ୍ଧ (ପୁଂଯୋଗ) ଥିବାରୁ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହେବାକୁ ଥିବା ପୁରୁଷ - ବିଶେଷ - ବାଚକ ପ୍ରାତିପଦିକରୁ ସ୍ତ୍ରୀ-ତ୍ୱ ବିବକ୍ଷା ହେଲେ 'ଙୀଷ୍' ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା - ଗୋପସ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ - ଗୋପୀ । ସେହିଭଳି ବ୍ରାହ୍ମଣୀ, ଶୂଦ୍ରୀ, ଗଣକୀ, ନାପିତୀ, କ୍ଷତ୍ରିୟୀ, ରାଜ୍ଞୀ, ବୈଶ୍ୟୀ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - ସ୍ତ୍ରୀ (ଭାର୍ଯ୍ୟା) ଅର୍ଥରେ ନ ହେଲେ 'ଙୀଷ୍' ହେବନାହିଁ । ଯଥା - ଶୂଦ୍ରା (ଶୂଦ୍ରଜାତୀୟା ସ୍ତ୍ରୀ), ଗୋପା (ଯିଏ ନିଜେ ଗାଈ ପାଳେ ବା ରଖେ) ଯା ତୁ ସ୍ୱୟମେବ ଗାଃ ପାତି, ନ ତୁ ଗୋପସ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ ।

ସୂର୍ଯ୍ୟାଦ୍‌ଦେବତାୟାଂ ଚାପ୍ ବାଚ୍ୟ (ବାର୍ତ୍ତିକ) - ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଦେବତା ସ୍ତ୍ରୀ ଅର୍ଥରେ 'ଚାପ୍' ହୁଏ ; ଯଥା - ସୂର୍ଯ୍ୟା = ଛାୟା । (ମାନବୀ ସ୍ତ୍ରୀ ଅର୍ଥରେ ସୂରୀ = କୁନ୍ତୀ) ।

ପାଳକାନ୍ତାନ୍ନ (ବାର୍ତ୍ତିକ) -

ଗୋପାଳକସ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ - ଗୋପାଳିକା । ସେହିଭଳି ଅଶ୍ୱପାଳିକା ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - 'ପୁଂଯୋଗାଦାଖ୍ୟାୟାମ୍' ସୂତ୍ରରେ 'ପୁଂ ଯୋଗ' ଶବ୍ଦଦ୍ୱାରା ସ୍ତ୍ରୀ (ଭାର୍ଯ୍ୟା) ବୁଝାଏ । ଅନ୍ୟତ୍ର ହୁଏନାହିଁ । ଯଥା - କେକୟସ୍ୟ ଦୁହିତା - କେକୟୀ । ସେହିଭଳି - ଦେବକୀ ।

କେହି କେହି ଦୁହିତା ଅର୍ଥରେ ଗୌରାଦିଗଣରେ ଏହାକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ଙୀଷ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟର ପ୍ରୟୋଗ କରନ୍ତି ।

୯. ଇନ୍ଦ୍ର-ବରୁଣ-ଭବ-ଶର୍ବ-ରୁଦ୍ର-ମୃଡ଼-ହିମାରଣ୍ୟ-ଯବ-ଯବନ-ମାତୁଳାଚାର୍ଯ୍ୟାଣାମାନୁକ୍ (ପା. ୪.୧.୪୯) -

ଇନ୍ଦ୍ର, ବରୁଣ, ଭବ, ଶର୍ବ, ରୁଦ୍ର, ମୃଡ଼, ହିମ, ଅରଣ୍ୟ, ଯବ, ଯବନ, ମାତୁଳ ଏବଂ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ଉତ୍ତର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ 'ଆନୁକ୍' ଆଗମ ହୋଇ 'ଙୀଷ୍' ହୁଏ । ଯଥା- ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ, ବରୁଣାନୀ, ଭବାନୀ, ମୃଡ଼ାନୀ ଏବଂ ରୁଦ୍ରାଣୀ ।

(କ) ହିମ ଏବଂ ଅରଣ୍ୟ ଶବ୍ଦରେ ମହତ୍ତ୍ୱ ଅର୍ଥରେ ଆନୁକ୍ ହୁଏ । ଯଥା - ମହତ୍ ହିମମ୍ = ହିମାନୀ ; ମହତ୍ ଅରଣ୍ୟମ୍ = ଅରଣ୍ୟାନୀ ।

(ଖ) ଯବାଦ୍ଦୋଷେ (ବାର୍ତ୍ତିକ) -

ଦୋଷ ଅର୍ଥରେ ଯବଶବ୍ଦରେ ଆନୁକ୍ ଆଗମ ହୁଏ ।

ଯଥା - ଦୁଷ୍ଟୋ ଯବଃ = ଯବାନୀ ।

(ଗ) ଯବନାଲ୍ଲିପ୍ୟାମ୍ (ବାର୍ତ୍ତିକ) -

ଲିପି ଅର୍ଥରେ ଯବନ ଶବ୍ଦରେ ଆନୁକ୍ ଏବଂ ଙୀଷ୍ ହୁଏ ।

ଯଥା - ଯବନାନୀ ।

(ଘ) ଉପାଧ୍ୟାୟମାତୁଳାଭ୍ୟାଂ ବା (ବାର୍ତ୍ତିକ) -

ଉପାଧ୍ୟାୟ ଏବଂ ମାତୁଳ ଶବ୍ଦରେ ସ୍ତ୍ରୀ ଅର୍ଥରେ ବିକଳ୍ପରେ ଆନୁକ୍ ହୁଏ । ଯଥା - ମାତୁଳୀ ଏବଂ ମାତୁଳାନୀ ; ଉପାଧ୍ୟାୟୀ ଏବଂ ଉପାଧ୍ୟାୟାନୀ ।

(ଙ) ଆଚାର୍ଯ୍ୟାଦଣତ୍ୱଂ ଚ (ବାର୍ତ୍ତିକ) -

ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଶବ୍ଦର ଉତ୍ତର 'ଆନୁକ୍' ଆଗମ ହେଲେ 'ଣତ୍ୱ' ହୁଏ ନାହିଁ, ତେଣୁ ଆଚାର୍ଯ୍ୟାଣୀ ନହୋଇ ହେବ ଆଚାର୍ଯ୍ୟାନୀ ।

(ଚ) ଅର୍ଯ୍ୟକ୍ଷତ୍ରିୟାଭ୍ୟାଂ ବା ସ୍ୱାର୍ଥେ (ବାର୍ତ୍ତିକ) -

ଅର୍ଯ୍ୟ (ବୈଶ୍ୟ) ଏବଂ କ୍ଷତ୍ରିୟ ଶବ୍ଦର ପରେ 'ଆନୁକ୍' ଏବଂ 'ଙୀଷ୍' ବିକଳ୍ପରେ ହୁଏ ଯଦି ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ପ୍ରୟୋଗ କେବଳ ଭାର୍ଯ୍ୟା ଅର୍ଥରେ ନ ହୋଇଥାଏ ; ଯଥା - ଅର୍ଯ୍ୟାଣୀ, ଅର୍ଯ୍ୟା (ଟାପ୍)ସ୍ୱାମିନୀ ବୈଶ୍ୟା ; କ୍ଷତ୍ରିୟାଣୀ, କ୍ଷତ୍ରିୟା । କିନ୍ତୁ କେବଳ ଭାର୍ଯ୍ୟା ଅର୍ଥରେ ସବୁବେଳେ 'ଙୀଷ୍' ହୁଏ ; ଯଥା - ଅର୍ଯୀ, କ୍ଷତ୍ରିୟୀ ।

(ଛ) ମୁଦ୍‌ଗଲାଚ୍ଛନ୍ଦସି ଲିଚ୍ଚ (ବାର୍ତ୍ତିକ) -

ବେଦରେ ମୁଦ୍‌ଗଲ ଶବ୍ଦ ପରେ 'ଙୀଷ୍' ଏବଂ 'ଆନୁକ୍' ହେବ ଏବଂ ଏଠାରେ ତାହାକୁ 'ଲିତ୍' (ଲ୍ ଇତ୍ ଯାହାର) ବୋଲି ଧରାଯିବ ଯଥା - ମୁଦ୍‌ଗଲାନୀ ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - ବ୍ରହ୍ମାଣୀ = ବ୍ରହ୍ମଣଃ ସ୍ତ୍ରୀ, ଏପରି ସିଦ୍ଧିପାଇଁ କୌଣସି ସୂତ୍ରର ପ୍ରୟୋଗ ନାହିଁ, ଅତଏବ ବ୍ରହ୍ମାଣମ୍ ଆନୟତି (ଜୀବୟତି) ଇତି ବ୍ରହ୍ମାଣଃ = ବ୍ରହ୍ମନ୍ + ଅନ୍ (ଣିଚ) + ଅଣ୍ (କର୍ମଣ୍ୟଣ) । ବ୍ରହ୍ମାଣ + ଙୀପ୍ = ବ୍ରହ୍ମାଣୀ । ଆଉ ମଧ୍ୟ ମହେନ୍ଦ୍ରାଣୀ ପଦଟି ମହତୀ ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ - ଏହିପରି ସିଦ୍ଧ ହେବ ।

୧୦. କ୍ରୀତାତ୍ କରଣପୂର୍ବାତ୍ (ପା.୪.୧.୫୦) -

କରଣକାରକ ପୂର୍ବରେ ଥିଲେ ଅ-କାରାନ୍ତ କ୍ରୀତ ଶବ୍ଦର ପରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ 'ଙୀଷ୍' ହୁଏ । ଯଥା - ବସ୍ତ୍ରକ୍ରୀତଃ (ବସ୍ତ୍ରେଣ କ୍ରୀତଃ - ଲୁଗାଦେଇ ଯିଏ କିଣାଯାଇଥାଏ) - ବସ୍ତ୍ରକ୍ରୀତୀ । ସେହିଭଳି ଯବକ୍ରୀତ - ଯବକ୍ରୀତୀ ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - ଧନକ୍ରୀତରୁ ଧନକ୍ରୀତା ହେବ । କାରଣ ବସ୍ତ୍ରକ୍ରୀତୀ ସ୍ଥାନରେ ବସ୍ତ୍ରକ୍ରୀତ + ଙୀଷ୍ ହୋଇଛି ; କିନ୍ତୁ ଧନକ୍ରୀତା କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଥମେ ଟାବନ୍ତ ପ୍ରକୃତିକ ସୁବନ୍ତ ସହ ସମାସ ହୁଏ । ଧନେନ କ୍ରୀତା । ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ, ପୂର୍ବରୁ କରଣକାରକ ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ 'ଙୀଷ୍' ହେବନାହିଁ ; ଯଥା - ସୁକ୍ରୀତା ।

୧୧. କ୍ତାଦଳ୍ପାଖ୍ୟାୟାମ୍ (ପା. ୪.୧.୫୧) -

ସ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ ଯଦି ଅଳ୍ପତା ପ୍ରତିପାଦକ ହୁଏ, ପୂର୍ବରେ କରଣ କାରକ ଥାଇ କ୍ତ-ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦାନ୍ତ ପ୍ରାତିପଦିକରୁ ସ୍ତ୍ରୀତ୍ୱ ବିବକ୍ଷା ହେଲେ 'ଙୀଷ୍' ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା - ଅଭ୍ରଲିପ୍ତୀ ଦ୍ୟୌଃ (ଅଳ୍ପେନ ଅଭ୍ରେଣ ଲିପ୍ତା = ଅଳ୍ପମେଘାଚ୍ଛନ୍ନ ଆକାଶ) ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - ସୂତ୍ରରେ ଅଳ୍ପ ଶବ୍ଦ ଲେଖିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଲା ଅଳ୍ପ ନ ବୁଝାଇଲେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ 'ଙୀଷ୍' ହେବନାହିଁ ; ଯଥା - ଚନ୍ଦନଲିପ୍ତା ଅଙ୍ଗନା, ଜଳପୂର୍ଣ୍ଣା ଘଟୀ ଇତ୍ୟାଦି *(ଅଳ୍ପତ୍ୱଂ କରଣତ୍ୱଂ କ୍ରିୟାତ୍ୱଂ ବା - ବାଳମନୋରମା ଟୀକା ।)*

୧୨. ବହୁବ୍ରୀହେଶ୍ଚାନ୍ତୋଦାତ୍ତାତ୍ (ପା. ୪.୧.୫୨) -

ବହୁବ୍ରୀହି ସମାସ ନିଷ୍ପନ୍ନ ପଦଟି ଅନ୍ତୋଦାତ୍ତ (ଅନ୍ତସ୍ୱର ଉଦାତ୍ତ

ଯାହାର) ହେଲେ, ଅ-କାରାନ୍ତ କ୍ରାନ୍ତ (କ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଶେଷରେ ବିଧାନ ହୋଇଛି ଯାହାର) ପ୍ରାତିପଦିକ ହେଲେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଙୀଷ୍ ହେବ ।

(କ) ଜାତିପୂର୍ବାଦିତି ବକ୍ତବ୍ୟମ୍ (ବାର୍ତ୍ତିକ)-

ପୂର୍ବପଦଟି ଜାତି ବାଚକ ହେଲେ ହିଁ ଏହି ନିୟମଟି ଗ୍ରହଣ ଯୋଗ୍ୟ ଅଟେ । ଯଥା- ଉରୁଭିନ୍ନୀ = ଉରୁ ଭିନ୍ନୌ (ଅସଂଯୁକ୍ତୌ) ଯସ୍ୟାଃ ଇତି ବିଗ୍ରହଃ । ଜାତିବାଚକ ନ ହେଲେ ଙୀଷ୍ ହେବନାହିଁ ଯେପରିକି - ବହୁକ୍ରୀତା ।

(ଖ) ଜାତାନ୍ତାନ୍ନ (ବାର୍ତ୍ତିକ) -

'ଜାତ' ଶବ୍ଦ ଶେଷରେ ଥିଲେ ଙୀଷ୍ ହୁଏ ନାହିଁ ; ଯଥା - ଦନ୍ତଜାତା ।

(ଗ) ପାଣିଗୃହୀତୀ ଭାର୍ଯ୍ୟାୟାମ୍ (ବାର୍ତ୍ତିକ) -

ଭାର୍ଯ୍ୟାକୁ ବୁଝାଇଲେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ 'ଙୀଷ୍' ହୋଇ ପାଣିଗୃହୀତୀ ହେବ । ଯଦି ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥ ବୁଝାଏ ପାଣିଗୃହୀତା (ଯେ କୌଣସି ସ୍ତ୍ରୀଲୋକକୁ ପୁରୁଷ ରଖିଥାଏ ତେବେ ସିଏ ପାଣିଗୃହୀତା = ରକ୍ଷିତା ।)

୧୩. ଅସ୍ୱାଙ୍ଗପୂର୍ବପଦାଦ୍ୱା (ପା. ୪.୧.୫୩) -

ବହୁବ୍ରୀହି ସମାସରେ ସ୍ୱାଙ୍ଗବାଚକ (ନିଜର ଅଙ୍ଗ, ଯଥା - ମୁଖ ଇତ୍ୟାଦି) ପୂର୍ବକୁ ନଥିଲେ ଅ-କାରାନ୍ତ କ୍ରାନ୍ତ ଅବୋଦାର ପଦର ପରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଙୀଷ୍ ହେବ । (ପୂର୍ବ ସୂତ୍ରରେ 'ଙୀଷ୍' ନିତ୍ୟ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ତାହାର ବିକଳ୍ପ ଦିଆଗଲା ।) ଯଥା - ସୁରାପୀତୀ, ସୁରାପୀତା ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - ସୂତ୍ରରେ 'ଅସ୍ୱାଙ୍ଗ' ଲେଖାଅଛି । ସ୍ୱାଙ୍ଗ କ'ଣ ତାହା ଦେଖାଯାଉ । ଏହା ତିନି ପ୍ରକାରର -

(କ) ଅଦ୍ରବଂ ମୂର୍ତ୍ତିମତ୍ ସ୍ୱାଙ୍ଗଂ ପ୍ରାଣିସ୍ଥମବିକାରଜମ୍ - ଯାହା (ତରଳ) ଦ୍ରବ୍ୟ ନୁହେଁ, ମୂର୍ତ୍ତିଯୁକ୍ତ, ରୋଗାଦି ବିକାରଜାତ ନୁହେଁ ।

ପ୍ରାଣୀଠାରେ ଥାଏ । ଯେପରିକି ମୁଖ, ଚକ୍ଷୁ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଯଥା - ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ, ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖା ; ଅତିକେଶୀ, ଅତିକେଶା ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୁସ୍ୱେଦା - ଦ୍ରବ ହୋଇଥିବାରୁ,

ସୁଜ୍ଞାନା - ଅମୂର୍ତ୍ତ ହୋଇଥିବାରୁ,

ସୁମୁଖଶାଳା - ଅପ୍ରାଣିସ୍ଥ ହୋଇଥିବାରୁ,

ସୁଶୋଫା - ବିକାରଜ ହୋଇଥିବାରୁ - ଙୀଷ୍ ହୋଇନାହିଁ ।

(ଖ) ଅତତ୍‌ସ୍ଥଂ ତତ୍ର ଦୃଷ୍ଟଂ ଚ - ଯାହା ସାଧାରଣତଃ ପ୍ରାଣୀଠାରେ ଦେଖାଯାଏ ଯଦି ପ୍ରାଣିଭିନ୍ନ ପଦାର୍ଥଠାରେ ତା'ର ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ । *(ଅପ୍ରାଣିସ୍ଥମପି ପ୍ରାଣିନି ଦୃଷ୍ଟତ୍ୱାତ୍)* । ଯଥା - ବୟୋବୃଦ୍ଧି ସହ କୁଟ-କଟାଦି ।

ଉଦାହରଣ - ସୁକେଶୀ, ସୁକେଶା ବା ରଥ୍ୟା ।

(ଗ) ତେନ ଚେତ୍ତଥା ଯୁତମ୍ - ଅପ୍ରାଣିଠାରେ ହେଉ ବା ପ୍ରାଣୀଠାରେ ହେଉ, ଆକୃତି ବିଶିଷ୍ଟ ଅବୟବଦ୍ୱାରା ପ୍ରାଣୀଭଳି ସମ୍ବନ୍ଧ ରଖିଥିବା -

ଯଥା - ମୃତ୍ତିକା ନିର୍ମିତ ପ୍ରତିମାର କେଶ ସ୍ତନାଦି ।

ପ୍ରାଣିସଦୃଶଠାରେ ପ୍ରାଣିପରି ଅଙ୍ଗ ଥିବାରୁ ବିକଳ୍ପ ହେଲା ।

ଉଦାହରଣ - ସୁସ୍ତନୀ, ସୁସ୍ତନା ବା ପ୍ରତିମା ।

୧୪. ସ୍ୱାଙ୍ଗାଚ୍ଚୋପସର୍ଜନାଦସଂଯୋଗୋପଧାତ୍ (ପା.୪.୧.୫୪) -

ଉପଧା (ଶେଷର ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣ) ରେ ଯୁକ୍ତାକ୍ଷର ନ ଥିଲେ ଉପସର୍ଜନ ପ୍ରାଣୀର ଅଙ୍ଗବାଚକ ଅକାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ପରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ବିକଳ୍ପରେ ଙୀଷ୍ ହୁଏ । ଯଥା - ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ, ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖା; ସୁକେଶୀ, ସୁକେଶା; ସୁସ୍ତନୀ, ସୁସ୍ତନା ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - ସୂତ୍ରରେ ଅଧିକାର ଭାବରେ ବହୁବ୍ରୀହି ଆସିଲେ ମଧ୍ୟ ଉପସର୍ଜନ କହିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ, ବହୁବ୍ରୀହି ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ସମାସ ସ୍ଥଳରେ

ମଧ୍ୟ ଏହି ବିଧାନ ହୋଇପାରେ ; ଯଥା - ଅତିକେଶୀ ଶବ୍ଦଟି ତତ୍ପୁରୁଷ ସମାସରେ ହେଲେ ମଧ୍ୟ 'ଙୀଷ୍' ହେବ । (ଅତିକ୍ରାନ୍ତା କେଶମ୍ (ପ୍ରାଦିଗଣରେ ଆସୁଥିବାରୁ) *ଅତ୍ୟାଦୟଃ କ୍ରାନ୍ତାଦ୍ୟର୍ଥେ ଦ୍ୱିତୀୟୟା)*

(କ) ନାସିକୋଦରୌଷ୍ଠ-ଜଙ୍ଘା - ଦନ୍ତ - କର୍ଣ୍ଣ - ଶୃଙ୍ଗାଚ୍ଚ (ପା. ୪.୧.୫୫)

ଉପସର୍ଜନଭୂତ ନାସିକା ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ପରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ବିକଳ୍ପରେ 'ଙୀଷ୍' ହୁଏ । ଯଥା - ତୁଙ୍ଗନାସିକୀ, ତୁଙ୍ଗନାସିକା ; କୃଶୋଦରୀ, କୃଶୋଦରା ; ସହୋଦରୀ, ସହୋଦରା ; ବିମ୍ବୋଷ୍ଠୀ, ବିମ୍ବୋଷ୍ଠା ; ସୁଜଙ୍ଘୀ, ସୁଜଙ୍ଘା ; ଶୁଭ୍ରଦନ୍ତୀ, ଶୁଭ୍ରଦନ୍ତା ; ସୁକର୍ଣ୍ଣୀ, ସୁକର୍ଣ୍ଣା ; ସୁଶୃଙ୍ଗୀ. ସୁଶୃଙ୍ଗା ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଖ) ଅଙ୍ଗଗାତ୍ରକଣ୍ଠେଭ୍ୟୋ ବକ୍ତବ୍ୟମ୍ (ବାର୍ତ୍ତିକ)-

ଉପସର୍ଜନଭୂତ ଅଙ୍ଗ, ଗାତ୍ର ଏବଂ କଣ୍ଠ ଶବ୍ଦର ପରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ବିକଳ୍ପରେ ଙୀଷ୍ ହୁଏ । ଯଥା - ତନ୍ୱଙ୍ଗୀ, ତନ୍ୱଙ୍ଗା ; ଚାର୍ବଙ୍ଗୀ, ଚାର୍ବଙ୍ଗା ; ସୁଗାତ୍ରୀ, ସୁଗାତ୍ରା ; ସୁକଣ୍ଠୀ, ସୁକଣ୍ଠା ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଗ) ପୁଚ୍ଛାଚ୍ଚ (ବାର୍ତ୍ତିକ) -

ଉପସର୍ଜନଭୂତ ପୁଚ୍ଛ (ଲାଙ୍ଗୁଡ଼) ଶବ୍ଦର ପରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ବିକଳ୍ପରେ 'ଙୀଷ୍' ହୁଏ । ଯଥା - ସୁପୁଚ୍ଛୀ, ସୁପୁଚ୍ଛା ।

(ଘ) କବରମଣିବିଷଶରେଭ୍ୟୋ ନିତ୍ୟମ୍ (ବାର୍ତ୍ତିକ) -

କବର (ଚିତ୍ରବିଚିତ୍ର), ମଣି, ବିଷ ଏବଂ ଶର ଶବ୍ଦର ପରେ ଆସୁଥିବା ପୁଚ୍ଛ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତରରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଙୀଷ୍ ନିତ୍ୟ ଅଟେ ।

ଯଥା - କବରପୁଚ୍ଛୀ, ମଣିପୁଚ୍ଛୀ, ବିଷପୁଚ୍ଛୀ, ଶରପୁଚ୍ଛୀ ।

(ଙ) ଉପମାନାତ୍ ପକ୍ଷାଚ୍ଚ ପୁଚ୍ଛାଚ୍ଚ (ବାର୍ତ୍ତିକ) -

ଉପମାନ ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁ ପଦାର୍ଥକୁ ବାହାରୁ ଅଣାଯାଇ ନିକଟସ୍ଥ

ପଦାର୍ଥ ସହ ତୁଳନା କରାଯାଏ ଯଥା - ନିକଟରେ ଥିବା ମୁଖ ଉପମେୟ ସହ ଯାହାକୁ ଅଣାଯାଇଥିବା ଚନ୍ଦ୍ର (ଉପମାନ) ।

ଉପମାନ ପରେ ପକ୍ଷ ଏବଂ ପୁଚ୍ଛ ଶବ୍ଦର ପରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଙୀଷ୍ ନିତ୍ୟ ଅଟେ । ଯଥା - ଉଲୂକପକ୍ଷୀ ଶାଳା, ଉଲୂକପୁଚ୍ଛୀ ସେନା ।

(ଚ) ନ କ୍ରୋଡ଼ାଦିବହ୍ୱଚଃ (ପା. ୪.୧.୫୬) -

ଉପସର୍ଜନଭୂତ କ୍ରୋଡ଼ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ପରେ ଏବଂ ବହୁସ୍ୱର ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ୱାଙ୍ଗବାଚକ ଶବ୍ଦର ପରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ 'ଙୀଷ୍' ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଯଥା - କଲ୍ୟାଣକ୍ରୋଡ଼ା । କ୍ରୋଡ଼ା - ଅଶ୍ୱାନାମ୍ ଉରଃ । ସୁଜଘନା - ବହୁସ୍ୱର ବିଶିଷ୍ଟ ହୋଇଥିବାରୁ 'ଙୀଷ୍' ହୋଇନାହିଁ । ନାସିକା ଏବଂ ଉଦର ଶବ୍ଦକ୍ଷେତ୍ରରେ 'ନାସିକୋଦର ----' ଇତ୍ୟାଦି ସୂତ୍ରଦ୍ୱାରା 'ଙୀଷ୍' ପାଇଁ ବାଧା ନାହିଁ ।

(ଛ) ସହ-ନଞ୍-ବିଦ୍ୟମାନପୂର୍ବାଚ୍ଚ (ପା. ୪.୧.୫୭) -

ସହ, ନଞ୍ ଏବଂ ବିଦ୍ୟମାନ ଶବ୍ଦ ପୂର୍ବରେ ଥିଲେ ଙୀଷ୍ ହେବନାହିଁ । ଯଥା - ସହକେଶା, ଅନାସିକା, ବିଦ୍ୟମାନକେଶା ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଜ) ନଖମୁଖାତ୍ ସଂଜ୍ଞାୟାମ୍ (ପା.୪.୧.୫୮) -

ସଂଜ୍ଞା ବୁଝାଇଲେ ନଖ ଓ ମୁଖ ଶବ୍ଦର ପରେ 'ଙୀଷ୍' ହେବନାହିଁ । ଯଥା - ଶୂର୍ପଣଖା, ଗୌରମୁଖା । କିନ୍ତୁ ସଂଜ୍ଞା ନ ବୁଝାଇଲେ 'ଙୀଷ୍' ହେବ । ଯଥା - ତାମ୍ରମୁଖୀ କନ୍ୟା ।

୧୫. ବାହଃ (ପା. ୪.୧.୬୧) -

ଶେଷରେ 'ବାହ୍' ଥିବା ପ୍ରାତିପଦିକର ପରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଙୀଷ୍ ହେବ । ଯଥା - ଦିତ୍ୟୌହୀ । (ଗୋରୁ ମାନଙ୍କର ପ୍ରତି ଛଅମାସରେ ଗୋଟିଏ ବୟସ ବୋଲି ଧରାଯାଏ । ଏହିପରି ତୃତୀୟ ବୟସକୁ 'ଦିତ୍ୟ' ବୋଲି

କୁହାଯାଏ । ଦିତ୍ୟଂ ବହତୀତି । ଏହିଠାରୁ ଗୋରୁ ଭାର ବୋହିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥାଏ ।)

* ଦିତ୍ୟ + ବହ୍ + ଣ୍ୱି = ଦିତ୍ୟବାହ୍ + ଙୀଷ୍ (ସମ୍ପ୍ରସାରଣ ଏବଂ ବୃଦ୍ଧି) = ଦିତ୍ୟୌହୀ । (ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟା ବୈଦିକ ଅଟେ ।) ଲୌକିକ ସଂସ୍କୃତରେ - ଦିତ୍ୟ + ବାହ୍ + କ୍ୱିପ୍ + ଙୀଷ୍ = ଦିତ୍ୟୌହୀ ।

୧୬. ସଖ୍ୟଶିଶ୍ୱୀତି ଭାଷାୟାମ୍ (ପା. ୪.୧.୬୨) -

ଲୌକିକ ସଂସ୍କୃତରେ ସଖି ଏବଂ ଅଶିଶୁ ଶବ୍ଦର ପରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ 'ଙୀଷ୍' ହେବ । ଯଥା - ସଖୀ (ସଖି + ଙୀଷ୍) । ଅଶିଶ୍ୱୀ (ଅବିଦ୍ୟମାନଃ ଶିଶୁଃ ଯସ୍ୟାଃ ସା, ପିଲା ନଥିବା ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ) । ବେଦରେ ଯଥା - ସଖା ସପ୍ତପଦା ଭବ । ବୈଦିକ ସଂସ୍କୃତରେ କଦାଚିତ୍ ଙୀଷ୍ ହୁଏ । ଲୌକିକରେ କିନ୍ତୁ ସବୁବେଳେ । ଯଥା - (ବୈଦିକ) - ଆ ଧେନବୋ ଧନୂୟନ୍ତାମଶିଶ୍ୱୀଃ ।

୧୭. ଜାତେରସ୍ତ୍ରୀବିଷୟାଦଯୋପଧାତ୍ (ପା.୪.୧.୬୩) -

ଅକାରାନ୍ତ ଜାତିବାଚକ ଶବ୍ଦ ଯଦି ନିତ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ନ ହୁଏ ଏବଂ ଯଦି ଉପଧାରେ ଯ୍ ନ ଥାଏ, ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଙୀଷ୍ ହୁଏ ।

ଜାତି କ'ଣ ?

ଆକୃତିଗ୍ରହଣାଜାତିଃ ଲିଙ୍ଗାନାଂ ଚ ନ ସର୍ବଭାକ୍ ।
ସକୃଦାଖ୍ୟାତନିର୍ଗ୍ରାହ୍ୟା ଗୋତ୍ରଞ୍ଚ ଚରଣୈଃ ସହ ।।

(କ) ଆକୃତି ଗ୍ରହଣାତ୍ ଜାତିଃ - ଅବୟବ ସଂସ୍ଥାନ ବିଶେଷ ବା ଏକ ପ୍ରକାରର ଆକାର ଦେଖି ଗୋତ୍ୱ, ମନୁଷ୍ୟତ୍ୱ ପ୍ରଭୃତି ଜାଣିବା । ଏହି ଜାତି ଅନୁଗତ ସଂସ୍ଥାନ ବ୍ୟଙ୍ଗ୍ୟ । ଜାତିରୁ ସ୍ତ୍ରୀ ଲିଙ୍ଗରେ ଙୀଷ୍ ଯଥା - ମୃଗ - ମୃଗୀ ।

(ଖ) ଲିଙ୍ଗାନାଂ ଚ ନ ସର୍ବଭାକ୍, ସକୃଦାଖ୍ୟାତନିର୍ଗ୍ରାହ୍ୟା -

ଏହିପରି କିଛି ଶବ୍ଦ ଅଛି ଯାହା ସବୁଲିଙ୍ଗରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇପାରେନା ଅଥଚ ସେହିଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗରେ ଗୋଟିଏ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଜାଣିଲେ ତଜ୍ଜାତୀୟ ଅନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଷୟରେ ଜାଣିହୁଏ ତାହା 'ଜାତି'। *ଅସର୍ବଲିଙ୍ଗତ୍ୱେ ସତି ଏକସ୍ୟାଂ ବ୍ୟକ୍ତୌ କଥନାତ୍ ବ୍ୟକ୍ତ୍ୟନ୍ତରେ କଥନଂ ବିନାପି ସୁଗ୍ରହା ଜାତିଃ* । ଯଥା - ବୃଷଳ । ଏହି ଶବ୍ଦ ସବୁ ଲିଙ୍ଗରେ ବ୍ୟବହାର ନାହିଁ । ବିଶେଷତଃ ନପୁଂସକଲିଙ୍ଗରେ ନାହିଁ । ଏହି ଶବ୍ଦର ଉଚ୍ଚାରଣରେ ବୃଷଳ ଏବଂ ତା'ର ଭାଇ, ପୁଅ ଇତ୍ୟାଦିକୁ ବୁଝାଏ (ସକୃତ୍ ଆଖ୍ୟାତ - ନିର୍ଗ୍ରାହ୍ୟ) । ସୁତରାଂ ବୃଷଳକୁ ଉତ୍ତର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ବୃଷଳୀ (ଙୀଷ୍ ହୋଇ) ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଦେବଦତ୍ତ ନାମଧାରୀ ବ୍ୟକ୍ତିଠାରେ ଏପରି ଅର୍ଥ କରାଯାଇପାରିବନି ; ଅତଏବ ସେଠାରେ ହେବନାହିଁ । ଦେବଦତ୍ତରୁ ହେବ ଦେବଦତ୍ତା । ସେହିପରି ଶୁକ୍ଳ ତିନୋଟି ଲିଙ୍ଗରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହେଉଥିବାରୁ ସେଥିରୁ ହେବ ଶୁକ୍ଳା ।

(ଗ) ଗୋତ୍ରଂ ଚ ଚରଣୈଃ ସହ - ଅପତ୍ୟପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ ଏବଂ ବେଦର କୌଣସି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶାଖାର ପାଠକ (ଗୋତ୍ର) - ଏହି ଅର୍ଥକୁ ପ୍ରକଟ କରୁଥିବା ଶବ୍ଦ ହିଁ ଜାତିଶବ୍ଦ । ଯଥା = କଠ - କଠୀ । (କଠ ଅର୍ଥ- ଯଜୁର୍ବେଦର କଠ ଶାଖାର ପୁରୁଷ) । କଠୀ ଅର୍ଥ -କଠମୁନିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଯାହା ଅଧ୍ୟାପନ କରାଯାଇଛି ତାକୁ ଯେଉଁ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଛି ।) ସେହିପରି, କଳାପ - କଳାପୀ, ବହ୍ବୃଚ - ବହ୍ବୃଚୀ (ଅନେକ ଋଚା ଯେଉଁ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଛି-*ବହ୍ୱ୍ୟଃ ଋଚଃ ଅଧ୍ୟେୟା ଯସ୍ୟାଃ ସା) । ପୁରାକଳ୍ପେ ତୁ ନାରୀଣାଂ ମୌଞ୍ଜୀବନ୍ଧନମିଷ୍ୟତେ (ବାଳମନୋରମା)* ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - ଏହି ନ୍ୟାୟରେ କିନ୍ତୁ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ଶବ୍ଦର ସିଦ୍ଧି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ଯଥା - ବ୍ରାହ୍ମଣଃ ଅପତ୍ୟଂ (ପୁମାନ୍) ଇତି ଅଣ୍ ବ୍ରାହ୍ମଣଃ । ସ୍ତ୍ରିୟାଂ ଶାର୍ଙ୍ଗରବାଦି ପାଠାତ୍ ଙୀନ୍ । ବ୍ରାହ୍ମଣ + ଙୀନ୍ = ବ୍ରାହ୍ମଣୀ । *ଜାତେରସ୍ତ୍ରୀତ୍ୟାଦି* ସୂତ୍ରର

ଅନ୍ୟ ଉଦାହରଣ ଯଥା - କାକ - କାକୀ, ବିହଗ - ବିହଗୀ, ଅସୁର - ଅସୁରୀ, ଶୂକର - ଶୂକରୀ, ନଟ - ନଟୀ, ଅମର - ଅମରୀ ଏବଂ ଯକ୍ଷ - ଯକ୍ଷୀ ଇତ୍ୟାଦି ।

ବିଶେଷ ନିୟମ

ଯୋପଧପ୍ରତିଷେଧେ ହୟ - ଗବୟ - ମୁକୟ - ମନୁଷ୍ୟ - ମତ୍ସ୍ୟାନାମପ୍ରତିଷେଧଃ (ବାର୍ତ୍ତିକ) -

ଉପଧାରେ ଯ ଥିଲେ, ହୟ, ଗବୟ (ଗୟଳ), ମୁକୟ, ମନୁଷ୍ୟ ଏବଂ ମତ୍ସ୍ୟ ଶବ୍ଦରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଙୀଷ୍ ହୁଏ ; ଯଥା - ହୟୀ, ଗବୟୀ, ମୁକୟୀ (ଚାରିଗୋଡ଼ିଆ ଜୀବ) ଏବଂ ମନୁଷୀ (*'ହଲସ୍ତଦ୍ଧିତସ୍ୟ'*- ସୂତ୍ର ଅନୁସାରେ ଯ-କାର ଲୋପ ଏବଂ *ଯସ୍ୟେତି ଚ'* - ସୂତ୍ର ଅନୁସାରେ ଅ-କାରଲୋପ । ସେହିଭଳି ମତ୍ସ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ *'ମତ୍ସ୍ୟସ୍ୟ ଙ୍ୟାମ୍'* ସୂତ୍ରାନୁସାରେ ଯକାର ଲୋପହୋଇ ଙୀଷ୍ ବଳରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ହୁଏ ମତ୍ସୀ) ।

୧୮. ପାକ- କର୍ଣ୍ଣ-ପର୍ଣ୍ଣ - ପୁଷ୍ପ - ଫଳ - ମୂଳ - ବାଲୋତ୍ତରପଦାଚ୍ଚ (ପା. ୪.୧.୬୪) -

ପାକ, କର୍ଣ୍ଣ, ପର୍ଣ୍ଣ, ପୁଷ୍ପ, ଫଳ, ମୂଳ ଏବଂ ବାଳ ଶବ୍ଦ ଉତ୍ତରପଦରେ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଜାତିବାଚକ ଶବ୍ଦର ପରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଙୀଷ୍ ହୁଏ । ଯଥା - ଓଦନପାକୀ, ଶଙ୍କୁକର୍ଣ୍ଣୀ, ଶାଳପର୍ଣ୍ଣୀ, ଶଙ୍ଖପୁଷ୍ପୀ, ଦାସୀଫଳୀ, ଦର୍ଭମୂଳୀ, ଗୋବାଳୀ । ଏ ସବୁ ଔଷଧି ବିଶେଷର ନାମ । ଜାତି ନ ବୁଝାଇଲେ ଏପରି ହେବ; ଯଥା - ଅପର୍ଣ୍ଣା (ଦୁର୍ଗା), ନିର୍ମୂଳା (ଜନଶ୍ରୁତି) ।

୧୯. ଇତୋ ମନୁଷ୍ୟଜାତେଃ - ପା. ୪.୧.୬୮) -

ଇ-କାରାନ୍ତ ମନୁଷ୍ୟଜାତୀ ଶବ୍ଦର ପରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଙୀଷ୍ ହୁଏ । ଯଥା - ଦାକ୍ଷି - ଦାକ୍ଷୀ ; କୁନ୍ତି - କୁନ୍ତୀ । ଏହି ଙୀଷ୍ ବିଧାନ ଯୋପଧଶବ୍ଦର କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଯୋଜ୍ୟ । ଉଦମେୟସ୍ୟ ଅପତ୍ୟଂ ସ୍ତ୍ରୀ = ଉଦମେୟୀ ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - ସୂତ୍ରରେ 'ମନୁଷ୍ୟ' କହିବାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ହେଲା ଯେ ପକ୍ଷିଜାତି ଯଥା 'ତିତ୍ତିରିଃ' ପକ୍ଷୀ ହୋଇଥିବାରୁ ସେଠାରେ ଦୀର୍ଘ ହେଲାନାହିଁ ।

ଊଙ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ

୧. ଊଙୁତଃ (ପା. ୪.୧.୬୬) - ଊଙ୍ + ଉତଃ ।

ମନୁଷ୍ୟ ଜାତିବାଚକ ଯେଉଁ ଉ-କାରାନ୍ତ ପ୍ରାତିପଦିକ ଶବ୍ଦର ଉପଧା ଯ-କାର ନ ହୋଇଥିବ, ସେହି ଶବ୍ଦପରେ ସ୍ତ୍ରୀତ୍ୱ ବିବକ୍ଷାରେ ଊଙ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା - କୁରୁ-କୁରୂଃ । (ଏଠାରେ କୁରୁକ୍ଷେତ୍ରସ୍ୟ ରାଜା କୁରୁଃ । ତସ୍ୟ ଅପତ୍ୟଂ ସ୍ତ୍ରୀ = କୁରୂଃ । ଜୋତ୍ୟଂ ଚ ଚରଣୈଃ ସହ - ଏହି ସୂତ୍ରାନୁସାରେ ଜାତିତ୍ୱ ବୁଝାଉଛି ।) ଅନ୍ୟକେତୋଟି ଉଦାହରଣ ; ଯଥା = ଭୀରୁ -ଭୀରୂଃ, ସ୍ୱଜ୍ଞୁ - ସ୍ୱଜ୍ଞୂଃ, ବନ୍ଧୁ - ବନ୍ଧୂଃ ।

ଉପଧାରେ ଯ-କାର ଥିଲେ ଊଙ୍ ହେବନାହିଁ; ଯଥା - ଅଧ୍ୱର୍ଯ୍ୟୁଃ । ମନୁଷ୍ୟବାଚକ ଶବ୍ଦ ନହେଲେ ଊଙ୍ ହେବନାହିଁ । ଯଥା - ଆଖୁଃ (ମୂଷା), ଧେନୁଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - ଉ - କାର ସ୍ଥାନରେ ସୂତ୍ରରେ ଉ-କାର ଲେଖିଥିଲେ କ'ଣ ଅସୁବିଧା ହୋଇଥା'ନ୍ତା ? ଏ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତରରେ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ, ଶ୍ୱଶୁର ଶବ୍ଦରୁ ଶ୍ୱଶ୍ରୂ କଲାବେଳେ ଅସୁବିଧା ହୋଇଥା'ନ୍ତା ।

୨. ଅପ୍ରାଣିଜାତେଶ୍ଚାରଜ୍ଜ୍ୱାଦୀନାମୁପସଂଖ୍ୟାନମ୍ (ବାର୍ତ୍ତିକ) -

ଅଚେତନ ଜାତିବାଚକ ଶବ୍ଦର ପରେ ସ୍ତ୍ରୀ ଲିଙ୍ଗରେ 'ଊଙ୍' ହେବ ; କିନ୍ତୁ ରଜ୍ଜୁ ପ୍ରଭୃତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ହେବନାହିଁ । ଯଥା - ଅଲାବୁ -ଅଲାବୂଃ । କର୍କନ୍ଧୁ - କର୍କନ୍ଧୂଃ । କିନ୍ତୁ ରଜ୍ଜୁ - ରଜ୍ଜୁଃ ; ହନୁ - ହନୁଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

୩. ବାହ୍ୱନ୍ତାତ୍ ସଂଜ୍ଞାୟାମ୍ (ପା.୪.୧.୬୭) -

ବାହୁଶବ୍ଦ ଯଦି ସଂଜ୍ଞା ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ, ସେଥିରୁ ଉତ୍ତର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ 'ଊଙ୍' ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା - ଭଦ୍ରବାହୂଃ ।

ସଂଜ୍ଞା ନ ବୁଝାଇଲେ 'ଊ' ହୁଏ ନାହିଁ । ଯଥା - ବୃତ୍ତବାହୁଃ ।

୪. ପଙ୍ଗୋଶ୍ଚ (ପା. ୪.୧.୬୮) -

ପଙ୍ଗୁ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ 'ଊଙ୍' ହୁଏ ; ଯଥା - ପଙ୍ଗୁ - ପଙ୍ଗୂଃ ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - "*ଜାତ୍ୟପାଦତ୍ୱଂ ପଙ୍ଗୁତ୍ୱଂ ନ ଜାତିଃ*------" । ଅତଏବ "*ଜାତେରସ୍ତ୍ରୀ*-----" ଇତ୍ୟାଦି ସୂତ୍ରଦ୍ୱାରା ଏହା ସାଧିତ ହେଉନାହିଁ । ଏଥିପାଇଁ ଅନ୍ୟ ଏକ ସୂତ୍ରର ଆବଶ୍ୟକତା ଦେଖାଦେଲା ।

୫. ଶ୍ୱଶୁରସ୍ୟୋକାରାକାରଲୋପଶ୍ଚ (ବାର୍ତ୍ତିକ) -

ଶ୍ୱଶୁର ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ 'ଊଙ୍' ହୁଏ ଏବଂ ଉ-କାର ତଥା ଅ-କାରର ଲୋପହୁଏ । ଶ୍ୱଶୁର - ଶ୍ୱଶ୍ରୂଃ ।

- ପୁଂଯୋଗଲକ୍ଷଣସ୍ୟ ଙୀଷୋଽପବାଦଃ (ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କୌମୁଦୀ) -

ଶ୍ୱଶ୍ରୂଶବ୍ଦରେ ସୁପ୍ ବିଭକ୍ତି ଯୋଗହେବାପାଇଁ କେତେଗୋଟି ସର୍ତ୍ତ; ଯଥା - "*ଙ୍ୟାପ୍ ପ୍ରାତିପଦିକାତ୍*" - ସୂତ୍ରାନୁସାରେ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତ ହେଲେ 'ସୁପ୍' ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ 'ଊଙ' ଅତଏବ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କୌମୁଦୀର ଭାଷ୍ୟାନୁସାରେ (*ଲିଙ୍ଗବିଶିଷ୍ଟପରିଭାଷୟା ଗ୍ରହଣମ୍*) ଏହା ହୋଇପାରେ । ଶବ୍ଦେନ୍ଦୁଶେଖରରେ ଶ୍ୱଶ୍ରୂ ଅବ୍ୟୁତ୍ପନ୍ନ ପ୍ରାତିପଦିକ ଭାବରେ ସ୍ୱୀକୃତ ।

୬. ଊରୂତ୍ତରପଦାଦୌପମ୍ୟେ (ପା. ୪-୧-୬୯) -

ପୂର୍ବପଦ ଉପମାନବାଚୀ ଏବଂ ଉତ୍ତର ପଦ 'ଊରୁ' ହେଲେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ 'ଊଙ୍' ହୁଏ । ଯଥା - ରମ୍ଭେ (ଦୁଇଟି କଦଳୀଗଛ) ଇବ ଊରୂ ଯସ୍ୟାଃ ସା = ରମ୍ଭୋରୂଃ । କରଭୌ ଇବ ଊରୂ ଯସ୍ୟାଃ ସା = କରଭୋରୂଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

୭. ସଂହିତଶଫଲକ୍ଷଣବାମାଦେଶ୍ଚ (ପା. ୪.୧.୭୦) -

ସଂହିତ, ଶଫ, ଲକ୍ଷଣ ଏବଂ ବାମ - ଏଇ କେତୋଟି ଶବ୍ଦ ପୂର୍ବପଦରେ ଥିଲେ ଏବଂ 'ଊରୁ' ଉତ୍ତରପଦରେ ଥିଲେ ଔପମ୍ୟ ନ

ବୁଝାଇଲେ ମଧ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ 'ଊଙ୍' ହୁଏ । ଯଥା - ସଂହିତୋରୂଃ, ଶଫୋରୂଃ, ଲକ୍ଷଣୋରୂଃ, ବାମୋରୂଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

(କ) ସହିତ ସହାଭ୍ୟାଂ ଚେତି ବକ୍ତବ୍ୟମ୍ (ବାର୍ତ୍ତିକ) -

ସହିତ ଓ ସହ ଶବ୍ଦ ପୂର୍ବପଦ ହୋଇ ଉତ୍ତରପଦ 'ଊରୁ' ଥିଲେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ 'ଊଙ୍' ହୁଏ ; ଯଥା - ସହିତୋରୂଃ, ସହୋରୂଃ ।

୮. ସଂଜ୍ଞାୟାମ୍ (ପା. ୪.୧.୭୨) -

ସଂଜ୍ଞା ବୁଝାଇଲେ କଦ୍ରୁ (ନାଗମାତା) ଏବଂ କମଣ୍ଡଳୁ (କୌଣସି ଏକ ପ୍ରାଣୀର ନାମ) ଶବ୍ଦର ପରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ 'ଊଙ୍' ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । କଦ୍ରୂଃ, କମଣ୍ଡଳୂଃ ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - ସଂଜ୍ଞା ଲେଖାଯିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଲା ଯେ ଅନ୍ୟାର୍ଥରେ 'ଊଙ୍' ହେବନାହିଁ । ଯଥା - କମଣ୍ଡଳୁ ଯଦି ଋଷିମାନେ ଧାରଣ କରୁଥିବା ପାତ୍ର ବିଶେଷକୁ ବୁଝାଏ । କିନ୍ତୁ ବେଦରେ ସଂଜ୍ଞା ନ ବୁଝାଇଲେ ମଧ୍ୟ 'ଊଙ୍' ହେବ ।

ଙୀନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ

୧. ଶାର୍ଙ୍ଗରବାଦ୍ୟଞୋ ଙୀନ୍ (ପା. ୪.୧.୭୩) -

ଜାତିବାଚକ ଶାର୍ଙ୍ଗରବାଦିଗଣପଠିତ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କ ପରେ ଏବଂ ଅଞ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟର ଅ-କାର ଯେଉଁ ଶବ୍ଦର ଶେଷରେ ଥିବ, ସେପରି ପ୍ରାତିପଦିକରୁ ଙୀନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା - ଶାର୍ଙ୍ଗରବୀ, ବୈଦୀ (ଅଞ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ), ବ୍ରାହ୍ମଣ - ବ୍ରାହ୍ମଣୀ, ଗୌତମ - ଗୌତମୀ, ପୌତ୍ର - ପୌତ୍ରୀ ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - ପୁଂଯୋଗେ ଅର୍ଥାତ୍ ଶାର୍ଙ୍ଗରବର ଭାର୍ଯ୍ୟା ଶାର୍ଙ୍ଗରବୀ (ଜାତିକୁ ନବୁଝାଇ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ବୁଝାଇଲେ) ସେଠାରେ 'ଙୀଷ୍' ହେବ । ଯଦ୍ୟପି ଶବ୍ଦ ରୂପରେ ଭେଦ ନାହିଁ କିନ୍ତୁ ସ୍ୱରରେ ଭେଦ ଅଛି ।

୨. ନୃନରୟୋର୍ବୃଦ୍ଧିଶ୍ଚ (ଗଣସୂତ୍ର) -

ନୃ ଏବଂ ନର ଶବ୍ଦର ପରେ ସ୍ତ୍ରୀ-ଲିଙ୍ଗରେ 'ଙୀନ୍' ହୁଏ ଏବଂ ଆଦିବୃଦ୍ଧି ହୁଏ । ଯଥା - ନୃ - ନାରୀ ; ନର - ନାରୀ ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - *ଋନ୍ନେଭ୍ୟୋ ଙୀପ୍* - ସୂତ୍ରଦ୍ୱାରା ନୃ-ଶବ୍ଦର ସ୍ତ୍ରୀ-ଲିଙ୍ଗରେ ଙୀପ୍ ହେଉଥିଲା । "*ଜାତେରସ୍ତ୍ରୀ-----*" ଇତ୍ୟାଦି ସୂତ୍ରଦ୍ୱାରା ନର ଶବ୍ଦର (ଜାତିବାଚକ ବୁଝାଉଥିଲେ) 'ଙୀଷ୍' ହେଉଥିଲା । ତା' ନ ହୋଇ ଆଲୋଚ୍ୟ ସୂତ୍ରଦ୍ୱାରା 'ନୃ' ଓ 'ନର' କୁ 'ଙୀନ୍' ହେବ ।

ଚାପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ

୧. ଯଙଶ୍ଚାପ୍ (ପା. ୪.୧.୭୪) -

'ଯଙ୍' ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ ପରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ 'ଚାପ୍' ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇଥାଏ । (*ଯଙ୍ ଅର୍ଥାତ୍ 'ଞ୍ୟଙ୍‌ଷ୍ୟଙ୍ୟୋଃ'* ର ସାମାନ୍ୟ ଗ୍ରହଣ) । ଉଦାହରଣ, ଯଥା - ଆମ୍ବଷ୍ଠ୍ୟା, କାରୀଷଗନ୍ଧ୍ୟା ଇତ୍ୟାଦି ।

୨. ଷାଦ୍ୟଞଶ୍ଚାବ୍‌ବାଚ୍ୟଃ (ବାର୍ତ୍ତିକ) -

ଷ-କାର ପରେ ଥିବା ଯଞନ୍ତରୁ ଉତ୍ତର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଚାପ୍ ହେବ । ଯଥା - ଶାର୍କରାକ୍ଷ୍ୟା, ପୌତିମାକ୍ଷ୍ୟା ।

୩. ଆବଟ୍ୟାଚ୍ଚ (ପା. ୪.୧.୭୫) -

ଆବଟ୍ୟ ଶବ୍ଦର ପରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ 'ଚାପ୍' ହୋଇଥାଏ । ଯଥା - ଆବଟ୍ୟା (ଅବଟବଂଶୀୟା ସ୍ତ୍ରୀ) ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - *ପ୍ରାଚାଂ ଷ୍ଫ ତଦ୍ଧିତଃ - (ପା.୪.୧.୧୭)* ସୂତ୍ରାନୁସାରେ ପୂର୍ବଦେଶୀୟ ବୈୟାକରଣଙ୍କ ଅନୁଯାୟୀ ଆବଟ୍ୟାୟନୀ ହେବ ।

ସ୍ତ୍ରୀ - ଲିଙ୍ଗରେ ଅର୍ଥଭେଦ

୧. ଅର୍ଯ୍ୟ(ବୈଶ୍ୟ)-ଅର୍ଯ୍ୟାଣୀ, ଅର୍ଯ୍ୟା (ବୈଶ୍ୟଜାତୀୟା ନାରୀ)

ଅର୍ଯ୍ୟୀ (ବୈଶ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ)

୨. ଅରଣ୍ୟମ୍ - ଅରଣ୍ୟାନୀ (ମହତ୍ ଅରଣ୍ୟମ)

ଆରଣ୍ୟକା (ଅରଣ୍ୟରେ ରହୁଥିବା ସ୍ତ୍ରୀ, ଅରଣ୍ୟସମ୍ଭୂତା ।)

୩. ଅଷ୍ଟକ - ଅଷ୍ଟକା (ପିତୃ ଏବଂ ଦେବତା ନିମନ୍ତେ)

(ଅଷ୍ଟମି ପିତରଃ ଅସ୍ୟାଂ ତିଥୌ ଇତି) ।

ଅଷ୍ଟିକା (ତଦ୍‌ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥରେ; ଯଥା - ଚଉଷଠି ଅକ୍ଷର ବିଶିଷ୍ଟ ଏକ ଛନ୍ଦ । ପଶାକାଠି) ।

୪. ଆଚାର୍ଯ୍ୟ - ଆଚାର୍ଯ୍ୟାନୀ (ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପତ୍ନୀ)

ଆଚାର୍ଯ୍ୟା (ଯେଉଁ ସ୍ତ୍ରୀ ସ୍ୱୟଂ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ)

୫. ଉପାଧ୍ୟାୟ - ଉପାଧ୍ୟାୟାନୀ, ଉପାଧ୍ୟାୟୀ (ଉପାଧ୍ୟାୟଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ)

ଉପାଧ୍ୟାୟା, ଉପାଧ୍ୟାୟୀ (ମହିଳା ଉପାଧ୍ୟାୟ)

୬. କବର - କବରୀ (କେଶର ଖୋସା)

କବରା (ବିଚିତ୍ର, ଚିତ୍ରିତ)

୭. କାମୁକ - କାମୁକୀ (କାମ-ବାସନାଯୁକ୍ତା ନାରୀ)

କାମୁକା (ଧନାଦି କାମନାଯୁକ୍ତା ନାରୀ)

୮. କାଳ - କାଳୀ (କଳାରଙ୍ଗର ନାରୀ, କାଳ ବା ଶିବଙ୍କର ପତ୍ନୀ)

କାଳା (ପ୍ରବଞ୍ଚିକା ନାରୀ)

୯. କିଙ୍କର - କିଙ୍କରୀ (ଚାକରର ସ୍ତ୍ରୀ)

କିଙ୍କରା (ସ୍ତ୍ରୀ-ଚାକର ବା ଚାକରାଣୀ)

୧୦. କୁଣ୍ଡ - କୁଣ୍ଡୀ - (ଅଗ୍ନିକୁଣ୍ଡ, ଛୋଟିଆ କୁଣ୍ଡ)

କୁଣ୍ଡା - (ଜାରଜ କନ୍ୟା)

୧୧. କୁଶ - କୁଶୀ - (ଲୁହାରୁ ତିଆରି)

କୁଶା - (ରଜ୍ଜୁ ବା ଦଉଡ଼ି)

୧୨. କ୍ଷତ୍ରିୟ - କ୍ଷତ୍ରିୟା, କ୍ଷତ୍ରିୟାଣୀ - (କ୍ଷତ୍ରିୟଜାତୀୟା ସ୍ତ୍ରୀ)

କ୍ଷତ୍ରିୟୀ,କ୍ଷତ୍ରିୟାଣୀ - (କ୍ଷତ୍ରିୟର ସ୍ତ୍ରୀ)

୧୩. ଗୋଣ - ଗୋଣୀ - (ମାପପାତ୍ର ଜାତୀୟ ଜିନିଷ ଯଥା ଗୌଣୀ)

ଗୋଣା - (ଗୋଟିଏ ଝିଅର ନାମ)

୧୪. ଗୋପ - ଗୋପୀ - (ଗୋପର ସ୍ତ୍ରୀ)

ଗୋପା - (ଗୋପକନ୍ୟା)

୧୫. ଜୀବକ - ଜୀବକା - (ଦୀର୍ଘାୟୁ ବିଶିଷ୍ଟା ନାରୀ)

ଜୀବିକା - (ଜୀବନ ଧାରଣର ଉପାୟ)

୧୬. ତାରକ - ତାରକା - (ଆକାଶର ତାରା)

ତାରିକା - (ରକ୍ଷାକାରିଣୀ)

୧୭. ତ୍ରିଫଳ - ତ୍ରିଫଳା - (ତିନିଗୋଟି ଫଳର ସମାହାର)

ତ୍ରିଫଳୀ - (ତିନୋଟି ସନ୍ତାନର ଜନନୀ)

୧୮. ତ୍ରିହାୟନ - ତ୍ରିହାୟନୀ - (ତିନି ବର୍ଷର ଝିଅ)

ତ୍ରିହାୟନା - (ଅପ୍ରାଣୀ ବାଚକ ତିନି ବର୍ଷିଆ ଯେ କୌଣସି ଜିନିଷ, ଯଥା - ଶାଳା)

୧୯. ଦ୍ୱିପଦ୍ - ଦ୍ୱିପଦୀ - (ଯାହାର ଦୁଇଟି ପାଦ)

ଦ୍ୱିପଦା - (ଦୁଇଟି ଚରଣ ବିଶିଷ୍ଟ ଋକ୍)

୨୦. ନାଗ - ନାଗୀ - (ସ୍ଥୂଳା, ମୋଟୀ, ହସ୍ତିନୀ)

ନାଗା - (ଦୀର୍ଘା)

୨୧. ନୀଳ - ନୀଳୀ - (ନୀଳରଙ୍ଗ, ଔଷଧି)

ନୀଳା - (ନୀଳରଙ୍ଗର ଶାଢ଼ୀ ଇତ୍ୟାଦି)

୨୨. ପତିମତ୍ - ପତିମତୀ - (ପ୍ରଭୁବିଶିଷ୍ଟା)

ପତିବତ୍ନୀ - (ଯେଉଁ ସ୍ତ୍ରୀର ପତି ଜୀବିତ)

୨୩. ପାଣିଗୃହୀତ - ପାଣିଗୃହୀତୀ - (ବିବାହିତା ସ୍ତ୍ରୀ)

ପାଣିଗୃହୀତା - (ଯେଉଁ ସ୍ତ୍ରୀର ହାତ ଧରାହୋଇଛି, ରକ୍ଷିତା)

୨୪. ପୂତକ୍ରତୁ - ପୂତକ୍ରତାୟୀ - (ଇନ୍ଦ୍ରର ସ୍ତ୍ରୀ)

ପୂତକ୍ରତୁଃ - (ଯଜ୍ଞକୁ ପବିତ୍ର କରିଥିବା ସ୍ତ୍ରୀ)

୨୫. ଭାଜ - ଭାଜୀ - (ରନ୍ଧାଖାଦ୍ୟ ଯଥା - ଭଜା)

ଭାଜା - (ରନ୍ଧା ନ ଯାଇଥିବା ଦ୍ରବ୍ୟ)

୨୬. ମହାରାଜ - ମହାରାଜୀ - (ମହାରାଜାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ)

ମହାରାଜ୍ଞୀ - (ମହତୀ (ଶ୍ରେଷ୍ଠା) ରାଜ୍ଞୀ)

୨୭. ଯବନ - ଯବନୀ - (ଯବନର ସ୍ତ୍ରୀ)

ଯବନାନୀ - (ଯବନଙ୍କ ଲିପି)

୨୮. ଯୁବନ୍ - ଯୁବତିଃ - (ଯୁନୀ) - ଯୁବତୀ ମହିଳା

ଯୁବତ / ଯୁବତୀ - ପତିକୁ ଆନନ୍ଦିତ କରୁଥିବା ସ୍ତ୍ରୀ

(ପ୍ରିୟ ସହ ମିଶିପାରୁଥିବା ସ୍ତ୍ରୀ)

୨୯. ବର୍ଣ୍ଣକ - ବର୍ଣ୍ଣକା - (ପ୍ରାବରଣ)

ବର୍ଣ୍ଣିକା - (ନାଟବାଲାଙ୍କର ଅଙ୍ଗରାଗ, ରଙ୍ଗତୁଳି)

୩୦. ଶୂଦ୍ର - ଶୂଦ୍ରା - (ଶୂଦ୍ରଜାତୀୟା ସ୍ତ୍ରୀ)

ଶୂଦ୍ରୀ - (ଶୂଦ୍ରର ସ୍ତ୍ରୀ)

୩୧. ଶୂର୍ପନଖ - ଶୂର୍ପଣଖା - (ସଂଜ୍ଞା ବା ନାମ)

ଶୂର୍ପନଖୀ - (ଶୂର୍ପ (କୁଲା) ଭଳି ନଖ ଯେଉଁ ନାରୀର)

୩୨. ସମ୍ରାଜ୍ - ସମ୍ରାଜୀ - (ସମ୍ୟକ୍ ରାଜା = ସମ୍ରାଟ୍ ; ତସ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ)

ସମ୍ରାଜ୍ଞୀ - (ରାଜ୍ଞଃ ସ୍ତ୍ରୀ = ରାଜ୍ଞୀ । ସମ୍ୟକ୍ ରାଜ୍ଞୀ)

୩୩. ସୁଦନ୍ତ - ସୁଦନ୍ତୀ, ସୁଦନ୍ତା - (ସୁନ୍ଦର ଦନ୍ତଯୁକ୍ତା ନାରୀ)

ସୁଦତୀ - ସୁନ୍ଦର ଦାନ୍ତଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ ସ୍ତ୍ରୀର ବୟସ ଜଣାଯାଏ ।

୩୪. ସୂର୍ଯ୍ୟ - ସୂର୍ଯ୍ୟା - ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଦେବତା ସ୍ତ୍ରୀ = (ଛାୟା)

ସୂରୀ - ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ମାନବୀ ସ୍ତ୍ରୀ = (କୁନ୍ତୀ)

୩୫. ସ୍ଥଳ - ସ୍ଥଳୀ - ପ୍ରାକୃତିକ ଭୂମି

ସ୍ଥଳା - କୃତ୍ରିମ ଭୂମି

***

କେତେଗୋଟି ସ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦ

ଅଗ୍ନି - ଅଗ୍ନାୟୀ (ଅଗ୍ନିପତ୍ନୀ, ସ୍ୱାହା)

ଅତିକେଶ - ଅତିକେଶୀ, ଅତିକେଶା (କେଶାନ୍ ଅତିକ୍ରାନ୍ତା- ପ୍ରାଦି ସମାସ)

ଅନଡୁହ୍ (ବୃଷଭ) - ଅନଡ୍ୱାହୀ, ଅନଡୁହୀ (ଗାଈ)

ଅନ୍ତର୍ବତ୍ - ଅନ୍ତର୍ବତ୍ନୀ (ଗର୍ଭବତୀ)

ଅଜ (ପୁରୁଷ ଛାଗ) - ଅଜା (ମାଈ ଛେଳି)

ଅରଣ୍ୟ - ଅରଣ୍ୟାନୀ (ମହତ୍ ଅରଣ୍ୟମ୍)

ଅବନି - ଅବନିଃ,ଅବନୀ

ଅବାଚ୍ - ଅବାଚୀ

ଅଶିଶୁ - ଅଶିଶ୍ୱୀ (ଶିଶୁହୀନା)

ଅଶ୍ୱ - ଅଶ୍ୱା (ଘୋଟକୀ)

ଇନ୍ଦ୍ର - ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ

ଉଦଚ୍ - ଉଦଚୀ (ଉତ୍ତରାଭିମୁଖୀ, ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱମୁଖୀ)

ଉପକାରିନ୍ - ଉପକାରିଣୀ

ଉନ୍ନତଶୃଙ୍ଗ - ଉନ୍ନତଶୃଙ୍ଗୀ, ଉନ୍ନତଶୃଙ୍ଗା (ବଡ଼ଶିଙ୍ଗଥିବା ଗାଈ ଇତ୍ୟାଦି)

ଐତିହାସିକ - ଐତିହାସିକୀ

ଓଜସ୍ୱିନ୍ - ଓଜସ୍ୱିନୀ

କଥୟତ୍ - କଥୟନ୍ତୀ

କନିଷ୍ଠ - କନିଷ୍ଠା

କମ୍ବୁକଣ୍ଠ - କମ୍ବୁକଣ୍ଠୀ, କମ୍ବୁକଣ୍ଠା (ଶଙ୍ଖ ଭଳି କଣ୍ଠ ଯାହାର)

କର୍ତ୍ତୃ - କର୍ତ୍ତ୍ରୀ

କରିଷ୍ୟତ୍ - କରିଷ୍ୟତୀ, କରିଷ୍ୟନ୍ତୀ

କବି - କବିଃ, କବୀ

କୁକ୍କୁଟ - କୁକ୍କୁଟୀ

କୁଣ୍ଡ - କୁଣ୍ଡୀ (ପାତ୍ର ବିଶେଷ)

କୁର୍ବତ୍ - କୁର୍ବତୀ

କୁମ୍ଭକାର - କୁମ୍ଭକାରୀ

କୃପଣ - କୃପଣା, କୃପଣୀ

କୃଶୋଦର - କୃଶୋଦରୀ, କୃଶୋଦରା

କୋକିଳ - କୋକିଳା

କ୍ରୂର - କ୍ରୂରା

ଖାଦୟତ୍ - ଖାଦୟନ୍ତୀ

ଗତ୍ୱର - ଗତ୍ୱରୀ (ଗତିଶୀଳା)

ଗାୟକ - ଗାୟିକା

ଗୁଣିନ୍ - ଗୁଣିନୀ

ଗୁରୁ - ଗୁରୁଃ, ଗୁର୍ବୀ

ଗୃହ୍ଣତ୍ - ଗୃହ୍ଣତୀ, ଗୃହ୍ଣନ୍ତୀ

ଗୃହପତି - ଗୃହପତ୍ନୀ, ଗୃହପତିଃ (ଯଦି ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ଘରର ମାଲିକାଣୀ ହୋଇଥାନ୍ତି)

ଗୌର - ଗୌରୀ

ଚତୁର - ଚତୁରା

ଚତୁଷ୍ଟୟ - ଚତୁଷ୍ଟୟୀ

ଚଣ୍ଡ - ଚଣ୍ଡୀ, ଚଣ୍ଡା

ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖ - ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ, ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖା

ଚନ୍ଦ୍ରାନନ - ଚନ୍ଦ୍ରାନନା

ଚାରୁଦନ୍ତ - ଚାରୁଦନ୍ତୀ, ଚାରୁଦନ୍ତା

ଚାରୁଦଶନ - ଚାରୁଦଶନା

ଚାରୁବକ୍ତ୍ର - ଚାରୁବକ୍ତ୍ରା

ଚିତ୍ରକର - ଚିତ୍ରକରୀ

ଚିନ୍ମୟ - ଚିନ୍ମୟୀ

ଚିନ୍ତତ୍ - ଚିନ୍ତତୀ

ଛାତ୍ର - ଛାତ୍ରୀ

ଜନୟିତୃ - ଜନୟିତ୍ରୀ

ଜିଗମିଷତ୍ - ଜିଗମିଷତୀ

ଜିତ୍ୱର - ଜିତ୍ୱରୀ

ଜ୍ୟେଷ୍ଠ - ଜ୍ୟେଷ୍ଠା

ତନ୍ତୁବାୟ - ତନ୍ତୁବାୟୀ

ତପସ୍ୱିନ୍ - ତପସ୍ୱିନୀ

ତାଦୃଶ - ତାଦୃଶୀ

ତୈଳକର - ତୈଳକରୀ

ତ୍ରିତୟ - ତ୍ରିତୟୀ

ଦଦତ୍ - ଦଦତୀ

ଦରିଦ୍ରତ୍ - ଦରିଦ୍ରତୀ

ଦର୍ଶକ - ଦର୍ଶିକା

ଦାତୃ - ଦାତ୍ରୀ

ଦାସ୍ୟତ୍ - ଦାସ୍ୟତୀ, ଦାସ୍ୟନ୍ତୀ

ଦୃଶ - ଦୃଶା

ଦେବ - ଦେବୀ

ଦୈନିକ - ଦୈନିକୀ

ଦ୍ୱିତୟ - ଦ୍ୱିତୟୀ

ଦ୍ୱିତୀୟ - ଦ୍ୱିତୀୟା

ଧନବତ୍ - ଧନବତୀ

ଧନିକ - ଧନିକା

ଧନିନ୍ - ଧନିନୀ

ଧରଣି - ଧରଣିଃ,ଧରଣୀ

ଧାର୍ମିକ - ଧାର୍ମିକୀ

ନଟ - ନଟୀ

ନଦ - ନଦୀ
ନନ୍ଦନ - ନନ୍ଦନା
ନର - ନରୀ (ଜାତି ଅର୍ଥରେ)
ନର/ନୃ - ନାରୀ
ନପ୍ତୃ - ନପ୍ତ୍ରୀ
ନର୍ତ୍ତକ - ନର୍ତ୍ତକୀ
ନଶ୍ୱର - ନଶ୍ୱରୀ
ନାୟକ - ନାୟିକା
ନିଶାଚର - ନିଶାଚରୀ
ନୃତ୍ୟତ୍ - ନୃତ୍ୟନ୍ତୀ
ପଞ୍ଚମ - ପଞ୍ଚମୀ
ପତି - ପତ୍ନୀ
ପତିବତ୍ - ପତିବତ୍ନୀ (ସଧବା)
ପଥିକ - ପଥିକୀ
ପଠତ୍ - ପଠନ୍ତୀ
ପାଚକ - ପାଚିକା
ପାଳକ - ପାଳିକା
ପାଣିଗୃହୀତ - ପାଣିଗୃହୀତୀ (ଭାର୍ଯ୍ୟା)
ପାଣିଗୃହୀତା (ରକ୍ଷିତା)
ପିତାମହ - ପିତାମହୀ
ପୁତ୍ରୀୟତ୍ - ପୁତ୍ରୀୟନ୍ତୀ
ପୃଥୁଳଜଙ୍ଘ - ପୃଥୁଳଜଙ୍ଘା, ପୃଥୁଳଜଙ୍ଘୀ
ପୌରାଣିକ - ପୌରାଣିକୀ
ପ୍ରତ୍ୟଚ୍ - ପ୍ରତୀଚୀ
ପ୍ରାଚ୍ - ପ୍ରାଚୀ
ପ୍ରାଥମିକ - ପ୍ରାଥମିକୀ
ବନ୍ଧୁ -ବନ୍ଧ୍ୱୀ

ପୌତ୍ର - ପୌତ୍ରୀ
ପ୍ରତ୍ୟଚ୍ - ପ୍ରତୀଚୀ
ବାଳକ - ବାଳିକା
ବିମ୍ବୋଷ୍ଠ - ବିମ୍ବୋଷ୍ଠୀ,ବିମ୍ବୋଷ୍ଠା
ବୁଦ୍ଧିମତ୍ - ବୁଦ୍ଧିମତୀ
ଭୟଙ୍କର - ଭୟଙ୍କରୀ
ଭବ - ଭବାନୀ
ଭାତ୍ - ଭାତୀ, ଭାନ୍ତି
ଭାରବାହ - ଭାରବାହୀ
ମଘବତ୍ - ମଘବତୀ
ମଘବନ୍ - ମଘୋନୀ
ମର୍ତ୍ତ୍ୟ - ମର୍ତ୍ତୀ
ମଧ୍ୟମ - ମଧ୍ୟମା
ମନୁ - ମନୁଃ,ମନାୟୀ,ମନାବୀ
ମନୁଷ୍ୟ - ମନୁଷୀ
ମହୀପତି - ମହୀପତ୍ନୀ,ମହିପତିଃ (ଯଦି ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ରାଜା ହୋଇଥାଏ)
ମାତାମହ - ମାତାମହୀ
ମାତୁଳ - ମାତୁଳୀ, ମାତୁଳାନୀ
ମାଦୃଶ - ମାଦୃଶୀ
ମାସିକ - ମାସିକୀ
ମୁନି - ମୁନିଃ,ମୁନୀ
ମୃଗ - ମୃଗୀ
ମୃଗନୟନ - ମୃଗନୟନା
ମୃଗନେତ୍ର - ମୃଗନେତ୍ରା
ମୃଡ - ମୃଡାନୀ

ମୃଦୁ - ମୃଦୁଃ, ମୃଦ୍ୱୀ
ମୃଣ୍ମୟ - ମୃଣ୍ମୟୀ
ମେଧାବିନ୍ - ମେଧାବିନୀ
ଯବ - ଯବାନୀ (ଦୁଷ୍ଟଯବଃ)
ଯବନ - ଯବନୀ (ଯବନସ୍ୟ ଭାର୍ଯ୍ୟା)
ଯବନାନାଂ ଲିପିଃ - ଯବନାନୀ
ଯଶସ୍କର - ଯଶସ୍କରୀ
ଯଷ୍ଟି - ଯଷ୍ଟିଃ,ଯଷ୍ଟୀ
ଯାଦୃଶ - ଯାଦୃଶୀ
ରଜକ - ରଜକୀ
ରାଜନ୍ - ରାଜ୍ଞୀ
ରାତ୍ରି - ରାତ୍ରିଃ, ରାତ୍ରୀ
ରାଧେୟ - ରାଧେୟୀ
ରୁଦ୍ର - ରୁଦ୍ରାଣୀ
ରୂପବତ୍ - ରୂପବତୀ
ଲଘୁ - ଲଘୁଃ, ଲଘ୍ୱୀ
ବରୁଣ - ବରୁଣାନୀ
ବାର୍ଷିକ - ବାର୍ଷିକୀ
ବାସନ୍ତିକ - ବାସନ୍ତିକୀ
ବିଦ୍ୱସ୍ - ବିଦୁଷୀ
ବିଦ୍ୟାବତ୍ - ବିଦ୍ୟାବତୀ
ବୃଦ୍ଧ - ବୃଦ୍ଧା
ବୈନତେୟ - ବୈନତେୟୀ
ବ୍ୟାଘ୍ର - ବ୍ୟାଘ୍ରୀ
ଶର୍ବ - ଶର୍ବାଣୀ

ଶିକ୍ଷକ - ଶିକ୍ଷିକା

ଶିକ୍ଷୟିତୃ - ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀ

ଶ୍ରୀମତ୍ - ଶ୍ରୀମତୀ

ଶ୍ରେଣି - ଶ୍ରେଣିଃ,ଶ୍ରେଣୀ

ଶ୍ୱନ୍ - ଶୁନୀ

ଶ୍ୱଶୁର - ଶ୍ୱଶ୍ରୂଃ

ସଖି - ସଖୀ

ସପତି - ସପତ୍ନୀ (ସଉତୁଣୀ)

ସପ୍ତଶତ - ସପ୍ତଶତୀ

ସଭାପତି - ସଭାପତିଃ, ସଭାପତ୍ନୀ

ସର୍ବ - ସର୍ବା

ସାଧୁ - ସାଧ୍ବିଃ,ସାଧ୍ବୀ

ସୀମନ୍ - ସୀମା

ସୁକର୍ଣ୍ଣ - ସୁକର୍ଣ୍ଣୀ,ସୁକର୍ଣ୍ଣା

ସୁକେଶ - ସୁକେଶୀ, ସୁକେଶା

ସୁଗାତ୍ର - ସୁଗାତ୍ରୀ,ସୁଗାତ୍ରା

ସୁନାସିକ - ସୁନାସିକୀ, ସୁନାସିକା

ସୁପୁଚ୍ଛ - ସୁପୁଚ୍ଛା, ସୁପୁଚ୍ଛୀ (ମୟୂରୀ)

ସ୍ଥିର - ସ୍ଥିରା

ସ୍ଥୂଳଜିହ୍ୱ - ସ୍ଥୂଳଜିହ୍ୱା

ସ୍ଥୂଳାଙ୍ଗ - ସ୍ଥୂଳାଙ୍ଗୀ,ସ୍ଥୂଳାଙ୍ଗା

ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣକାର - ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣକାରୀ

ହୟ - ହୟୀ

ହର୍ତ୍ତୃ - ହର୍ତ୍ତ୍ରୀ

ଅନୁଶୀଳନୀ

୧. ସ୍ତ୍ରୀ-ପ୍ରତ୍ୟୟେ ରୂପାଣି ଲିଖତ -

ଅଶ୍ୱ, ଘୋଟକ, ଚଟକ, ଅଗ୍ନି, ପଠତ, ପୁଷ୍ଟତ, ଆୟାତ, ଦୁବତ, କରିଷ୍ୟତ, ସୁକଣ୍ଠ, ତ୍ରିନେତ୍ର, ମାତୁଳ, ଚତୁର, କ୍ଷତ୍ରିୟ, ମନୁଷ୍ୟ, ତିର୍ଯ୍ୟଚ, ଯୁବନ୍, ହୟ, ମୃଗଲୋଚନ, ବୃଦ୍ଧ, ମତ୍ସ୍ୟ, ମଘବନ୍, ଶୂଦ୍ର, ପାଚକ, ବିଦ୍ୱସ୍, ରାଜନ୍, ସାଧୁ, ପତି, ଉପାଧ୍ୟାୟ ।

୨. ନିମ୍ନୋକ୍ତାନାଂ ପଦାନାମର୍ଥଗତପାର୍ଥକ୍ୟଂ ନିର୍ଦ୍ଦିଶତ -

କ୍ଷତ୍ରିୟାଣୀ-କ୍ଷତ୍ରିୟା, ଶୂଦ୍ରା - ଶୂଦ୍ରୀ, ଉପାଧ୍ୟାୟା - ଉପାଧ୍ୟାୟାନୀ, ତାରକା - ତାରିକା, ଅଷ୍ଟକା - ଅଷ୍ଟିକା, ସୂରୀ - ସୂର୍ଯ୍ୟା, ପାଣିଗୃହୀତା - ପାଣିଗୃହୀତୀ ।

୩. ଏକପଦେନ ପ୍ରକାଶୟତ -

ଯବନସ୍ୟ ଲିପିଃ, ଯବନାନାଂ ଲିପିଃ, ମହତ୍ ଅରଣ୍ୟମ୍, ରୁଦ୍ରସ୍ୟ ଜାୟା, ରମ୍ଭାବତ୍ ଊରୂ ଅସ୍ୟାଃ, ଗଚ୍ଛତି ଯା, ଏକଃ ପତିରସ୍ୟାଃ, ପତିରସ୍ତି ଅସ୍ୟାଃ, ଦୁଷ୍ଟୋ ଯବଃ, ବ୍ରହ୍ମଣୋ ଜାୟା, ବରୁଣସ୍ୟ ପତ୍ନୀ ।

୪. ସଂଶୋଧନଂ କୁରୁତ-

ସୁବଦନା ରମଣୀ ଆଗଚ୍ଛତି । ଇୟଂ ନାରୀ ସୁକେଶିନୀ । ବିଦ୍ୱାନ୍ ବାଳିକା ପଠତି । ଗୃହସ୍ୟ ଶାଳା ସୁମୁଖୀ ଭବତି ।

***

୨୦ - ଲିଙ୍ଗାନୁଶାସନ ଓ ବଚନ ପ୍ରକରଣ

ଲିଙ୍ଗ ପ୍ରକରଣ

ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗରେ ଲିଙ୍ଗର ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ । ଏହା ଚିହ୍ନ ବିଶେଷ ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ଅତଏବ ଏହା ପ୍ରୟୋଗାଶ୍ରୟୀ । କେତେକ ଶବ୍ଦର ଲିଙ୍ଗ ନିୟତ ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ଥିରୀକୃତ । କେତେକ ଶବ୍ଦର ଲିଙ୍ଗ ପ୍ରୟୋଗାନୁସାରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ଲିଙ୍ଗ ତିନି ପ୍ରକାରର ଯଥା -

୧. ପୁଂଲିଙ୍ଗ ୨. ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ୩. କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ବା ନପୁଂସକଲିଙ୍ଗ । ସାଧାରଣତଃ ପୁରୁଷବାଚକ ଶବ୍ଦ 'ପୁଂଲିଙ୍ଗ', ସ୍ତ୍ରୀବାଚକ ଶବ୍ଦ 'ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ' ଏବଂ ଯେଉଁଶବ୍ଦ ପୁରୁଷ ବା ସ୍ତ୍ରୀ ଏପରି ବୁଝାଏ ନାହିଁ ତାହା ନପୁଂସକ ଲିଙ୍ଗ ବା କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ (*ନପୁଂସକମ୍ - 'ନ ସ୍ତ୍ରୀ ପୁମାନ୍ ବା'*) ।

ଲିଙ୍ଗର ସାମାନ୍ୟ ପରିଚୟ

ସାଧାରଣତଃ ଯେଉଁ ଶବ୍ଦର ଶେଷରେ 'ଅ' ଆସେ ତାହା ପୁଂଲିଙ୍ଗ ହୋଇଥାଏ । ଯେପରି ରାମଃ, କୃଷ୍ଣଃ ।

ସେହିପରି (ଆକାରାନ୍ତ, ଇକାରାନ୍ତ, ଈକାରାନ୍ତ ଏବଂ ଊକାରାନ୍ତ) ଆ, ଇ, ଈ, ଊ ସ୍ୱର ଯାହାର ଅନ୍ତରେ ଆସେ ସେହି ଶବ୍ଦ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା - ରମା, ଲତା, ସୃଷ୍ଟି, ପ୍ରକୃତି, ଶ୍ରୀ, ଧୀ, ବଧୂ ପ୍ରଭୃତି । ସ୍ତ୍ରୀପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଇକାରାନ୍ତ ମଧ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ହୁଏ । ଯଥା- ମତି,ଗତି ପ୍ରଭୃତି ।

ଯାହାର ଶେଷରେ କ୍ତ, ଲ୍ୟୁଟ୍, ଷ୍ୟଞ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଲାଗେ ସେହି ଶବ୍ଦ ନପୁଂସକଲିଙ୍ଗ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ଛଡ଼ା କ୍ରିୟାବିଶେଷଣ ଶବ୍ଦ ବି ନପୁଂସକଲିଙ୍ଗ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା - ସଃ ମଧୁରଂ ବଦତି (ସେ ମଧୁର କହିଥାଏ) । ତ୍ୱଂ ଯଥାଶକ୍ତି ଧାବସି (ତୁମେ ନିଜଶକ୍ତି ଅନୁସାରେ ଦୌଡ଼ୁଛ) ।

ଲିଙ୍ଗ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଜ୍ଞାନ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶ୍ଲୋକରୁ ଜଣାପଡେ -

ରାମୋ ହରିଃ କରୀ ଭୂଭୃତ୍ ଭାନୁଃ କର୍ତ୍ତା ଚ ଚନ୍ଦ୍ରମାଃ
ତସ୍ଥିବାନ୍ ଭଗବାନ୍ ଆତ୍ମା ଚଶବ୍ଦୈତେ ପୁଂସି ନାୟକାଃ //

ଅର୍ଥାତ୍ - ଏହି ଶବ୍ଦଗୁଡିକ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ହୋଇଥାଏ ।

ରମା ଭୂତି ନଦୀ ଧେନୁର୍ବାଗ୍ ଧୀଃ ସରିଦନନ୍ତରମ୍ /
ସ୍ରକ୍ ପ୍ରାବୃଡ୍ ଶରଚ୍ଚୈବ ଚଶବ୍ଦୈତା ସ୍ତ୍ରୀଷୁ ନାୟିକାଃ //

ଅର୍ଥାତ୍ - ଏହି ଶବ୍ଦଗୁଡିକ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ହୋଇଥାଏ ।

ଜ୍ଞାନଂ ଦଧି ପୟୋ ବର୍ମ ଧନୁର୍ବାରିଜଗତ୍ତଥା /
ମଧୁ ନାମ ମନୋହାରି ଚଶବ୍ଦୈତାନି ନପୁଂସକେ //

ଅର୍ଥାତ୍ - ଏ ଶବ୍ଦଗୁଡିକ ନପୁଂସକଲିଙ୍ଗରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।

୧. ପୁଂଲିଙ୍ଗ

ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶବ୍ଦ ପୁଂଲିଙ୍ଗରେ ହୋଇଥାଏ -

୧. ଯେଉଁ ଶବ୍ଦଗୁଡିକର ଅନ୍ତରେ ଘଞ୍, ଅପ୍, ଘ, ଅଚ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଥାଏ ଯଥା - ପାକଃ, ତ୍ୟାଗଃ, ରାମଃ (ଘଞ୍) କରଃ, ଗରଃ, (ଅପ୍), ବିସ୍ତାରଃ, ଗୋଚରଃ (ଘ) ଚୟଃ, ଜୟଃ (ଅଚ୍) ।

୨. ଯେଉଁ ଶବ୍ଦଗୁଡିକର ଅନ୍ତରେ ନଙ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଥାଏ - ଯଥା - ଯତ୍ନଃ, ପ୍ରଶ୍ନଃ, ଯାଜ୍ଞଃ ।

୩. ଯେଉ ଶବ୍ଦ ଗୁଡିକର ଅନ୍ତରେ କି, ଇମନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଥାଏ । ଯଥା - ବିଧିଃ, ନିଧିଃ, (କି), ମହିମା, ଗରିମା, ଅଣିମା ଆଦି ।

୪. ଦେବ, ଅସୁର, ଆତ୍ମା, ସ୍ୱର୍ଗ, ଗିରି, ସମୁଦ୍ର, ନଖ, କେଶ (ବାଳ) ଦନ୍ତ, ସ୍ତନ, ଭୁଜ, କଣ୍ଠ, ଖଡ୍ଗ, ଶର, ପଙ୍କ ଆଦି ଶବ୍ଦ ଏବଂ ଏହାର ପର୍ଯ୍ୟାୟ ବାଚୀ ଶବ୍ଦ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ହୋଇଥାଏ ।

୫. ଯାହାର ଶେଷରେ ନ୍ ଥାଏ ଯେପରି – ରାଜା (ରାଜନ୍) ତକ୍ଷା (ତକ୍ଷନ୍) (ବଢେଇ), ଯୁବା (ଯୁବନ୍) ।

୬. ଯେଉଁ ଶବ୍ଦର ଅନ୍ତରେ କ, ଷ, ଣ, ଭ, ମ, ର ଆସିଥାଏ ଯଥା- ଲୋକଃ, ବୃଷଃ, ଗୁଣଃ, କୁମ୍ଭଃ, ଧୂମଃ, ଶଙ୍କରଃ ।

୭. ଯାହାର ଅନ୍ତରେ ପ, ଥ, ଯ, ସ, ଟ ଥାଏ । ଯଥା – କୂପଃ, ନିଶୀଥଃ, ମୃତ୍ୟୁଃ, ବାୟସଃ, ବଟୁଃ ।

୮. ଓଷ୍ଠ, ପୁରୁଷ, କପୋଳ, ଗୁଳ୍ଫ, ମେଘ – ଏହି ଶବ୍ଦ ତଥା ଏହାର ପର୍ଯ୍ୟାୟବାଚୀ ଶବ୍ଦ ପୁଂଲିଙ୍ଗରେ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା – ଓଷ୍ଠଃ, ଅଧରଃ, ପୁରୁଷଃ, ନରଃ, କପୋଳଃ, ଗଣ୍ଡଃ, ଗୁଳ୍ଫଃ, ମେଘଃ, ନୀରଦଃ ।

୯. 'ଉ' ଯେଉଁ ଶବ୍ଦର ଅନ୍ତରେ ଆସିଥାଏ । ଯଥା – ପ୍ରଭୁଃ, ଶମ୍ଭୁଃ ।

୧୦. ରୁ ଏବଂ ତୁ ଯେଉଁଶବ୍ଦର ଅନ୍ତରେ ଆସିଥାଏ ।

ଯଥା – ମେରୁଃ, ଗୁରୁଃ, କେତୁଃ, ସେତୁଃ ।

୧୧. ରଶ୍ମି, ଦିବସ ଶବ୍ଦ ଏବଂ ଏହାର ପର୍ଯ୍ୟାୟବାଚୀ ଶବ୍ଦ ପୁଂଲିଙ୍ଗରେ ହୋଇଥାଏ ଯେପରି ରଶ୍ମିଃ – ମୟୂଖଃ, ଦିବସଃ, ଘସ୍ରଃ ।

୧୨. ଦାର, ଅକ୍ଷତ, ଅସୁ, ଲାଜ, ପ୍ରାଣ – ଏହି ଶବ୍ଦ ସର୍ବଦା ପୁଂଲିଙ୍ଗ ବହୁବଚନରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଆନ୍ତି ।

୨. ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ

ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶବ୍ଦ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ହୋଇଥାଏ -

୧. 'ଋ' କାରାନ୍ତ; ଯଥା - ମାତୃ, ଦୁହିତୃ, ସ୍ୱସୃ, ଯାତୃ, ନାନାନ୍ଦୃ ପ୍ରଭୃତି ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ।

୨. ଯାହାର ଅନ୍ତରେ କ୍ତିନ୍, ତଲ୍, ଙୀପ୍, ଊଙ୍, ଟାପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ରହିଥାଏ; ଯେପରି - କୃତିଃ, ଭୂତିଃ, (କ୍ତିନ୍), ଦେବତା, ମାନବତା, ସହାୟତା (ତଲ୍) କୁମାରୀ, ତରୁଣୀ, ନଦୀ, (ଙୀପ୍) ଦାସୀ, ତଟୀ, କୃଶଙ୍ଗୀ, (ଙୀପ୍) କୁରୂଃ, ଚମୂଃ, ତନୂଃ, ବଧୂଃ (ଊଙ୍), ରମା (ଟାପ୍) ।

୩. ବିଦ୍ୟୁତ୍, ଭୂମି, ସରିତ୍, ଲତା, ବନିତା, ନିଶା, ବଲ୍ଲୀ, ବୀଣା, ଦିଶ୍, ସ୍ତ୍ରୀ, ବାଣୀ ଆଦି ଶବ୍ଦ ତଥା ଏଗୁଡ଼ିକର ପର୍ଯ୍ୟାୟବାଚୀ ଶବ୍ଦ ଯେପରି - ତଡ଼ିତ୍, ସୌଦାମିନୀ, ଯାମିନୀ, (ରାତ୍ରି) କ୍ଷଣଦା, ବୀରୁଧ୍, ଦିଶା, କକୁଭ୍, ଭୂମି, ଭୂ, ରସା, ଅଚଳା, ପୃଥ୍ୱୀ, ଗୋତ୍ରା, ଧରିତ୍ରୀ, ନଦୀ, ତଟିନୀ, ହ୍ରଦିନୀ, ସ୍ତ୍ରୀ, ଲୁପା, ବ୍ରୀଡା ଇତ୍ୟାଦି ଶବ୍ଦ ।

୪. ଯାହାର ଅନ୍ତରେ ଇନୀ, କ୍ୟପ୍, ଟାପ୍, ଈ, ମି, ନି ଆଦି ପ୍ରତ୍ୟୟ ଥାଏ । ଯେପରି-

ଇନୀ - ପଦ୍ମିନୀ, ପଙ୍କିଜନୀ । କ୍ୟପ୍ - ବିଦ୍ୟା, ଶଯ୍ୟା, ହତ୍ୟା ।

ଟାପ୍ - ଶିବା, ପରୀକ୍ଷା, ପ୍ରଶଂସା । ଈ - ଲକ୍ଷ୍ମୀଃ ।

ମି - ଭୂମିଃ । ନିଃ - ଗ୍ଲାନିଃ । ତନ୍ତ୍ରୀଃ, ତରୀଃ, ଅବୀଃ ।

୫. ବିଂଶତିଃ, ତ୍ରିଂଶତ୍, ଚତ୍ୱାରିଂଶତ୍, ପଞ୍ଚାଶତ୍, ଷଷ୍ଟିଃ, ସପ୍ତତିଃ, ଅଶୀତିଃ, ନବତିଃ ଇତ୍ୟାଦି ସଂଖ୍ୟାବାଚୀ ଶବ୍ଦ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ହୋଇଥାଏ ।

୬. ସମ୍ପଦାଦି ଗଣରେ ଥିବା ଶବ୍ଦର ଅନ୍ତରେ 'କ୍ୱିପ୍' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଆସିଥାଏ । ଯଥା - ସମ୍ପଦ୍, ଆପଦ୍, ଶରଦ୍ ।

୭. ଗ୍ରୀବା, ହନୂଃ, କରେଣୁଃ (ହାତୀ) ଧେନୁଃ, ରଜ୍ଜୁଃ, କୁହୂଃ, ତନୂଃ, ରେଣୁଃ, ପ୍ରିୟଙ୍ଗୁଃ, ଦୀଧିତିଃ ଆଦି ଶବ୍ଦ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ହୋଇଥାଏ ।

୮. ଅପ୍ସରସ୍, ବର୍ଷା, ସିକତା, ସମା, ସୁମନସ୍ ଆଦି ଶବ୍ଦ ଗୁଡିକର ରୂପ ସର୍ବଦା ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ବହୁବଚନାନ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।

୩. ନପୁଂସକଲିଙ୍ଗ

୧. ଯେଉଁଶବ୍ଦଗୁଡିକର ଅନ୍ତରେ ଭାବବାଚୀ ଲ୍ୟୁଟ୍, ଭାବେ କ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ, ଣ୍ୟତ୍, ତଦ୍ଧିତର ତ୍ୱ, ଷ୍ୟଞ୍, ଅଣ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଆସିଥାଏ ସେଗୁଡ଼ିକର ନପୁଂସକଲିଙ୍ଗ ହୁଏ । ଯେପରି - ହସନମ୍, ଗମନମ୍ (ଲ୍ୟୁଟ୍), ଶୟିତମ୍, କୃତମ୍ (କ୍ତ), ଲଘୁତ୍ୱମ୍, ଗୁରୁତ୍ୱମ୍ (ତ୍ୱ), ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟମ୍ (ଷ୍ୟଞ୍), ଲାଘବମ୍, (ଅଣ୍) କାର୍ଯ୍ୟମ୍, ହାର୍ଯ୍ୟମ୍, ଭୋଜ୍ୟମ୍, ତ୍ୟାଜ୍ୟମ୍ (ଣ୍ୟତ୍) ।

୨. ଯେଉଁ ଶବ୍ଦଗୁଡିକର ଅନ୍ତରେ ଭାବ ଏବଂ କର୍ମବାଚ୍ୟରେ ଯତ୍, ଯ, ଢକ୍, ଯକ୍, ଉଞ୍, ଅଣ୍, ବୁଞ୍, ଛ ପ୍ରତ୍ୟୟ ରହିଥାଏ । ଯେପରି - ସ୍ତେୟମ୍, ଗେୟମ୍ (ଯତ୍), ସଂଖ୍ୟମ୍, କାପେୟମ୍, ବୈନତେୟମ୍ (ଢକ୍), ଆଧିପତ୍ୟମ୍ (ଯକ୍), ଔଷ୍ଟ୍ରମ୍ (ଅଣ୍), ପୁସ୍ତକୀୟମ୍, କିରାତାର୍ଜୁନୀୟମ୍, (ଛ), ପିତାପୁତ୍ରକମ୍, ରାଜକମ୍ (ବୁଞ୍) ।

୩. ଅବ୍ୟୟୀଭାବ ସମାସରେ ଶବ୍ଦ ନପୁଂସକଲିଙ୍ଗରେ ରହିଥାଏ । ଯେପରି - ଉପକୂଳମ୍, ଉପନଗରମ୍ ଆଦି ।

୪. ସେହିଭଳି ତତ୍ପୁରୁଷ ସମାସ, ଯାହାର ପ୍ରଥମ ପଦରେ ରାଜାର ପର୍ଯ୍ୟାୟବାଚୀ ଶବ୍ଦ, ରାକ୍ଷସର ପର୍ଯ୍ୟାୟବାଚୀ ଶବ୍ଦ ରହିଥାଏ ତଥା ଉତ୍ତର ପଦରେ 'ସଭା' ଶବ୍ଦ ରହିଥାଏ ତେବେ ନପୁଂସକଲିଙ୍ଗ ହୁଏ ଯଥା -

ଭଦ୍ରସଭମ୍, ପିଶାଚସଭମ୍ । ରାଜା ଓ ମନୁଷ୍ୟ ପୂର୍ବପଦରେ ଥିଲେ ନପୁଂସକ ଲିଙ୍ଗ ହୁଏ ନାହିଁ; ଯଥା -

ରାଜ + ସଭା = ରାଜସଭା, ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ + ସଭା = ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତସଭା ।

୫. ସଂଖ୍ୟାବାଚୀ ଶବ୍ଦ ଯାହାର ଅନ୍ତରେ ରାତ୍ର ଶବ୍ଦ ଆସେ; ଯଥା - ଦ୍ୱିରାତ୍ରମ୍, ପଞ୍ଚରାତ୍ରମ୍ ।

୬. ଯେଉଁ ଶବ୍ଦର ଅନ୍ତରେ ଅସ୍, ଇସ୍, ଉସ୍, ଅନ୍ ଆଦି ଆସିଥାଏ, ସେଗୁଡିକ ନପୁଂସକଲିଙ୍ଗରେ ରହିଥାନ୍ତି; ଯଥା -

ଯଶଃ, ପୟଃ, (ଅସ୍), ହବିଃ, (ଇସ୍), ବପୁଃ, ଧନୁଃ, (ଉସ୍), ଅହଃ, ବର୍ମ (ଅନ୍) ।

୭. ଯେଉଁ ଶବ୍ଦଗୁଡିକର ଅନ୍ତରେ 'ଳ' ଥାଏ; ଯଥା - କୂଳମ୍ (ତଟ), ମୂଳମ୍, ସ୍ଥଳମ୍ ।

୮. ଶତ, ସହସ୍ର ଆଦି ଶବ୍ଦ ନପୁଂସକଲିଙ୍ଗରେ ହୋଇଥାଏ; ଯଥା - ଶତମ୍, ସହସ୍ରମ୍ ।

୯. ଯେଉଁ ଶବ୍ଦଗୁଡିକର ଅନ୍ତରେ 'ତ୍ର' ଅକ୍ଷର ଥାଏ; ଯଥା - ପତ୍ରମ୍, ଛତ୍ରମ୍ ।

୧୦. ଫଳ ଜାତିବାଚକ ଶବ୍ଦ ନପୁଂସକଲିଙ୍ଗରେ ହୋଇଥାଏ; ଯଥା - ଆମ୍ରମ୍, ଆମଳକମ୍ ।

୧୧. ମୁଖମ୍,ନୟନମ୍, ଲୋହମ୍, ବନମ୍, ରୁଧିରମ୍, ମାଂସମ୍, କାର୍ମୁକମ୍ (ଧନୁଷ), ବିବରମ୍, ଜଳମ୍, ହଳମ୍, ଧନମ୍, ଅନ୍ନମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ଶବ୍ଦ ଏବଂ ଏହାର ପର୍ଯ୍ୟାୟବାଚୀ ଶବ୍ଦ ନପୁଂସକଲିଙ୍ଗ ହୁଏ; ଯଥା -

ମୁଖମ୍ - ଆନନମ୍, ନୟନମ୍ - ଲୋଚନମ୍, ଲୋହମ୍ - କାଳମ୍,

ବନମ୍ - ଗହନମ୍, ମାଂସମ୍ - ଆମିଷମ୍, ରୁଧିରମ୍ - ରକ୍ତମ୍,
କାର୍ମୁକମ୍ - ଶରାସନମ୍, ବିବରମ୍ - ବିଳମ୍, ଜଳମ୍ - ବାରି,
ହଳମ୍ - ଲାଙ୍ଗଳମ୍, ଧନମ୍ - ଦ୍ରବିଣମ୍, ଅନ୍ନମ୍ - ଅଶନମ୍ ।

୧୨. ବଳ, କୁସୁମ, ଶୁଲ୍ବ, (ମାପଫିତା), ପତ୍ତନ (ନଗର), ରଣ ଏବଂ ଏହାର ପର୍ଯ୍ୟାୟବାଚୀ ଶବ୍ଦ ନପୁଂସକଲିଙ୍ଗରେ ହୋଇଥାଏ ଯେପରି - ବଳମ୍, ବୀର୍ଯ୍ୟମ୍, କୁସୁମମ୍, ପୁଷ୍ପମ୍, ଶୁଲ୍ବମ୍, ତାମ୍ରମ୍, ପତ୍ତନମ୍, ନଗରମ୍, ରଣମ୍, ଯୁଦ୍ଧମ୍ ।

୧୩. ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଫାଣ, କାଣ୍ଡ, ଅଣ୍ଡ, ଖଣ୍ଡ, ଜାନୁ, ବସ୍ତୁ, ସ୍ୱାଦୁ, ଅଶ୍ରୁ, ଜତୁ (ଲାଖ), ତ୍ରପୁ, ତାଲୁ, ଚିବୁକ, ଶାଳୁକ, ଅଂଶୁକ, ଉଲ୍ମୁକ, ଦାରୁ, କସେରୁ, ବସ୍ତୁ, ମସ୍ତୁ, କିରୀଟ, ମୁକୁଟ, ଲଲାଟ, ବଟ, ଶୃଙ୍ଗ, ଅଟକ, ଲୋଷ୍ଟ, ଋଣ, ଲବଣ, ପର୍ଣ୍ଣ, ତୋରଣ, ଉଷ୍ଟ, କାଷ୍ଠ, ପୃଷ୍ଠ, ସିକ୍ଥ, ଉକ୍ଥ, ଜଘନ, ଅଜିନ, ତୁହିନ, କାନନ, ବନ, ବୃଜିନ, ବେତନ, ଶାସନ, ସୋପାନ, ମିଶ୍ର, ଶ୍ମଶାନ, ମିଥୁନ, ରତ୍ନ, ନିମ୍ନ, ଚିହ୍ନ, ପାପ, ରୂପ, ଉଡୁପ, ତଳ୍ପ, ଶିଳ୍ପ, ପୁଣ୍ୟ, ଶଷ୍ପ, ସମୀପ, ରୁକ୍ମ, ସିଧ୍ମ, ଯୁଧ୍ମ, ଇଧ୍ମ, ଗୁଲ୍ମ, ଅଧ୍ୟାତ୍ମ, କୁଙ୍କୁମ, କିସଳୟ, ଇନ୍ଦ୍ରିୟ, ହୃଦୟ, ଉତ୍ତରୀୟ, ଶିରୀଷ, ଅମ୍ବରୀଷ, ପୀୟୂଷ, ପୁରୀଷ, କିଲ୍ବିଷ, କଳ୍ମଷ, ବିସ, ବୁସ, ସାହସ, ଦିନ, ଅହନ୍, ତୀର, ଦୂର, କେୟୂର, କେଦାର, ଉଦର, ଅଜସ୍ର, ଶରୀର, କନ୍ଦର, ମନ୍ଦାର, ପଞ୍ଜର, ଅଜର, ଜଠର, ଅଜିର, ବୈର, ଚାମର, ପୁଷ୍କର, ଗହ୍ୱର, କୁହର, କୁଟୀର, କୁଲୀର, ଚତ୍ୱର, କଶ୍ମୀର, ନୀର, ଅମ୍ବର, ରଜତ, କୁଳିଶ, ଦୈବ, କୁଣ୍ଡ, ପୀଠ, ଅଙ୍କ, ଅଙ୍ଗ, ଦଧି, ସକ୍ଥି, ଅକ୍ଷି, ଆସ୍ପଦ, ବାଳ, ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ, ଦୁଃଖ, କୁଟୁମ୍ବ, କବଚ, ବର, ଶର, ବୃନ୍ଦାରକ, ଅକ୍ଷ, ଶ୍ରାଦ୍ଧ, ଜଗତ୍ ଇତ୍ୟାଦି ଶବ୍ଦ ନପୁଂସକଲିଙ୍ଗରେ ହୋଇଥାଏ ।

ସଂସ୍କୃତଭାଷାରେ କେତେକ ଶବ୍ଦ (୧) ତ୍ରିଲିଙ୍ଗ, କେତେକଶବ୍ଦ (୨) ଦ୍ୱିଲିଙ୍ଗ ଏବଂ କେତେକ ଶବ୍ଦ (୩) ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଲିଙ୍ଗ ହୋଇ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ।

(୧) ତ୍ରିଲିଙ୍ଗରେ ବ୍ୟବହୃତ କେତେକ ଶବ୍ଦ ଯଥା -

ଶବ୍ଦ	ପୁଂଲିଙ୍ଗ	ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ	କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ
ବିଭୀତକ (ବାହାଡାଗଛ)	ବିଭୀତକଃ	ବିଭୀତକୀ	ବିଭୀତକମ୍
କଳଶ	କଳଶଃ	କଳଶୀ	କଳଶମ୍
ତଟ	ତଟଃ	ତଟୀ	ତଟମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

(୨) ଦ୍ୱିଲିଙ୍ଗରେ ବ୍ୟବହୃତ କେତେକ ଶବ୍ଦ ଯଥା -

ଶବ୍ଦ	ପୁଂଲିଙ୍ଗ	ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ	କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ
ଘଟ	ଘଟଃ	ଘଟୀ	-
ମଣି	ମଣିଃ	ମଣିଃ	-
କନ୍ଦର	କନ୍ଦରଃ	କନ୍ଦରା	-
ଅଙ୍କୁଶ	ଅଙ୍କୁଶଃ	-	ଅଙ୍କୁଶମ୍
ଶକଟ	ଶକଟଃ	-	ଶକଟମ୍
ବଲ୍କଲ	ବଲ୍କଲଃ	-	ବଲ୍କଲମ୍
ପଲ୍ଲବ	ପଲ୍ଲବଃ	-	ପଲ୍ଲବମ୍
ସୌଧ	ସୌଧଃ	-	ସୌଧମ୍
ଦେହ	ଦେହଃ	-	ଦେହମ୍
ଅର୍ଚ୍ଚିସ୍ (କିରଣ)	-	ଅର୍ଚ୍ଚିଃ	ଅର୍ଚ୍ଚିଃ
ଉର୍ଣ୍ଣା (ମେଷପ୍ରଭୃତିଙ୍କଲୋମ)	-	ଉର୍ଣ୍ଣା	ଉର୍ଣ୍ଣମ୍

୩. ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଲିଙ୍ଗରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିବା ଶବ୍ଦ -

ପୁଂଲିଙ୍ଗ - ଦେବ, ନର, ପଶୁ, ଗିରି, ସ୍ୱର୍ଗ, କେଶ, ଦନ୍ତ,ଭୁଜ, ରଥ, ସମୁଦ୍ର, ଅସୁର, ମୟୂର, ପାଷାଣ, ସମୟ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ - ଲତା, ବିଦ୍ୟା, ଭୂମି, ଗ୍ଲାନି, ମତି, ଶ୍ରୀ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ଧେନୁ, ଭ୍ରୂ, ମାତୃ, (ମାଆ) ସ୍ୱସୃ, ଦୁହିତୃ, ବିଦ୍ୟୁତ୍‌, ସରିତ୍‌, ସମ୍ପଦ୍‌, ବିପଦ୍‌ ଇତ୍ୟାଦି ।

କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ -ଫଳ, ପତ୍ର, ପୁଷ୍ପ, ବନ, ଜ୍ଞାନ, ଜଳ, ଧନ, ଅନ୍ନ, ବାରି, ବସ୍ତୁ, ଯଶସ୍‌, ପୟସ୍‌, ଆୟୁସ୍‌, କର୍ମନ୍‌, ଚର୍ମନ୍‌ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସଂସ୍କୃତରେ ଏହି ନିୟମର କେତେକ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ଏକ ଶବ୍ଦର ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ଲିଙ୍ଗ ହୁଏ । ସେହିଭଳି ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ଶବ୍ଦର ଗୋଟିଏ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରୟୋଗ ହେଉଥିବା ବେଳେ ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ଲିଙ୍ଗର ପ୍ରୟୋଗ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ ।

୪. ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ଲିଙ୍ଗରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥାତ୍ମକଶବ୍ଦ -

ଶବ୍ଦ	ପୁଂଲିଙ୍ଗ	ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ	କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ
ମିତ୍ର -	ମିତ୍ରଃ (ସୂର୍ଯ୍ୟ)	-	ମିତ୍ରମ୍ (ବନ୍ଧୁ)
ଗୋ -	ଗୌଃ (ବଳଦ), କିରଣ, ଇନ୍ଦ୍ରିୟ)	ଗୌଃ(ଗାଈ)	-
ଲୋହିତ -	ଲୋହିତଃ (ମଙ୍ଗଳଗ୍ରହ)	-	ଲୋହିତମ୍ (କୁଙ୍କୁମ, ରକ୍ତଚନ୍ଦନ, ରୁଧିର)
ଚେତନା -	ଚେତନଃ (ପ୍ରାଣୀ)	ଚେତନା	-

୫. ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ଲିଙ୍ଗରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ଏକାର୍ଥାତ୍ମକ ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ଶବ୍ଦ

ପୁଂଲିଙ୍ଗ	ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ	କ୍ଳୀବଲିଙ୍ଗ	ଏକ ଅର୍ଥ
କାୟଃ, ଦେହଃ	ତନୁଃ	ଶରୀରମ୍	ଶରୀର
ସ୍ତବଃ	ସ୍ତୁତିଃ	ସ୍ତୋତ୍ରମ୍	ସ୍ତୁତି
ଉଦ୍ଭବଃ	ଉତ୍ପତ୍ତିଃ	ଜନ୍ମ	ଜନ୍ମ
ବିଧିଃ	ନିୟତିଃ	ଭାଗ୍ୟମ୍	ଭାଗ୍ୟ
ସ୍ୱାପଃ	ନିଦ୍ରା	ଶୟନମ୍	ନିଦ୍ରା
ପାଂଶୁଃ	ଧୂଳିଃ	ରଜଃ	ଧୂଳି
ଦାରାଃ	ପତ୍ନୀ	କଳତ୍ରମ୍	ପତ୍ନୀ
ମେଘଃ	-	ଅଭ୍ରମ୍	ମେଘ
-	ବୃଷ୍ଟିଃ	ବର୍ଷଣମ୍	ବୃଷ୍ଟି
-	ସୁଧା	ଅମୃତମ୍	ଅମୃତ
ଦିବସଃ	–	ଦିନମ୍	ଦିନ
ଦେବଃ	ଦେବତା	ଦୈବତମ୍	ଦେବ

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - ଏହିପରି ଆହୁରି ଅନେକ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ ।

ଯଥା -

(କ) ବନ୍ଧୁବାଚକ 'ସଖି' ଶବ୍ଦ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଓ 'ମିତ୍ର' ଶବ୍ଦ ନପୁଂସକଲିଙ୍ଗ । କିନ୍ତୁ ଅମିତ୍ର, ସୁମିତ୍ର ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ।

(ଖ) ଗୋ, ସିନ୍ଧୁ, ପଦ୍ମ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ ଏକାଧିକ ଲିଙ୍ଗରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ।

(ଗ) କେତେକ ଶବ୍ଦ ଗୋଟିଏ ଅର୍ଥରେ ତିନିଲିଙ୍ଗରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ,

ଯଥା - ତଟଃ, ତଟୀ, ତଟମ୍ । ଏଗୁଡିକୁ 'ଅନିୟତଲିଙ୍ଗ' କୁହାଯାଏ ।

(ଘ) ସ୍ତ୍ରୀ ବା ନାରୀ ଶବ୍ଦପରେ ଜନ ବା ଲୋକ ଶବ୍ଦ ରହିଲେ ତାହା ପୁଂଲିଙ୍ଗ ହୁଏ । ଯଥା - ଏଷଃ ସ୍ତ୍ରୀଜନଃ ଗଚ୍ଛତି ।

(ଙ) 'ସ୍'କାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦ ଯଥା - ପୟସ୍, ଯଶସ୍, ତେଜସ୍, ମନସ୍ ଓ ଚେତସ୍ ପ୍ରଭୃତି ନପୁଂସକଲିଙ୍ଗ କିନ୍ତୁ ବେଧସ୍ ଶବ୍ଦ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ।

(ଚ) 'ମନ୍' ଶେଷରେ ଥିବା ଶବ୍ଦ କର୍ମନ୍, ଚର୍ମନ୍, ବର୍ମନ୍, ବର୍ତ୍ମନ୍ ଓ ଜନ୍ମନ୍ ପ୍ରଭୃତି କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ମାତ୍ର 'ବ୍ରହ୍ମନ୍' ଶବ୍ଦ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଓ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ଏବଂ ଆତ୍ମନ୍ ଶବ୍ଦ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ।

(ଛ) ଅଜହଲ୍ଲିଙ୍ଗ - ପ୍ରମାଣ, ପଦ, ମୂଳ, ସ୍ଥାନ, ଭାଜନ, ପାତ୍ର, ଆସ୍ପଦ, ପ୍ରଭୃତିର ଲିଙ୍ଗ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯଥା - ବେଦଃ ପ୍ରମାଣମ୍, କନ୍ୟା ସ୍ନେହାସ୍ପଦମ୍, ପିତା ଶ୍ରଦ୍ଧାସ୍ପଦମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

୬. ବିଭିନ୍ନ ଲିଙ୍ଗବୋଧକ ଏକାଧିକ ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣ ପାଇଁ ଲିଙ୍ଗ ନିର୍ଣ୍ଣୟ -

(କ) ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଓ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଉଭୟ ବିଶେଷ୍ୟର ଏକ ବିଶେଷଣ ହେଲେ ବିଶେଷଣ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ହୁଏ । ଯଥା - ପୁତ୍ରଃ କନ୍ୟା ଚ ସୁନ୍ଦରୌ (ପୁତ୍ର ଏବଂ କନ୍ୟା ଉଭୟ ସୁନ୍ଦର) ।

(ଖ) ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଓ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ଉଭୟ ବିଶେଷ୍ୟର ଏକ ବିଶେଷଣ ହେଲେ ବିଶେଷଣ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ହୁଏ । ଯଥା - ପିତା ମିତ୍ରଂ ଚ ପୀଡ଼ିତେ (ପିତା ଏବଂ ମିତ୍ର ଉଭୟ ପୀଡ଼ିତ) ।

(ଗ) ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଓ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ଉଭୟ ବିଶେଷ୍ୟ ର ଏକ ବିଶେଷଣ ହେଲେ ବିଶେଷଣ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ହୁଏ । ଯଥା - ଲତାଃ ପତ୍ରାଣି ଚ କୋମଳାନି (ଲତା ଏବଂ ପତ୍ର ଉଭୟ କୋମଳ) ।

(ଘ) ପୁଂଲିଙ୍ଗ, ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ, ଓ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ବିଶେଷ୍ୟର ଏକ ବିଶେଷଣ ହେଲେ ବିଶେଷଣ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ହୁଏ । ଯଥା – ରାମଃ ସୀତା ମିତ୍ରଂ ଚ ପୂଜନୀୟାନି (ରାମ, ସୀତା ଏବଂ ମିତ୍ର ପୂଜନୀୟ ଅଟନ୍ତି) ।

୭. ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ପଦର ଲିଙ୍ଗ - ଏକ, ଦ୍ୱି, ତ୍ରି, ଚତୁର୍ ବିଶେଷ୍ୟ ଅନୁସାରେ ତିନିଲିଙ୍ଗରେ । ପଞ୍ଚ ଠାରୁ ଅଷ୍ଟାଦଶ – ସବୁଲିଙ୍ଗରେ ସମାନ । ଊନବିଂଶତି ଠାରୁ ନବ ନବତି - ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ । ଶତ ଠାରୁ ସହସ୍ର, ଅୟୁତ, ଲକ୍ଷ ନିୟୁତ, ନପୁଂସକଲିଙ୍ଗ । କୋଟି -ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ।

ବଚନ ପ୍ରକରଣ

ମୃଗଃ ଧାବତି । ମୃଗୌ ଧାବତଃ । ମୃଗାଃ ଧାବନ୍ତି ।

ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବାକ୍ୟରେ 'ମୃଗ' ଶବ୍ଦ ଯଥାକ୍ରମେ 'ମୃଗଃ' (ମୃଗ + ସୁ = ମୃଗଃ) ଗୋଟିଏ ମୃଗ, 'ମୃଗୌ' (ମୃଗ + ଔ = ମୃଗୌ) ଦୁଇଟି ମୃଗ ଓ 'ମୃଗାଃ' (ମୃଗ + ଜସ୍ = ମୃଗାଃ) ବହୁତ ସଂଖ୍ୟକ ମୃଗ ବୁଝାଉଅଛି ।

ଅତଏବ ମୃଗ ଶବ୍ଦ ପରେ ଥିବା ସୁ, ଔ, ଜସ୍ ରୁ ଯଥାକ୍ରମେ ଏକତ୍ୱ, ଦ୍ୱିତ୍ୱ ଓ ବହୁତ୍ୱ ସଂଖ୍ୟା ବୁଝାଯାଉଛି । ସେହିପରି 'ଧାବ୍' ଧାତୁରୁ ହୋଇଥିବା 'ତି', 'ତସ୍' ଏବଂ 'ଅନ୍ତି' ର ପ୍ରୟୋଗରେ ଯେଉଁ ଧାବତି, ଧାବତଃ ଏବଂ ଧାବନ୍ତି ରୂପ ହୁଏ, ସେଥିରୁ ମଧ୍ୟ ଯଥାକ୍ରମେ ଏକତ୍ୱ, ଦ୍ୱିତ୍ୱ ଓ ବହୁତ୍ୱ ସଂଖ୍ୟା ବୁଝାଯାଉଅଛି ।

ତେବେ ସଂଖ୍ୟାବୋଧକ ବିଭକ୍ତି (ସୁପ୍ ଓ ତିଙ୍)କୁ ବଚନ (Number) କହନ୍ତି । ଏହି ବଚନ ତିନି ପ୍ରକାରର । ଯଥା – ଏକବଚନ, ଦ୍ୱିବଚନ ଏବଂ ବହୁବଚନ । କିନ୍ତୁ, ବେଳେ ବେଳେ ପ୍ରୟୋଗ କାଳରେ ଏହାର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଦେଖାଯାଏ ।

୧. ଏକ ବଚନ -

(କ) ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ ପାଇଁ ଏକବଚନ ସ୍ଥଳରେ ବହୁବଚନର ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖାଯାଏ ।

ଯଥା - ଉତ୍କଳପ୍ରଦେଶସ୍ୟ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରିଣଃ ଅଦ୍ୟ ଦିଲ୍ଲୀଂ ଗମିଷ୍ୟନ୍ତି । (ଉତ୍କଳ ପ୍ରଦେଶର ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ଆଜି ଦିଲ୍ଲୀ ଯିବେ) । ଏଠାରେ ସମ୍ମାନାର୍ଥେ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରିଣଃ - ବହୁବଚନାନ୍ତ ହୋଇଛି । ମମ ପିତରଃ ଇମାଂ କଥାମ୍ ଅକଥୟନ୍ । (ମୋର ପିତା ଏହି କଥା କହିଥିଲେ) । ଏଠାରେ 'ପିତରଃ' ସମ୍ମାନ-ପ୍ରଦର୍ଶନାର୍ଥେ ବହୁବଚନାନ୍ତ ହୋଇଛି ।

(ଖ) ଜାତିବାଚକ ଅର୍ଥରେ ଏକବଚନର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । (ଜାତ୍ୟାଖ୍ୟାୟାମେକସ୍ମିନ୍ବହୁବଚନମନ୍ୟତରସ୍ୟାମ୍-ପା.୧.୨.୫୮)ଯଥା ଅଶ୍ୱଃ ଏକଃ ପଶୁଃ । ପରନ୍ତୁ ବେଳେ ବେଳେ ବହୁବଚନ ଶବ୍ଦ ମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ଯେପରି - ଶିଷ୍ୟାଃ ବେଦାଧ୍ୟୟନଂ କୁର୍ଯ୍ୟୁଃ । ଏଠାରେ ଜାତିବାଚକ ଶବ୍ଦ 'ଶିଷ୍ୟ' ଠାରେ ବହୁବଚନ ହୋଇଛି ।

(ଗ) ଯଦ୍ୟପି ଦ୍ୱୟ, ଯୁଗ, ଯୁଗ୍ମ, ଯୁଗଳ, ଦ୍ୱିତୟ ଇତ୍ୟାଦି ଶବ୍ଦ ଦ୍ୱିବଚନର ବୋଧ କରାଇଥାଏ, ତଥାପି ସେଗୁଡିକର ପ୍ରୟୋଗ ଅଧିକାଂଶତଃ ଏକବଚନରେ ହିଁ ହୋଇଥାଏ । ଯେପରି - ନେତ୍ରଦ୍ୱୟମ୍, ଗୋଯୁଗମ୍, ପୁତ୍ରଯୁଗଳମ୍, ଚରଣଯୁଗ୍ମମ୍, ଗ୍ରନ୍ଥଦ୍ୱିତୟମ୍ ।

(ଘ) ଯେଉଁ ଶବ୍ଦ ଏକଶେଷରେ ହୋଇଥାଏ, ଦୁଇଟି ପାଇଁ ହୋଇଥିଲେ ବି ଉଭୟ ପୁରୁଷ ବା ସ୍ତ୍ରୀ ର ବୋଧ କରାଇଥାଏ । ଯଥା - ପିତରୌ (ମାତା-ପିତା) ଶ୍ୱଶୁରୌ (ଶ୍ୱଶୁର - ଶ୍ୱଶ୍ରୂ) ।

(ଙ) ଯଦ୍ୟପି ବର୍ଗ,ସଂଘ, ଗଣ, ନିକର, ସମୂହ, ସମାଜ (ମନୁଷ୍ୟସଂଘ) ସମୁଦାୟ (ପଶୁସମୁଦାୟ), ତ୍ରୟ, ଚତୁଷ୍ଟୟ ଇତ୍ୟାଦି ଶବ୍ଦ ବହୁତ୍ୱର ବୋଧକ

ଅଟେ, ସେଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରୟୋଗ ଏକବଚନରେହିଁ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା - ଛାତ୍ରଗଣଃ, କୃଷକବର୍ଗଃ, ଶିକ୍ଷକସଂଘଃ, ଛାତ୍ରସମାଜଃ, ସ୍ତ୍ରୀସମୂହଃ, ବାଳସମୁଦାୟଃ, ଗୁଣତ୍ରୟମ୍, ସାଧନ-ଚତୁଷ୍ଟୟମ୍ ।

କିନ୍ତୁ ଉପଯୁକ୍ତ ସମୂହବାଚକ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ ଯେତେବେଳେ ଦୁଇ ବା ବହୁସମୂହର ବୋଧକ ହେବେ ସେତେବେଳେ ଯଥାକ୍ରମେ ଦ୍ୱିବଚନାନ୍ତ ଓ ବହୁବଚନାନ୍ତ ହେବେ । ଯଥା - ବାଳକାନାଂ ବାଳିକାନାଞ୍ଚ ସମୂହୌ (ବାଳକମାନଙ୍କର ଏବଂ ବାଳିକାମାନଙ୍କର ସମୂହ । ସେହିଭଳି- କବୀନାମ୍, ଶିଳ୍ପିନାଂ, ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞାନାଞ୍ଚ ସମୂହାଃ । (କବିମାନଙ୍କର, ଶିଳ୍ପୀମାନଙ୍କର, ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞମାନଙ୍କର ସମୂହ) ।

(ଚ) ଭାବବାଚ୍ୟରେ କ୍ତ ଏବଂ କୃତ୍ୟପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ଓ ଏକବଚନାନ୍ତ । ଯଥା - କ୍ରୀଡ଼ିତମ୍, ହସିତମ୍, ଭବିତବ୍ୟମ୍, ସ୍ନାନୀୟମ୍ ଓ ହାସ୍ୟମ୍ ପ୍ରଭୃତି ।

(ଛ) ଅବ୍ୟୟୀଭାବ ଓ ସମାହାର ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ସମାସ ନିଷ୍ପନ୍ନପଦ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ଓ ଏକବଚନାନ୍ତ । ଯଥା- ପ୍ରତିକ୍ଷଣମ୍, ଯଥାଶକ୍ତି, କରଚରଣମ୍ ଓ ଶଙ୍ଖଦୁନ୍ଦୁଭି ପ୍ରଭୃତି ।

(ଜ) ସମାହାର ଦ୍ୱିଗୁ ସମାସନିଷ୍ପନ୍ନ ପଦମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଓ ଏକବଚନାନ୍ତ ଏବଂ କେତେକ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ଓ ଏକବଚନାନ୍ତ । ଯଥା - ଦଶଗ୍ରାମୀ, ପଞ୍ଚବଟୀ, ଚତୁର୍ଯୁଗମ୍ ଓ ପଞ୍ଚପାତ୍ରମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

୨. ଦ୍ୱି ବଚନ -

(କ) ଶରୀରର ଅଙ୍ଗ-ହସ୍ତ, ପାଦ, ନେତ୍ର, ଅକ୍ଷି, ଶ୍ରୋତ୍ରବାଚକ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ପ୍ରୟୋଗ ସର୍ବଦା ଦ୍ୱିବଚନରେ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା - ସଃ ହସ୍ତୌ ପାଦୌ ଚ ପ୍ରକ୍ଷାଳୟତି । (ସେ ହାତ-ପାଦ ଧୋଉଅଛି) । ଶ୍ରୋତ୍ରାଭ୍ୟାଂ

ସତ୍ୟମେବ ଶ୍ରୋତବ୍ୟମ୍ । (କାନ ଦୁଇଟିରେ ସତ୍ୟ ହିଁ ଶୁଣ) । ମାନବାଃ ନେତ୍ରେ ଅକ୍ଷିଣୀ ବା ଉନ୍ମୀଲ୍ୟ ଚଳନ୍ତି । (ମନୁଷ୍ୟ ଆଖିକୁ ଖୋଲିକରି ହିଁ ଚାଲିଥାଏ) ।

(ଖ) ଦ୍ୱି ଏବଂ ଉଭ (ଉଭୟ) ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ନିଜ ବିଶେଷ୍ୟର ଲିଙ୍ଗ ଏବଂ ବଚନ ଅନୁସାରେ ସର୍ବଦା ଦ୍ୱିବଚନରେ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା - ଦ୍ୱୌ ମାନବୌ, ଉଭୌ ରାମକୃଷ୍ଣୌ । ଉଭୟ ଶବ୍ଦର ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଓ ନପୁଂସକ ଲିଙ୍ଗରେ ଦ୍ୱିବଚନ ରୂପ ନାହିଁ । ପୁଂଲିଙ୍ଗ-ଉଭୟଃ,ଉଭୟାଃ । ନପୁଂସକଲିଙ୍ଗ - ଉଭୟମ୍,ଉଭୟାନି ।

(ଗ) ଦମ୍ପତୀ (ସ୍ତ୍ରୀ ଏବଂ ପତି) ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ସର୍ବଦା ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଦ୍ୱିବଚନ ଯେପରି - ଦମ୍ପତୀ ଗଚ୍ଛତଃ (ପତି - ପତ୍ନୀ ଯାଉଛନ୍ତି ।)

୩. ବହୁ ବଚନ -

(କ) କତି (କେତେ), ଯତି (ଯେତେ), ତତି (ସେତେ) ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ପ୍ରୟୋଗ ସର୍ବଦା ବହୁବଚନରେ ହୋଇଥାଏ । ଯେପରି - ଯୁଷ୍ମାକଂ ବିଦ୍ୟାଳୟେ ଯତି ଛାତ୍ରାଃ ତତି ଏବ ମମ ବିଦ୍ୟାଳୟେଽପି ସନ୍ତି । କତି ପୁରୁଷାଃ କ୍ଷେତ୍ରେ ସନ୍ତି ? ବିଶେଷଣ ରୂପେ କିୟତ୍ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ । କିୟନ୍ତଃ ବାଳକାଃ । କିୟତ୍ୟଃ ବାଳିକାଃ । କିୟତ୍ ଫଳମ୍ ।

(ଖ) ଆଦର ପ୍ରକଟ କରିବା ପାଇଁ ବହୁବଚନର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ଯେପରି - ଅସ୍ମଦ୍ ଗୁରୁଚରଣା ମହାନ୍ତୋ ବିଦ୍ୱାଂସଃ ସନ୍ତି । ଗୁରବଃ ପୂଜ୍ୟାଃ ।

(ଗ) କେତେକ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ସର୍ବଦା ପୁଂଲିଙ୍ଗ ବହୁବଚନରେ ହିଁ ହୋଇଥାଏ । ଯେପରି - ଦାରାଃ (ସ୍ତ୍ରୀ), ଅକ୍ଷତାଃ (ଚାଉଳ), ଲାଜାଃ (ଖଇ), ପ୍ରାଣାଃ, ଅସବଃ (ପ୍ରାଣ) ।

(ଘ) କେତେକ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ସର୍ବଦା (ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ) ବହୁବଚନରେ ହିଁ ହୋଇଥାଏ; ଯଥା - ସିକତାଃ (ବାଲି), ସମାଃ (ବର୍ଷ), ବର୍ଷାଃ, ଦଶାଃ

(ବତୀ), ସୁମନସଃ, ଅପ୍‌ସରସଃ ।

(ଙ) ବକ୍ତା ନିଜ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କହିବାବେଳେ ଅହଂ (ଏକବଚନ) ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ନକରି ଅନେକ ସମୟରେ ବୟଂ (ବହୁବଚନ)ର ପ୍ରୟୋଗ କରିଥାନ୍ତି । ଯେପରି - ବୟମପି କକ୍ଷାୟାଂ ପ୍ରତିଦିନଂ ଗଚ୍ଛାମଃ । ବୟମିହ ପରିତୁଷ୍ଟା ବଲ୍କଲୈଷ୍ଟ୍ୱଂ ଦୁକୂଲୈଃ ।

(ଚ) ଦେଶବାଚକ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗରେ ପ୍ରାୟଃ ବହୁବଚନ ହୋଇଥାଏ, ଯେପରି - ଅହଂ କଳିଙ୍ଗାନ୍ ଅଗଚ୍ଛମ୍, ବଙ୍ଗେଷୁ କାଚିତ୍ ନଦୀ ବିଦ୍ୟତେ, ଉତ୍କଳେଷୁ ନୈବାଣିଜ୍ୟମ୍ ଆସୀତ୍ ।

କିନ୍ତୁ ଦେଶବାଚକ ପଦ ସହିତ ପ୍ରଦେଶ, ଦେଶ, ଜନପଦ ଓ ବିଷୟ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ସମାସ ହୋଇଥିଲେ ବହୁବଚନ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯଥା - ବଙ୍ଗପ୍ରଦେଶାତ୍ (ବଙ୍ଗପ୍ରଦେଶରୁ), ବିହାରଦେଶେ (ବିହାରଦେଶରେ), ଉତ୍କଳଜନପଦେ (ଉତ୍କଳଜନପଦରେ) ଇତ୍ୟାଦି ହୋଇଥାଏ ।

(ଛ) ଯେତେବେଳେ 'ଏକ' ଜଣକୁ ବା ଗୋଟିକୁ ନ ବୁଝାଇ କିଛି ଲୋକଙ୍କୁ ବୁଝାଏ ସେତେବେଳେ ତାର ପ୍ରୟୋଗ ବହୁବଚନରେ ହୋଇଥାଏ । ଯେପରି - ଏକେ ଏବଂ କଥୟନ୍ତି । ସବୁଠାରେ ଏକ- ଏକବଚନ, ଦ୍ୱି-ଦ୍ୱିବଚନ । ବିଶେଷ୍ୟ ଅନୁସାରେ ଲିଙ୍ଗ ହୁଏ ।

(ଜ) ତ୍ରି ଶବ୍ଦରୁ ନେଇ ଅଷ୍ଟାଦଶନ୍ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସବୁ ଶବ୍ଦ ବହୁବଚନରେ ହୋଇଥାଏ । ତ୍ରି ଓ ଚତୁର୍ ସଂଖ୍ୟାବାଚୀ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ଲିଙ୍ଗ ବିଶେଷ୍ୟ ଅନୁସାରେ ହିଁ ହୋଇଥାଏ । ସେହିପରି ଏକୋନବିଂଶତିଃ (୧୯) ଶବ୍ଦରୁ ନବନବତିଃ (୯୯) ଶବ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏବଂ ଶତ, ସହସ୍ର ଆଦି ଶବ୍ଦ ଯେତେବେଳେ ବିଶେଷଣବାଚୀ ହୋଇଥାଏ ସେତେବେଳେ ସର୍ବଦା ଏକବଚନରେ ହିଁ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।

ପରନ୍ତୁ ଏମାନଙ୍କର ବିଶେଷ୍ୟର ସବୁ ଲିଙ୍ଗ ଓ ବହୁବଚନରେ

ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଥାଏ । (ବିଶେଷଣରୂପରେ) ବିଂଶତି ବାଳିକାଃ, ସପ୍ତତିଃ ବାଳକାଃ, ଅଶୀତିଃ ଫଳାନି, ଶତଂ ରୂପ୍ୟକାଣି । (ବିଶେଷ୍ୟ ରୂପରେ)- ବାଳିକାନାମ୍ ଅଶୀତିଃ, ସହସ୍ରାଣି ଫଳାନାମ୍ ।

୪. ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବଚନରେ ଥିବା ଏକାଧିକ ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣ ନିର୍ଣ୍ଣୟରେ ବଚନ ସ୍ଥାନ -

(କ) ଦୁଇଟି ଏକବଚନାନ୍ତ ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣ ଦ୍ୱିବଚନ ହୁଏ । ଯଥା - ଗୋପାଳଃ ଶ୍ୟାମଃ ଚ ଆନନ୍ଦିତୌ (ଗୋପାଳ ଏବଂ ଶ୍ୟାମ ଆନନ୍ଦିତ) । ଏଠାରେ ବିଶେଷଣ ଦ୍ୱିବଚନ ହୋଇଛି ।

(ଖ) ଦୁଇରୁ ଅଧିକ ଏକବଚନାନ୍ତ ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣ ବହୁବଚନାନ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା - ପତ୍ରଂ ପୁଷ୍ପଂ ଫଳଂ ଚ କୋମଳାନି (ପତ୍ର, ପୁଷ୍ପ ଓ ଫଳ କୋମଳ ଅଟେ) । ଏଠାରେ ବିଶେଷଣ ବହୁବଚନାନ୍ତ ହୋଇଛି ।

(ଗ) ଦୁଇଟି ଦ୍ୱିବଚନାନ୍ତ ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣ ବହୁବଚନାନ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା :- ଛାତ୍ରୌ ପୁତ୍ରୌ ଚ କ୍ରୀଡନ୍ତି (ଛାତ୍ରଦୁହେଁ ଓ ପୁତ୍ରଦୁହେଁ ଖେଳୁଛନ୍ତି) । ଏଠାରେ ବିଶେଷଣ ବହୁବଚନାନ୍ତ ହୋଇଛି ।

(ଘ) ଦୁଇରୁ ଅଧିକ ଦ୍ୱିବଚନାନ୍ତ ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣ ବହୁବଚନାନ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା - ମୃଗୌ ଅଶ୍ୱୌ ଗଜୌ ଚ ଆଗତାଃ (ମୃଗ ଦୁଇଟି, ଅଶ୍ୱ ଦୁଇଟି ଓ ଗଜ ଦୁଇଟି ଆସିଛନ୍ତି) । ଏଠାରେ ବିଶେଷଣର ବହୁବଚନ ହୋଇଛି ।

ଲିଙ୍ଗାନୁଶାସନ ଓ ବଚନ ପ୍ରକରଣ

୧. ବିଶେଷ୍ୟ ଅନୁସାରେ ବିଶେଷଣର ଲିଙ୍ଗ ଓ ବଚନ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା -

(କ) ସୁଶୀଳଃ ବାଳକଃ । (ଖ) ସୁଶୀଳା ବାଳିକା । (ଗ) ସୁଶୀଳଂ ମିତ୍ରମ୍ । (ଘ) କୋମଳୌ ପଦାର୍ଥୌ । (ଙ) କୋମଳେ ଲତେ । (ଚ) କୋମଳେ ଫଳେ ।

(ଚ) ଶୁକ୍ଲାଃ ହଂସାଃ । (ଛ) ସୁଶୀଳାଃ ବାଳିକାଃ । (ଜ) ପକ୍ୱାନି ଫଳାନି ।

୨. ବିଶେଷ୍ୟ ଅନୁସାରେ ସର୍ବନାମର ଲିଙ୍ଗ ଓ ବଚନ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା -

(କ) ଏଷଃ ମାନବଃ । (ଖ) ଏଷା ରମଣୀ । (ଗ) ଏତତ୍ ପୁସ୍ତକମ୍ ।

(ଘ) ତୌ ଅଶ୍ୱୌ । (ଙ) ତେ ନଦ୍ୟୌ । (ଞ) ତେ ଫଳେ ।

(ଚ) ଇମେ ପଣ୍ଡିତାଃ । (ଛ) ଇମାଃ ମାତରଃ । (ଜ) ଇମାନି ଦ୍ରବ୍ୟାଣି ।

ସୂତ୍ର: ସାଧାରଣତଃ ବିଶେଷ୍ୟ ର ଯେଉଁ ଲିଙ୍ଗ ଓ ବଚନ ହୋଇଥାଏ, ବିଶେଷଣଏବଂ ସର୍ବନାମର ସେହି ଲିଙ୍ଗ ଓ ବଚନ ହୁଏ ।

୩. **ଅବ୍ୟୟ ଓ କ୍ରିୟାବିଶେଷଣର ଲିଙ୍ଗ ଓ ବଚନ :**

ଅବ୍ୟୟ ଓ କ୍ରିୟାର ବିଶେଷଣ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ଏବଂ ଏକବଚନାନ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା - ରମଣୀୟଂ ପ୍ରାତଃ (ସୁନ୍ଦର ପ୍ରଭାତ) । ସୁଦୀର୍ଘଂ ଦିବା (ଦୀର୍ଘ ଦିବସ) । ପକ୍ଷୀ ମଧୁରଂ କୂଜତି (ପକ୍ଷୀ ମଧୁର ସ୍ୱରରେ କୂଜନ କରୁଛି) । ସ ଧୀରଂ ବଦତି (ସେ ଧୀରେ କହୁଛି) ।

ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ପ୍ରଥମ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ ଉଦାହରଣରେ 'ପ୍ରାତଃ' ଓ 'ଦିବା' ଅବ୍ୟୟ ପଦ ଯାହାର ବିଶେଷଣ ଗୁଡିକ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ଏବଂ ଏକବଚନାନ୍ତ ହୋଇଛି । ପୁନଃ ତୃତୀୟ ଓ ଚତୁର୍ଥ ଉଦାହରଣରେ 'ମଧୁରଂ' ଏବଂ 'ଧୀରଂ' କ୍ରିୟାଗୁଡିକର ଯଥାକ୍ରମେ ବିଶେଷଣ ରୂପେ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ଏବଂ ଏକବଚନାନ୍ତ ହୋଇଛି ।

***

୨୧. ବାଚ୍ୟ ପ୍ରକରଣ

ବଚ୍ ଧାତୁରୁ ଣ୍ୟତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗରେ ବାଚ୍ୟ ପଦ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଛି । ଏହା କଥନ ଭଙ୍ଗୀ ବା ପ୍ରକାଶ ରୀତିକୁ ବୁଝାଏ । ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ବାଚ୍ୟ ପ୍ରାୟ ତିନି ପ୍ରକାରର । ଯଥା (କ) କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ (ଖ) କର୍ମବାଚ୍ୟ ଏବଂ (ଗ) ଭାବବାଚ୍ୟ । ପ୍ରାୟ ବୋଲି କହିବାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ହେଲା କର୍ମକର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ ନାମରେ ଆଉ ଏକ ପ୍ରକାରର ବାଚ୍ୟ ମଧ୍ୟ ମିଳେ ।

(କ) କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ -

ଲକ୍ଷଣଂ କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟସ୍ୟ କର୍ତ୍ତରି ପ୍ରଥମା ଭବେତ୍ ।
ଦ୍ୱିତୀୟାନ୍ତଂ ଭବେତ୍ କର୍ମ କର୍ତ୍ତ୍ରଧୀନଂ କ୍ରିୟାପଦମ୍ ।।

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ କର୍ତ୍ତାର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ରହେ । କ୍ରିୟାପଦ କର୍ତ୍ତା ଅନୁଯାୟୀ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୁଏ । ଯଥା - ଅହଂ ସାହିତ୍ୟଂ ପଠାମି, ଛାତ୍ରାଃ ବିଦ୍ୟାଳୟଂ ଗଚ୍ଛନ୍ତି । ତ୍ୱଂ କିଂ କରୋଷି ? ଏହି ଉଦାହରଣଗୁଡ଼ିକରେ କର୍ତ୍ତୃପଦ ଅହମ୍, ଛାତ୍ରାଃ ଏବଂ ତ୍ୱମ୍ - ଯଥାକ୍ରମେ ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ ଏକବଚନ, ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ ବହୁବଚନ ଏବଂ ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ ଏକବଚନରେ ଥିବା ହେତୁ କ୍ରିୟାପଦ ଗୁଡ଼ିକ ତଦନୁଯାୟୀ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ କର୍ତ୍ତାଠାରେ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି, କର୍ମପଦରେ ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ ଏବଂ କ୍ରିୟାପଦ କର୍ତ୍ତୃପଦାନୁଯାୟୀ ହୋଇଥାଏ । ଫଳରେ କ୍ରିୟାପଦ ଆତ୍ମନେପଦୀ ଏବଂ ପରସ୍ମୈପଦୀ ତଥା ଉଭୟପଦୀ ହୋଇପାରେ ।

ଉଦାହରଣ - ହରିଃ ଗ୍ରାମଂ ଗତବାନ୍ । ଆବାଂ ଚନ୍ଦ୍ରଂ ପଶ୍ୟାବଃ । ଯୂୟଂ ଚନ୍ଦ୍ରଂ ପଶ୍ୟଥ । ଗୀତା ସୀତା ଚ ଗ୍ରାମଂ ଗତବତ୍ୟୌ ଇତ୍ୟାଦି । ଏହି ବାଚ୍ୟରେ ସକର୍ମକ ଓ ଅକର୍ମକ ଉଭୟଧାତୁ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ।

(ଖ) କର୍ମବାଚ୍ୟ -

କର୍ମବାଚ୍ୟପ୍ରୟୋଗେ ସ୍ୟାତ୍ ତୃତୀୟା କର୍ତ୍ତୃକାରକେ ।

ପ୍ରଥମାନ୍ତଂ ଭବେତ୍ କର୍ମ କର୍ମାଧୀନଂ କ୍ରିୟାପଦମ୍ ।।

କର୍ମବାଚ୍ୟରେ କର୍ମର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ରହୁଥିବା ହେତୁ କ୍ରିୟା କର୍ମପଦାନୁଯାୟିନୀ ହୁଏ । କ୍ରିୟାଦ୍ୱାରା କର୍ମ ଉକ୍ତ ହେଉଥିବା ହେତୁ କର୍ମଠାରେ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି । କର୍ତ୍ତୃପଦ କ୍ରିୟାଦ୍ୱାରା ଅଭିହିତ ହେଉନଥିବା ହେତୁ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତିରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୁଏ ଏବଂ କର୍ମବାଚ୍ୟରେ କ୍ରିୟାପଦ ସର୍ବଦା ଆତ୍ମନେପଦୀ ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ।

ଉଦାହରଣ - ମୟା ଗୀତା ପଠ୍ୟତେ । ଗୋବିନ୍ଦେନ ରସଗୋଲକଂ ଖାଦ୍ୟତେ । ତ୍ୱୟା ପୁଷ୍ପାଣି ଗଣେଶାୟ ଅର୍ପ୍ୟନ୍ତେ । ମୟା ପିତରୌ ବନ୍ଦ୍ୟେତେ ।

(ଗ) ଭାବବାଚ୍ୟ -

ଭାବବାଚ୍ୟରେ କର୍ତ୍ତୃପଦ ଏବଂ କର୍ମପଦର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ନ ରହି ଭାବ ବା କ୍ରିୟାପଦର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ରହେ । ଅକର୍ମକ ଧାତୁମାନଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଭାବବାଚ୍ୟର ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ ।

ଭାବବାଚ୍ୟେ କର୍ମାଭାବଃ ତୃତୀୟା କର୍ତ୍ତୃକାରକେ ।

ପ୍ରଥମପୁରୁଷୈକବଚନାନ୍ତଂ କ୍ରିୟାପଦମ୍ ।।

କର୍ତ୍ତୃପଦଠାରେ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । କର୍ମପଦ ନଥିବା ହେତୁ କର୍ମର ବିଭକ୍ତି ପ୍ରୟୋଗର ପ୍ରସଙ୍ଗ ନ ଥାଏ । କ୍ରିୟାପଦ ସର୍ବଦା ପ୍ରଥମପୁରୁଷର ଏକବଚନରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୁଏ । କର୍ତ୍ତୃପଦର ଲିଙ୍ଗ ବଚନକୁ କ୍ରିୟାପଦ ଅନୁସରଣ କରେନାହିଁ ଏବଂ ଭାବବାଚ୍ୟରେ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତପଦର ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ -

ତ୍ୱୟା ସୁପ୍ୟତେ, ତେନ ହସିତମ୍, ଶିଶୁନା ରୁଦିତମ୍, ତେନ ଅତ୍ର ସ୍ଥିତମ୍ ।

ତତ୍ସ୍ଥାନେ ଭାବବାଚ୍ୟେ କୃଦନ୍ତଂ ଯଦ୍ କ୍ରିୟାପଦମ୍ ।
କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ-ପ୍ରଥମୈକବଚନାନ୍ତଞ୍ଚ ତଦ୍ ଭବେତ୍ ।।

(ଭାବବାଚ୍ୟରେ କ୍ତ, ତବ୍ୟ, ଅନୀୟ ଓ ଯତ୍ ପ୍ରଭୃତି କୃତ୍-ପ୍ରତ୍ୟୟ ନିଷ୍ପନ୍ନ କ୍ରିୟାପଦ ସର୍ବଦା କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗର ପ୍ରଥମା ଏକବଚନ ହୋଇ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ) । ଉଦାହରଣ - ମୟା ସ୍ଥିତମ୍ । ଯୁଷ୍ମାଭିଃ ହସିତମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏହି ବାଚ୍ୟରେ କେବଳ ଅକର୍ମକ ଧାତୁ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ଭାବେ କର୍ମଣି ବାଚ୍ୟେ ଚ ସଦା ଆତ୍ମନେପଦମ୍ ।
ଲଡାଦିଷୁ ଚତୁର୍ଷ୍ୱେବ ଯକାରସ୍ୟାଗମୋ ଭବେତ୍ ।।

(କର୍ମବାଚ୍ୟ ଏବଂ ଭାବବାଚ୍ୟରେ କ୍ରିୟା - ସବୁ ଲକାରରେ ଆତ୍ମନେପଦୀ (ସେବ୍ ଧାତୁପରି) ହୁଏ ଏବଂ ଲଟ୍, ବିଧିଲିଙ୍, ଲୋଟ୍ ଓ ଲଙ୍ ଏହି ଚାରିପ୍ରକାରର ଲକାରରେ ଧାତୁ ପରେ 'ଯ'ର ଆଗମ ହୁଏ) ।

ଉଦାହରଣ -

କର୍ମବାଚ୍ୟ - ରାମେଣ ଚନ୍ଦ୍ରଃ ଦୃଶ୍ୟତେ । ଅସ୍ମାଭିଃ ତ୍ୱଂ ଦୃଶ୍ୟସେ ।

ଭାବବାଚ୍ୟ - ମୟା ସୁପ୍ୟତେ । ହରିଣା ହସ୍ୟତେ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - 'ଯ' ପରେ ଥିଲେ ଧାତୁମାନଙ୍କର ପରିବର୍ତ୍ତନ :

୧. ଦା, ଧା, ସ୍ଥା, ମା, ଗୈ, (ଗା), ହା ଓ ପା (ପାନାର୍ଥ) ଧାତୁର 'ଆ' କାର ସ୍ଥାନରେ 'ଈ' କାର ହୁଏ; ଯଥା -

ଦୀୟତେ, ଧୀୟତେ, ସ୍ଥୀୟତେ, ମୀୟତେ, ଗୀୟତେ, ହୀୟତେ ଏବଂ ପୀୟତେ ।

୨. ଧାତୁର ଅନ୍ତସ୍ଥିତ ହ୍ରସ୍ୱସ୍ୱର ଦୀର୍ଘ ହୁଏ ; ଯଥା -

ଜି- ଜୀୟତେ, ଶ୍ରୁ - ଶ୍ରୂୟତେ, ଚି - ଚୀୟତେ, ସ୍ତୁ - ସ୍ତୂୟତେ ଇତ୍ୟାଦି ।

୩. ଧାତୁର ଅନ୍ତସ୍ଥିତ 'ଋ' ସ୍ଥାନରେ 'ରି' ହୁଏ; ଯଥା -

କୃ - କ୍ରିୟତେ, ହୃ - ହ୍ରିୟତେ, ମୃ - ମ୍ରିୟତେ, ଧୃ - ଧ୍ରିୟତେ ଇତ୍ୟାଦି । କିନ୍ତୁ କେତେକ ଧାତୁରେ ଋ ସ୍ଥାନରେ 'ଅର୍' ହୁଏ; ଯଥା - ସ୍ମୃ - ସ୍ମର୍ଯ୍ୟତେ, ଋ - ଅର୍ଯ୍ୟତେ, ସ୍ୱୃ - ସ୍ୱର୍ଯ୍ୟତେ ଏବଂ ଜାଗୃ-ଜାଗର୍ଯ୍ୟତେ ଇତ୍ୟାଦି ।

୪. ଧାତୁର ଅନ୍ତସ୍ଥିତ 'ୠ' ସ୍ଥାନରେ 'ଈର୍' ହୁଏ; ଯଥା -

ତୄ - ତୀର୍ଯ୍ୟତେ, କୄ - କୀର୍ଯ୍ୟତେ ଇତ୍ୟାଦି । କିନ୍ତୁ, ପୄ - ପୂର୍ଯ୍ୟତେ ହୋଇଥାଏ ।

୫. ଧାତୁର ଉପଧାସ୍ଥିତ 'ନ'କାରର ଲୋପ ହୁଏ; ଯଥା -

ବନ୍ଧ୍ - ବଧ୍ୟତେ, ମନ୍ଥ୍ - ମଥ୍ୟତେ, ଦଂଶ୍ - ଦଶ୍ୟତେ, ଭଞ୍ଜ୍ - ଭଜ୍ୟତେ, ଭ୍ରଂଶ୍ - ଭ୍ରଶ୍ୟତେ ଇତ୍ୟାଦି ।

୬. ବଚ୍, ବଦ୍, ବହ୍, ବପ୍, ଓ ସ୍ୱପ୍ ଧାତୁର 'ଅ' କାର ସହିତ 'ବ' ସ୍ଥାନରେ 'ଉ' ହୁଏ; ଯଥା -

ବଚ୍ ଏବଂ ବ୍ରୂ - ଉଚ୍ୟତେ, ବଦ୍-ଉଦ୍ୟତେ, ବସ୍-ଉଷ୍ୟତେ, ବହ୍ - ଉହ୍ୟତେ, ସ୍ୱପ୍ - ସୁପ୍ୟତେ ଇତ୍ୟାଦି ।

୭. ଣିଜନ୍ତ ଧାତୁର ଅନ୍ତସ୍ଥିତ 'ଇ'କାରର ଲୋପ ହୁଏ; ଯଥା -

ସ୍ଥାପି - ସ୍ଥାପ୍ୟତେ, କାରି - କାର୍ଯ୍ୟତେ ଇତ୍ୟାଦି ।

୮. ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଶୀ-ଶଯ୍ୟତେ, ଗୁହ୍ - ଗୂହ୍ୟତେ, ପ୍ରଚ୍ଛ୍ - ପୃଚ୍ଛ୍ୟତେ, ବ୍ୟଧ୍ - ବିଧ୍ୟତେ, ଯଜ୍ - ଇଜ୍ୟତେ, ହ୍ୱେ - ହୂୟତେ, ଶାସ୍ - ଶିଷ୍ୟତେ, ଜନ୍ - ଜାୟତେ ଏବଂ ଜନ୍ୟତେ ତଥା ଖନ୍ - ଖାୟତେ ଏବଂ ଖନ୍ୟତେ ଇତ୍ୟାଦି ହୋଇଥାଏ ।

୯. କେତୋଟି ଧାତୁ ବ୍ୟତୀତ ଲଟ୍, ଲଙ୍, ବିଧିଲିଙ୍, ଲୁଟ୍ ଏବଂ ଲୁଙ୍ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ ଲକାର ମାନଙ୍କରେ ପ୍ରାୟ ସାଧାରଣ ଆତ୍ମନେପଦୀ ଧାତୁରୂପ ପରି ରୂପ ହୁଏ ।

୧୦. ଲୁଟ୍, ଲୃଟ୍, ଲୃଙ୍ ଓ ଆଶୀର୍ଲିଙ୍ ଏହି ଚାରିଗୋଟି ଲକାରରେ ସ୍ୱରାନ୍ତ, ହନ୍, ଗ୍ରହ୍ ଓ ଦୃଶ୍ ଧାତୁର ପରେ ବିକଳ୍ପରେ 'ଇ' ହୁଏ । ଏହି 'ଇ' ପରେ ଧାତୁର ଅନ୍ତ୍ୟସ୍ୱର ଓ ଉପଧା 'ଅ'କାରର ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ । ଯଥା -

ଶ୍ରୁ - (ଲିଟ୍) ଶୁଶ୍ରୁବେ, (ଲୁଟ୍) - ଶ୍ରୋତା ଏବଂ ଶ୍ରାବିତା, (ଲୃଟ୍) ଶ୍ରୋଷ୍ୟତେ ଏବଂ ଶ୍ରାବିଷ୍ୟତେ, (ଲୃଙ୍) - ଅଶ୍ରୋଷ୍ୟତ ଏବଂ ଅଶ୍ରାବିଷ୍ୟତ, (ଆଶୀର୍ଲିଙ୍) ଶ୍ରୋଷୀଷ୍ଟ ଏବଂ ଶ୍ରାବିଷୀଷ୍ଟ ।

୧୧. 'ଇଟ୍' ଆଗମ ହୋଇଥିଲେ ହନ୍ ଧାତୁର 'ହ' ସ୍ଥାନରେ ବିକଳ୍ପରେ 'ଘ' ହୁଏ । ଯଥା - ହନ୍ତା-ଘାନିତା, ହନିଷ୍ୟତେ - ଘାନିଷ୍ୟତେ, ଅହନିଷ୍ୟତ - ଅଘାନିଷ୍ୟତ, ବଧିଷୀଷ୍ଟ - ଘାନିଷୀଷ୍ଟ । ଜଘ୍ନେ - ଇଟ୍ ଆଗମ ହୋଇ ନ ଥିବାରୁ କେବଳ 'ଘ' ହେଲା ।

ଗ୍ରହ୍ - ଜଗୃହେ; ଗ୍ରହୀତା - ଗ୍ରାହିତା, ଗ୍ରହୀଷ୍ୟତେ - ଗ୍ରାହିଷ୍ୟତେ, ଅଗ୍ରହୀଷ୍ୟତ - ଅଗ୍ରାହିଷ୍ୟତ, ଗ୍ରହୀଷୀଷ୍ଟ - ଗ୍ରାହିଷୀଷ୍ଟ ।

୧୨. 'ଇ' ପରେ ଉପଧା ଲଘୁସ୍ୱରର ଗୁଣ ହୁଏ । ଯଥା - ଦୃଶ୍ - ଦଦୃଶେ, ଦ୍ରଷ୍ଟା - ଦର୍ଶିତା, ଦ୍ରକ୍ଷ୍ୟତେ - ଦର୍ଶିଷ୍ୟତେ, ଅଦ୍ରକ୍ଷ୍ୟତ - ଅଦର୍ଶିଷ୍ୟତ, ଦୃକ୍ଷୀଷ୍ଟ - ଦର୍ଶିଷୀଷ୍ଟ ।

୧୩. 'ଇ' ପରେ 'ଆ'କାରାନ୍ତ ଧାତୁର ପରେ 'ଯ' ହୁଏ । ଯଥା - ଦା (ଲିଟ୍) - ଦଦେ, (ଲୁଟ୍) - ଦାତା - ଦାୟିତା, ଲୃଟ୍ - ଦାସ୍ୟତେ - ଦାୟିଷ୍ୟତେ, ଲୃଙ୍ - ଅଦାସ୍ୟତ - ଅଦାୟିଷ୍ୟତ, (ଆଶୀର୍ଲିଙ୍) - ଦାସୀଷ୍ଟ - ଦାୟିଷୀଷ୍ଟ ।

୧୪. କର୍ମବାଚ୍ୟ ଓ ଭାବବାଚ୍ୟରେ ଲୁଙ୍ର 'ତ' ସ୍ଥାନରେ 'ଇ' ହୁଏ । ଏହି 'ଇ' ପରେ ଅନ୍ତସ୍ୱର ଓ ଉପଧା ଅକାରର ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ ଏବଂ ଉପଧା

ଲଘୁସ୍ୱରର ଗୁଣ ହୁଏ । ଯଥା - ଭୂ - ଅଭାବି, ବଦ୍ - ଅବାଦି, ଶୁଚ୍ (ଶୋକ କରିବା) - ଅଶୋଚି ଇତ୍ୟାଦି ।

୧୫. ସ୍ୱରାନ୍ତ, ହନ, ଗ୍ରହ, ଓ ଦୃଶ୍ ଧାତୁର ଲୁଙ୍ର 'ତ' ଭିନ୍ନ ବିଭକ୍ତିରେ ଲୁଙ୍ ପ୍ରକୃତି ପରି କାର୍ଯ୍ୟ ହୁଏ । ଯଥା - ଶ୍ରୁ - ଅଶ୍ରାବି, ଅଶ୍ରାବିଷାତାମ୍, ଅଶ୍ରୋଷାତାମ୍, ଅଶ୍ରାବିଷତ, ଅଶ୍ରୋଷତ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଲଜ୍ଜାସତ୍ତାସ୍ଥିତିଜାଗରଣଂ ବୃଦ୍ଧିକ୍ଷୟଭୟଜୀବିତ ମରଣମ୍ ।
କୌଟିଲ୍ୟୌତ୍ସୁକ୍ୟ ଭ୍ରମଯତ୍ନଗ୍ଲାନିଜରାସାମର୍ଥ୍ୟକ୍ଷରଣମ୍ ॥
ଶାନ୍ତି ଧ୍ୱନି ମଜ୍ଜନବୈକ୍ଲବ୍ୟଂ କ୍ରମଣଗମଣରୋଦନହସନମ୍ ।
ଶୟନକ୍ରୀଡ଼ାରୁଚିଦୀପ୍ତ୍ୟର୍ଥଂ ଧାତୁଗଣଂ ତମକର୍ମକମାହୁଃ ॥

(ଏହିସବୁ ଧାତୁ ଅକର୍ମକ) ।

ସାଧାରଣତଃ ଲଜ୍ଜା, ସତ୍ତା, ସ୍ଥିତି, ଜାଗରଣ, ବୃଦ୍ଧି, କ୍ଷୟ, ଭୟ, ଜୀବିତ, ମରଣ, କୌଟିଲ୍ୟ, ଔତ୍ସୁକ୍ୟ, ଭ୍ରମ, ଯତ୍ନ, ଗ୍ଲାନି, ଜରା, ସାମର୍ଥ୍ୟ, କ୍ଷରଣ, ଶାନ୍ତି, ଧ୍ୱନି, ମଜ୍ଜନ, ବୈକ୍ଲବ୍ୟ, କ୍ରମଣ, ଗମଣ, ରୋଦନ, ହସନ, ଶୟନ, କ୍ରୀଡ଼ା, ରୁଚି, ଦୀପ୍ତ୍ୟର୍ଥକ ଅକର୍ମକ ଧାତୁମାନଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଭାବବାଚ୍ୟର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ ।

(ଘ) କର୍ମକର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ -

ଏହି ତିନିପ୍ରକାରର ବାଚ୍ୟ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ଏକପ୍ରକାରର ବାଚ୍ୟ କର୍ମକର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟର ପ୍ରୟୋଗ ମଧ୍ୟ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । କାର୍ଯ୍ୟ ହେଉଥିବା ସମୟରେ ଯଦି କର୍ମ କର୍ତ୍ତା ରୂପରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ତାହାକୁ କର୍ମକର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ କୁହାଯାଏ ।

କ୍ରିୟମାଣନ୍ତୁ ଯତ୍ କର୍ମ ସ୍ୱୟମେବ ପ୍ରସିଧ୍ୟତି ।
ସୁକରୈଃ ସ୍ୱୈର୍ଗୁଣୈଃ କର୍ତ୍ତୁଃ କର୍ମକର୍ତ୍ତେତି ତଦ୍ବିଦୁଃ ॥

ଯେଉଁଠାରେ କର୍ମ, କର୍ତ୍ତାର ଯତ୍ନ ବ୍ୟତିରେକ ନିଜେ ସିଦ୍ଧ ହୁଏ,

ସେହିଠାରେ କର୍ମକର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଏହି ବାଚ୍ୟରେ କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟର କର୍ତ୍ତା (ପ୍ରଥମା) ଓ କର୍ମବାଚ୍ୟରେ କ୍ରିୟା (କ୍ରିୟା, କର୍ମବାଚ୍ୟର କ୍ରିୟା - ଆକାରରେ ଥାଇ) କର୍ତ୍ତାର ଅନୁସାରିଣୀ ହୁଏ ଯଥା -

ବୃକ୍ଷଃ ଛିଦ୍ୟତେ । କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ - ହରିଃ ବୃକ୍ଷଂ ଛିନତ୍ତି ।

କର୍ମକର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ 'ବୃକ୍ଷଂ' (କର୍ମ) 'ବୃକ୍ଷଃ' ହୋଇ ଛିଦ୍ୟତେ କ୍ରିୟାର କର୍ତ୍ତା ହେଲା ।

ଏଠାରେ ଛେଦନ କ୍ରିୟାର ଜଣେ ଛେଦକରୂପୀ କର୍ତ୍ତା ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା ଅବିବକ୍ଷିତ ହୋଇ ରହିଗଲା, ତେଣୁ ଜଣାଗଲା ସତେ ଯେପରି ବୃକ୍ଷ ନିଜେ ଛିନ୍ନ ହେଉଅଛି । ତେଣୁ ଏଠାରେ କର୍ମ କର୍ତ୍ତା ଭଳି ପ୍ରତୀତ ହେଲା । ସେହିପରି ଅନ୍ନଂ ପଚ୍ୟତେ । କାଷ୍ଠଂ ଭିଦ୍ୟତେ । ଦୈବମ୍ ଅତ୍ର ଅତିରିଚ୍ୟତେ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସାଧାରଣତଃ ସୌକର୍ଯ୍ୟାତିଶୟ ବୁଝାଇବା ପାଇଁ ଏପରି ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ । ଯଥା - କାଷ୍ଠଂ ଭିଦ୍ୟତେ ସ୍ୱୟମେବ- କାଠ ଛାଆଁକୁ ଛାଆଁ ଚିରାହୋଇ ଯାଉଛି, ଅର୍ଥାତ୍ ଅନାୟାସରେ କାଠଚିରା କାମ ହେଉଛି । କର୍ମକର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ କ୍ରିୟାପଦ ଭାବବାଚ୍ୟରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ । କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ସୌକର୍ଯ୍ୟାତିଶୟ ଅର୍ଥରେ ଏପରି ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା - ସ୍ଥାଲୀ ପଚତି- ହାଣ୍ଡି ରାନ୍ଧୁଛି ।

ବାଚ୍ୟାନ୍ତର

କର୍ତ୍ତୃକର୍ମକ୍ରିୟାଶ୍ଚୈବ କର୍ତ୍ତୃକର୍ମବିଶେଷଣମ୍ ।
ବାଚ୍ୟାନ୍ତରେଂ କର୍ତ୍ତୃମିତ୍ୟେତାନି ପରିବର୍ତ୍ତୟେତ୍ ।।

ବାଚ୍ୟାନ୍ତର ସମୟରେ କର୍ତ୍ତା, କର୍ମ, କ୍ରିୟା ଏବଂ କର୍ତ୍ତା ଓ କର୍ମର ବିଶେଷଣ - ଏହି ପାଞ୍ଚଟିର ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ । ବାକ୍ୟସ୍ଥ କ୍ରିୟା ସକର୍ମକ ହୋଇଥିଲେ କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟକୁ କର୍ମବାଚ୍ୟରେ ଏବଂ ବାକ୍ୟସ୍ଥ କ୍ରିୟା ଅକର୍ମକ ହୋଇଥିଲେ ତାହା ଭାବବାଚ୍ୟରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଯାଇପାରେ । କର୍ମବାଚ୍ୟ

ଓ ଭାବବାଚ୍ୟର ସମସ୍ତ ବାକ୍ୟ କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇପାରନ୍ତି ।
ଯଥା : - ରାମଃ ଗ୍ରାମଂ ଗଚ୍ଛତି (ସକର୍ମକ କ୍ରିୟା) - କର୍ମବାଚ୍ୟ ।

ରାମେଣ ଗ୍ରାମଃ ଗମ୍ୟତେ (କର୍ମାନୁସାରିଣୀ କ୍ରିୟା) - କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ ।

ହରିଃ ତିଷ୍ଠତି (ଅକର୍ମକ କ୍ରିୟା) - କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ ।

ହରିଣା ସ୍ଥୀୟତେ (କର୍ମ ନାହିଁ ଏବଂ କର୍ତ୍ତା ଅନୁକ୍ତ) - ଭାବବାଚ୍ୟ ।

ବାଚ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପ୍ରକ୍ରିୟା

୧. କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟକୁ କର୍ମ ଓ ଭାବବାଚ୍ୟରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବାପାଇଁ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପଦଗୁଡ଼ିକରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଯାଇଥାଏ ଯଥା -

(କ) କ୍ତବତୁ-ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ବାକ୍ୟକୁ କ୍ତ-ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦଦ୍ୱାରା -

ରାମଃ ରାବଣଂ ହତବାନ୍ (କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ) = ରାମେଣ ରାବଣଃ ହତଃ (କର୍ମବାଚ୍ୟ) ।

(ଖ) କର୍ମ ଓ ଭାବବାଚ୍ୟ ବିହିତ କ୍ତ-ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ବାକ୍ୟକୁ କ୍ତବତୁ - ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦଦ୍ୱାରା -

ମଧୁନା ଗ୍ରାମଃ ଗତଃ (କର୍ମବାଚ୍ୟ) = ମଧୁଃ ଗ୍ରାମଂ ଗତଃ / ଗତବାନ୍ (କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ) ।

ଯଦୁନା ତତ୍ର ସ୍ଥିତମ୍ (ଭାବବାଚ୍ୟ) = ଯଦୁଃ ତତ୍ର ସ୍ଥିତଃ / ସ୍ଥିତବାନ୍ (କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ) ।

(ଗ) କର୍ମ ଓ ଭାବବାଚ୍ୟରେ କ୍ତ-ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ବିହିତ ବାକ୍ୟକୁ କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଯାଇପାରେ -

ତେନ ଚନ୍ଦ୍ରଃ ଦୃଷ୍ଟଃ (କର୍ମବାଚ୍ୟ) = ସ ଚନ୍ଦ୍ରଂ ଦୃଷ୍ଟବାନ୍ (କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ) ।

ବାଳକେନ ହସିତମ୍ (ଭାବବାଚ୍ୟ) = ବାଳକଃ ହସିତବାନ୍ (କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ) ।

୨. ତବ୍ୟ, ଅନୀୟ ଓ ଯତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ବାକ୍ୟକୁ ଅର୍ଥ ଅନୁସାରେ ବିଧିଲିଙ୍ ଓ ଲୃଟ୍ ଲକାରର କ୍ରିୟା ସାହାଯ୍ୟରେ କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଯାଏ । ଯଥା -

ତବ୍ୟ - ରାଜ୍ଞା ପ୍ରଜାଃ ପାଳୟିତବ୍ୟାଃ (କର୍ମବାଚ୍ୟ) = ରାଜା ପ୍ରଜାଃ ପାଳୟେତ୍ ପାଳୟିଷ୍ୟତି ବା (କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ) ।

ଅନୀୟ - ବାଳକେନ ଗ୍ରାମଃ ଗମନୀୟଃ (କର୍ମବାଚ୍ୟ) = ବାଳକଃ ଗ୍ରାମଂ ଗଚ୍ଛେତ୍ ଗମିଷ୍ୟତି ବା (କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ) ।

ଯତ୍ - ଶ୍ରୋତ୍ରିୟେଣ ବ୍ରାହ୍ମଣେନ ବେଦଃ ପାଠ୍ୟଃ (କର୍ମବାଚ୍ୟ)

= ଶ୍ରୋତ୍ରିୟଃ ବ୍ରାହ୍ମଣଃ ବେଦଂ ପଠେତ୍ ପଠିଷ୍ୟତି ବା (କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ) ।

୩. ଦ୍ୱିକର୍ମକ ଧାତୁର ବାଚ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପାଇଁ କେତୋଟି କଥା ପ୍ରତି ସାବଧାନ ହେବାକୁ ହେବ । ଯଥା -

(କ) ଦ୍ୱିକର୍ମକ ଧାତୁମାନେ କିଏ ?

ଦୁହ୍-ଯାଚ୍-ପଚ୍-ଦଣ୍ଡ୍-ରୁଧ୍-ପ୍ରଚ୍ଛ୍-ଚି-ବ୍ରୂ-ଶାସ୍-ଜି-ମଥ୍-ମୁଷାମ୍ ।
କର୍ମଯୁକ୍ ସ୍ୟାଦକଥିତଂ ତଥା ସ୍ୟାନ୍ନୀ-ହୃ-କୃଷ୍-ବହାମ୍ ।।

(ଖ) ଦ୍ୱିକର୍ମକ ଧାତୁର ଦୁଇଟି କର୍ମ ମଧ୍ୟରୁ ମୁଖ୍ୟ କିଏ ଏବଂ ଗୌଣ କିଏ ? ଉଭୟ କର୍ମ ମଧ୍ୟରୁ ଯାହାଠାରେ ଅନ୍ୟକୌଣସି କାରକର ସମ୍ଭାବନା ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବକ୍ତା କର୍ମ କାରକ ପ୍ରୟୋଗ କରିଥାଏ ତାହା ଗୌଣକର୍ମ ବା ଅପ୍ରଧାନ କର୍ମ ଅଟେ ।

ଯଥା - ବୃକ୍ଷଂ ପୁଷ୍ପଂ ଚିନୋତି । ଏଠାରେ ବୃକ୍ଷାତ୍ ପୁଷ୍ପଂ ଚିନୋତି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇପାରିଥା'ନ୍ତା । ଅତଏବ, ବୃକ୍ଷ ହିଁ ଗୌଣ ବା ଅପ୍ରଧାନ କର୍ମ ଏବଂ ପୁଷ୍ପ ମୁଖ୍ୟକର୍ମ ଅଟେ । ସେହିପରି, ଗାଂ ଦୁଗ୍ଧଂ ଦୋଗ୍ଧି ଏଠାରେ ଗାଂ ଗୌଣ ଏବଂ ଦୁଗ୍ଧଂ ମୁଖ୍ୟକର୍ମ ଅଟେ । ସଃ ମାମ୍ ଅର୍ଥଂ ଯାଚତେ; ଏଠାରେ ମାମ୍ ଗୌଣଏବଂ ଅର୍ଥମ୍ ମୁଖ୍ୟକର୍ମ ଅଟେ ।

ଏହି ଦ୍ୱିକର୍ମକ ଧାତୁ ବିଶିଷ୍ଟ ବାକ୍ୟର ବାଚ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ବେଳେ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଶ୍ଳୋକଟି ମନେରଖିବାକୁ ହେବ -

ଗୌଣେ କର୍ମଣି ଦୁହ୍ୟାଦେଃ ପ୍ରଧାନେ ନୀହୃକୃଷ୍ବହାମ୍ ।
ବିଭକ୍ତିଃ ପ୍ରଥମା ଜ୍ଞେୟା ଦ୍ୱିତୀୟା ସ୍ୟାଦନ୍ୟତଃ ।।

ଅର୍ଥାତ୍, କେବଳ ନୀ, ହୃ, କୃଷ୍ ଓ ବହ୍ - ଏହି ଚାରୋଟି ଧାତୁର କର୍ମବାଚ୍ୟରେ ପ୍ରଧାନ କର୍ମରେ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଏତଦ୍ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ଦୁହାଦି ଦ୍ୱିକର୍ମକ ଧାତୁମାନଙ୍କର ଗୌଣ ବା ଅପ୍ରଧାନ କର୍ମରେ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି ହୋଇ କ୍ରିୟା ତଦନୁସାରିଣୀ ହୁଏ । ଯଥା - :

ଶିକ୍ଷକଃ ଛାତ୍ରଂ ପ୍ରଶ୍ନଂ ପୃଚ୍ଛତି = ଶିକ୍ଷକେଣ ଛାତ୍ରଃ ପ୍ରଶ୍ନଂ ପୃଚ୍ଛ୍ୟତେ ।

ସଃ ଗାଂ ଦୁଗ୍ଧଂ ଦୋଗ୍ଧି = ତେନ ଗୌଃ ଦୁଗ୍ଧଂ ଦୁହ୍ୟତେ ।

ରାଜା ଶତ୍ରୁଂ ଶତଂ ଜୟତି - ରାଜ୍ଞା ଶତ୍ରୁଃ ଶତଂ ଜୀୟତେ ।

ବିପ୍ରଃ ଛାଗଂ ଗ୍ରାମଂ ନୟତି = ବିପ୍ରେଣ ଛାଗଃ ଗ୍ରାମଂ ନୀୟତେ ।

୪. ଣିଜନ୍ତ ଦ୍ୱିକର୍ମକ ଧାତୁ ମଧ୍ୟରୁ ଜ୍ଞାନାର୍ଥ, ଭୋଜନାର୍ଥ ଓ ଶବ୍ଦକର୍ମକ ଧାତୁମାନଙ୍କର ଯେକୌଣସି କର୍ମଠାରେ ପ୍ରଥମା ହୁଏ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଧାତୁମାନଙ୍କର କେବଳ ପ୍ରଯୋଜ୍ୟ କର୍ମଠାରେ ପ୍ରଥମା ହୁଏ ।

ବୁଦ୍ଧି-ଭକ୍ଷାର୍ଥୟୋଃ ଶବ୍ଦକର୍ମକାଣାଂ ନିଜେଚ୍ଛୟା ।

ପ୍ରଯୋଜ୍ୟ-କର୍ମଣ୍ୟନ୍ୟେଷାଂ ଣ୍ୟନ୍ତାନାଂ ଲାଦୟୋ ମତାଃ ॥

ଯଥା - ଗୁରୁଃ ଛାତ୍ରଂ ବେଦଂ ପାଠୟତି (କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ) = ଗୁରୁଣା ଛାତ୍ରଃ ବେଦଂ ପାଠ୍ୟତେ (କର୍ମବାଚ୍ୟ) । ଅଥବା, ଗୁରୁଣା ଛାତ୍ରଂ ବେଦଃ ପାଠ୍ୟତେ ।

କିନ୍ତୁ ପିତା ପୁତ୍ରଂ ଗ୍ରାମଂ ଗମୟତି (କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ) = ପିତ୍ରା ପୁତ୍ରଃ ଗ୍ରାମଂ ଗମ୍ୟତେ (କର୍ମବାଚ୍ୟ) ।

୫. କର୍ମକର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟର ବାକ୍ୟ ଭାବବାଚ୍ୟର ବାକ୍ୟପରି ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୁଏ । ଯଥା - ବୃକ୍ଷଃ ଛିଦ୍ୟତେ = ବୃକ୍ଷେଣ ଛିଦ୍ୟତେ । ବୃକ୍ଷାଃ ଛିଦ୍ୟନ୍ତେ = ବୃକ୍ଷୈଃ ଛିଦ୍ୟତେ ଇତ୍ୟାଦି ।

ବାଚ୍ୟାନ୍ତରର କେତେଗୋଟି ଉଦାହରଣ : -

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ	କର୍ମବାଚ୍ୟ	ଭାବବାଚ୍ୟ
ପୂଜିତଃ ରାମଃ ଗ୍ରାମଂ ଗଚ୍ଛତି	ପୂଜିତେନ ରାମେଣ ଗ୍ରାମଃ ଗମ୍ୟତେ	----
ଶିଶୁଃ ବାଦ୍ୟଂ ଶ୍ରୁତ୍ୱା ନୃତ୍ୟତି	----	ଶିଶୁନା ବାଦ୍ୟଂ ଶ୍ରୁତ୍ୱା ନୃତ୍ୟତେ
ତ୍ୱଂ ପୂର୍ଣ୍ଣଂ ଚନ୍ଦ୍ରଂ ପଶ୍ୟ	ତ୍ୱୟା ପୂର୍ଣ୍ଣଃ ଚନ୍ଦ୍ରଃ ଦୃଶ୍ୟତାମ୍	----
ଅହଂ ଗୃହେ ସୁଖେନ ତିଷ୍ଠାମି	----	ମୟା ଗୃହେ ସୁଖେନ ସ୍ଥୀୟତେ
କମପ୍ୟୁପାୟଂ କୁରୁ	କୋଽପ୍ୟୁପାୟଃ କ୍ରିୟତାମ୍	----
ପ୍ରଭୁଃ ଭୃତ୍ୟଂ ଗ୍ରାମଂ ପ୍ରେଷୟତି	ପ୍ରଭୁଣା ଭୃତ୍ୟଃ ଗ୍ରାମଂ ପ୍ରେଷ୍ୟତେ	----
ଦରିଦ୍ରଃ ଧନିକଂ ଧନଂ ଯାଚତେ	ଦରିଦ୍ରେଣ ଧନିକଃ ଧନଂ ଯାଚ୍ୟତେ	----
ଭୃତ୍ୟଃ ଭାରଂ ଗୃହଂ. ନୟତି	ଭୃତ୍ୟେନ ଭାରୋ ଗୃହଂ ନୀୟତେ	----
ସର୍ବେ ବିଦ୍ୱାଂସଂ ପୂଜୟନ୍ତି	ବିଦ୍ୱାନ୍ ସର୍ବୈଃ ପୂଜ୍ୟତେ	----

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ		କର୍ମବାଚ୍ୟ
ରାମଃ ବିଦ୍ୟାଳୟଂ ଗଚ୍ଛତି	-	ରାମେଣ ବିଦ୍ୟାଳୟଃ ଗମ୍ୟତେ ।
ତ୍ୱମତ୍ର ବିଶ୍ରାମଂ କୁରୁ	-	ତ୍ୱୟା ଅତ୍ର ବିଶ୍ରାମଃ କ୍ରିୟତାମ୍ ।
ସଃ ଶ୍ୱଃ ବିଦ୍ୟାଳୟଂ ନ ଗମିଷ୍ୟତି	-	ତେନ ଶ୍ୱଃ ବିଦ୍ୟାଳୟୋ ନ ଗଂସ୍ୟତେ ।
ଭବାନ୍ ଗଚ୍ଛେତ୍ କଟକଂ କିମ୍ ?	-	ଭବତା କଟକଂ ଗମ୍ୟତାଂ କିମ୍ ?
ସଃ ବ୍ୟାଘ୍ରମ୍ ଅପଶ୍ୟତ୍	-	ତେନ ବ୍ୟାଘ୍ରଃ ଅଦୃଶ୍ୟତ ।
ସୀତା ଅଯୋଧ୍ୟାଂ ଦୃଷ୍ଟବତୀ	-	ସୀତୟା ଅଯୋଧ୍ୟା ଦୃଷ୍ଟା ।
ସଃ ଗ୍ରାମଂ ଗତବାନ୍	-	ତେନ ଗ୍ରାମଃ ଗତଃ ।
ଲତା ବୃକ୍ଷଂ ପୁଷ୍ପଂ ଚିନୋତି	-	ଲତୟା ବୃକ୍ଷଂ ପୁଷ୍ପଂ ଚୀୟତେ ।
ଭୃତ୍ୟଃ ଛାଗଂ ଗ୍ରାମଂ ନୟତି	-	ଭୃତ୍ୟେନ ଗ୍ରାମଂ ଛାଗଃ ନୀୟତେ ।

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ		ଭାବବାଚ୍ୟ
ଶିଶୁଃ ଶଯ୍ୟାୟାଂ ଶେତେ	-	ଶିଶୁନା ଶଯ୍ୟାୟାଂ ଶଯ୍ୟତେ ।
ମାର୍ଜାରଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ବାଳକଃ ରୋଦିତି	-	ମାର୍ଜାରଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ବାଳକେନ ରୁଦ୍ୟତେ ।
ସଃ ହସିତବାନ୍	-	ତେନ ହସିତମ୍ ।
ତ୍ୱମ୍ ଆସନେ ତିଷ୍ଠସି	-	ତ୍ୱୟା ଆସନେ ସ୍ଥୀୟତେ ।

ଅନୁଶୀଳନୀ

୧. ଅଧୋଦତ୍ତାନାଂ ବାଚ୍ୟପରିବର୍ତ୍ତନଂ କୁରୁ ।

ସର୍ପଃ ବିଲେ ତିଷ୍ଠତି । ଉଦ୍ୟମେନ ହି ସିଦ୍ଧ୍ୟନ୍ତି କାର୍ଯ୍ୟାଣି ନ ମନୋରଥୈଃ । ଶିଶୁଃ ଶଯ୍ୟାୟାଂ ସୁଖଂ ଶେତେ । ବିଦ୍ୟା ଦଦାତି ବିନୟମ୍ । ଜନାଃ ପ୍ରଦର୍ଶନୀଂ ଦ୍ରଷ୍ଟୁଂ ଭୁବନେଶ୍ୱରଂ ଗଚ୍ଛନ୍ତି । ମିତ୍ରୈଃ ସହ ରାମଃ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ରଂ ଦ୍ରଷ୍ଟୁଂ ଗତବାନ୍ । ଗଣରାଜ୍ୟଦିବସେ ରାଷ୍ଟ୍ରପତିଃ ରାଷ୍ଟ୍ରଂ ସମ୍ବୋଧୟତି । ଲୋଭଃ ପରିତ୍ୟାଜ୍ୟଃ । ସଃ ଶ୍ୱଃ ଗ୍ରାମଂ ଗମିଷ୍ୟତି । ଭବାନ୍ ରସଗୋଲକଂ ଖାଦତୁ । ରାଜା ମୃଗଂ ପଶ୍ୟତି । ରାମୋ ମାଂ ପଶ୍ୟତି । ରାମସ୍ତ୍ୱାଂ ପଶ୍ୟତି । ହରିର୍ଗୌ ପଶ୍ୟତି । ମଧୁର୍ମୃଗାନ୍ ପଶ୍ୟତି । ତ୍ୱାମହଂ ପଶ୍ୟାମି । ଗୋବିନ୍ଦୋ ଯୁଷ୍ମାନ୍ ପଶ୍ୟତି । ପୁତ୍ରାଃ ପିତରଂ ନମେୟୁଃ । ତେ ଅସ୍ମାନ୍ ପଶ୍ୟତି । ଗୋପୋ ଗାଂ ଦୁଗ୍ଧଂ ଦୋଗ୍ଧି । ଦରିଦ୍ରୋ ରାଜାନଂ ଧନଂ ଯାଚତେ । ବିପ୍ରଃ ଛାଗଂ ଗ୍ରାମଂ ନୟତି । ପିତା ପୁତ୍ରଂ ଗ୍ରାମଂ ଗମୟତି । ଗୁରୁଃ ଶିଷ୍ୟାନ୍ ବେଦଂ ପାଠୟତି । ମାତା କନ୍ୟାମନ୍ନଂ ଭୋଜୟତୁ । ତ୍ୱୟା ଗୁରୁଃ ପୂଜନୀୟଃ । ଅସ୍ମାଭିର୍ଜଳଂ ପେୟମ୍ ।

୨. ସଂଶୋଧନଂ କୁରୁତ -

(କ) ବାଳକେନ ପୁସ୍ତକଂ ପଠତି ।

(ଖ) ଭୃତ୍ୟଃ ଗ୍ରାମଂ ଭାରଃ ନୀୟତେ ।

(ଗ) ସଙ୍ଗୀତଂ ତ୍ୱୟା ଶୃଣୁ ।

(ଘ) ଶିଳ୍ପକ୍ଷେତ୍ରେ ଭାରତଂ ବିକସିତଂ ପଶ୍ୟତି ।

(ଙ) ଆକାଶମାର୍ଗେ ବ୍ୟୋମଯାନଂ ଗମ୍ୟତେ ।

(ଚ) ଅସ୍ମାଭିଃ ସତ୍ୟଂ ବଦିଷ୍ୟାମଃ ।

***

୨୨ - ସରଳ ଅନୁବାଦ ପ୍ରକ୍ରିୟା

ଯେକୌଣସି ଭାଷାକୁ ସଂସ୍କୃତରେ ଅନୁବାଦ କଲାବେଳେ ନିମ୍ନଲିଖିତ କେତେଗୋଟି ବିଷୟ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେଲେ ଅନୁବାଦ ନିର୍ଭୁଲ ଓ ସରଳ ହୋଇଥାଏ । ସେଗୁଡ଼ିକ ଯଥା -

୧. ପିତୃ, ଭ୍ରାତୃ ଏବଂ ମାତୃ ଶବ୍ଦର ରୂପ ଯଦି ସହଜରେ ମନେ ନପଡେ ସେହି ସ୍ଥାନରେ ଜନକ, ସହୋଦର, ଅଗ୍ରଜ, ଅନୁଜ, ଯମକ (ଯାଆଁଳା ଭାଇ) ଇତ୍ୟାଦି ଅକାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦ ଏବଂ ଜନନୀ (ଈକାରାନ୍ତ) ଇତ୍ୟାଦିର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇପାରେ ।

୨. ଦ୍ୱିବଚନ ସ୍ଥାନରେ ମୂଳଶବ୍ଦ ସହ 'ଦ୍ୱୟମ୍' ଲଗାଇ ତାହାକୁ ନପୁଂସକ ଏକବଚନ ଭାବରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇପାରେ । ଯଥା - ଦ୍ୱେ ବାଳିକେ ଗଚ୍ଛତଃ = ବାଳିକାଦ୍ୱୟଂ ଗଚ୍ଛତି । ବାଳକଦ୍ୱୟଂ କ୍ରୀଡତି । ଏହିପରି ତ୍ରୟଂ, ଚତୁଷ୍ଟୟଂ, ପଞ୍ଚକଂ, ଷଟ୍କଂ, ସପ୍ତକଂ, ଅଷ୍ଟକଂ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇପାରେ । ଯଥା - ଫଳତ୍ରୟଂ ମୟା ପ୍ରାପ୍ତମ୍ । ମାସଚତୁଷ୍ଟୟଂ ସଃ ପଠତି । ବର୍ଷପଞ୍ଚକଂ ଯାବତ୍ ସଃ ଧ୍ୟାନସ୍ଥଃ । ନଦୀଷଟ୍କଂ ମାର୍ଗେ ମୟା ଅତିକ୍ରାନ୍ତମ୍ । ପଶୁସପ୍ତକଂ ପ୍ରାନ୍ତରେ ଚରତି । ଜଗନ୍ନାଥାଷ୍ଟକଂ ଶିଖରିଣୀତି ଛନ୍ଦସା ଲିଖିତମ୍ ।

୩. ଦ୍ୱିବଚନାନ୍ତ ଈ, ଊ, ଏ ଏବଂ ଅମୀ (ଅଦସ୍‌ର ବହୁବଚନ)ର ସନ୍ଧିରେ କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯଥା - ଅମୀ ଅଶ୍ୱାଃ ।

୪. ହ୍ରସ୍ୱ 'ଇ'କାରାନ୍ତ (କବି) ଓ 'ଉ'କାରାନ୍ତ (ସାଧୁ) ଇତ୍ୟାଦି ଶବ୍ଦର ଶେଷସ୍ୱର ପ୍ରଥମା ଓ ଦ୍ୱିତୀୟା ଦ୍ୱିବଚନରେ ଦୀର୍ଘ ହୁଏ । ଯଥା - କବୀ, ମତୀ, ସାଧୂ, ଧେନୂ ଇତ୍ୟାଦି ।

୫. 'ଅ' ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ କିମ୍ବା ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣ ପରେ ସଃ ଓ ଏଷଃ ପଦର ବିସର୍ଗର ଲୋପ ହୁଏ ଏବଂ ତାହାପରେ ସନ୍ଧି ହୁଏ ନାହିଁ । ଯଥା - ସ

ଆଗଚ୍ଛତି । କିନ୍ତୁ ଅ ପରେ ଥିଲେ ଓ ହୁଏ । ଯଥା - ସଃ + ଅହମ୍ = ସୋଽହମ୍ ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - ଖ, ପ, ଫ, ଶ, ଷ ଓ ସ ପରେ ବିସର୍ଗରେ ଉକାର ବା ରେଫ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯଥା - କଃ ପଠତି । ରାମଃ ଶେତେ..... ଇତ୍ୟାଦି ।

୬. ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଈ ନଦୀ, ସ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରଭୃତି ଈପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଏବଂ ଲତା ପ୍ରଭୃତି ଆପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ।ଉପରେ ୧ମା ଏକବଚନରେ ଃ (ବିସର୍ଗ) ରହେ ନାହିଁ । ଯଥା - ନଦୀ, ସ୍ତ୍ରୀ, ଲତା, ଗଙ୍ଗା ଇତ୍ୟାଦି । କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟ କେତେକ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗବାଚୀ ଶବ୍ଦର ପ୍ରଥମା ଏକବଚନରେ ବିସର୍ଗ ହୁଏ, ଯଥା - ଶ୍ରୀଃ, ତରୀଃ, ଲକ୍ଷ୍ମୀଃ, ଧୀଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

୭. ଦୁଇଟି ଏକବଚନାନ୍ତ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦର ବିଶେଷଣ ପଦ ଓ କ୍ରିୟାପଦ ଦ୍ୱିବଚନାନ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା - ରାମଃ ହରିଃ ଚ ବୁଦ୍ଧିମନ୍ତୌ । ସୀତା ଗୀତା ଚ ଗଚ୍ଛତଃ ।

୮. ଏକବଚନାନ୍ତ ଅନେକ ବିଶେଷ୍ୟପଦ, ଦ୍ୱିବଚନାନ୍ତ ଏକାଧିକ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ ଏବଂ ବହୁବଚନାନ୍ତ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ ମାନଙ୍କର ବିଶେଷଣ ବହୁବଚନାନ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା - ଯୂୟଂ ବଳବନ୍ତଃ, ଯୁବାମ୍ ଆବାଂ ଚ ବଳବନ୍ତଃ, ଗୁପ୍ତଃ, ମିଶ୍ରଃ ବର୍ମା ଚ ବଳବନ୍ତଃ ।

୯. ବିଶେଷ୍ୟ ଶବ୍ଦ ଗୁଡ଼ିକ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଲିଙ୍ଗର ହୋଇଥିଲେ ବିଶେଷଣ ଶବ୍ଦ ନପୁଂସକ ହୁଏ; ନପୁଂସକବାଚୀ ବିଶେଷ୍ୟ ନଥିଲେ ବିଶେଷଣ ପୁଂଲିଙ୍ଗବାଚୀ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା -

ବନେଷୁ ମୟା ବୃକ୍ଷାଃ, ଲତାଃ ଫଳାନି ଚ ପ୍ରାପ୍ତାନି । ସରୋବରେ ମୟା ମତ୍ସ୍ୟାଃ, ପଦ୍ମପୁଷ୍ପାଣି ଚ ଦୃଷ୍ଟାନି । ସରସ୍ୱାରେ ସ୍ନାତଃ ପୁରୁଷଃ, ସ୍ନାତା ସ୍ତ୍ରୀ ଚ ମୟା ଦୃଷ୍ଟୌ । ମାର୍ଗେଣ ରଥଃ, ବାଳିକା ଚ ଗତବନ୍ତୌ । ଉତ୍କଳାନାଂ ରାଜା ରାଜ୍ଞୀ ଚ ବଦାନ୍ୟୌ ଆସ୍ତାମ୍ । ସୁକୋମଳାନି ଲତାଃ, ପତ୍ରାଣି ଚ ଆନୟ ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ - ବେଳେବେଳେ ବିଶେଷଣଟି ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ବିଶେଷ୍ୟର ଲିଙ୍ଗକୁ ଅନୁକରଣ କରେ । ଯଥା - 'ଯସ୍ୟ ବୀର୍ଯ୍ୟେଣ କୃତିନୋ ବୟଂ ଚ ଭୁବନାନି ଚ ।

୧୦. ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗବାଚୀ ଶବ୍ଦକୁ ଏଡ଼ାଇ ଯିବାପାଇଁ ମୂଳଶବ୍ଦରେ ଜନଶବ୍ଦ ଲଗାଇଦେଲେ ତାହା ପୁଂଲିଙ୍ଗରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଯାଏ । (ଓଡ଼ିଆରେ ଯେପରି ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ) । ଯଥା - ଏକଃ ସ୍ତ୍ରୀଜନଃ ମୟା ଦୃଷ୍ଟଃ । ଏତେ ନାରୀଜନାଃ ସାଧବଃ ଭବନ୍ତି । ଅବଳାଜନସ୍ୟ ରୋଦନଂ ହି ବଳମ୍ । ମାର୍ଗେଣ ଏକଃ ସୁନ୍ଦରଃ କନ୍ୟାଜନଃ ଗଚ୍ଛତି ।

୧୧. ପତି ଶବ୍ଦର ଯଦି ଅନ୍ୟ ଶବ୍ଦ ସହ ସମାସ ହୁଏ, ତେବେ ତା'ର ରୂପ ମୁନି ଶବ୍ଦଭଳି ହେବ (ପତିଃ ସମାସେ ମୁନିବତ୍) । ଯଥା - ପତିର ଷଷ୍ଠୀ ଏକବଚନରେ ପତ୍ୟୁଃ କିନ୍ତୁ ସମାସ ହେଲେ - ନରପତେଃ (ମୁନେଃ ଭଳି), ଶ୍ରୀପତେଃ, ଭୂପତେଃ ଇତ୍ୟାଦି ହୁଏ ।

୧୨. ଦୀର୍ଘ 'ଈ'କାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ରୂପ (ଯଥା - ଶ୍ରୀ, ଧୀ ଇତ୍ୟାଦି) କରିବାବେଳେ, ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ 'ୟ' ଆସେ, ତା'ର ପୂର୍ବ ଦୀର୍ଘ 'ଈ' ହ୍ରସ୍ୱ ଇ ରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୁଏ । ଯଥା - ଶ୍ରୀଃ, ଶ୍ରିୟୌ, ଶ୍ରିୟଃ, ଶ୍ରିୟା, ଧୀଭ୍ୟାମ୍ କିନ୍ତୁ ଧିୟାମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

୧୩. ସେହିପରି ଭୂ ଏବଂ ଭ୍ରୂ ଶବ୍ଦର ରୂପବେଳେ ଯେଉଁଠାରେ 'ବ' ଆସେ, ତା' ପୂର୍ବସ୍ଥ ଦୀର୍ଘ 'ଊ'କାର, ହ୍ରସ୍ୱ 'ଉ'କାର ହୁଏ । ଯଥା - ଭୂଃ, ଭୁବୌ, ଭୁବଃ, ଭୁବା, ଭୁବନେଶ୍ୱର ଇତ୍ୟାଦି ।

୧୪. ଗୁଣିନ୍, ଧନିନ୍, ପକ୍ଷିନ୍ ଇତ୍ୟାଦି ଇନ୍ ଭାଗାନ୍ତଶବ୍ଦର ରୂପବେଳେ କେବଳ ପ୍ରଥମା ଏକବଚନରେ ଗୁଣୀ, ଧନୀ, ପକ୍ଷୀ ଇତ୍ୟାଦି ଦୀର୍ଘ 'ଈ'କାର ହୁଏ । ଅନ୍ୟତ୍ର ସବୁ ସ୍ଥାନରେ ହ୍ରସ୍ୱ 'ଇ'କାର ହୁଏ । ଯଥା - ଗୁଣିନୌ, ଗୁଣିନଃ, ଗୁଣିନାମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

୧୫. ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗବାଚୀ ଶବ୍ଦର ରୂପରେ ଦ୍ୱିତୀୟା ବହୁବଚନରେ ସ୍ୱରଟି ଦୀର୍ଘ ଓ ବିସର୍ଗ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା - ମତୀଃ, ଧେନୂଃ, ଲତାଃ, ମାତୄଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

୧୬. ଦ୍ୱିତୀୟା ବହୁବଚନ ଏବଂ ଷଷ୍ଠୀ ବହୁବଚନରେ ସମସ୍ତ ସ୍ୱରାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ଶେଷସ୍ୱର ଦୀର୍ଘ ହୁଏ । ଯଥା - ବାଳକାନ୍, ବାଳକାନାମ୍, ମୁନୀନ୍, ମୁନୀନାମ୍, ସାଧୂନ୍, ସାଧୂନାମ୍, ପିତୄନ୍, ପିତୄଣାମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।

କିନ୍ତୁ ଏହି ନିୟମଟି ଏ, ଐ, ଓ ଏବଂ ଔ କାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ଶେଷସ୍ୱର ପାଇଁ ଲାଗୁ ହୁଏନାହିଁ । ଯଥା - ଗାଃ, ଗବାମ୍, ନାବଃ, ନାବାମ୍ ।

୧୭. ଅବ୍ୟୟମାନଙ୍କର ବିଶେଷଣ ନପୁଂସକ ଏକବଚନ ହୁଏ । ଯଥା - ଶୋଭନଂ ପ୍ରାତଃ । ମିଥ୍ୟା ନ ବକ୍ତବ୍ୟମ୍ ଇତ୍ୟାଦି । *(ସାମାନ୍ୟେ ନପୁଂସକମ୍)* । ଅବ୍ୟୟ ପଦର ରୂପାନ୍ତର ହୁଏ ନାହିଁ ।

୧୮. ପଞ୍ଚନ୍ ଠାରୁ ଅଷ୍ଟାଦଶନ୍ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ଶବ୍ଦ ଏବଂ କତି, ଯତି, ତତି, ଯୁଷ୍ମଦ୍, ଅସ୍ମଦ୍ ଶବ୍ଦର ରୂପ ତିନିଲିଙ୍ଗରେ ସମାନ ହୋଇଥାଏ ।

୧୯. ନପୁଂସକଲିଙ୍ଗରେ ପ୍ରଥମା ଓ ଦ୍ୱିତୀୟା ଦ୍ୱିବଚନରେ ସ୍ୱରାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ଶେଷସ୍ୱର ଦୀର୍ଘ ହୁଏ; ଯଥା - ବାରିଣୀ, ମଧୁନୀ, ଦାତୃଣୀ ଇତ୍ୟାଦି । କିନ୍ତୁ ବହୁବଚନରେ ପ୍ରଥମା ଓ ଦ୍ୱିତୀୟାର ପ୍ରଥମ 'ଇ' ବା 'ଉ' ସ୍ଥାନରେ ଦୀର୍ଘହେବ । ଯଥା - ବାରୀଣି, ମଧୂନି, ଦାତୄଣି ଇତ୍ୟାଦି ।

୨୦. ବାକ୍ୟର ଆରମ୍ଭରେ ଚ, ବା, ହି, ତୁ ପ୍ରଭୃତି ଅବ୍ୟୟ ଏବଂ ଅସ୍ମଦ୍ ଏବଂ ଯୁଷ୍ମଦ୍ ଶବ୍ଦର ଦ୍ୱିତୀୟ ରୂପ (ଯଥା - ତ୍ୱାଂ, ତ୍ୱା, ମଧ୍ୟରୁ ତ୍ୱା, ମାଂ, ମା ମଧ୍ୟରୁ ମା ଇତ୍ୟାଦି) ତ୍ୱା, ମା, ତେ (ତବ ର ଦ୍ୱିତୀୟ ରୂପ) ନୌ, ବଃ, ନଃ, ମେ ଇତ୍ୟାଦି ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏନାହିଁ ।

୨୧. ଦିଗର ନାମଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ କେବଳ ପଶ୍ଚିମ ଶବ୍ଦଟି ବାଳକ (ଅକାରାନ୍ତ ପୁଂଲିଙ୍ଗ) ପରି ରୂପ ହେବ ଅଥବା ସ୍ତ୍ରୀ ଲିଙ୍ଗରେ ପଶ୍ଚିମା, ଲତାପରି ରୂପ ହେବ; ଯଥା - ପଶ୍ଚିମେ ଦିଗଭାଗେ, ପଶ୍ଚିମାୟାଂ ଦିଶି କିନ୍ତୁ ପୂର୍ବ ଦକ୍ଷିଣ ଏବଂ ଉତ୍ତର ଶବ୍ଦର ରୂପ ସର୍ବ ଶବ୍ଦପରି ରୂପ ହେବ; ଯଥା - ପୂର୍ବସ୍ମିନ୍, ପୂର୍ବସ୍ୟାମ୍, ଉତ୍ତରସ୍ୟାମ୍, ଦକ୍ଷିଣସ୍ମିନ୍ ।

୨୨. ସଂଖ୍ୟାବାଚକ, 'ଏକ' ର ଏକବଚନରେ ଓ ତିନିଲିଙ୍ଗରେ ଭିନ୍ନରୂପ ହୁଏ । 'ଦ୍ୱି' ର ଦ୍ୱିବଚନ ଓ ତିନିଲିଙ୍ଗରେ ଭିନ୍ନରୂପ ହୁଏ । ଏକ - ଏକଃ, ଏକା, ଏକମ୍ - ('ସର୍ବ' ଶବ୍ଦର ତିନିଲିଙ୍ଗରେ ରୂପପରି ହେବ ।) ଦ୍ୱି - ପୁଂଲିଙ୍ଗ - ଦ୍ୱୌ, ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଓ ନପୁଂସକଲିଙ୍ଗ - ଦ୍ୱେ । ତ୍ରି - ବହୁବଚନ ତିନିଲିଙ୍ଗରେ ଭିନ୍ନରୂପ; ଯଥା - ପୁଂଲିଙ୍ଗ - ତ୍ରୟଃ (ମୁନିପରି), ସ୍ତ୍ରୀ ଲିଙ୍ଗ - ତିସ୍ରଃ, ନପୁଂସକଲିଙ୍ଗ - ତ୍ରୀଣି । ଚତୁର୍ ବହୁବଚନ ଓ ତିନିଲିଙ୍ଗରେ ଭିନ୍ନ ରୂପ ଯଥା - ପୁଂଲିଙ୍ଗ - ଚତ୍ୱାରଃ, ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ - ଚତସ୍ରଃ, ନପୁଂସକଲିଙ୍ଗ - ଚତ୍ୱାରି । ପଞ୍ଚନ୍ ଠାରୁ ଅଷ୍ଟାଦଶନ୍ - ବହୁବଚନ ଓ ତିନିଲିଙ୍ଗରେ ସମାନ ରୂପ । ପଞ୍ଚ ବାଳକାଃ, ତ୍ରୟୋଦଶ ବାଳିକାଃ, ଅଷ୍ଟାଦଶ ପୁରାଣାନି । ଊନବିଂଶତିଃ ବା ଏକୋନବିଂଶତିଃ ବା ଏକାନ୍ନବିଂଶତିଃ ଓ ବିଂଶତିଃ - ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ, ବହୁବଚନ ସବୁଲିଙ୍ଗରେ ସମାନରୂପ । ଏକୋନବିଂଶତିଠାରୁ ପରାର୍ଦ୍ଧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ-ପ୍ରୟୋଗ ଏକବଚନରେ ହୁଏ କିନ୍ତୁ ଅର୍ଥ ବହୁବଚନ ।

ବିଂଶତିଃ ବାଳକାଃ, ଶତଂ ବାଳିକାଃ, ସହସ୍ରଂ ଫଳାନି, କୋଟିଃ ଜନାଃ । ଦୁଇକୋଡ଼ି, ତିନିକୋଡ଼ି ଇତ୍ୟାଦି ବୁଝାଇଲେ 'ବିଂଶତି' ଆଦି ପୂର୍ବରୁ 'ଦ୍ୱି' 'ତ୍ରି' ଆଦି ବିଶେଷଣ ଲାଗିଲେ ସେହି ପଦମାନଙ୍କର ବଚନ ଲାଗିବ । ଯଥା- ଦ୍ୱେ ଶତେ, ତ୍ରୀଣି ଶତାନି । ଏକବିଂଶତିଃ, ବିଂଶତିଃ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ମତି ପରି ରୂପ ହେବ । ତ୍ରିଂଶତ୍, ଚତ୍ୱାରିଂଶତ୍, ପଞ୍ଚାଶତ୍ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ - ଭୂଭୃତ୍ ପରି ଏକବଚନରେ କିନ୍ତୁ ଅର୍ଥ ବହୁବଚନ । ଷଷ୍ଠି ଠାରୁ ନବନବତି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଏକବଚନ, ଅର୍ଥ ବହୁବଚନ । ଶତ, ସହସ୍ର, ଅଯୁତ, ଲକ୍ଷ- ନପୁଂସକ ଲିଙ୍ଗ ଏକବଚନ । କୋଟି - ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ, (ମତି ପରି), ଅର୍ବୁଦ ଏବଂ ଅବ୍ଜ (ଫଳ ପରି) ଖର୍ବ ଓ ନିଖର୍ବ (ବାଳକ ଏବଂ ଫଳ ପରି), ଶଙ୍ଖ ଏବଂ ଜଳଧି (ପୁଂଲିଙ୍ଗ) ଅନ୍ତ୍ୟ, ମଧ୍ୟ ଏବଂ ପରାର୍ଦ୍ଧ (ଫଳ ପରି) ରୂପ ହେବ ।

୨୩. ତିନି ପୁରୁଷର କର୍ତ୍ତା ଥିଲେ କ୍ରିୟା ଉତ୍ତମପୁରୁଷ ଅନୁଯାୟୀ ହେବ । ଯଥା - ଅହଂ, ତ୍ୱଂ, ସଃ ଚ ଗଚ୍ଛାମଃ ।

୧୪. ପ୍ରଥମ ଏବଂ ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ କର୍ତ୍ତା ଥିଲେ କ୍ରିୟା ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ ଅନୁଯାୟୀ ହୁଏ । ଯଥା - ସଃ, ତ୍ୱଂ ଚ ଗଚ୍ଛଥଃ ଇତ୍ୟାଦି । ପ୍ରଥମ, ମଧ୍ୟମ, ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ ଥିଲେ କ୍ରିୟା ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ ହେବ ।

୧୫. 'ଇନ୍' ଭାଗାନ୍ତ ଶବ୍ଦ (ଯେଉଁ ଶବ୍ଦର ଉଚ୍ଚାରଣରେ ଶେଷ ଭାଗରେ 'ଇନ୍' ଆସେ; ଯଥା - ଗୁଣିନ୍, ହସ୍ତିନ୍, ଧନିନ୍) ମାନଙ୍କର ରୂପ 'ଗୁଣିନ୍' ଶବ୍ଦର ରୂପପରି ହୁଏ ।

୧୬. କର୍ମ, ଚର୍ମ, ବର୍ମ୍ମ, ଭସ୍ମ, ଜନ୍ମ ଇତ୍ୟାଦିର ରୂପ 'କର୍ମନ୍' (ଅନ୍ ଭାଗାନ୍ତ) ଶବ୍ଦର ରୂପପରି ହୁଏ ।

୧୭. ଆପଦ୍, ବିପଦ୍, ସମ୍ପଦ୍, ପରିଷଦ୍ ଇତ୍ୟାଦି ସ୍ତ୍ରୀ ଲିଙ୍ଗ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକର ରୂପ ପୁଂଲିଙ୍ଗ 'ସୁହୃଦ୍' ପରି ରୂପ ହୁଏ ।

୧୮. ଯଶଃ, ତେଜଃ, ବୟଃ, ବାସଃ, ରହଃ ଇତ୍ୟାଦି ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ରୂପ ନପୁଂସକ 'ମନସ୍' ପରି ରୂପ ହୁଏ ।

***

୨୩ - ବ୍ୟାବହାରିକ ସଂସ୍କୃତ ପ୍ରକରଣ

ଭାଷାକୁ ଶୁଦ୍ଧ ଓ ପରିମାର୍ଜିତ କରିବା ପାଇଁ ବ୍ୟାକରଣ ଜ୍ଞାନ ଆବଶ୍ୟକ । ତେଣୁ ପ୍ରଥମେ ଭାଷା ଶିକ୍ଷା ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ବ୍ୟାକରଣ ଶିକ୍ଷା, ଶିକ୍ଷଣପଦ୍ଧତିର ସ୍ୱାଭାବିକ କ୍ରମ ଅଟେ । ମନୁଷ୍ୟ ଶିଶୁ ପ୍ରଥମେ ଏକାକ୍ଷର ଶବ୍ଦ, ପରେ ଦୁଇଟି ଅକ୍ଷର ଯୁକ୍ତ ଶବ୍ଦ ଓ ଏହି କ୍ରମରେ ଛୋଟ ଛୋଟ ବାକ୍ୟରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଦୀର୍ଘ ବାକ୍ୟ ମଧ୍ୟ କହିଥାଏ । ଏହାହିଁ ଭାଷା ଶିକ୍ଷାର ସ୍ୱାଭାବିକ ସୋପାନ । ତେଣୁ ଯେକୌଣସି ଭାଷାର ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ସମ୍ଭାଷଣାତ୍ମକ ପଦ୍ଧତି ହିଁ ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ପଦ୍ଧତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଶିଶୁ ସହ ଆମେ ଯେଉଁ ବାର୍ତ୍ତାଳାପ କରୁ ତାହାକୁ ସେ କାନରେ ଶୁଣିକରି ତଥା ଆମର ଅଙ୍ଗଭଙ୍ଗୀ ଓ ଉଚ୍ଚାରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ଆଖିରେ ଦେଖିକରି କାଳକ୍ରମେ ସେ ଭାଷାଶିକ୍ଷା କରିଥାଏ । ତେଣୁ ଯେକୌଣସି ଭାଷାରେ ଶିକ୍ଷଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏତାଦୃଶ ସମ୍ଭାଷଣ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଉକ୍ତ ପଦ୍ଧତି ଅବଲମ୍ବନୀୟ ।

ପ୍ରଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପାଇଁ ସମ୍ଭାଷଣ ସୁବୋଧ ଓ ସହଜ ହେଲେ ହିଁ ତା ମନରେ ଭାଷା ଶିକ୍ଷାପାଇଁ ଆଗ୍ରହ ସୃଷ୍ଟି ହେବ । ସେଥିପାଇଁ ପରିଚିତ ଶବ୍ଦାବଳୀ ଓ ନିତ୍ୟ ଦିନଚର୍ଯ୍ୟାର ଆଧାରରେ ସମ୍ଭାଷଣକୁ ସହଜ କରାଇବାର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ କିଛି ବ୍ୟାବହାରିକ ଶବ୍ଦ ଓ ବାକ୍ୟ ନିମ୍ନରେ ଦିଆଯାଉଅଛି । ଏଥିପ୍ରତି ଧ୍ୟାନଦେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ଶିଷ୍ଟାଚାର ପ୍ରୟୋଗ

ଗୁରୁ ଓ ଗୁରୁଜନମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରିବା ସମୟରେ - ଗୁରୁବର୍ଯ୍ୟ / ଗୁରୁଦେବ ! ଅଭିବାଦୟେ / ଚରଣୟୋଃ ଅଭିବନ୍ଦେ / ସାଦରଂ ପ୍ରଣାମଃ / ସାଦରଂ ନମୋନମଃ.

ପିତୃଚରଣୟୋଃ / ମାତୃଚରଣୟୋଃ ସାଦରମ୍ ଅଭିବନ୍ଦେ / ସାଦରଂ ନମୋନମଃ ।

ସାଧାରଣତଃ ବର୍ତ୍ତମାନ ଦୂରବାଣୀ (ଫୋନ୍)ର ବ୍ୟବହାର ସମୟରେ ବା ଅପରିଚିତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରିବା ସମୟରେ 'ହ୍ୟାଲୋ', 'ଗୁଡ୍ ମର୍ଣ୍ଣିଂ' ଇତ୍ୟାଦି ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର କରାଯାଉଛି । ଏ ସମସ୍ତ ସ୍ଥଳରେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇପାରିବ ।

ଓମ୍ / ହରିଃ ଓମ୍ - ହ୍ୟାଲୋ

ସୁ-ପ୍ରଭାତମ୍ - ସୁପ୍ରଭାତ (Good moring)

ନମସ୍ତେ / ନମସ୍କାରଃ / ନମୋନମଃ - ନମସ୍କାର

ଶୁଭରାତ୍ରିଃ - ଶୁଭରାତ୍ରି (Good night)

ଧନ୍ୟବାଦଃ - ଧନ୍ୟବାଦ

ସ୍ୱାଗତମ୍ - ସ୍ୱାଗତ

ଶ୍ରୀମାନ୍ - ଶ୍ରୀମାନ୍ (Sir)

ମାନ୍ୟେ / ଆର୍ଯ୍ୟେ - ଶ୍ରୀମତି (Madam)

ଆଗଚ୍ଛତୁ - ଆସନ୍ତୁ

ଉପବିଶତୁ - ବସନ୍ତୁ

କ୍ଷମ୍ୟତାମ୍ - କ୍ଷମାକରନ୍ତୁ

ଚିନ୍ତା ମାସ୍ତୁ - ଚିନ୍ତାକରିବା ଅନାବଶ୍ୟକ

କୃପୟା - କୃପାକରି / ଦୟାକରି

ପୁନଃ ମିଳାମଃ - ପୁଣିଥରେ ଦେଖାହେବ

ଅସ୍ତୁ - ହଉ / ଠିକ୍ ଅଛି

ବହୁ ସମୀଚୀନମ୍ - ବହୁତ ଭଲ / ଅତି ଉତ୍ତମ

ନିତ୍ୟକର୍ମ

ସକାଳୁ ଉଠିବା ପରେ ମୁହଁଧୋଇବା ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଥମେ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ମନ୍ତ୍ର ପଢ଼ି, ନିଜର ହାତରେ ଭଗବାନଙ୍କର ଦର୍ଶନ କରି ପ୍ରଣାମ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

କରାଗ୍ରେ ବସତେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଃ କରମଧ୍ୟେ ସରସ୍ୱତୀ ।
କରମୂଳେ ତୁ ଗୋବିନ୍ଦଃ ପ୍ରଭାତେ କରଦର୍ଶନମ୍ ।।

ଏହାପରେ ଶଯ୍ୟାରୁ ଉଠି ଭୂମିରେ ପାଦଦେବା ପୂର୍ବରୁ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ମନ୍ତ୍ର ପଢ଼ି ଭୂମି ବନ୍ଦନ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ସମୁଦ୍ରବସନେ ଦେବି ପର୍ବତସ୍ତନମଣ୍ଡଳେ ।
ବିଷ୍ଣୁପତ୍ନି ନମସ୍ତୁଭ୍ୟଂ ପାଦସ୍ପର୍ଶଂ କ୍ଷମସ୍ୱ ମେ ।।

ନିତ୍ୟକର୍ମ ନିମନ୍ତେ ଶବ୍ଦାବଳୀ -

୧. ମୁଖପ୍ରକ୍ଷାଳନମ୍ - ମୁହଁଧୋଇବା
୨. ଦନ୍ତଧାବନମ୍ - ଦାନ୍ତଘଷିବା
୩. ଶୌଚାଦିକ୍ରିୟା - ଶୌଚାଦିକାର୍ଯ୍ୟ
୪. ସ୍ନାନମ୍ - ଗାଧୋଇବା
୫. ଦେବପୂଜନମ୍ - ଠାକୁରପୂଜା
୬. ଉପାହାରଃ / ଅଳ୍ପାହାରଃ - ଜଳଖିଆ
୭. ଭୋଜନମ୍ - ଭୋଜନ
୮. ଶୟନମ୍ - ଶୟନ
୯. ପଠନମ୍ - ପଢ଼ିବା

ନିତ୍ୟବ୍ୟବହାର୍ଯ୍ୟ ସାମଗ୍ରୀ

୧. ଦନ୍ତକୂର୍ଚ୍ଚଃ - ଦାନ୍ତଘଷାବ୍ରସ୍
୨. ଦନ୍ତଫେନମ୍ - ଦାନ୍ତଘଷାପେଷ୍ଟ
୩. ଦନ୍ତଚୂର୍ଣ୍ଣମ୍ - ଦାନ୍ତଘଷାପାଉଡର
୪. ଜିହ୍ୱାମାର୍ଜ୍ଜନୀ - ଜିଭଛେଲା
୫. ତୈଳମ୍ - ତେଲ
୬. ସୁବାସତୈଳମ୍ - ସୁବାସିତ ତେଲ
୭. ନାରିକେଳତୈଳମ୍ - ନଡ଼ିଆତେଲ
୮. ସର୍ଷପତୈଳମ୍ - ସୋରିଷ ତେଲ
୯. ତିଳତୈଳମ୍ - ରାଶିତେଲ
୧୦. ବସ୍ତ୍ରଫେନକମ୍ - ଲୁଗାଧୁଆ ସାବୁନ
୧୧. ସୁଫେନକମ୍ - ଦେହଲଗା ସାବୁନ
୧୨. ସୁଗନ୍ଧିଃ - ଅତର (Scent)
୧୩. ଦର୍ପଣଃ - ଦର୍ପଣ
୧୪. କଙ୍କତମ୍ - ପାନିଆଁ
୧୫. ନଖକୃନ୍ତନମ୍ - ନଖକଟାଯନ୍ତ୍ର (Nailcutter)
୧୬. କ୍ଷୁରଃ - ରେଜର୍ (Razor)
୧୭. ଫେନକପେଟିକା - ସାବୁନଖୋଳ
୧୮. ଅଞ୍ଜନମ୍ - କଜ୍ଜଳ
୧୯. ହୈମିକା - ସ୍ନୋ
୨୦. ଓଷ୍ଠରାଗଃ - ଲିପଷ୍ଟିକ୍
୨୧. ସୁବାସକମ୍ - ପାଉଡର

ପୋଷାକ

୧. ଧୌତମ୍ - ଧୋତି ୨. ଊରୁକମ୍ - ପ୍ୟାଣ୍ଟ

୩. ସ୍ୟୂତକମ୍ - ସାର୍ଟ ୪. ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟୁତକମ୍ - ଗଞ୍ଜି

୫. ଅନ୍ତର୍ବସ୍ତ୍ରମ୍ - ଅଣ୍ଡରୱିୟର, ଚଡି

୬. ଶାଟୀ - ଶାଢ଼ୀ

୭. ଚୋଳଃ - ବ୍ଲାଉଜ୍ / ସେମିଜ୍

୮. କୁଡ୍ମଳଃ - ବୋତାମ

୯. ଚୀନାଂଶୁକମ୍ - ରେଶମୀବସ୍ତ୍ର

୧୦. ବସନମ୍ - ପରିଧାନ (Garment)

୧୧. ଅର୍ଦ୍ଧୋରୁକମ୍ - ଫ୍ରକ୍

୧୨. ବେଷ୍ଟିଃ - ଲୁଙ୍ଗି

୧୩. ଅନ୍ତର୍ନିଚୋଳଃ - ଘାଘରା

୧୪. କୋଶଃ - ପକେଟ୍

୧୫. ପ୍ରୋଞ୍ଛବସ୍ତ୍ରମ୍ - ତଉଲିଆ

୧୬. କରବସ୍ତ୍ରମ୍ - ରୁମାଲ

୧୭. ବସ୍ତ୍ରଖଣ୍ଡଃ - ଛୋଟ ତଉଲିଆ (Napkin)

୧୮. ପାଦାଂଶୁକମ୍ - ପାଇଜାମା

୧୯. ଉତ୍ତରୀୟମ୍ - ଓଢ଼ଣି

୨୦. ଅନ୍ତଃଶାଟୀକମ୍ - ପେଟିକୋଟ୍ (Petticoat)

୨୧. ସ୍ୱେଦକମ୍ - ସ୍ୱେଟର୍

୨୨. ଉଷ୍ଣୀଷ - ପାଗଡ଼ି

୨୩. ଗଳପଟ୍ଟଃ - ଟାଇ (Necktie)
୨୪. ପରିଚ୍ଛଦଃ - ପୋଷାକ
୨୫. କଟିବସ୍ତ୍ରମ୍ - ଟ୍ରାଉଜର
୨୬. କଟିପଟ୍ଟମ୍ - ବେଲ୍ଟ
୨୭. ପାଦୁକା / ପାଦତ୍ରାଣମ୍ - ଜୋତା
୨୮. ପଦସ୍ୟୂତକମ୍ - ମୋଜା
୨୯. ପ୍ରାବାରକଃ - ଶାଲ୍ (ଚାଦର)
୩୦. କରସ୍ୟୂତଃ - ହାତମୋଜା
୩୧. ପାଦରକ୍ଷାସୂତ୍ରମ୍ - ଜୋତାର ଫିତା
୩୨. ପାଦରକ୍ଷା - ଚପଲ
୩୩. ପରିଷ୍କାରକମ୍ - ଜୋତାର ପଲିସ୍
୩୪. ଗାତ୍ରପ୍ରୋଞ୍ଛମ୍ - ଗାମୁଛା

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଆଭୂଷଣ ଓ ଅଳଙ୍କାର

୧. ଘଟୀଯନ୍ତ୍ରମ୍ - ହାତଘଣ୍ଟା ୨. ଉପନେତ୍ରମ୍ - ଚଷମା
୩. ହାରଃ - ଚେନ୍ ୪. ଶିରସ୍ତ୍ରମ୍ - ଟୋପି
୫. ମୁଦ୍ରିକା - ମୁଦି ୬. କଙ୍କଣମ୍ - କଙ୍କଣ
୭. କଟକମ୍ - ଚୁଡ଼ି ୮. କୁଣ୍ଡଳମ୍ - କାନଫୁଲ
୯. ମେଖଳା - ଅଣ୍ଟାସୂତା ୧୦. ନୂପୁରମ୍ - ପାଉଁଜି
୧୧. କାଚକଟମ୍ - କାଚଚୁଡ଼ି ୧୨. ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମ୍ - ସୁନା
୧୩. ରୌପ୍ୟମ୍ - ରୂପା
୧୪. ସଂଦଂଶିକା / କେଶସୂଚୀ - ମୁଣ୍ଡକଣ୍ଟା
୧୫. କଣ୍ଠହାରଃ - ନେକ୍‌ଲେସ୍ ୧୬. ତରଳଃ - ଲକେଟ

ଖାଦ୍ୟ ପଦାର୍ଥ

୧. ଚାୟମ୍	- ଚା	୨. କଫୀ	- କଫି
୩. ଇଡ୍ଲିଃ	- ଇଡିଲି	୪. ଉପମା	- ଉପମା
୫. କ୍ୱଥିତମ୍	- ସାମ୍ବର	୬. ସ୍ନିଗ୍ଧପିଷ୍ଟକମ୍	- ପକୁଡ଼ି
୭. ରସଃ	- ସୁପ୍	୮. ପ୍ରପାଣକମ୍	- ସରବତ / ପଣା
୯. ଚିପିଟକମ୍	- ଚୁଡ଼ା	୧୦. ବିସ୍କିଟଃ	- ବିସ୍କୁଟ
୧୧. ମଣ୍ଡପିଷ୍ଟକମ୍	- ସାଣ୍ଡ୍ୱିଚ୍	୧୨. ମିଷ୍ଟାନ୍ନମ୍	- ମିଠେଇ
୧୩. ରସଗୋଲକମ୍	- ରସଗୋଲା	୧୪. ଲଡ୍ଡୁକମ୍	- ଲଡୁ
୧୫. ମୋଦକମ୍	- ପେଡା	୧୬. ଲାଜାଃ	- ଖଇ
୧୭. ଭର୍ଜିତତଣ୍ଡୁଳାଃ	- ମୁଢି	୧୮. ପିଷ୍ଟକମ୍	- ପିଠା
୧୯. ଦୋଷା	- ଦୋସା	୨୦. ଉପସେଚନମ୍	- ଚଟଣି
୨୧. ପୁରିକା	- ପୁରି	୨୨. ବଡ୍ଡା	- ବରା
୨୩. ପାନୀୟ ଜଳମ୍	- ପିଇବା ପାଣି		
୨୪. ଗୁଡ଼ଃ	- ଗୁଡ଼	୨୫. ଖଣ୍ଡକମ୍	- ମିଶ୍ରି
୨୬. ଶର୍କରା	- ଚିନି	୨୭. ଦୁଗ୍ଧମ୍	- କ୍ଷୀର
୨୮. ଦଧି	- ଦହି	୨୯. ତକ୍ରମ୍	- ଘୋଳଦହି
୩୦. ଆମୀକ୍ଷା / ଛିନ୍ନକମ୍	- ଛେନା	୩୧. ଚାକଲେଟଃ	- ଚକୋଲେଟ୍
୩୨. ଚର୍ବଣକମ୍	- ଚୁଇଙ୍ଗମ୍	୩୩. ପର୍ପଟମ୍	- ପାମଡ
୩୪. ମଧୁ	- ମହୁ	୩୫. ଉପଦଂଶଃ	- ଆଚାର
୩୬. ଲବଣମ୍	- ଲୁଣ		
୩୭. ଭକ୍ତମ୍ / ଓଦନମ୍ / ଅନ୍ନମ୍	- ଭାତ		

୩୮. ପଲାନ୍ନମ୍-ପଲାଉ ୩୯. ଖେଚରା / ଚିତ୍ରାନ୍ନମ୍ - ଖେଚେଡ଼ି

୪୦. ପର୍ଯ୍ୟୁଷିତାନ୍ନମ୍ / କ୍ଷାଳିତାନ୍ନମ୍ - ପଖାଳଭାତ

୪୧. ଦ୍ୱିଦଳମ୍ / ସୂପଃ - ଡାଲି

୪୨. ବ୍ୟଞ୍ଜନମ୍ / ତେମନମ୍ - ତରକାରୀ / ତିଅଣ

୪୩. ଭର୍ଜିମ୍ - ଭଜା ୪୪. ଅମ୍ଳମ୍ - ଖଟା

୪୫. ରୋଟିକା / ଚପାଟିଃ - ରୁଟି ୪୬. ପୁରୋଟିକା - ପରଟା

୪୭. ଚସ୍ତୁଃ - ମୁଢ଼ି ୪୮. ପାୟସମ୍ - ଖିରି

୪୯. ମତ୍ସ୍ୟଃ - ମାଛ ୫୦. ମାଂସମ୍ - ମାଂସ

୫୧. ଫଳରସଃ - ଫଳରସ ୫୨. ମିଶ୍ରକମ୍ - ମିକ୍ସଚର

୫୩. ଲିମ୍ପୁକଂ - ଲେମ୍ବୁ ୫୪. ମରିଚମ୍ - ଲଙ୍କା

୫୫. ତାମ୍ବୂଳମ୍ - ପାନ

ବିବିଧ ଶସ୍ୟ

୧. ତଣ୍ଡୁଳଃ - ଚାଉଳ, ୨. ଗୋଧୂମଃ - ଗହମ, ୩. ଧାନ୍ୟମ୍ - ଧାନ,
୪. ମାଷଃ, ବ୍ରୀହିଃ - ବିରି, ୫. ରାଜମାଷଃ - ରାଜମା,
୬. ଭୂଚଣକମ୍ - ବାଦାମ, ୭. ମୁଦ୍ଗଃ - ମୁଗ, ୮. ତିଳମ୍ - ରାଶି,
୯. କୁଳତ୍ଥଃ - କୋଳଥ, ୧୦. ମସୁରଃ - ମସୁର,
୧୧. ସର୍ଷପଃ - ସୋରିଷ, ୧୨. ଦାଲଃ - ଡାଲି, ୧୩. ବର୍ଜ୍ଜରୀ - ବାଜରା,
୧୪. ଚଣକମ୍ - ଚଣା

ବିବିଧ ପରିବା

୧. ବାର୍ତ୍ତାକମ୍ / ବୃନ୍ତାକଃ - ବାଇଗଣ, ୨. କର୍କାରୁଃ - କଖାରୁ,
୩. ଘୋରାଳୀ - ଘୁଆଁର, ୪. ବନ୍ଧକୋମ୍ବୁକମ୍ - ବନ୍ଧାକୋବି,
୫. ପୁଷ୍ପକୋମ୍ବୁକମ୍ - ଫୁଲକୋବି, ୬. ଧାନ୍ୟକପତ୍ରମ୍ - ଧନିଆଁପତ୍ର,
୭. ଗର୍ଜ୍ଜରଃ - ଗାଜର, ୮. ରସୁନଃ / ଲଶୁନଃ - ରସୁଣ,

୯. ପଲାଣ୍ଡୁଃ - ପିଆଜ, ୧୦. ଆଳୁଃ/ଆଳୁକମ୍ - ଆଳୁ,
୧୧. ପଟୋଲଃ - ପୋଟଳ, ୧୨. ଆଦ୍ରକମ୍ - ଅଦା,
୧୩. ଭେଣ୍ଡାକମ୍ / ଭେଣ୍ଡିକା - ଭେଣ୍ଡି, ୧୪. ମୂଳକମ୍ - ମୂଳା,
୧୫. ଘୋଷକମ୍ - ଜହ୍ନି, ୧୬. ରକ୍ତଫଳମ୍ / ସୁଚାର୍ଲିକା - ବିଲାତିବାଇଗଣ,
୧୭. ଖମ୍ବାଳୁକମ୍ - ଖମଆଳୁ, ୧୮. ପୂତିକା - ପୋଇ,
୧୯. କାରବେଲ୍ଲଃ - କଲରା, ୨୦. ଶାକଃ - ପରିବା,
୨୧. କନ୍ଦମୂଳମ୍ - କନ୍ଦମୂଳ, ୨୨. ଅଲାବୁଃ / ତୁମ୍ବଃ - ଲାଉ

ଫଳ

୧. ପାରାବତମ୍ - ସେଓ ୨. ଜମ୍ବୁଫଳମ୍ - ଜାମୁକୋଳି
୩. ବଦରୀଫଳମ୍ - ବରକୋଳି ୪. କଦଳୀ ଫଳମ୍ - କଦଳୀ
୫. ନାରିକେଳଫଳମ୍ - ନଡ଼ିଆ ୬. କର୍କଟୀ - କାକୁଡ଼ି
୭. କାଜୁତକମ୍ - କାଜୁଫଳ ୮. ପୟଃପେଟୀ - ପଇଡ଼
୯. ବୀଜପୂରମ୍ - ପିଜୁଳି ୧୦. କାଜୁବୀଜମ୍ - କାଜୁ
୧୧. ସୀତାଫଳମ୍ - ଆତ / ବଢିଆଳ
୧୨. ଦ୍ରାକ୍ଷା - ଅଙ୍ଗୁର ୧୩. ପନସଫଳମ୍ - ପଣସ
୧୪. ଆମ୍ରଫଳମ୍ - ଆମ୍ବ ୧୫. ନାରଙ୍ଗଫଳମ୍ - କମଳା
୧୬. ତରମ୍ବୁଜଫଳମ୍ - ତରଭୁଜ ୧୭. ତାଳମ୍ - ତାଳ
୧୮. ଦାଡିମ ଫଳମ୍ - ଡାଳିମ୍ବ ୧୯. ଶୁଷ୍କଦ୍ରାକ୍ଷା - କିଶମିଶ
୨୦. କପିତ୍ଥମ୍ - କଇଥ ୨୧. ବିଲ୍ୱମ୍ - ବେଲ

ଫୁଲ

୧. ତଗରପୁଷ୍ପମ୍ - ଟଗରଫୁଲ ୨. କର୍ଣ୍ଣିକାରଃ - କନିଅରଫୁଲ
୩. କମଳମ୍ - ପଦ୍ମଫୁଲ ୪. କୁମୁଦମ୍ - କଇଁଫୁଲ

୫. ମନ୍ଦାରପୁଷ୍ପମ୍ - ମନ୍ଦାରଫୁଲ ୬. ରେଣୁକମ୍ - ରେଣୁଫୁଲ
୭.ସ୍ଥଳପଦ୍ମମ୍ - ଗୋଲାପଫୁଲ ୮. ସୂର୍ଯ୍ୟପୁଷ୍ପମ୍ - ସୂର୍ଯ୍ୟମୁଖୀଫୁଲ
୯. ଶେଫାଳିପୁଷ୍ପମ୍- ଗଙ୍ଗଶିଉଳିଫୁଲ
୧୦. ରଜନୀଗନ୍ଧା - ରଜନୀଗନ୍ଧା ୧୧. ଚମ୍ପକମ୍ - ଚମ୍ପାଫୁଲ

ଗୃହୋପକରଣ

୧. ପର୍ଯ୍ୟଙ୍କଃ - ପଲଙ୍କ ୨. ଶଯ୍ୟା - ଶେଜ
୩. ଆସ୍ତରଣମ୍ - ବିଛଣାଚାଦର ୪. ଖଟ୍ବା / ଖଟ୍ଵଃ - ଖଟ
୫. ଉପଧାନମ୍ - ତକିଆ ୬. ମଶକାରିଃ / ମଶାରିଃ - ମଶାରି
୭. କମ୍ବଳମ୍ - କମ୍ବଳ ୮. ଆସନ୍ଦଃ - ଚଉକି
୯. ସୁଖାସନମ୍ - ସୋଫା ୧୦. ଆରାମାସନ୍ଦଃ - ଆରାମଚଉକି
୧୧. ସମୁଦ୍‌ଗକମ୍ / ମଞ୍ଜୁଷା - ସିନ୍ଦୁକ ୧୨. ପେଟିକା - ବାକ୍ସ
୧୩. ସୂତ୍ରକଟମ୍ - ଶତରଞ୍ଜ ୧୪. ପାଠପଟଃ - ଦରି
୧୫. କାଷ୍ଠମଞ୍ଜରୀ - ଆଲମାରୀ ୧୬. ଭିତ୍ତିପେଟିକା-କାନ୍ଥଆଲମାରୀ
୧୭. ପାଦଶୋଧକମ୍ - ପାପୋଛ ୧୮. ଉତ୍ପୀଠିକା - ଟେବୁଲ
୧୯. ସମ୍ମାର୍ଜନୀ - ଝାଡୁ ୨୦. ସ୍ୟୂତମ୍ - ବ୍ୟାଗ୍
୨୧. ଚଷକଃ - ପାଣିପିଇବା ଗିଲାସ
୨୨. ଛୁରିକା - ଛୁରୀ ୨୩. ବ୍ୟଜନମ୍ - ପଙ୍ଖା
୨୪. ଅନିଳକୋଶଃ - ଗ୍ୟାସ୍‌ସିଲିଣ୍ଡର
୨୫. ଭୋଜନପାଠମ୍ - (Dining table)
୨୬. ଉଦ୍‌ବନ୍ଧକମ୍ - (Hanger)
୨୭. ପେଷକମ୍ - (Grinder)

୨୮. କୁଞ୍ଚିକା - ଚାବି ୨୯. ତାଲଃ - ତାଲା
୩୦. ଅଗ୍ନିପେଟିକା - ଦିଆସିଲି ୩୧. ସ୍ଥାଳୀ / ସ୍ଥାଲଃ - ଥାଳି
୩୨. ଚମସଃ / ଚାମଚଃ - ଚାମଚ ୩୩. ଯବନିକା - ପରଦା
୩୪. ଆତପତ୍ରମ୍ - ଛତା ୩୫. ତ୍ରୟଫଳକମ୍ - ଟିପୟ
୩୬. କରଦୀପଃ - ଟର୍ଚ୍ଚଲାଇଟ୍ ୩୭. ଭିତ୍ତିଘଟୀଯନ୍ତ୍ରମ୍ - କାନ୍ଥଘଣ୍ଟା
୩୮. ଅନିଲଚୁଲ୍ଲୀ - ଗ୍ୟାସଚୁଲା ୩୯. ଦ୍ରୋଣୀ - ଡାଲ / ମଗ ।

ବିଭିନ୍ନ ଅନୁଷ୍ଠାନ

ବିଦ୍ୟାଳୟଃ - ବିଦ୍ୟାଳୟ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟଃ - ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ
କାର୍ଯ୍ୟାଳୟଃ - (Office) ଚିକିତ୍ସାଳୟଃ - ଡାକ୍ତରଖାନା
ବିତ୍ତକୋଷଃ - ବ୍ୟାଙ୍କ୍ ବିପଣିଃ - ବଜାର
ଆପଣଃ - ଦୋକାନ କୋଷାଗାରଃ - ଟ୍ରେଜେରୀ

ଲିଖନ ଓ ପଠନ ସାମଗ୍ରୀ

୧. ଲେଖନୀ - ପେନ୍ ୨. ଅଙ୍କନୀ - ପେନ୍‌ସିଲ
୩. ପୁସ୍ତକମ୍ - ବହି ୪. ଅଭ୍ୟାସପୁସ୍ତିକା - ଖାତା
୫. କୃଷ୍ଣପତ୍ରମ୍ - କାର୍ବନକାଗଜ ୬. କର୍ଗଜମ୍ - କାଗଜ
୭. ସଞ୍ଚିକା - ଫାଇଲ୍ ୮. ପତ୍ରଭାରଃ - ପେପରୱେଟ୍
୯. ରନ୍ଧ୍ରିକା - ପଞ୍ଚ୍ (କଣାକରିବାଯନ୍ତ୍ର)
୧୦. ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୂରଣୀ - ରିଫିଲ୍ ୧୧. ଚଳତ୍‌କୋଷ୍ଠଃ - ଡ୍ରୟାର୍
୧୨. ନିର୍ଯ୍ୟାସଃ - ଅଠା ୧୩. ସୂଚିକା - ପିନ୍
୧୪. ଧାରଣୀ - ର୍‌ୟାକ୍ ୧୫. ଲେଖପୀଠମ୍ - ଡେସ୍କ
୧୬. ସମାଚାରପତ୍ରମ୍ / ବୃତ୍ତପତ୍ରମ୍ - ଖବରକାଗଜ

ଶରୀରର ଅଙ୍ଗ

୧. ମୁଖମ୍ - ମୁହଁ	୨. ମସ୍ତକମ୍ - ମୁଣ୍ଡ
୩. ନାସିକା - ନାକ	୪. କର୍ଣ୍ଣଃ - କାନ
୫. ନେତ୍ରମ୍ - ଆଖି	୬. ଜିହ୍ୱା - ଜିଭ
୭. ଦନ୍ତଃ - ଦାନ୍ତ	୮. ହସ୍ତଃ - ହାତ
୯. ପାଦଃ - ଗୋଡ଼	୧୦. ଉଦରମ୍ - ପେଟ
୧୧. ଅସ୍ଥି - ହାଡ଼	୧୨. ରକ୍ତମ୍ - ରକ୍ତ
୧୩. ଗଲ୍ଲଃ - ଗାଲ	୧୪. ଭୁଜଃ - ବାହୁ
୧୫. ମଳଦ୍ୱାରମ୍ - ମଳଦ୍ୱାର	୧୬. ମୂତ୍ରାଶୟଃ - ମୂତ୍ରାଶୟ
୧୭. ବକ୍ଷଃ - ଛାତି	୧୮. ପୃଷ୍ଠଃ - ପିଠି
୧୯. କେଶଃ - ବାଳ	୨୦. ଓଷ୍ଠଃ - ଓଠ
୨୧. ଅଶ୍ରୁ - ଲୁହ	୨୨. ଶ୍ମଶ୍ରୁ - ଦାଢ଼ି / ନିଶ
୨୩. ଗ୍ରୀବା - ବେକ	
୨୪. କଣ୍ଠଃ - ଗଳା	୨୫. ଅଙ୍ଗୁଳି - ଆଙ୍ଗୁଠି
୨୬. ନାଭିଃ - ନାଭି	୨୭. ହୃତ୍‌ପିଣ୍ଡମ୍ - ହୃଦୟ
୨୮. କଟିଃ - ଅଣ୍ଟା	୨୯. କଫୋଣିଃ - କହୁଣୀ
୩୦. ମଣିବନ୍ଧଃ - ମଣିବନ୍ଧ	୩୧. ଜାନୁ - ଆଣ୍ଠୁ
୩୨. ଚର୍ମ - ଚମ	୩୩. ସ୍ୱେଦଃ - ଝାଳ

ପଦବୀ ଓ ବ୍ୟବସାୟ

୧. ଚିକିତ୍ସକଃ / ବୈଦ୍ୟଃ - ଡାକ୍ତର

୨. ଚିକିତ୍ସିକା / ବୈଦ୍ୟା - ମହିଳା ଡାକ୍ତର

୩. ସୂଚିକଃ - ଦର୍ଜି
୪. ବୈତନିକଃ - ମଜୁରିଆ
୫. ଲେପକଃ - ରାଜମିସ୍ତ୍ରୀ
୬. ତୈଳିକଃ - ତେଲି
୭. ଦ୍ୱାରରକ୍ଷକଃ - ଦରୱାନ / ଜଗୁଆଳି
୮. ଚର୍ମକାରଃ - ମୋଚି
୯. ଭିକ୍ଷୁକଃ - ଭିକାରୀ
୧୦. କର୍ମକାରଃ - କମାର
୧୧. ସାଧକଃ - ସାଧକ
୧୨. ଅତିଥିଃ - ଅତିଥି
୧୩. ଭେଷଜିକଃ -ଔଷଧବିକ୍ରେତା
୧୪. ଆପଣିକଃ - ଦୋକାନୀ
୧୫. କାଂସ୍ୟକାରଃ - କଂସାରି
୧୬. ତୁମ୍ବୁରଃ - ଚିଣକାଭିରଣ
୧୭. ଧୀବରଃ - କେଉଟ
୧୮. ବ୍ୟାଧଃ - ଶିକାରୀ
୧୯. ନାଗରିକଃ - ନାଗରିକ
୨୦. ଲେଖକଃ - ଲେଖକ
୨୧. ଗାୟକଃ - ଗାୟକ
୨୨. ବାଦକଃ - ବାଦକ
୨୩. ଉତ୍ତମର୍ଣ୍ଣଃ-ଋଣଦେବାବାଲା
୨୪. ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣକାରଃ - ବଣିଆ
୨୫. ଲିପିକଃ - କ୍ଲର୍କ
୨୬. କୃଷକଃ - କୃଷକ
୨୭. ଶିକ୍ଷକଃ - ଶିକ୍ଷକ
୨୮. ବୈଜ୍ଞାନିକଃ - ବୈଜ୍ଞାନିକ
୨୯. ଚାଳକଃ - ଗାଡ଼ିଚାଳକ
୩୦. ସେନାଧ୍ୟକ୍ଷଃ - ସେନାପତି
୩୧. ନ୍ୟାୟବାଦୀ - ଓକିଲ
୩୨. ନ୍ୟାୟାଧୀଶଃ - ବିଚାରକ
୩୩. ରଜକଃ - ଧୋବା
୩୪. ବୈଦେଶିକଃ - ବିଦେଶୀ
୩୫. ସଂମାର୍ଜ୍ଜକଃ-ଝାଡୁକରିବାବାଲା
୩୬. ତକ୍ଷକଃ - ବଢ଼େଇ
୩୭. ଅଧମର୍ଣ୍ଣଃ -ଯିଏ ଋଣନେଇଥିବ
୩୮. ଭୃତ୍ୟଃ - ଚାକର
୩୯. କାଷ୍ଠଚ୍ଛେଦକଃ-କାଠହାଣିବାବାଲା
୪୦. କରଗ୍ରାହକଃ-(Collector)
୪୧. କୁମ୍ଭକାରଃ - କୁମ୍ଭାର

୪୨. ପ୍ରତିବେଶୀ - ପଡ଼ୋଶୀ ୪୩. ମାଂସିକଃ - କଂସେଇ

୪୪. ସୁଚିପିକଃ - ପେଶକାର ୪୫. ଅଧିକାରୀ - ଅଫିସର୍

୪୬. ଅଭିଯନ୍ତା - ଇଞ୍ଜିନିୟର ୪୭. ଉଟଙ୍କକଃ - (Typist)

୪୮. ବିକ୍ରୟିକଃ - (Salesman)

ଯାନବାହନ

୧. ଦ୍ୱିଚକ୍ରଯାନମ୍ - ସାଇକେଲ।୨. ରିକ୍ସାଯାନମ୍ - ରିକ୍ସା।

୩. ତ୍ରିଚକ୍ରଯାନମ୍ - ଅଟୋରିକ୍ସା । ୪. ସ୍କୁଟର, କାର୍, ବସ୍ ଇତ୍ୟାଦି ପାଇଁ ଯାନମ୍ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଥାଏ । ଯଥା - ସ୍କୁଟର ଯାନମ୍, ବସ୍ ଯାନମ୍, କାର୍ ଯାନମ୍, ମୂରେଯାନମ୍, ଟ୍ରକ ଯାନମ୍, ୫. ଶକଟମ୍ - ଶଗଡ଼ଗାଡ଼ି, ୬. ବ୍ୟୋମଯାନମ୍ - ଉଡ଼ାଜାହାଜ, ୭. ଧୂମ୍ରଶକଟମ୍ / ରେଳଯାନମ୍ - ରେଳଗାଡ଼ି, ୮. ବିଦ୍ୟୁଚ୍ଛକଟମ୍ - ବିଦ୍ୟୁତଚାଳିତ ଟ୍ରେନ୍, ୯. ବସ୍ କୁ ଲୋକଯାନମ୍ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ ।

୧୦. ଅଗ୍ନିତୈଳମ୍ - ପେଟ୍ରୋଲ, ୧୧. ନେମି - (Ream tyre), ୧୨. ଅନ୍ତର୍ନେମି - (Tube), ୧୩. ସ୍ଥାନମ୍ - (Seat), ୧୪. ରୋଧନୀ - ବ୍ରେକ୍, ୧୫. ସମୀକରଣମ୍ - ମରାମତି ।

ପରିବାର

୧. ପିତା / ଜନକଃ - ବାପା

୨. ମାତା / ଜନନୀ - ମାଆ

୩. ପିତରୌ - ବାପା ଓ ମାଆ

୪. ଜ୍ୟେଷ୍ଠପିତା / ଜ୍ୟେଷ୍ଠପିତୃବ୍ୟଃ - ବଡ଼ବାପା / ବଦେଇ

୫. ଜ୍ୟେଷ୍ଠମାତା / ଜ୍ୟେଷ୍ଠପିତୃବ୍ୟା - ବଡ଼ ମା / ବଡେଇ

୬. ପିତୃବ୍ୟଃ - କକା / ସାନବାପା, ୭. ପିତୃବ୍ୟା - ଖୁଡ଼ି / ସାନ ମା

୮. ଭ୍ରାତା / ସହୋଦରଃ - ଭାଇ, ୯. ଭଗିନୀ / ସହୋଦରା - ଭଉଣୀ

୧୦. ପିତାମହଃ - ଜେଜେବାପା, ୧୧. ପିତାମହୀ - ଜେଜେମା

୧୨. ମାତାମହଃ - ଅଜା ୧୩. ମାତାମହୀ - ଆଈ

୧୪. ପ୍ରପିତାମହଃ - ଗୋସେଇଁ ଜେଜେବାପା

୧୫. ପ୍ରପିତାମହୀ - ଗୋସେଇଁ ଜେଜେମା

୧୬. ପ୍ରମାତାମହଃ - ଗୋସେଇଁ ଅଜା

୧୭. ପ୍ରମାତାମହୀ - ଗୋସେଇଁ ଆଈ

୧୮. ଅଗ୍ରଜଃ / ଜ୍ୟେଷ୍ଠଭ୍ରାତା - ବଡ଼ଭାଇ

୧୯. ଅଗ୍ରଜା / ଜ୍ୟେଷ୍ଠଭଗିନୀ - ବଡ଼ଭଉଣୀ

୨୦. ଅନୁଜଃ / କନିଷ୍ଠଭ୍ରାତା - ସାନଭାଇ

୨୧. ଅନୁଜା / କନିଷ୍ଠଭଗିନୀ - ସାନ ଭଉଣୀ

୨୨. ପୁତ୍ରଃ - ପୁଅ ୨୩. ପୁତ୍ରୀ / କନ୍ୟା - ଝିଅ

୨୪. ଭ୍ରାତ୍ରୀୟଃ / ଭ୍ରାତୃପୁତ୍ରଃ - ପୁତୁରା (ଭାଇର ପୁଅ)

୨୫. ଭ୍ରାତ୍ରୀୟା - ଝିଆରୀ (ଭାଇର ଝିଅ)

୨୬. ପୌତ୍ରଃ - ନାତି (ପୁଅର ନାତି)

୨୭. ପୌତ୍ରୀ - ନାତୁଣୀ (ପୁଅର ଝିଅ)

୨୮. ଦୌହିତ୍ରଃ - ନାତି (ଝିଅର ପୁଅ)

୨୯. ଦୌହିତ୍ରୀ - ନାତୁଣୀ (ଝିଅର ଝିଅ)

୩୦. ପ୍ରପୌତ୍ରଃ - ଅଣନାତି ୩୧. ପ୍ରପୌତ୍ରୀ - ଅଣନାତୁଣୀ

୩୨. ଯମଜଃ - ଯାଆଁଳା ଭାଇ ୩୩. ଯମଜା - ଯାଆଁଳାଭଉଣୀ

୩୪. ଜାମାତା - ଜ୍ୱାଇଁ ୩୫. ନନନ୍ଦା /ନନାନ୍ଦା - ନଣନ୍ଦ

୩୬. ନନାନ୍ଦୃପତିଃ - ନଣନ୍ଦେଇ
୩୭. ବଧୂଃ - ବୋହୂ
୩୮. ଯାତା / ଦେବୃଜାୟା - ଯାଆ
୩୯. ଭ୍ରାତୃଜାୟା - ଭାଉଜ
୪୦. ଦେବରଃ - ଦିଅର
୪୧. ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଦେବରଃ-ଦେଢଶୁର
୪୨. ଶ୍ୱଶୁରଃ - ଶ୍ୱଶୁର
୪୩. ଶ୍ୱଶ୍ରୂଃ - ଶାଶୁ
୪୪. ଆବୁତଃ /ଭଗିନୀପତିଃ-ଭିଣୋଇ
୪୫. ମାତୁଳଃ - ମାମୁଁ
୪୬. ମାତୁଳୀ - ମାଇଁ
୪୭. ମାତୁଳେୟଃ-ମାମୁଁ ପୁଅ ଭାଇ
୪୮. ମାତୁଳେୟୀ - ମାମୁଁଝିଅ ଭଉଣୀ
୪୯. ଭାଗିନେୟଃ - ଭଣଜା
୫୦. ଭାଗିନେୟୀ - ଭାଣିଜୀ
୫୧. ପିତୃଷ୍ୱସା - ପିଉସୀ
୫୨. ମାତୃଷ୍ୱସା - ମାଉସୀ
୫୩. ପିତୃଷ୍ୱସୃପତିଃ - ପିଉସା
୫୪. ମାତୃଷ୍ୱସୃପତିଃ - ମଉସା
୫୫. ପିତୃଷ୍ୱସ୍ରୀୟଃ-ପିଉସୀପୁଅ ଭାଇ
୫୬. ପିତୃଷ୍ୱସ୍ରୀୟା - ପିଉସୀଝିଅ ଭଉଣୀ
୫୭. ମାତୃଷ୍ୱସ୍ରୀୟଃ - ମାଉସୀପୁଅ ଭାଇ
୫୮. ମାତୃଷ୍ୱସ୍ରୀୟା - ମାଉସୀଝିଅ ଭଉଣୀ
୫୯. ଶାଳକଃ - ଶଳା
୬୦. ଶାଳୀ / ଶାଳିକା - ଶାଳୀ
୬୧. ସୋଢୁ / ଶାଳୀପତିଃ - ସଢୁ

ସମୟ

୫.୦୦ - ପଞ୍ଚବାଦନମ୍
୫.୦୫ - ପଞ୍ଚାଧିକପଞ୍ଚବାଦନମ୍
୫.୧୦ - ଦଶାଧିକପଞ୍ଚବାଦନମ୍
୫.୧୫ - ସପାଦପଞ୍ଚବାଦନମ୍

୫.୨୦	-	ବିଂଶତ୍ୟଧିକପଞ୍ଚବାଦନମ୍
୫.୨୫	-	ପଞ୍ଚବିଂଶତ୍ୟଧିକପଞ୍ଚବାଦନମ୍
୫.୩୦	-	ସାର୍ଦ୍ଧପଞ୍ଚବାଦନମ୍
୫.୩୫	-	ପଞ୍ଚତ୍ରିଂଶଦଧିକପଞ୍ଚବାଦନମ୍
		ପଞ୍ଚବିଂଶତିନ୍ୟୂନଷଡ୍‌ବାଦନମ୍
୫.୪୦	-	ଚତ୍ୱାରିଂଶଦଧିକପଞ୍ଚବାଦନମ୍
		ବିଂଶତିନ୍ୟୂନଷଡ୍‌ବାଦନମ୍
୫.୪୫	-	ପାଦୋନଷଡ୍‌ବାଦନମ୍
୫.୫୦	-	ଦଶନ୍ୟୂନଷଡ୍‌ବାଦନମ୍
୫.୫୫.	-	ପଞ୍ଚନ୍ୟୂନଷଡ୍‌ବାଦନମ୍
୬.୦୦	-	ଷଡ୍‌ବାଦନମ୍

ସପ୍ତାହର ବାର ଗୁଡ଼ିକ

୧. ରବି - ଅର୍କବାସରଃ
୨. ସୋମ - ଚନ୍ଦ୍ରବାସରଃ
୩. ମଙ୍ଗଳ - ଭୌମବାସରଃ
୪. ବୁଧ - ପଣ୍ଡିତବାସରଃ
୫. ଗୁରୁ - ବୃହସ୍ପତିବାସରଃ
୬. ଶୁକ୍ର - ଭୃଗୁବାସରଃ
୭. ଶନି - ସୌରିବାସରଃ ।

ପରିଚୟ

୧. ଭବତଃ ନାମ କିମ୍ ? (ପୁଂ) - ଆପଣଙ୍କ ନାମ କଣ ?
ମମ ନାମ ମହେଶଃ - ମୋର ନାମ ମହେଶ ।

୨. ଭବତ୍ୟାଃ ନାମ କିମ୍ ? (ସ୍ତ୍ରୀ) - ଆପଣଙ୍କ ନାମ କଣ ?
ମମ ନାମ ସୁରେଖା - ମୋର ନାମ ସୁରେଖା ।

୩. ଭବତଃ/ଭବତ୍ୟାଃ ପୁତ୍ରସ୍ୟ ନାମ କିମ୍ ?- ଆପଣଙ୍କ ପୁଅର ନାମ କଣ ?

ମମ ପୁତ୍ରସ୍ୟ ନାମ ପ୍ରିୟବ୍ରତଃ - ମୋର ପୁତ୍ରର ନାମ ପ୍ରିୟବ୍ରତ ।

୪. ଅସ୍ୟ ନାମ କିମ୍ ? (ପୁଂ) - ଏହାର ନାଁ କଣ ?

ଅସ୍ୟ ନାମ ସମୀରଃ - ଏହାର ନାମ ସମୀର ।

୫. ଅସ୍ୟାଃ ନାମ କିମ୍ ? (ସ୍ତ୍ରୀ) - ଏହାର ନାଁ କଣ ?

ଅସ୍ୟାଃ ନାମ ମନୋରମା - ଏହାର ନାମ ମନୋରମା ।

୬. ଭବାନ୍ କଃ ? (ପୁଂ) - ଆପଣ କିଏ ?

ଅହଂ ଛାତ୍ରଃ - ମୁଁ ଛାତ୍ର ।

୭. ଭବତୀ କା ? (ସ୍ତ୍ରୀ) - ଆପଣ କିଏ ?

ଅହଂ ଛାତ୍ରା - ମୁଁ ଛାତ୍ରୀ

୮. ଅହଂ କଃ ? (ପୁଂ) - ମୁଁ କିଏ ?

ଭବାନ୍ ଅଧ୍ୟାପକଃ - ଆପଣ ଅଧ୍ୟାପକ ।

୯. ଅହଂ କା ? (ସ୍ତ୍ରୀ) - ମୁଁ କିଏ ?

ଅହଂ ଗାୟିକା - ମୁଁ ଗାୟିକା ।

୧୦. ଏଷଃ କଃ ? (ପୁଂ) - ଇଏ କିଏ ?

ଏଷଃ ସରୋଜଃ - ଇଏ ସରୋଜ ।

୧୧. ଏଷା କା ? (ସ୍ତ୍ରୀ) - ଇଏ କିଏ ?

ଏଷା ସୁଖଲତା - ଇଏ ସୁଖଲତା ।

୧୨. ସଃ କଃ ? (ପୁଂ) - ସେ କିଏ ?

ସଃ ଶିକ୍ଷକଃ - ସେ ଶିକ୍ଷକ ।

୧୩. ସା କା ? (ସ୍ତ୍ରୀ) - ସେ କିଏ ?

ସା ମମ ଭଗିନୀ - ସେ ମୋର ଭଉଣୀ ।

୧୪. ତତ୍ କିମ୍ ? - ତାହା କଣ ? ତତ୍ ବସ୍ତ୍ରମ୍ - ତାହା ବସ୍ତ୍ର ଅଟେ ।

୧୫. ଏତତ୍ କିମ୍ ? - ଏହା କଣ ? ଏତତ୍ ଘଟୀଯନ୍ତ୍ରମ୍ - ଏହା ହାତଘଣ୍ଟା ।

ପାରସ୍ପରିକ ମିଳନରେ ପରିଚୟାତ୍ମକ ବାର୍ତ୍ତାଳାପ

ଭବତଃ ନାମ କିମ୍ (ପୁଂ) ? - ଆପଣଙ୍କର ନାମ କଣ ? (ପୁରୁଷ)

ମମ ନାମ ରମେଶଃ - ମୋର ନାମ ରମେଶ ।

ଭବତ୍ୟାଃ ନାମ କିମ୍ (ସ୍ତ୍ରୀ) ? - ଆପଣଙ୍କର ନାମ କଣ ? (ସ୍ତ୍ରୀ)

ମମ ନାମ ରଶ୍ମିରେଖା - ମୋର ନାମ ରଶ୍ମିରେଖା ।

ଭବାନ୍ /ଭବତୀ କୁତ୍ର ତିଷ୍ଠତି ? ଆପଣ କେଉଁଠାରେ ରହୁଛନ୍ତି ?

ମହାବିଦ୍ୟାଳୟସ୍ୟ ଛାତ୍ରାବାସେ - ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର ଛାତ୍ରାବାସରେ/ ଛାତ୍ରୀ ନିବାସରେ ।

ଭବାନ୍ /ଭବତୀ କମ୍ ଉଦ୍ୟୋଗଂ କରୋତି ? - ଆପଣ କେଉଁକାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି ?

ଅହଂ ଅଧ୍ୟାପକଃ /ଅଧ୍ୟାପିକା ଅସ୍ମି - ମୁଁ ଅଧ୍ୟାପକ / ଅଧ୍ୟାପିକା ଅଛି ।

ସମ୍ପ୍ରତି ଭବାନ୍ /ଭବତୀ କୁତ୍ର ଗଚ୍ଛତି ? - ବର୍ତ୍ତମାନ ଆପଣ କେଉଁଆଡେ ଯାଉଛନ୍ତି ।

ସମ୍ପ୍ରତି ଅହଂ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟଂ ଗଚ୍ଛାମି - ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁଁ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଯାଉଛି ।

ଅସ୍ତୁ ପୁନର୍ମିଳାମଃ - ହଉ ପୁଣି ଦେଖାହେବା ।

ଦୁଇଜଣ ମିତ୍ରଙ୍କର ପାରସ୍ପରିକ ମିଳନ

ରମେଶଃ - ନମୋନମଃ - ନମସ୍କାର ।

ସୁରେଶଃ - ନମୋନମଃ, କିଂଭୋ ଦର୍ଶନମେବ ନାସ୍ତି - ନମସ୍କାର, କଣ ହେ ତୁମର ଦେଖା ନାହିଁ ।

ରମେଶଃ - ବହୂ କାର୍ଯ୍ୟାଣି ସନ୍ତି, ଅତଃ ସମୟଃ ନାସ୍ତି - ବହୁତ କାମଥିବାରୁ ସମୟ ମିଳୁନାହିଁ ।

ସୁରେଶଃ - ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟଂ ସମୀଚୀନମ୍ ବା ? - ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଠିକ୍ ଅଛି ତ ?

ରମେଶଃ - କଦା ଗୃହମ୍ ଆଗଚ୍ଛତୁ - କେତେବେଳେ ଘରଆଡ଼େ ଆସ ।

ସୁରେଶଃ - ଅବସରେ ଆଗମିଷ୍ୟାମି, ସମ୍ପ୍ରତି ଗଚ୍ଛାମି - ଛୁଟିରେ ଆସିବି, ବର୍ତ୍ତମାନ ଯାଉଛି ।

ରମେଶଃ - ଗଚ୍ଛତୁ, ପୁନଃ ଦର୍ଶନଂ ଭବିଷ୍ୟତି-ହଉଯାଅ, ପୁଣି ଦେଖାହେବା ।

ଏହିଭଳି ଛୋଟ ଛୋଟ ବାକ୍ୟର ପ୍ରୟୋଗ କରି ସମ୍ଭାଷଣର ଅଭ୍ୟାସ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ସଭା ସମ୍ଭାଷଣ

ସମ୍ବୋଧନ - ମାନ୍ୟାଃ ସଭାପତୟଃ, ମଞ୍ଚାସୀନାଃ ବରେଣ୍ୟାଃ ମୁଖ୍ୟାତିଥୟଃ ମାନ୍ୟାଃ ମୁଖ୍ୟବକ୍ତାରଃ, ମଞ୍ଚାସୀନାଃ ଅନୁଷ୍ଠାନସ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟକର୍ତ୍ତାରଃ ! ସମୁପସ୍ଥିତାଃ ବିଦ୍ୱାଂସଃ ବିଦୁଷ୍ୟଃ ଚ । ଭବନ୍ତଃ ଅତ୍ର ଅତିଥିରୂପେଣ ନିମନ୍ତ୍ରଣଂ କୃତ୍ୱା କିଞ୍ଚିତ୍ ବକ୍ତୁମ୍ ମମକୃତେ ଅବସରଂ / ସୁଯୋଗଂ ଦତ୍ତବନ୍ତଃ, ଇତି ହେତୋଃ ଅହଂ କୃତଜ୍ଞତାଂ ଜ୍ଞାପୟାମି ।

(ଏପରି ସମ୍ବୋଧନ କରିବାପରେ ବିଷୟ ବସ୍ତୁର ଉପସ୍ଥାପନା କରିବେ ଓ ଶେଷରେ ଉପସଂହାର କରିବେ ।

ଉପସଂହାର - ଅସ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନସ୍ୟ / ମହାବିଦ୍ୟାଳୟସ୍ୟ / ସଂସ୍ଥାନସ୍ୟ / ଅସ୍ୟାଃ ସମିତେଃ ଉତ୍ତରୋତ୍ତରୋନ୍ନତିଃ ଭବତୁ ଇତି କାମନାଂ କୃତ୍ୱା ବିରମାମି ।

ଜୟତୁ ସଂସ୍କୃତମ୍

ଜୟତୁ ଭାରତମ୍

ସାକ୍ଷାତ୍କାରଃ -

ପ୍ରାର୍ଥୀ - କିଂ ପ୍ରବେଶାର୍ଥମ୍ ଅନୁମତୋସ୍ମି ।

ଚୟନସମିତିଃ - ଆମ୍ ଅନ୍ତଃ ପ୍ରବିଶତୁ ଭବାନ୍ ।

ପ୍ରାର୍ଥୀ - ଭୋ ଅଭିବାଦୟେ । ଏଷ ମେ ପ୍ରଣାମପର୍ଯ୍ୟାୟଃ ।

କାର୍ଯ୍ୟହେତୁ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

କ) ଦୁଇଟି ପୂର୍ଣ୍ଣବାକ୍ୟକୁ 'କାରଣ' 'ଯେହେତୁ' ଇତ୍ୟାଦି ଦ୍ୱାରା ଯେତେବେଳେ ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟରେ ପରିଣତ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଏ ସେତେବେଳେ ଏହି ଦ୍ୱିତୀୟଚ୍ଛେଦ ଚିହ୍ନ (;) ଦିଆଯାଇଥାଏ; ଯଥା:- ଯଦା ନରସିଂହରାଓମହୋଦୟଃ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରିଣଃ ଆସନ୍ ଅସ୍ମାକଂ ଦେଶସ୍ୟ ହିତାର୍ଥମ୍ ଜାତିସଂଘଂ ପ୍ରତି ଅଟଳ-ବିହାରୀ-ବାଜପେୟି-ମହୋଦୟାନ୍ ପ୍ରେଷିତବନ୍ତଃ; ଯଦ୍ୟପି, ବାଜପେୟିମହୋଦୟଃ ବିରୋଧିଦଳସ୍ୟ ନେତାରଃ ଆସନ୍ ।

ଖ) ଯଦି ଗୋଟିଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଶ୍ରୋତା ଓ ବକ୍ତା ଏକ ଏକ ସଂଖ୍ୟା ବିଶିଷ୍ଟ ହୋଇଥାନ୍ତି ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଖଣ୍ଡବାକ୍ୟ ଯେ କୌଣସି ପୂର୍ଣ୍ଣବାକ୍ୟ ସଦୃଶ ନିଜସ୍ୱ ଗୁରୁତ୍ୱ ବହନ କରେ ଅଥଚ ବାକ୍ୟାନ୍ତରକୁ ସ୍ୱୀକାର କରେନାହିଁ ସେଠାରେ ଏହି ଦ୍ୱିତୀୟଚ୍ଛେଦ ପ୍ରୟୋଗର ଆବଶ୍ୟକତା ଦେଖାଦିଏ; ଯଥା:- ଜାମଂ ଭବାନ୍ ପ୍ରକୃତ୍ୟୈବ ଧୀରଃ, ପିତ୍ରା ଚ ସମାରୋପିତସଂସ୍କାରଃ, ତରଳହୃଦୟମପ୍ରତିବୁଦ୍ଧଂ ଚ ମଦୟନ୍ତି ଧନାନି; ତଥାପି, ଭବଦ୍‌ଗୁଣସନ୍ତୋଷ ମାମେବଂ ମୁଖରୀକୃତବାନ୍ ।

୧.୪. ତୃତୀୟ ଚ୍ଛେଦ (Colon) =:

ଉଦାହରଣ, ଯଥା, ଯେପରିକି ଏହିଭଳି ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ ପରେ ଏକ ସଂଯୋଜକ ଚିହ୍ନ (-) ସହ ଏହି ବିରାମ ଚିହ୍ନକୁ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ । ଉଦାହରଣ:- ସାଂଖ୍ୟଦର୍ଶନରେ ପ୍ରମାଣ ତିନିପ୍ରକାରର; ଯଥା:- ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ, ଅନୁମାନ ଓ ଆପ୍ତ (ଶାବ୍ଦ) ।

୧.୫. ପୂର୍ଣ୍ଣଚ୍ଛେଦ (Full Stop) = ।

ବକ୍ତାର ଇଚ୍ଛା ପୂରଣ କରୁଥିବା ଗୋଟିଏ ପୂର୍ଣ୍ଣବାକ୍ୟ ଶେଷରେ ହିଁ ପୂର୍ଣ୍ଣଚ୍ଛେଦ (।) ଦିଆଯାଇଥାଏ ।

ଚ.ସ. - ଉପବିଶତୁ / ଆସ୍ୟତାମ୍ ।

ପ୍ରାର୍ଥୀ - (ଉପବିଶ୍ୟ) ଧନ୍ୟବାଦାଃ ।

ଚ.ସ. - (ସାକ୍ଷାତ୍କାରାନ୍ତେ)

ଚ.ସ. - ଅସ୍ତୁ ଅଲମ୍ ।

ପ୍ରାର୍ଥୀ - ବିନୟେନ ଧନ୍ୟବାଦାନ୍ ନିବେଦ୍ୟ ବହିର୍ନିଃସରେତ୍ ।

ସରଳ ସମ୍ଭାଷଣର କିଛି ନିୟମ

* ପ୍ରୟୋଗ ସମୟରେ ସରଳତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଯୁଷ୍ମଦ୍ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ନକରି ସେ ସ୍ଥଳରେ ଭବତ୍ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ କରିବା ଉଚିତ୍ । ଯୁଷ୍ମଦ୍ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ କଲେ ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ କ୍ରିୟାର ପ୍ରୟୋଗ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । କିନ୍ତୁ ଭବତ୍ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ କଲେ ପ୍ରଥମପୁରୁଷରେ କ୍ରିୟାର ପ୍ରୟୋଗ କରିବା ସହ ସମ୍ମାନ ସୂଚକ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ମଧ୍ୟ ହୋଇପାରିବ ।

* ସେହିଭଳି ଦ୍ୱିବଚନରେ ପ୍ରୟୋଗ ଯଥା - (ବାଲକୌ ଗଚ୍ଛତଃ) ସ୍ଥାନରେ ସରଳ ପ୍ରୟୋଗ ଏକବଚନରେ କରାଯାଇପାରିବ । ଯଥା - ବାଲକଦ୍ୱୟଂ ଗଚ୍ଛତି ।

* ନିମିତ୍ତାର୍ଥେ ଚତୁର୍ଥୀ ପ୍ରୟୋଗ ସ୍ଥଳରେ ତୁମୁନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ମଧ୍ୟ କରାଯାଇପାରିବ । ଯଥା - ଗୋବିନ୍ଦଃ ଭୋଜନାୟ ଗଚ୍ଛତି, ଏହା ବଦଳରେ ଗୋବିନ୍ଦଃ ଭୋକ୍ତୁଂ ଗଚ୍ଛତି, 'ଅଥବା' ଗୋବିନ୍ଦଃ ଭୋଜନାର୍ଥଂ ଗଚ୍ଛତି, ଏପରି ମଧ୍ୟ ହୋଇପାରିବ ।

* କୌଣସି ଶବ୍ଦର ୫ମୀ ବିଭକ୍ତିର ପ୍ରୟୋଗ କରିବାବେଳେ ସେହି ଶବ୍ଦର ୫ମୀ ବିଭକ୍ତି ସ୍ଥାନରେ 'ତଃ' ର ପ୍ରୟୋଗ କରିଦେଲେ ତାହା ସରଳ ହୋଇଯାଏ । ଯଥା - 'ରାମାତ୍' ସ୍ଥାନରେ 'ରାମତଃ', 'ଗ୍ରାମାତ୍' ସ୍ଥାନରେ 'ଗ୍ରାମତଃ' 'ଲତାୟାଃ' ସ୍ଥାନରେ 'ଲତାତଃ' ଆଦି ପ୍ରୟୋଗ ମଧ୍ୟ କରାଯାଇପାରିବ ।

* ସରଳ ସଂସ୍କୃତରେ ବାର୍ତ୍ତାଳାପ କରିବା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏଭଳି ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇପାରିବ । ନିକଟରେ ଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ପାଇଁ 'ଏଷଃ'/ 'ଏଷା' ଓ ଦୂରରେ ଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ପାଇଁ 'ସଃ - ସା' ର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଥାଏ । ଯଥା- ଏଷଃ ମମ ମିତ୍ରମ୍, ସଃ ରାକେଶଃ ।

* ନିକଟରେ ଥିବା ବସ୍ତୁ ପାଇଁ 'ଏତଦ୍' ଓ ଦୂରରେ ଥିବା ବସ୍ତୁପାଇଁ 'ତଦ୍' ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଥାଏ ।

* ଅତୀତ କାଳର ପ୍ରୟୋଗ ସମୟରେ କ୍ତବତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ସରଳ ଓ ସହଜ ହୋଇଥାଏ ।

ଯଥା - ମନୋଜଃ ଗୃହମ୍ ଅଗଚ୍ଛତ୍ - ମନୋଜ ଘରକୁ ଗଲା ।

ଏ ସ୍ଥଳରେ - "ମନୋଜଃ ଗୃହଂ ଗତବାନ୍" - ଏହି କ୍ତବତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ସବୁ ପୁରୁଷରେ କରାଯାଇ ପାରିବ । ଯଥା - ଅହଂ ଗତବାନ୍, ସଃ ଗତବାନ୍, ତ୍ୱଂ ଗତବାନ୍ - ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇପାରିବ ।

ସରଳସମ୍ଭାଷଣ କୋଷ୍ଟକ

(୧) ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ ଏକବଚନ

ପୁଂ	ବାଳକଃ / ସଃ / ଏଷଃ / କଃ / ଭବାନ୍
ସ୍ତ୍ରୀ	ବାଳିକା / ସା / ଏଷା / କା / ଭବତୀ
ନପୁଂ	ବାହନମ୍ / ତତ୍ / ଏତତ୍ / କିମ୍

→ ଗଚ୍ଛତି - ବର୍ତ୍ତମାନ
↓
ଗମିଷ୍ୟତି - ଭବିଷ୍ୟତ
↓
ଗଚ୍ଛତୁ - ପ୍ରାର୍ଥନା

(୨) ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ ବହୁବଚନ

ପୁଂ	ବାଳକାଃ / ତେ / ଏତେ / କେ / ଭବନ୍ତଃ
ସ୍ତ୍ରୀ	ବାଳିକାଃ / ତାଃ / ଏତାଃ / କାଃ / ଭବତ୍ୟଃ
ନପୁଂ	ବାହନାନି / ତାନି / ଏତାନି / କାନି

→ ଗଚ୍ଛନ୍ତି - ବର୍ତ୍ତମାନ
↓
ଗମିଷ୍ୟନ୍ତି - ଭବିଷ୍ୟତ
↓
ଗଚ୍ଛନ୍ତୁ - ପ୍ରାର୍ଥନା

ସୂଚନା - ଉକ୍ତ ଦୁଇଟିଯାକ ପ୍ରୟୋଗରେ କର୍ତ୍ତା ସ୍ଥିର ରଖି କ୍ରିୟା ପରିବର୍ତ୍ତନ କ୍ରିୟା ସ୍ଥିର ରଖି କର୍ତ୍ତାର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦ୍ୱାରା ଅସଂଖ୍ୟ ବାକ୍ୟ ରଚନା କରାଯାଇପାରିବ ।

(୩) ଉତ୍ତମପୁରୁଷ ଏକବଚନ

ଅହଂ → ଗଚ୍ଛାମି - ବର୍ତ୍ତମାନ
↓
ଗମିଷ୍ୟାମି - ଭବିଷ୍ୟତ

(୪) ଉତ୍ତମପୁରୁଷ ବହୁବଚନ

ବୟଂ → ଗଚ୍ଛାମଃ - ବର୍ତ୍ତମାନ
↓
ଗମିଷ୍ୟାମଃ - ଭବିଷ୍ୟତ ।

(୫) ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ ଏକବଚନ

ତ୍ୱଂ → ଗଚ୍ଛସି - ବର୍ତ୍ତମାନ

↓

ଗମିଷ୍ୟସି - ଭବିଷ୍ୟତ

(୬) ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ ବହୁବଚନ

ଯୂୟଂ → ଗଚ୍ଛଥ

↓

ଗମିଷ୍ୟଥ

ସୂଚନା -୧. ଉକ୍ତ ପ୍ରୟୋଗ ଦୁଇଟିରେ କର୍ତ୍ତା ସ୍ଥିର ରଖି କ୍ରିୟା ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଯାଇ ବହୁବାକ୍ୟ ରଚନା କରାଯାଇପାରିବ ।

ସୂଚନା -୨. ତ୍ୱମ୍ ଶବ୍ଦ ସ୍ଥାନରେ ଭବାନ୍ / ଭବତୀ ଓ ଯୂୟଂ ଶବ୍ଦ ସ୍ଥାନରେ ଭବନ୍ତଃ / ଭବତ୍ୟଃ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ସହଜ ତଥା ଉଚିତ ଅଟେ ।

ଅତୀତକାଳ ପାଇଁ ସରଳ ସମ୍ଭାଷଣର ମାର୍ଗ -

(୧) ପ୍ରଥମପୁରୁଷ ଏକବଚନ

ପୁଂ	ବାଳକଃ /ସଃ /ଏଷଃ /କଃ /ଭବାନ୍ /ଅହଂ /ତ୍ୱଂ	→	ଗତବାନ୍
ସ୍ତ୍ରୀ	ବାଳିକା /ସା /ଏଷା /କା /ଭବତୀ /ଅହଂ /ତ୍ୱଂ	→	ଗତବତୀ
ନପୁଂ	ବାହନମ୍ / ତତ୍ / ଏତତ୍ / କିଂ /	→	ଗତମ୍

(୨) ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ ବହୁବଚନ

ପୁଂ	ବାଳକାଃ /ତେ /ଏତେ /କେ /ଭବନ୍ତଃ /ବୟଂ	→	ଗତବନ୍ତଃ
ସ୍ତ୍ରୀ	ବାଳିକାଃ /ତାଃ /ଏତାଃ /କାଃ /ଭବତ୍ୟଃ /ବୟଂ	→	ଗତବତ୍ୟଃ
ନପୁଂ	ବାହନାନି / ତାନି / ଏତାନି / କାନି	→	ଗତାନି

ସୂଚନା - ଉକ୍ତ ଦୁଇଟିଯାକ ପ୍ରୟୋଗରେ ମଧ୍ୟ କର୍ତ୍ତା ସ୍ଥିର ରଖି କ୍ରିୟାର ପରିବର୍ତ୍ତନ କ୍ରିୟା ସ୍ଥିର ରଖି କର୍ତ୍ତାର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦ୍ୱାରା ବହୁବାକ୍ୟର ରଚନା ସହଜସାଧ୍ୟ ଅଟେ ।

ବିଃଦ୍ରଃ - ସରଳସମ୍ଭାଷଣର ଅଭ୍ୟାସ କରିବା ପାଇଁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ କ୍ରିୟାର ରୂପ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି । ଏଗୁଡ଼ିକର ସହାୟତାରେ ବାକ୍ୟରଚନାର ଅଭ୍ୟାସ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

	ବର୍ତ୍ତମାନ	ଭବିଷ୍ୟତ	ପ୍ରାର୍ଥନା	ଅତୀତ
୧.	ଗଚ୍ଛତି	ଗମିଷ୍ୟତି	ଗଚ୍ଛତୁ	ଗତବାନ୍
୨.	ପଠତି	ପଠିଷ୍ୟତି	ପଠତୁ	ପଠିତବାନ୍
୩.	ପତତି	ପତିଷ୍ୟତି	ପତତୁ	ପତିତବାନ୍
୪.	କ୍ରୀଡ଼ତି	କ୍ରୀଡ଼ିଷ୍ୟତି	କ୍ରୀଡ଼ତୁ	କ୍ରୀଡ଼ିତବାନ୍
୫.	ବଦତି	ବଦିଷ୍ୟତି	ବଦତୁ	ଉକ୍ତବାନ୍
୬.	ପିବତି	ପାସ୍ୟତି	ପିବତୁ	ପୀତବାନ୍
୭.	ଲିଖତି	ଲେଖିଷ୍ୟତି	ଲିଖତୁ	ଲିଖିତବାନ୍
୮.	ନୟତି	ନେଷ୍ୟତି	ନୟତୁ	ନୀତବାନ୍
୯.	ପଶ୍ୟତି	ଦ୍ରକ୍ଷତି	ପଶ୍ୟତୁ	ଦୃଷ୍ଟବାନ୍
୧୦.	ପୃଚ୍ଛତି	ପ୍ରକ୍ଷତି	ପୃଚ୍ଛତୁ	ପୃଷ୍ଟବାନ୍
୧୧.	ଭବତି	ଭବିଷ୍ୟତି	ଭବତୁ	ଅଭବତ୍
୧୨.	ମିଳତି	ମେଳିଷ୍ୟତି	ମିଳତୁ	ମିଳିତବାନ୍

୧୩. ବ୍ୟକ୍ତି	ବ୍ୟକ୍ଷତି	ବ୍ୟକ୍ତୁ	ବ୍ୟକ୍ତବାନ୍
୧୪. ଖାଦତି	ଖାଦିଷ୍ୟତି	ଖାଦତୁ	ଖାଦିତବାନ୍
୧୫. ଜାନାତି	ଜ୍ଞାସ୍ୟତି	ଜାନାତୁ	ଜ୍ଞାତବାନ୍
୧୬. କରୋତି	କରିଷ୍ୟତି	କରୋତୁ	କୃତବାନ୍
୧୭. ଶୃଣୋତି	ଶ୍ରୋଷ୍ୟତି	ଶୃଣୋତୁ	ଶ୍ରୁତବାନ୍
୧୮. ଦଦାତି	ଦାସ୍ୟତି	ଦଦାତୁ	ଦତ୍ତବାନ୍
୧୯. ପ୍ରେଷୟତି	ପ୍ରେଷୟିଷ୍ୟତି	ପ୍ରେଷୟତୁ	ପ୍ରେଷିତବାନ୍
୨୦. ପ୍ରକ୍ଷାଳୟତି	ପ୍ରକ୍ଷାଳୟିଷ୍ୟତି	ପ୍ରକ୍ଷାଳୟତୁ	ପ୍ରକ୍ଷାଳିତବାନ୍
୨୧. ସ୍ଥାପୟତି	ସ୍ଥାପୟିଷ୍ୟତି	ସ୍ଥାପୟତୁ	ସ୍ଥାପିତବାନ୍
୨୨. ସ୍ମରତି	ସ୍ମରିଷ୍ୟତି	ସ୍ମରତୁ	ସ୍ମୃତବାନ୍
୨୩. ତିଷ୍ଠତି	ସ୍ଥାସ୍ୟତି	ତିଷ୍ଠତୁ	ସ୍ଥିତବାନ୍
୨୪. ହସତି	ହସିଷ୍ୟତି	ହସତୁ	ହସିତବାନ୍
୨୫. ଗାୟତି	ଗାସ୍ୟତି	ଗାୟତୁ	ଗୀତବାନ୍
୨୬. କଥୟତି	କଥୟିଷ୍ୟତି	କଥୟତୁ	କଥିତବାନ୍
୨୭. ବାଦୟତି	ବାଦୟିଷ୍ୟତି	ବାଦୟତୁ	ବାଦିତବାନ୍
୨୮. କୁଦତି	କୁଦିଷ୍ୟତି	କୁଦତୁ	କୁଦିତବାନ୍
୨୯. ଉତ୍ତିଷ୍ଠତି	ଉତ୍ଥାସ୍ୟତି	ଉତ୍ତିଷ୍ଠତୁ	ଉତ୍ଥିତବାନ୍

୩୦. ଉପବିଶତି ଉପବେକ୍ଷ୍ୟତି ଉପବିଶତୁ ଉପବିଷ୍ଟବାନ୍

ସୂଚନା - କରୋତି ପଦର ଉପଯୋଗରେ ମଧ୍ୟ ବହୁବାକ୍ୟର ରଚନା କରାଯାଇପାରେ । ଯଥା - ପଠନଂ କରୋତି, ଶ୍ରବଣଂ କରୋତି, ଅଧ୍ୟୟନଂ କରୋତି, ଦର୍ଶନଂ କରୋତି .... ଇତ୍ୟାଦି ।

ପାରସ୍ପରିକ ସାକ୍ଷାତ ଓ ଦିନଚର୍ଯ୍ୟାସମ୍ପର୍କୀୟ ବାର୍ତ୍ତାଳାପର ନମୁନା

ଦୟାନନ୍ଦଃ - ମିତ୍ରବର ! ନମୋନମଃ ।

ତପନଃ - ନମୋ ନମଃ, ନମୋ ନମଃ, କ୍ଷମ୍ୟତାମ୍ । ଭବନ୍ତଂ ନ ସ୍ମରାମି ଭବତଃ ନାମ କିମ୍ ?

ଦୟାନନ୍ଦଃ - ମମ ନାମ ଦୟାନନ୍ଦଃ / ଅହଂ ଭବତଃ ମିତ୍ରମ୍ / ମାଂ ବିସ୍ମୃତବାନ୍ ?

ତପନଃ - ଦୟାନନ୍ଦ ! କ୍ଷମ୍ୟତାମ୍ / ବିସ୍ମୃତବାନ୍ ଅହମ୍ / ବହୁଦିନତଃ ଭବତଃ ଦର୍ଶନଂ ନାସ୍ତି ।

ଦୟାନନ୍ଦଃ - ବହୁକାର୍ଯ୍ୟ-ରତଃ ଅସ୍ମି / ଅତଃ ଦର୍ଶନଂ ନ ଭବତି ।

ତପନଃ - ଭବତଃ ସର୍ବଂ କୁଶଳମ୍ ?

ଦୟାନନ୍ଦଃ - ଆମ୍ ! ସର୍ବଂ କୁଶଳମ୍ ।

ତପନଃ - ଭବତଃ ଦିନଚର୍ଯ୍ୟା କା ?

ଦୟାନନ୍ଦଃ - ଅହଂ ପ୍ରାତଃ ପଞ୍ଚବାଦନେ ଶଯ୍ୟାତ୍ୟାଗଂ କରୋମି ।

ତପନଃ - ତତଃ ପରଂ କିଂ କରୋତି ?

ଦୟାନନ୍ଦଃ - ତତଃ ପରଂ ମୁଖଂ ପ୍ରକ୍ଷାଳୟାମି, ଶୌଚାଳୟଂ ଗଚ୍ଛାମି ।

ତପନଃ - ଭବାନ୍ ଦନ୍ତଧାବନଂ ନ କରୋତି ?

ଦୟାନନ୍ଦଃ - ଆମ୍, ଦନ୍ତଚୂର୍ଣ୍ଣେନ ଦନ୍ତଫେନକେନ ଚ ଦନ୍ତଧାବନଂ କରୋମି, କଦା କଦା ଦନ୍ତଚୂର୍ଣ୍ଣେନ ଦନ୍ତକାଷ୍ଠେନ ବା ଦନ୍ତମାର୍ଜ୍ଜନଂ କରୋମି, ତତଃ ପରଂ ଜିହ୍ୱାମାର୍ଜ୍ଜନଂ କରୋମି ।

ତପନଃ - ତତଃ ପରଂ ଭବାନ୍ କିଂ କରୋତି ?

ଦୟାନନ୍ଦଃ - ତତଃ ପରଂ ସ୍ନାନଂ କରୋମି ?

ତପନଃ - ଭବାନ୍ କୁତ୍ର ସ୍ନାନଂ କରୋତି ? ସ୍ନାନାଗାରେ କୂପସମୀପେ ନଦୀଜଲେ ବା ?

ଦୟାନନ୍ଦଃ - ଅହଂ ସ୍ନାନାଗାରେ ସ୍ନାନଂ କରୋମି, କଦା କଦା କୂପସମୀପେ, କଦା କଦା ନଦୀଜଲେ ଚ ସ୍ନାନଂ କରୋମି ।

ତପନଃ - ସ୍ନାନକାଲେ ଭବତଃ କିଂ କିମ୍ ଆବଶ୍ୟକଂ ଭବତି ।

ଦୟାନନ୍ଦଃ - ସ୍ନାନକାଲେ ମମ ତୈଳଂ, ସୁଫେନକଂ, ଦ୍ରୋଣୀ, ଗାତ୍ର - ମାର୍ଜ୍ଜନୀ ଚ ଆବଶ୍ୟକାଃ ଭବନ୍ତି ।

ତପନଃ - ତତଃ ପରଂ ଭବାନ୍ କିଂ କରୋତି ?

ଦୟାନନ୍ଦଃ - ତତଃ ପରମ୍ ଅହଂ ଦେବପୂଜନଂ କରୋମି, ପୂଜନାନନ୍ତରଂ ସ୍ୱଲ୍ପାହାରଂ ଚ କରୋମି ।

ତପନଃ - ଭବାନ୍ କିଂ କିଂ ସ୍ୱଲ୍ପାହାରଂ କରୋତି ?

ଦୟାନନ୍ଦଃ - ଅହଂ ରୋଟିକାଂ, ଭର୍ଜ୍ଜଂ, ଚିପିଟକଂ, ଶାଲିଚାନ୍ଦ୍ରୁଂ, ସକ୍ତୁଂ ଚ ଯତ୍

କିମପି ସୁଲଭଂ ଭବତି ତଦେବ ସ୍ବଳ୍ପାହାରଂ କରୋମି ତତଃ ପରମ୍ ଅଧ୍ୟୟନଂ କରୋମି ।

ତପନଃ - ଭବାନ୍ କିୟତ୍ କାଳଂ ଯାବତ୍ ଅଧ୍ୟୟନଂ କରୋତି ?

ଦୟାନନ୍ଦଃ - ଅହଂ ନବବାଦନଂ ଯାବତ୍ ଅଧ୍ୟୟନଂ କରୋମି । ସାର୍ଦ୍ଧନବବାଦନେ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟଂ ଗଚ୍ଛାମି ।

ତପନଃ - ଭବାନ୍ କେନ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟଂ ଗଚ୍ଛତି ?

ଦୟାନନ୍ଦଃ - ଅହଂ ଦ୍ୱିଚକ୍ରୟାନେନ କଦା ସ୍କୁଟରଯାନେନ ଚ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟଂ ଗଚ୍ଛାମି ।

ତପନଃ - କିୟତ୍ କାଳଂ ଯାବତ୍ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟେ ପଠତି ?

ଦୟାନନ୍ଦଃ - ଅହଂ ପ୍ରାୟତଃ ଦ୍ୱିବାଦନଂ ଯାବତ୍ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟେ ତିଷ୍ଠାମି । ତତଃ ପରଂ ଗୃହମାଗଚ୍ଛାମି । ଭୋଜନଂ ଚ କରୋମି ।

ତପନଃ - ଭବାନ୍ କିଂ କିଂ ଭୋଜନଂ କରୋତି ?

ଦୟାନନ୍ଦଃ - ଅହମ୍ ଅନ୍ନଂ, ଦାଲିଂ, ବ୍ୟଞ୍ଜନଂ, ଭର୍ଜ୍ଜମ୍, ଅମ୍ଳଂ, ଶାକଂ ଚ ଭୋଜନଂ କରୋମି । କଦା କଦା ଦଧି, ପର୍ପଟଂ, ଲିମ୍ବୁକଂ, ମରିଚଂ ଚ

ସ୍ୱୀକରୋମି, ତତଃ ପରଂ ବିଶ୍ରାମଂ କରୋମି ।

ତପନଃ - ଭବାନ୍ ଅପରାହ୍ଣେ ଭ୍ରମଣାୟ ନ ଗଚ୍ଛତି କିମ୍ବ?

ଦୟାନନ୍ଦଃ - ଆମ୍, ଅହମ୍ ଅପରାହ୍ଣେ ଚତୁର୍ବାଦନେ ନଦୀତୀରେ ଭ୍ରମଣଂ କରୋମି, ସାୟଂ ଷଡ୍‌ବାଦନେ ଗୃହମାଗତ୍ୟ ସନ୍ଧ୍ୟାବନ୍ଦନଂ କରୋମି, ତତଃ

ପରମ୍ ଅଧ୍ୟୟନଂ କରୋମି ।

ତପନଃ - ଭବାନ୍ କିୟତ୍ ସମୟଂ ଯାବତ୍ ଅଧ୍ୟୟନଂ କରୋତି ?

ଦୟାନନ୍ଦଃ - ଅହଂ ସାର୍ଦ୍ଧଦଶବାଦନଂ ଯାବତ୍ ପଠାମି, ତତଃ ପରଂ ରାତ୍ରିଭୋଜନଂ କରୋମି ।

ତପନଃ - ଭବାନ୍ ରାତ୍ରିଭୋଜନେ କିଂ ଖାଦତି ?

ଦୟାନନ୍ଦଃ - ଅହଂ ରାତ୍ରିଭୋଜନେ ରୋଟିକାଂ, ବ୍ୟଞ୍ଜନଂ, ଦୁଗ୍ଧଂ ଚ ଖାଦାମି । ଏକାଦଶବାଦନେ ଶୟନଂ କରୋମି, ଏଷା ମମ ଦିନଚର୍ଯ୍ୟା ।

ତପନଃ - ଧନ୍ୟବାଦଃ, ବହୁଶୋଭନମ୍, ସମ୍ପ୍ରତି ଅହମାଗଚ୍ଛାମି । ପୁନର୍ମିଳାମଃ ।

ଦୟାନନ୍ଦଃ - ଶିବାସ୍ତେ ସନ୍ତୁ ପନ୍ଥାନଃ ।

ଦୂର ସନ୍ଦେଶ (S M S, E-mail, Telegram) ପ୍ରୟୋଗ

୧. ନବବର୍ଷସ୍ୟ ଶୁଭାଶୟାଃ/ଶୁଭାଶଂସାଃ- ନବବର୍ଷର ଶୁଭକାମନା

୨. ନବବର୍ଷଂ ନବଚୈତନ୍ୟଂ ଦଦାତୁ - ନବବର୍ଷ ନୂତନ ଉତ୍ସାହ ପ୍ରଦାନ କରୁ ।

୩. ବିଷୁବସଂକ୍ରାନ୍ତେଃ / ମକରସଂକ୍ରମଣସ୍ୟ ହାର୍ଦ୍ଦିକଶୁଭାଶୟାଃ/ଶୁଭାଶଂସାଃ - ବିଷୁବ ସଂକ୍ରାନ୍ତି / ମକର ସଂକ୍ରାନ୍ତି ର ହାର୍ଦ୍ଦିକ ଶୁଭକାମନା ।

୪. ଦୀପାବଳୀଶୁଭାଶୟାଃ - ଦୀପାବଳୀର ଶୁଭକାମନା ।

୫. ଦୁର୍ଗାପୂଜାଶୁଭାଶୟାଃ - ଦୁର୍ଗାପୂଜାର ଶୁଭକାମନା ।

୬. ରକ୍ଷାବନ୍ଧନଂ ହୃଦୟସ୍ୟ ବନ୍ଧନମ୍ - ରକ୍ଷାବନ୍ଧନ ହୃଦୟର ବନ୍ଧନ ।

୭. ସ୍ୱାଧୀନତାଦିବସସ୍ୟ / ସାଧାରଣତନ୍ତ୍ରଦିବସସ୍ୟ ଶୁଭାଭିନନ୍ଦନମ୍ - ସ୍ୱାଧୀନତାଦିବସ / ସାଧାରଣତନ୍ତ୍ର ଦିବସର ଶୁଭକାମନା ।

୮. ପରୀକ୍ଷାୟାଂ ସଫଳତାର୍ଥେ ଅଭିନନ୍ଦନମ୍ - ପରୀକ୍ଷାର ସଫଳତା ପାଇଁ ଅଭିନନ୍ଦନ ।

୯. ଜନ୍ମଦିନସ୍ୟ ଶୁଭାଶୟାଃ - ଜନ୍ମଦିନର ଶୁଭେଚ୍ଛା ।

୧୦. ଶତଂ ଜୀବ ଶରଦୋ ବର୍ଦ୍ଧମାନଃ - ଶତାୟୁ ହୁଅ ।

୧୧. ନବଦମ୍ପତ୍ୟୋଃ ବୈବାହିକ ଜୀବନଂ ସୁମଧୁରଂ ଭୂୟାତ୍ - ନବଦମ୍ପତିଙ୍କର ଜୀବନ ସୁଖୀ ତଥା ସୁମଧୁର ହେଉ ।

୧୨. ଶିବାସ୍ତେ ସନ୍ତୁ ପନ୍ଥାନଃ - ଆପଣଙ୍କର ଯାତ୍ରା ମଙ୍ଗଳମୟ ହେଉ ।

***

୨୪. ଚିହ୍ନ-ପ୍ରୟୋଗ-ପ୍ରକରଣ

ବିଶୁଦ୍ଧ ବାକ୍ୟଟିଏ ରଚନା କରିବାକୁ ହେଲେ ଏବଂ ତା'ର ବାସ୍ତବ ଅର୍ଥକୁ ପାଠକ ନିକଟରେ ପରିବେଷଣ କରିବାକୁ ହେଲେ, ଆବଶ୍ୟକ ସ୍ଥଳରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଚିହ୍ନର ପ୍ରୟୋଗ କରିବାକୁ ହୁଏ । ମୂଳ ପ୍ରକୃତିରେ (ଶବ୍ଦ ବା ଧାତୁରେ) ଯଥାକ୍ରମେ ସୁପ୍ (ସୁ) ଏବଂ ତିଙ୍ ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରତ୍ୟୟଗତ ଚିହ୍ନର ପ୍ରୟୋଗ କରି ପ୍ରଥମେ ପଦ ସାଧନ କରିବାକୁ ହୁଏ ବୋଲି ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚନା ହୋଇସାରିଛି । ଯଥା:- ସୂତ୍ର- ସୁପ୍-ତିଙନ୍ତଂ ପଦମ୍ (ପା. ୧.୪.୧୪) । ସଂସ୍କୃତରେ ପ୍ରକୃତି ଓ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗରେ ନିଷ୍ପନ୍ନ ପଦ ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ହେଲେ ହିଁ ତାର ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ ବୋଲି ମହାଭାଷ୍ୟକାର କହିଛନ୍ତି । ଯଥା:- ନ କେବଳା ପ୍ରକୃତିଃ ପ୍ରୟୋକ୍ତବ୍ୟା ନାପି ପ୍ରତ୍ୟୟଃ । ...ଅପଦଂ ନ ପ୍ରଯୁଞ୍ଜୀତ ।

ପଦ ସମୂହ ଦ୍ୱାରା ବାକ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ; କିନ୍ତୁ, ସେ' ସବୁ ପଦାବଳୀର ଯୋଗ୍ୟତା, ଆକାଙ୍କ୍ଷା ଏବଂ ଆସତ୍ତି ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ବାକ୍ୟଂ ସ୍ୟାଦ୍ୟୋଗ୍ୟତାକାଙ୍କ୍ଷାସତ୍ତିଯୁକ୍ତଃ ପଦୋଚ୍ଚୟଃ । ଅର୍ଥାତ୍ ପଦମାନଙ୍କର ପାରସ୍ପରିକ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନୁକୂଳତା, ପଦଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରସଙ୍ଗାନୁସାରେ ପ୍ରୟୋଗ ଯୋଗ୍ୟତା ଏବଂ ପଦ ଗୁଡ଼ିକର ବିନ୍ୟାସ ତଥା ଉଚ୍ଚାରଣରେ କ୍ରମର ବିନ୍ୟସ୍ତତା ହିଁ ସେମାନଙ୍କୁ ଏକ ପୂର୍ଣ୍ଣ ବାକ୍ୟରେ ପରିଣତ କରାଏ । କିନ୍ତୁ ଏହା ସହିତ ଅବ୍ୟୟ ଏବଂ ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସଂକେତର ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା ଅର୍ଥ ପ୍ରତିପାଦନ ଅଧିକ ସୁନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ତଥା ଭାବବୋଧକ ହୋଇଥାଏ । ସଂସ୍କୃତ ପଠନ ନିମନ୍ତେ ଆବଶ୍ୟକ ହେଉଥିବା ଚିହ୍ନମାନଙ୍କୁ ତିନିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ ଯଥା:-୧. ବିରାମାଦି ଚିହ୍ନ (Punctuations) ୨. ମୁଦ୍ରଣ ସଂଶୋଧନ ଚିହ୍ନ (Symbol for reading the proof) ଏବଂ

ଗ. ଲିପ୍ୟନ୍ତରୀକରଣ ଚିହ୍ନ (Symbols for Transliteration)। କ୍ରମାନ୍ୱୟରେ ସେ ସବୁର ଆଲୋଚନା ପ୍ରଦତ୍ତ ।

(୧) ବିରାମାଦି ଚିହ୍ନ (Punctuations):-

୧.୧. ଅବ୍ୟୟଦ୍ୱାରା - ତଦନ୍ୟାପର୍ଣେତି ଚ ତାଂ ପୁରାବିଦଃ (ଏବଂ ପୁରାଣବିଦ୍‌ଗଣ ତାହାଙ୍କୁ ଅପର୍ଣ୍ଣା ବୋଲି କହିଲେ ।) 'ଏବଂ'(ଚ) ସଙ୍କେତରୁ ଦିଆଯାଇଥିବା ବାକ୍ୟଟି ଏକ ଖଣ୍ଡିତ ବାକ୍ୟ ବୋଲି ସୂଚନା ମିଳିଲା 'ତଥା' (ଇତି)ବୋଲି ପ୍ରୟୋଗରୁ ଅପର୍ଣ୍ଣା ପଦଟିରେ ଉଦ୍ଧୃତି ଚିହ୍ନ ('–')ନ ରହିଲେ ମଧ୍ୟ ଅର୍ଥ ଠିକ୍ ଭାବରେ ବୁଝିହେଲା । ପୂର୍ବରୁ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ଲିଖନ ପଦ୍ଧତିରେ କେବଳ ପୂର୍ଣ୍ଣଚ୍ଛେଦ ବ୍ୟତୀତ ପ୍ରାୟ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ସଂକେତ ବାକ୍ୟର ଖଣ୍ଡିତ ଅଂଶକୁ ପୃଥକ୍ କରିବା ନିମନ୍ତେ ନଥିଲା; ଯେପରିକି :- ପ୍ରଥମ ଚ୍ଛେଦ(,), ଦ୍ୱିତୀୟ ଚ୍ଛେଦ(;), ଇତ୍ୟାଦି । କିନ୍ତୁ ଏହାର ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣପାଇଁ ଇତି, ଏବଂ, ଚ, ଅପି ଚ,ପୁନଶ୍ଚ,ହି,ବା,ଅଥବା, କିଂବା, ନାମ, ତଥା ହି, ତୁ, ନ, ନୋ, ନୂନମ୍, ପ୍ରତି, କ୍ୱଚିତ୍, କଥଂନୁ, ଅତଏବ, ଅସ୍ତୁ, ଅସ୍ତୁ ନାମ, ତତଃ, ଅତଃ, ଯଦା, କଦା ଇତ୍ୟାଦି ବାକ୍ୟରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । କେବଳ ବାକ୍ୟର ଆରମ୍ଭରେ - ଚ, ବା,ତୁ, ହି,ଏବ,ଇବ,ଖଳୁ,ନାମ,କିଲ, ନୁ ଇତ୍ୟାଦି ଅବ୍ୟୟ ଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇପାରନ୍ତି ନାହିଁ ।

ଏହିପରି ବ୍ୟବହାରର ଏକ ଉଦାହରଣ ନିଆଯାଉ - ମହାପିତୃଯଜ୍ଞେ ଚୋଦକପ୍ରାପ୍ତଂ ବରଣଂ ପ୍ରତି ଶ୍ରୂୟତେ / ନ ଆର୍ଷେୟଂ ବୃଣୀତେ ନ ହୋତାରମ୍ ଇତି / ତଥା ଅନାରଭ୍ୟାଧୀତଂ ଶ୍ରୂୟତେ / ଆ ଶ୍ରାବୟ ଇତି ଚତୁରକ୍ଷରମ୍ / ଅସ୍ତୁ ଶ୍ରୌଷଟ୍ ଇତି ଚତୁରକ୍ଷରମ୍ / ଯଜ ଇତି ଦ୍ୱ୍ୟକ୍ଷରମ୍ / ଯେ ଯଜାମହେ ଇତି ପଞ୍ଚାକ୍ଷରମ୍ / ଦ୍ୱ୍ୟକ୍ଷରୋ ବଷଟ୍କାରଃ / ଏଷ ବୈ ସପ୍ତଦଶଃ ପ୍ରଜାପତିର୍ଯଜ୍ଞମନ୍ୱାୟତ୍ତଃ ଇତି / ତତ୍ରୋଭୟମ୍ ନାନୁଯାଜେଷୁ ଯେଯଜାମହଂ ..... ଇତି / ... ଇତି ପ୍ରାପ୍ତେ ବ୍ରୂମଃ ଅଚୋଦକପ୍ରାପ୍ତତ୍ୱାତ୍ ନ ନ୍ୟାୟଃ / ନନୁ ପରବଚନମିତ୍ରୁବତୋ ...ଇତ୍ୟାଦି(ଜୈମିନୀୟନ୍ୟାୟମାଲାବିସ୍ତର, ପୃ-୨୦୦)

ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ଅନୁଚ୍ଛେଦରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ପୂର୍ଣ୍ଣଚ୍ଛେଦ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରକାର ବିରାମ ଚିହ୍ନ ସଂସ୍କୃତରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏନାହିଁ । ଏପରିକି ବହୁ ପ୍ରଚଳିତ ପ୍ରଶ୍ନବାଚକ ଚିହ୍ନ (?) ମଧ୍ୟ ସଂସ୍କୃତରେ ନ ଥିଲା । 'ଅପି' ଅବ୍ୟୟଟି ଯଦି ବାକ୍ୟର ଆରମ୍ଭରେ ରହେ ତେବେ ତାହା ପ୍ରଶ୍ନବାଚକ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ । ଯେପରିକି :-

କ) ଅପି ପ୍ରସନ୍ନଂ ହରିଣେଷୁ ତେ ମନଃ (ତୁମର ମନ ହରିଣମାନଙ୍କଠାରେ ପ୍ରସନ୍ନ ଅଛି ତ ?)

ଖ) ଅପି କୁଶଳୀ ସ ରାଜା(ସେହି ରାଜା କୁଶଳରେ ଅଛନ୍ତି ତ ?)...ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏହା ବ୍ୟତୀତ କିମ୍ (ଏତଦ୍ କିମ୍, ଭବାନ୍ କଃ ଇତ୍ୟାଦି), କୁତ୍ର (କୁତ୍ର ଗଚ୍ଛତି ଭବାନ୍ ଇତ୍ୟାଦି), କଦା (କଦା ସଃ କଟକମ୍ ଆଗଚ୍ଛତ୍), କତି (ସଭାୟାଂ କତି ସଦସ୍ୟାଃ ସନ୍ତି),କଥଂ (କଥଂ ତ୍ୱଂ ଗନ୍ତୁମିଚ୍ଛସି । କଥମ୍ ଅସ୍ତି ଚିତ୍ରମ୍), କୁତଃ (କୁତଃ ସମାୟାତଃ ଭବାନ୍), କିମର୍ଥମ୍ (ଅଧୁନା କିମର୍ଥମ୍ ଗଚ୍ଛତି) ଏହି ସବୁ ପଦଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟ ପ୍ରଶ୍ନବାଚକ ବାକ୍ୟ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଏପରିକି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ମଧ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣଚ୍ଛେଦକୁ ବାଦ୍ ଦେଲେ ପୂର୍ବରୁ କୌଣସି ବିରାମ ଚିହ୍ନ ବା ପ୍ରଶ୍ନବାଚକ ଚିହ୍ନ ନଥିଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ବୈଦେଶିକ ଭାଷାମାନଙ୍କର ଆଗମନ ସହ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ବିରାମ ଚିହ୍ନମାନ ଆମ ଦେଶୀୟ ଭାଷା ଲିଖନ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଆଧୁନିକ ଲେଖକମାନେ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିବା ବିରାମ ଚିହ୍ନଗୁଡ଼ିକ ଯାହାକି ସଂସ୍କୃତର ଲେଖକମାନେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହାର କଲେଣି ସେ ସବୁ ଏହିପରି :-

୧.୨. ପ୍ରଥମ ଚ୍ଛେଦ (Comma) =,

କ) ବିନା କୌଣସି ସଂଯୋଜକ ଅବ୍ୟୟ ଯଥା:- 'ଓ' 'ଏବଂ' ଇତ୍ୟାଦିର ବାରମ୍ବାର ବ୍ୟବହାର ପରିବର୍ତ୍ତେ ବାକ୍ୟର ଅଂଶମଧ୍ୟରେ ସ୍ୱଳ୍ପବିରତି ସୂଚକ ବା କମା (,) ଚିହ୍ନଟି ବାକ୍ୟମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଏକାଧିକ ବା ତତୋଧିକ ଏକ ଜାତୀୟ ପଦକୁ ପରସ୍ପରଠାରୁ ଭିନ୍ନଭାବରେ ଦେଖାଇ ପାରେ ।

ଉଦାହରଣ :- ରାମଃ, ଶ୍ୟାମଃ, ଗୋପାଳଶ୍ଚ ଅତ୍ରାଗଚ୍ଛନ୍ତୁ ।

ଖ) ଖଣ୍ଡବାକ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭେଦ ଦର୍ଶାଇବାକୁ ମଧ୍ୟ ଏହି (,) ଚିହ୍ନଟି ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇପାରେ । ଉଦାହରଣ :-ମିଥ୍ୟାମାହାତ୍ମ୍ୟଗର୍ବନିର୍ଭରାଶ୍ଚ ନ ପ୍ରଣମନ୍ତି ଦେବତାଭ୍ୟଃ, ନ ପୂଜୟନ୍ତି ଦ୍ୱିଜାତୀନ୍, ନ ମାନୟନ୍ତି ମାନ୍ୟାନ୍, ନ ଅର୍ଚ୍ଚୟନ୍ତ୍ୟର୍ଚ୍ଚନୀୟାନ୍, ନ ଅଭିବାଦୟନ୍ତ୍ୟଭିବାଦନାର୍ହାନ୍, ନ ଅଭ୍ୟୁତିଷ୍ଠନ୍ତି ଗୁରୁନ୍ ... ଇତ୍ୟାଦି ।

ଗ) ସମବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ପଦମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭେଦ ଦର୍ଶାଇବାକୁ ପ୍ରଥମଚ୍ଛେଦ (,) ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ; ଯଥା:- ଆସୀତ୍ ସୀତା ଜନକସ୍ୟ ନନ୍ଦିନୀ, ଦଶରଥସ୍ୟ ପୁତ୍ରବଧୂଃ, ରାମଚନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ଚ ଧର୍ମପତ୍ନୀ ।

ଘ) ବିଭିନ୍ନ ସରଳ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତା ଯଦି ଏକ ହୋଇ ଥା'ନ୍ତି, ତେବେ ସେମାନଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ଯୌଗିକ ବାକ୍ୟରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଏହି ପ୍ରଥମଚ୍ଛେଦ (,)ର ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇପାରେ ; ଯଥା:- ସଃ ସ୍ୱଗୃହଂ ପ୍ରତି ଅଗଚ୍ଛତ୍, ମାତରଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ପ୍ରଣିପତିବାନ୍, ପୁନଶ୍ଚେତ୍ଥଂ ପ୍ରତି ମାତୁଃ ଆଶୀରାଶିଂ ଲବଧ୍ୱା ଗତବାନ୍ ଚ ।

ଙ) ଗୋଟିଏ ଜଟିଳ ବାକ୍ୟରେ ଦୁଇଟି ବାକ୍ୟ ଥାଏ ; ଯଥା ମୁଖ୍ୟ ଏବଂ ଗୌଣ । ଏ ଦୁଇଟିକୁ ଅଲଗା କରିବା ପାଇଁ ଏହି ପ୍ରଥମଚ୍ଛେଦକୁ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇପାରେ । ସଂସ୍କୃତରେ ଏହା ବିକଳ୍ପରେ ନ ଦେଲେ ମଧ୍ୟ ଚଳିବ, ଯଦି ଏହି ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଭାବେ ସପ୍ତମୀ ବା ସତି ସପ୍ତମୀରେ ଥାଏ । ଯଥା:- ସୂର୍ଯ୍ୟେ ଅସ୍ତଂ ଗତେ, ଶ୍ୱାପଦାଃ ଗୃହତଃ ନିଷ୍କ୍ରାନ୍ତାଃ । ଭାବେ ସପ୍ତମୀରେ ନଥିଲେ- ଏତାଦୃଶଃ ଭୟଙ୍କରଃ ଅସୌ, ନାହମଜାନମ୍ ।

ଚ) କୌଣସି ଅଂଶ ଯଦି ଉଦ୍ଧାର କରାଯାଏ, ତେବେ ଉଦ୍ଧୃତି ଚିହ୍ନମଧ୍ୟସ୍ଥ ପାଠର ଠିକ୍ ପୂର୍ବରୁ ଏହି ପ୍ରଥମଚ୍ଛେଦ (,) ଚିହ୍ନ ଦିଆଯାଇ ପାରେ । ଯଥା - ନ ଚ, 'ପଦେ ଜୁହୋତି' ଇତିବିଶେଷଣାତ୍ତେନ, 'ଆହବନୀୟେ ଜୁହୋତି'

ଇତି ଶାସ୍ତ୍ରସ୍ୟେବ, 'ନାନୁଯାଜେଷୁ' ଇତ୍ୟନେନ 'ଯଜତିଷୁ ଯେଯଜାମହଂ .... ଇତ୍ୟସ୍ୟ ବାଧଃ ସ୍ୟାଦିତି ବାଚ୍ୟମ୍ ।

ଛ) ବାର୍ତ୍ତାଳାପ ଜନିତ ବାକ୍ୟରେ ଉଦ୍ଧୃତାଂଶ ଉଦ୍ଧୃତି ଚିହ୍ନ ମଧ୍ୟରେ ରହେ । ଏଣୁ ଠିକ୍ ତା' ପୂର୍ବରୁ ଏବଂ ଯଦି ଉଦ୍ଧୃତାଂଶ ପରେ ବାକ୍ୟ ଅଗ୍ରସର ହୁଏ, ତେବେ ଠିକ୍ ତା' ପରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ପ୍ରଥମଚ୍ଛେଦ ଚିହ୍ନ(,) ଦିଆଯାଇପାରେ । ଯଥା- ସୋଽବଦତ୍, "ନାହଂ କରିଷ୍ୟେ", କିନ୍ତୁ କୃତବାନ୍ ଏବ ।

ଜ) ବାକ୍ୟରେ ଯଦି ଏକାଧିକ ବିପରୀତାର୍ଥବୋଧକ ଶବ୍ଦଯୁଗଳ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ, ତେବେ ଏହି ଯୁଗଳଶବ୍ଦ ମାନଙ୍କର ପରସ୍ପର ଠାରୁ ପାର୍ଥକ୍ୟ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାକୁ ଯତି (,) ଚିହ୍ନର ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇପାରେ । ଯଥା - ନିର୍ଦ୍ଧନାଃ-ଧନାଢ୍ୟାଃ, ସୁଖିନଃ-ଦୁଃଖିନଃ, ବୃଦ୍ଧାଃ-ଯୁବାନଃ ଇତି ସର୍ବେଽପି କାଳେ ପ୍ରାପ୍ତେ ମରଣଂ ଲଭନ୍ତେ ।

ଝ) ଶବ୍ଦ ଉପରେ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଇ ବାକ୍ୟର ମହତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାପାଇଁ ଯଦି 'ତର୍ହି' ଇତ୍ୟାଦି ଶବ୍ଦ ପୂର୍ବରୁ ତଥା 'ଅସ୍ତୁ', 'ଅସ୍ତୁନାମ' ଇତ୍ୟାଦି ଶବ୍ଦ ବାକ୍ୟାରମ୍ଭରେ ଥାଏ, ସେହି ସବୁ ଶବ୍ଦ ପରେ ଏହି ପ୍ରଥମଚ୍ଛେଦ (,) ର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଥାଏ - ଯଥାଃ-ଅସ୍ତୁନାମ, ଯଦି ଭବତାମ୍ ଏତାଦୃଶୀ ଆକାଂକ୍ଷା, ତର୍ହି ବୟମପି ଅସ୍ମଦ୍‌ବଚନସ୍ୟ ସାଧୁତ୍ୱଂ ପ୍ରକଟୟାମଃ ।

ଞ) ଯଦି ଖଣ୍ଡ ବାକ୍ୟ ସମୁଦାୟ ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦନିମନ୍ତେ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥାଏ ତେବେ ତା' ପୂର୍ବରୁ ଏବଂ ପରେ ଏହି ପ୍ରଥମ ଚ୍ଛେଦ ଦିଆଯାଇଥାଏ; ଯଥାଃ- ହିମାଳୟଃ, ଯଃ ଉତ୍ତରସ୍ୟାଂ ହି ଦିଶି ଅସ୍ମାକମ୍ ଦେଶସ୍ୟ ରକ୍ଷାପ୍ରାଚୀରସଦୃଶଃ ବିରାଜତେ, ଅଧୁନା ଅନୁଦିନଂ ଶ୍ରୀହୀନତାଂ ଭଜତେ ।

୧.୩. ଦ୍ୱିତୀୟ ଚ୍ଛେଦ (Semicolon)=;

ପ୍ରଥମ ଚ୍ଛେଦ ଅପେକ୍ଷା ଦ୍ୱିତୀୟ ଚ୍ଛେଦ (;) (ସେମିକଲୋନ୍ ଅର୍ଥାତ୍ ଅର୍ଦ୍ଧବିରାମ ଚିହ୍ନ) ଅଧିକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଅଟେ । ଏହା ବାକ୍ୟମଧ୍ୟରେ ନିମ୍ନ ଲିଖିତ

କାର୍ଯ୍ୟହେତୁ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

କ) ଦୁଇଟି ପୂର୍ଣ୍ଣବାକ୍ୟକୁ 'କାରଣ' 'ଯେହେତୁ' ଇତ୍ୟାଦି ଦ୍ୱାରା ଯେତେବେଳେ ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟରେ ପରିଣତ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଏ ସେତେବେଳେ ଏହି ଦ୍ୱିତୀୟଚ୍ଛେଦ ଚିହ୍ନ (;) ଦିଆଯାଇଥାଏ; ଯଥା:- ଯଦା ନରସିଂହରାଓମହୋଦୟାଃ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରିଣଃ ଆସନ୍ ଅସ୍ମାକଂ ଦେଶସ୍ୟ ହିତାର୍ଥମ୍ ଜାତିସଂଘଂ ପ୍ରତି ଅଟଳ-ବିହାରୀ-ବାଜପେୟି-ମହୋଦୟାନ୍ ପ୍ରେଷିତବନ୍ତଃ; ଯଦ୍ୟପି, ବାଜପେୟିମହୋଦୟାଃ ବିରୋଧିଦଳସ୍ୟ ନେତାରଃ ଆସନ୍ ।

ଖ) ଯଦି ଗୋଟିଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଶ୍ରୋତା ଓ ବକ୍ତା ଏକ ଏକ ସଂଖ୍ୟା ବିଶିଷ୍ଟ ହୋଇଥାନ୍ତି ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଖଣ୍ଡବାକ୍ୟ ଯେ କୌଣସି ପୂର୍ଣ୍ଣବାକ୍ୟ ସଦୃଶ ନିଜସ୍ୱ ଗୁରୁତ୍ୱ ବହନ କରେ ଅଥଚ ବାକ୍ୟାନ୍ତରକୁ ସ୍ୱୀକାର କରେନାହିଁ ସେଠାରେ ଏହି ଦ୍ୱିତୀୟଚ୍ଛେଦ ପ୍ରୟୋଗର ଆବଶ୍ୟକତା ଦେଖାଦିଏ; ଯଥା:- କାମଂ ଭବାନ୍ ପ୍ରକୃତ୍ୟୈବ ଧୀରଃ, ପିତ୍ରା ଚ ସମାରୋପିତସଂସ୍କାରଃ, ତରଳହୃଦୟମପ୍ରତିବୁଦ୍ଧଂ ଚ ମଦୟନ୍ତି ଧନାନି; ତଥାପି, ଭବଦ୍‌ଗୁଣସନ୍ତୋଷ ମାମେବଂ ମୁଖରୀକୃତବାନ୍ ।

୧.୪. ତୃତୀୟ ଛେଦ (Colon) =:

ଉଦାହରଣ, ଯଥା, ଯେପରିକି ଏହିଭଳି ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ ପରେ ଏକ ସଂଯୋଜକ ଚିହ୍ନ (-) ସହ ଏହି ବିରାମ ଚିହ୍ନକୁ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ । ଉଦାହରଣ:- ସାଂଖ୍ୟଦର୍ଶନରେ ପ୍ରମାଣ ତିନିପ୍ରକାରର; ଯଥା:- ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ, ଅନୁମାନ ଓ ଆପ୍ତ (ଶବ୍ଦ) ।

୧.୫. ପୂର୍ଣ୍ଣଚ୍ଛେଦ (Full Stop) = ।

ବକ୍ତାର ଇଚ୍ଛା ପୂରଣ କରୁଥିବା ଗୋଟିଏ ପୂର୍ଣ୍ଣବାକ୍ୟ ଶେଷରେ ହିଁ ପୂର୍ଣ୍ଣଚ୍ଛେଦ (।) ଦିଆଯାଇଥାଏ ।

୧.୬. ବିସ୍ମୟସୂଚକ ସଙ୍କେତ (Exclamation) = !

ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ବିସ୍ମୟ ସୂଚକ ଅର୍ଥରେ କୁତ୍ରାପି ଏହାର ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସମ୍ବୋଧନ ଚିହ୍ନ ଭାବରେ ଏହି ସଙ୍କେତ (!)କୁ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଥାଏ । ଯଥା:- (କ)-ତାତ,ଚନ୍ଦ୍ରାପୀଡ଼ ! ବିଦିତ ବେଦିତବ୍ୟସ୍ୟ ଅଧୀତସର୍ବଶାସ୍ତ୍ରସ୍ୟ ତେ ନାଳ୍ପମପ୍ୟୁପଦେଷ୍ଟବ୍ୟମସ୍ତି । (ଖ) - ପ୍ରିୟମିତ୍ର ! ଭବତଃ ପତ୍ରଂ ପ୍ରାପ୍ତମ୍ ।(ଗ) ଅୟି ମାନ୍ୟାଃ ! ସାଦରଂ ବନ୍ଦନାନି। ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏହା ବ୍ୟତୀତ, ଖେଦୋକ୍ତିରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଚିହ୍ନ ବେଳେବେଳେ ଆଜିକାଲି ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଛି; ଯଥା:- ଅହୋ ! ଅସ୍ମାକେ ବିଧିନା ରୂପସଂଯୋଗଃ ।

୧.୭. ସଂଯୋଜକ ସଙ୍କେତ (Hyphen) = -

କ) 'ସମାସ ଚିହ୍ନ' ଭାବରେ ମଧ୍ୟ ଏହା ଗୃହୀତ । ଦୀର୍ଘ ସମସ୍ତପଦର ସୁବୋଧନ ନିମନ୍ତେ ଏହାର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇପାରେ; ଯଥା:- ମଦ-କଳ-ଦୁର୍ଦ୍ଦିନାନ୍ଧକାର-ଗଜ-ଘଟିତ-ଘନ-ଘଟା-ପରିପାଳିତାପି ପ୍ରଚଳାୟତେ ।

ଖ) ଏହାକୁ 'ଯୋଜକ-ଚିହ୍ନ' ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । କାରଣ, ଏକ ଦୀର୍ଘଶବ୍ଦ ଲେଖିଲା ବେଳେ ଯଦି କିଛି ଅକ୍ଷର ଲେଖାଯାଉଥିବା ଧାଡ଼ିରୁ ବଳିପଡ଼େ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଧାଡ଼ିରେ ଲେଖିବା ଆବଶ୍ୟକ ହୁଏ ତେବେ ଶବ୍ଦର ସେହି ଖଣ୍ଡିତାଂଶକୁ ଚିହ୍ନାଇବା ପାଇଁ ଏହି (-) ଚିହ୍ନର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଥାଏ। ଯଥା:- (କାଦମ୍ବରୀକାବ୍ୟର)ମଦକଳଦୁର୍ଦ୍ଦିନାନ୍ଧକାରଗଜଘଟିତଘନ-ଘଟାପରିପାଳିତାପି ପ୍ରଚଳାୟତେ ।

୧.୮. ବ୍ୟବଚ୍ଛେଦକ ସଙ୍କେତ (Dash) = --

କ) ସଂଯୋଜକ ଚିହ୍ନଠାରୁ ଏହା ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଦୀର୍ଘ । ନାଟକକାବ୍ୟ ଲିଖନ କାଳରେ ପାତ୍ର ଏବଂ ସଂଳାପ ମଧ୍ୟରେ ଭେଦ ଦର୍ଶାଇବାକୁ ଏହି (-)ଚିହ୍ନ

ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ:-

ରାମଃ- ଭବାନ୍ ଆଗମିଷ୍ୟତି କିମ୍ ?

ଦଶରଥଃ - ଅବଶ୍ୟମ୍ । ତ୍ୱୟା ସହ ଅହମପି ଗଚ୍ଛାମି ।

ଖ) ଯଦି କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନର ଆବଶ୍ୟକତା ଥାଏ, ଏହି ସଙ୍କେତ ଦିଆଯାଏ ।

ଉଦାହରଣ : ସଃ ହ୍ୟଃ - ପ୍ରତି ଅଗଚ୍ଛତ୍ । (ବିଦ୍ୟାଳୟଂ, ନିକାଳୟଂ)

୧.୯. କାକପଦ / ହଂସପଦ = ‸

ଏହି ସଙ୍କେତଟି ବହୁ ପୁରାତନ । କୁଆର ବା ହଂସର ପାଦରେ ଥିବା ଉପର ଆଙ୍ଗୁଳିଭଳି ଏହାର ଆକୃତି ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାର ନାମ କାକପଦ ବା ହଂସପଦ ଏହା ସର୍ଗ ବା ଅଧ୍ୟାୟ ଶେଷରେ ଦିଆଯାଏ ।

୧.୧୦. ଉଦ୍ଧୃତି ଚିହ୍ନ (Inverted Commas 'OR' Quatation Marks) = “ ”

ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଉକ୍ତିରେ 'ବାକ୍ୟାଂଶ'କୁ ଏହି (" ")ଚିହ୍ନ ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଏ । ଯଥା:-

କ) ରାମଃ ଅବଦତ୍, "ଏକାଦଶ-ବାଦନ-ବେଳାୟାଂ ତ୍ୱମ୍ ଆଗଚ୍ଛ"।

ଖ) ଯତ୍ର "ଇଦଂ ହବିଃ" ଇତ୍ୟାଦିକମବଶିଷ୍ଟଂ ପଦଜାତଂ ...।

ବ୍ୟତିକ୍ରମ - ବେଳେବେଳେ ଏହି ଚିହ୍ନ (') ଏହିଭଳି ମଧ୍ୟ ଦିଆଯାଇଥାଏ । ଇଂରାଜୀରେ ଏହାକୁ (Single Inverted Commas) ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଗୋଟିଏ ବକ୍ତବ୍ୟାଂଶ, ଯାହାକି ଉଦ୍ଧୃତି ଚିହ୍ନ ମଧ୍ୟରେ ରହିଥାଏ, ଯଦି ତା' ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ଉକ୍ତି ଇତ୍ୟାଦିର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଥାଏ ତାହାକୁ ଏହି ଏକ-ପ୍ରଥମଚ୍ଛେଦୋଦ୍ଧୃତି (Single Inverted Commas) ମଧ୍ୟରେ ରଖିବାକୁ ହୁଏ; ଯଥା:-

ରାମକୃଷ୍ଣଃ ଅକଥୟତ୍, "ଅଦ୍ୟ ଗୁରବଃ ଜୟକୃଷ୍ଣଂ ପ୍ରତି 'ଅଶ୍ଳବିଦ୍ୟାଭୟଙ୍କରୀ' ଇତି ଆକ୍ଷେପଂ କୃତବନ୍ତଃ ।"

୧.୧୧. ଯୋଗ କରିବା ଚିହ୍ନ (Insert)=ʎ

ପଦ ବା ବାକ୍ୟ ମଝିରେ କିଛି ଯୋଗ କରିବାକୁ ହେଲେ ଏହି ଚିହ୍ନ ଦିଆଯାଏ।

୧.୧୨. ଗୁରୁ= S

ସଂସ୍କୃତରେ ଯେଉଁ ଶ୍ଳୋକଗୁଡ଼ିକ ଥା'ନ୍ତି ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବର୍ଣ୍ଣର ଗୁରୁ ଲଘୁ ବା ଦୀର୍ଘ ଓ ହ୍ରସ୍ୱ ଇତ୍ୟାଦିର ପ୍ରଦର୍ଶନ ନିମନ୍ତେ କିଛି ଚିହ୍ନର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ। ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ (S) ଏହି ଚିହ୍ନଟିକୁ ଦ୍ୱି ମାତ୍ରା ବିଶିଷ୍ଟ ଗୁରୁ ବର୍ଣ୍ଣର ଚିହ୍ନ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ।

୧.୧୩. ଲଘୁ =|

ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତିରେ ଏକମାତ୍ରା ବିଶିଷ୍ଟ ଲଘୁ ବର୍ଣ୍ଣକୁ (।) ଏହି ଚିହ୍ନରେ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇଥାଏ।

ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ଚିହ୍ନଦ୍ୱୟର ପ୍ରୟୋଗ ନିମ୍ନରେ ଦର୍ଶନୀୟ ; ଯଥା:-

ଜଗନ୍ନାଥଃ ସ୍ୱାମୀ ନୟନପଥଗାମୀ ଭବତୁ ମେ।

ISSS SS |||||SS ||| S

(୨) ମୁଦ୍ରଣ - ସଂଶୋଧନ - ଚିହ୍ନ (Proof Reading Symbols)

ହସ୍ତଲିଖିତ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ମୁଦ୍ରଣ ନିମନ୍ତେ ଦିଆଯାଏ, ଅନେକ ସମୟରେ ଲିପିକର ବା ଟଙ୍କଣକାରୀ (Typist) ନିଜର ଅସାବଧାନତା କିମ୍ବା ହସ୍ତଲିଖିତ ଅଂଶର ବିକୃତି ହେତୁ ସୁପାଠ୍ୟ ନହେବା ଇତ୍ୟାଦି କାରଣ ପାଇଁ ସେଥିରେ କିଛି ପ୍ରମାଦ କରିଥା'ନ୍ତି। ଲେଖକ ନିକଟକୁ ତାହା ଆସିଲେ, ସେ ସେହି ଅଂଶକୁ ଦେଖି ଭୁଲଗୁଡ଼ିକ ସୁଧାରନ୍ତି। କିନ୍ତୁ କେବଳ ଲେଖାରେ ଥିବା ପ୍ରମାଦର ସଂଶୋଧନ କରିଦେଲେ ଏହା ଟଙ୍କଣକାରୀର ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଆସିପାରେ ନାହିଁ ଏବଂ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ସଂଶୋଧନ

କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ସଂଶୋଧନକର୍ତ୍ତା ଲେଖାର ଯେଉଁ ଅଂଶକୁ ତ୍ରୁଟିଶୂନ୍ୟ କରିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି, ସେହି ଅଂଶରେ ଚିହ୍ନ ଦେଇ, ଅଥବା ସେହି ଅଂଶକୁ ବର୍ତ୍ତୁଳ ମଧ୍ୟରେ ଚିହ୍ନିତ କରି ପୃଷ୍ଠାର ବାମ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଥିବା ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନରେ ଲେଖନ୍ତି ଅଥବା କିଛି ସଙ୍କେତ ପ୍ରୟୋଗ କରନ୍ତି। ସେହି ସବୁ ସଙ୍କେତମାନଙ୍କୁ ଦେଖି ଟଙ୍କଣକର୍ତ୍ତା ତଦନୁଯାୟୀ ମୁଦ୍ରିତ ଲେଖାର ସଂଶୋଧନ କରେ । ତେଣୁ ଏହାକୁ ମୁଦ୍ରଣ ସଂଶୋଧନ (Proof correction) ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଲେଖା ସଂଶୋଧନ-କାରୀଙ୍କୁ କୁହାଯାଏ ଲେଖ (ମୁଦ୍ରଣ) ସଂଶୋଧକ (Proof reader) । ମୁଦ୍ରଣ-ସଂଶୋଧକଙ୍କର ପାଠ୍ୟବିଷୟରେ ପ୍ରବେଶ ଯୋଗ୍ୟତା, ସାବଧାନତା ଓ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଗୁଣସବୁ ରହିଥିବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ସର୍ବୋପରି ସଂଶୋଧନ ନିମନ୍ତେ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ଚିହ୍ନ ବା ସଙ୍କେତ ସମ୍ପର୍କରେ ସେ ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଭାବରେ ଅବଗାହୀ ହୋଇଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତରେ କାକପଦ ବା ହଂସପଦ, ଅଥବା 'ବିନ୍ଦୁ' ସଙ୍କେତ, ଅଥବା ଦଣ୍ଡ(|)(||)(|||) ସଙ୍କେତ ଅଥବା ସ୍ୱସ୍ତିକ ଚିହ୍ନ (卐), ଅଥବା ଗୁଣନ ଚିହ୍ନ (x) ଦ୍ୱାରା ଲେଖ ସଂଶୋଧନ ଏବଂ ପରିତ୍ୟକ୍ତ କିମ୍ବା ପରେ ଚିନ୍ତା କରାଯାଇଥିବା ଲେଖର ପୁନଃ ସଂଯୋଜନ କରାଯାଉଥିଲା । ଏହିସବୁ ଚିହ୍ନ ବା ସଙ୍କେତକୁ କୁହାଯାଉଥିଲା ଅବଗ୍ରହ । (Katre,S.M; Introduction to Indian Textual Criticism, DCPRI, Poona, 1981, p.11 - The use of the so-called *avagraha* sign, indicating the elelision of the vowel 'a' (अ) has been traced first on the Boroda copper-plate of the Raṣṭrakūṭa king Dhruba dated A.D. 834-35. A *kuṇḍala* or ring and a *svastika* were utilised to mark illegible passages) । ଲିଖନକଳା, ଲିଖନ ସାମଗ୍ରୀ ଏବଂ ଲିଖନ ପ୍ରକାରରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସହ ଏବେ ସଂଗଣକ (Computer) ମାଧ୍ୟମରେ ଲିଖନ ବା ମୁଦ୍ରଣ ବହୁଳ ଭାବରେ ପ୍ରଚଳିତ ।

ସଂସ୍କୃତଭାଷା ମଧ୍ୟ ଏହି ପ୍ରଣାଳୀରେ ଏବେ ମୁଦ୍ରିତ ହେଉଛି । ଏଣୁ ମୁଦ୍ରିତାଂଶରେ ରହିଯାଇଥିବା ତ୍ରୁଟିକୁ ପରିମାର୍ଜିତ କରିବାପାଇଁ 'ଲେଖା (ମୁଦ୍ରଣ) ସଂଶୋଧନ ବିଦ୍ୟା' ଆବଶ୍ୟକ ଅଟେ । ନିମ୍ନରେ ଏହାର ବିଚାର କରାଯାଉଅଛି -

୨.୧- ସଂଶୋଧନକାର୍ଯ୍ୟ କେଉଁଠି ଓ କିପରି ?

ଏହା ଜାଣିବାପାଇଁ ନିମ୍ନ ଚିତ୍ରକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

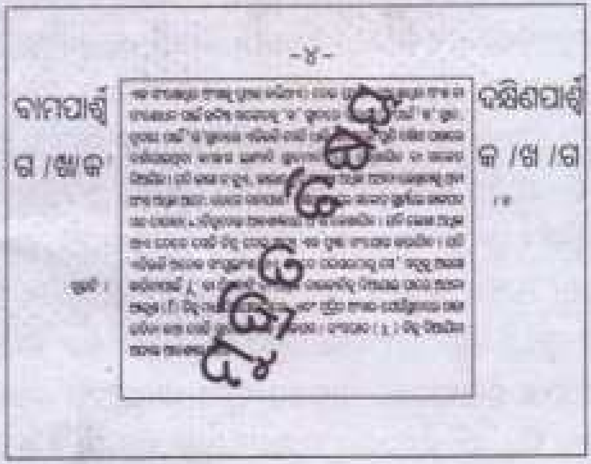

ଉପରେ ଦର୍ଶାଯାଇଥିବା ଚିତ୍ରଟି ଏକ ମୁଦ୍ରିତ ପୁସ୍ତକର ଚତୁର୍ଥ ପୃଷ୍ଠା । ପୃଷ୍ଠାଟିର ଉପରେ, ତଳେ, ବାମପାଖରେ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣପାଖରେ ଖାଲିଯାଗା ଅଛି । ମଝି ଅଂଶଟିରେ ମୁଦ୍ରିତ ଅଂଶ ରହିଛି । ସଂଶୋଧନ କର୍ତ୍ତା ପୃଷ୍ଠାଟିର ବାମପାର୍ଶ୍ୱକୁ ପ୍ରଥମେ ବ୍ୟବହାର କରିବେ । ଗୋଟିଏ ତ୍ରୁଟି ପାଇଁ ମୁଦ୍ରିତ ଅଂଶର ତ୍ରୁଟିଯୁକ୍ତ ସ୍ଥାନରେ ତାହାକୁ ହାତି ଗୋଲ ବୁଲାଇବେ ଅଥବା ଖାଲି କାଟିଦେବେ । ଯେଉଁ ରଙ୍ଗର ସ୍ୟାହିରେ ମୁଦ୍ରଣ ହୋଇଥିବ ସେଥିରୁ ଭିନ୍ନ ଏକ ରଙ୍ଗର ସ୍ୟାହି ଥିବା ଲେଖନୀ ସଂଶୋଧନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଲେ ଭଲ ।

ଯଦି ତ୍ରୁଟି ଗୋଟିଏ ଥାଏ ତେବେ ତେରଛା ଗାରଟିଏ (ଏହା ମୁଦ୍ରିତ ଅଂଶରୁ ସଂଶୋଧିତ ଅଂଶକୁ ଏବଂ ସଂଶୋଧିତ ଅଂଶରୁ ଅନ୍ୟ ଏକ ସଂଶୋଧିତ ଅଂଶକୁ ପୃଥକ୍ କରିଥାଏ) ଦେଇ ପ୍ରଥମେ ସଂଶୋଧିତ ଅଂଶ ବା ସଂଶୋଧନ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସଙ୍କେତକୁ 'କ' ସ୍ଥାନରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ତ୍ରୁଟିପାଇଁ 'ଖ' ସ୍ଥାନ, ତୃତୀୟ ପାଇଁ 'ଗ'ସ୍ଥାନରେ ଏହିଭଳି ସେହି ଧାଡ଼ି ସରିଗଲେ ପୁଣି ଦକ୍ଷିଣ ପାଖରେ ଦର୍ଶାଯାଇଥିବା କ/ଖ/ଗ ଇତ୍ୟାଦି ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ଲେଖାଯିବ ବା ସଙ୍କେତ ଦିଆଯିବ । ଯଦି ଜାଗା ନ ହୁଏ, କାରଣ ତ୍ରୁଟି ସଂଖ୍ୟା ଅଧିକ ଅଥବା ଲେଖିବାକୁ ଥିବା ଅଂଶ ଅଧିକ ଅଟେ; ତେବେ ବାମପାଖ / ଦକ୍ଷିଣପାଖରେ ସଙ୍କେତ ସ୍ଥାନରେ କାକପଦ ସହ ତାରକା(*)ଚିହ୍ନଦେଇ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ଅଂଶ ଲେଖାଯିବ । ଯଦି ଲେଖା ଅଧିକ ଥାଏ ତେବେ ସେହି ଚିହ୍ନ ଦେଇ ଅନ୍ୟ ଏକ ପୃଷ୍ଠା ସଂଯୋଗ କରାଯିବ । ଯଦି ଏହିଭଳି ଅନେକ ସଂଯୁକ୍ତାଂଶ ଥାଏ ତେବେ ପରସ୍ପରଠାରୁ ସେ' ସବୁକୁ ଅଲଗା କରିବାପାଇଁ ଦୁଇଟି ବା ତିନୋଟି ବା ଅଧିକ ତାରକାଚିହ୍ନ ଦିଆଯାଇ ପାରେ ଅଥବା ଆଙ୍କୁଶ (f) ଚିହ୍ନ ମଧ୍ୟ ଦିଆଯାଇପାରେ ଏବଂ ମୁଦ୍ରିତ ଅଂଶର ଯେଉଁସ୍ଥାନରେ ତାହା ରହିବା କଥା ସେହି ସ୍ଥାନରେ ଏକ କାକପଦ / ହଂସପାଦ (χ) ଚିହ୍ନ ଦିଆଯିବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ଅଟେ ।

ଏଠାରେ ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ, ଯଦି ଅଧିକ ଛାଡ଼ିହୋଇଯାଇଥିବା ଅଂଶ ମୂଳ ପାଣ୍ଡୁଲିପି (ହସ୍ତଲିଖିତ ଲେଖା / ଗ୍ରନ୍ଥ)ରେ ଥାଏ ତେବେ ସେଠାରେ ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ପ୍ରଣାଳୀରେ କାକପଦ ଦିଆଯାଇ Insert MSP-xx/ Insert MSP x x PG x ବୋଲି ଲେଖାଯିବ । (MS = Manuscript . P .xx= Page Mark.) ଯଦି ଲେଖାଥାଏ MSP-xx PG(paragraph)x ଅର୍ଥ ଅନୁଚ୍ଛେଦ ବା ପାରା ସଂଖ୍ୟା ପ୍ରଥମ / ଦ୍ୱିତୀୟ ଇତ୍ୟାଦି) ।

୨- ସଂଶୋଧନ ନିମନ୍ତେ ସଙ୍କେତ – ନିମ୍ନୋକ୍ତ ସାରଣୀରୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ବୁଝାଯାଇ ପାରିବ ।

କ୍ରମିକ ସଂଖ୍ୟା	ସଙ୍କେତ	ସଙ୍କେତାର୍ଥ	ଉଦାହରଣ: ସଂଶୋଧନ ପୂର୍ବରୁ		ଉଦାହରଣ: ସଂଶୋଧନ ପରେ
1.	/	ଅକ୍ଷରଟି ଭୁଲ ଅଛି ।	ବି /	ସେ ଭିଦ୍ୟାଳୟ ଯାଉଛି ।	ସେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଯାଉଛି ।
2	₰	ଲୋପ କରିଦିଆଯାଉ	₰ /	ରାମାଙ୍କ ଗୃହଂ ଯାତି ।	ରାମଃ ଗୃହଂ ଯାତି ।
3	◠◡	ସଂଯୁକ୍ତ କରାଯାଉ	◠◡	ଭୋଜନ ◡ ନନ୍ତରମ୍ ଆଗମିଷ୍ୟତି	ଭୋଜନାନନ୍ତରମ୍ ଆଗମିଷ୍ୟତି ।
4	₰	ଲୋପକରି ଯୋଡ଼ି ଦିଆଯାଉ		ଭବାନ୍ କଦା କଟ୍ଟିକଂ ଗଚ୍ଛତି ।	₰ ଭବାନ୍ କଦା କଟକଂ ଗଚ୍ଛତି ?
5	⋏	ନୂଆ ଅକ୍ଷର / ଶବ୍ଦ ବିଶେଷକୁ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଯାଉ	ଗଂ ଦ /	ଅହ ⋏ ଖେଳିତ୍ର ⋏ ଂ ଗଚ୍ଛାମି ।	ଅହଂ ଖେଳନଗରଂ ଗଚ୍ଛାମି ।
			⌉ ସ୍ଥ	ତତ୍ର ଦିନ ⋏ ହଙ୍କ ସ୍ତ ⋏ ସ୍ଥ ପୁନଃ ମାଳିକାଙ୍କ ସଡ଼ିକାଙ୍କ ଭୁବନେଶ୍ୱରା ⋏ ମି ।	ତତ୍ର ଦିନଦ୍ୱୟଂ ସ୍ଥିତ୍ୱା ପୁନଃସଡ଼ିକାଙ୍କ ଭୁବନେଶ୍ୱରମାଗମିଷ୍ୟାମି
6	#	ବ୍ୟବଧାନ ଦିଆଯାଉ । ବିନ୍ଦୁ :- ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ମୁଦ୍ରିତାଂଶର ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ବ୍ୟବଧାନ ଆବଶ୍ୟକ ସେହିଠାରେ ⌉ ଏହି ଚିହ୍ନ ଦିଆଯିବ ।	# /	ସେ ପୁସ୍ତକ ସହ ସମ୍ମାନ ଯାଉଛି ।	ସେ ପୁସ୍ତକ ସହ ସମ୍ମାନ ଯାଉଛି ।

7	eq#	ବ୍ୟବଧାନ ସମାନ କର eq# ବିନ୍ଦୁ:- ମୁଦ୍ରିତାଂଶରେ କାକପଦ ଚିହ୍ନ ରହିବ	–	ସର୍ବକାଳର ⋏ ବରିଷ୍ଠାଙ୍କ ହୃଦେ ବିଭିନ୍ନାଃ ବ୍ୟକ୍ତାଃ ପ୍ରତିବର୍ଷଂ କରୋତି ।	ସର୍ବକାଳର ବରିଷ୍ଠାଙ୍କ ହୃଦେ ବିଭିନ୍ନାଃ ବ୍ୟକ୍ତାଃ ପ୍ରତିବର୍ଷଂ କରୋତି।
8.	NP/ Para/ Par/	ନୂଆ ଅନୁଚ୍ଛେଦ ବିନ୍ଦୁ:- ମୁଦ୍ରିତାଂଶରେ ⌐ ଅଥବା ⌐ ଅଥବା ⫪ .....⫪	NP/	ତତ୍ର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଭବତି ଏତାଦୃଶୀ । ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳେ ତୁ ଅସ୍ୟ ରାଜଧାନୀ ଶ୍ରୀନଗରଂ ପରିତ୍ୟଜ୍ୟ ପୁନଃ କାଶ୍ମୀରଂ ପ୍ରତି ଗଚ୍ଛତି⌐ଭାରତସ୍ୟ କଶ୍ମୀରପ୍ରଦେଶେ ଏତାଦୃଶୀ ବ୍ୟବସ୍ଥା ନାସ୍ତି । କେବଳଂ ରାଜ୍ୟପାଳ ମହୋଦୟାନାଂ କୃତେ	ତତ୍ର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଭବତି ଏତାଦୃଶୀ । ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳେ ତୁ ଅସ୍ୟ ରାଜଧାନୀ ଶ୍ରୀ ନଗରଂ ପରିତ୍ୟଜ୍ୟ କାଶ୍ମୀରଂ ପ୍ରତି ଗଚ୍ଛତି । ଭାରତସ୍ୟ କଶ୍ମୀରପ୍ରଦେଶେ. ....
			( )/	ବାସ ପରିବର୍ତ୍ତନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ତତ୍ର ଗ୍ରୀଷ୍ମେଷୁ, କେଷୁ କେଷୁ	ବାସପରିବର୍ତ୍ତନବ୍ୟବସ୍ଥା ତତ୍ର ଗ୍ରୀଷ୍ମେଷୁ କେଷୁ କେଷୁ
9.	No NP/ No Para/ No Par/ No ⫪	ଧାଡ଼ି ବଦଳିବ ନାହିଁ । ବିନ୍ଦୁ:- ମୁଦ୍ରିତାଂଶରେ ⮌ ଏହିଭଳି ଚିହ୍ନ ଦିଆଯିବ ।	No NP/	ରାଜ୍ୟେଷୁ ଭବତି । ⮌ ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳସ୍ୟ ଅନ୍ୟ ସଦସ୍ୟାଃ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ଚ ରାଜ୍ୟପାଳମହୋଦୟେନ ସହ ନ ଗଚ୍ଛନ୍ତି ତତ୍ର ।	ରାଜ୍ୟେଷୁ ଭବତି । ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳସ୍ୟ ଅନ୍ୟେ ସଦସ୍ୟାଃ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରିଣଃ ଚ ରାଜ୍ୟପାଳମହୋଦୟେନ ସହ ନ ଗଚ୍ଛନ୍ତି ତତ୍ର ।

10	←⊏	ବାମପାଖକୁ ଘୁଞ୍ଚିବ	←⊏/	ଚତୁରଙ୍ଗସେନାସମନ୍ୱିତଃ ରାଜା ଅପି |←←⊏ସୁବର୍ଣ୍ଣମ୍ ଆଗତବାନ୍ ।	ଚତୁରଙ୍ଗସେନାସମନ୍ୱିତଃ ରାଜା ଅପି ସୁବର୍ଣ୍ଣମ୍ ଆଗତବାନ୍ । ସମ୍ମୁଖେ ଶୁଭକ୍ଷେତ୍ରମ୍ । କ୍ଷେତ୍ରେ ତୁ
11	→⊏	ଦକ୍ଷିଣପାଖକୁ ଘୁଞ୍ଚିବ ବି.ଦ୍ର:- ଉପଯୁକ୍ତ ସଙ୍କେତ ଦ୍ୱୟର ବ୍ୟବହାର ଯଦି ମୁଦ୍ରିତାଂଶର ଦକ୍ଷିଣପାଖରେ ହୁଏ ତେବେ ସେଥିରେ ସାମାନ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ । ⊐← / ⊐→	→⊏/→⊏ ①/	ଅପରପକ୍ଷସ୍ୟ ସେନା ଯଥା ବିଶାଳତରା ଦୃଶ୍ୟତେ । ରାଜା ଭୟଭୀତଃ ଆସୀତ୍ । ଇଷ୍ଟଦେବସ୍ୟ ସ୍ମରଣଂ ଚ କୃତବାନ୍ ⅄ ସ୍ୱପ୍ନବତ୍ ତସ୍ମିନ୍ ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ସଃ ଶୁଶ୍ରାବ ମା |←⊏ ଭୈ ←⊏ଅଗ୍ରେସର । ବିଜୟୀ ଭବ ଏତତ୍ ଶ୍ରୁତ୍ୱା ←⊏ସଃ ଚମତ୍କୃତଃ |←⊏ ଜାତଃ । ବିଜୟଃ ସୁନିଶ୍ଚିତଃ ଇତି |←⊏ ଜ୍ଞାତ୍ୱା ←⊏ସଃ ଆଶ୍ୱସ୍ତଃ ଗତଃ । |←⊏ ଦ୍ୱିଗୁଣୋତ୍ସାହେନ ସଃ ସୈନ୍ୟ ଚାଳନଂ ।	ଅପରପକ୍ଷସ୍ୟ ସେନା ଯଥା ବିଶାଳତରା ଦୃଶ୍ୟତେ । ରାଜା ଭୟଭୀତଃ ଆସୀତ୍ । ଇଷ୍ଟଦେବସ୍ୟ ସ୍ମରଣଂ ଚ କୃତବାନ୍ । ସ୍ୱପ୍ନବତ୍ ତସ୍ମିନ୍ ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ସଃ ଶୁଶ୍ରାବ ମା ଭୈ ଅଗ୍ରେ ସର । ବିଜୟୀ ଭବ । ଏତତ୍ ଶ୍ରୁତ୍ୱା ସଃ ଚମତ୍କୃତଃ ଜାତଃ । ବିଜୟଃ ସୁନିଶ୍ଚିତଃ ଇତି ଜ୍ଞାତ୍ୱା ସଃ ଆଶ୍ୱସ୍ତଃ ଗତଃ ।
12	⊙ ①	(ଇଂରାଜୀ ହୋଇଥିଲେ) Full stop ଦିଆଯିବ କିମ୍ବା ଭାରତୀୟ ଭାଷା ହୋଇଥିଲେ ପୂର୍ଣ୍ଣଚ୍ଛେଦ ଦିଆଯିବ ।	①/ ①/	କୃତବାନ୍ ⅄ ଏତଦ୍ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ସୈନିକାଃ ଅପି ତେଷାଂ ନୃପଃ ଯଥା ତଥୈବ ଆଚରିତବନ୍ତଃ⅄ /①	ଦ୍ୱିଗୁଣୋତ୍ସାହେନ ସଃ ସୈନ୍ୟଚାଳନଂ କୃତବାନ୍ । ଏତଦ୍ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ସୈନିକାଃ ଅପି ତେଷାଂ ନୃପଃ ଯଥା ତଥୈବ ଆଚରିତବନ୍ତଃ ।

13	⁁	ଚିହ୍ନିତ ସ୍ଥାନରେ ବର୍ଣ୍ଣର ନିମ୍ନଭାଗରେ ପୂର୍ଣ୍ଣଚ୍ଛେଦ ଚିହ୍ନଟି ଦିଆଯିବ ।	⁁/⁁ ସୁରେନ୍ଦ୍ର⋏ କଟକଂ⋏ ମନ୍ଦୁରଭାଗସ୍ଥିତଂ ⁁ କାଳିପଦାନଳଗଂ⋏ କେନ୍ଦୁଝରଂ ପ୍ରତି ⁁ ଚ ଗତବାନ୍ ।	ସୁରେନ୍ଦ୍ରଃ କଟକଂ ମନ୍ଦୁରଭାଗ- ସ୍ଥିତଂ କାଳିପଦାନଳଗଂ କେନ୍ଦୁଝରଂ ପ୍ରତି ଚ ଗତବାନ୍।
14	⌄ କିମ୍ବା ⌄	ଚିହ୍ନିତ ସ୍ଥାନରେ ବର୍ଣ୍ଣର ଉପରି ଭାଗରେ ଏହି ପୂର୍ଣ୍ଣଚ୍ଛେଦ ଚିହ୍ନଟି ଦିଆଯିବ।	⌄/ ⋏ଅଙ୍ଗାରଃ ଶତଧୌତେନ ⌄/ ମଳିନତ୍ୱଂ ନ ମୁଞ୍ଚତି⋏ ଇତି-ନ୍ୟାୟବତ୍ ///// ତସ୍ୟ ସ୍ଥିତି⋏ 8/①	'ଅଙ୍ଗାରଃ ଶତଧୌତେନ ମଳିନ ତ୍ୱଂ ନ ମୁଞ୍ଚତି' ଇତି ନ୍ୟାୟବତ୍ 'ତସ୍ୟ ସ୍ଥିତିଃ।
15	⌄ ⌄	ଚିହ୍ନିତ ସ୍ଥାନରେ ବର୍ଣ୍ଣର ଉପରି ଭାଗରେ ଏହି ଉଦ୍ଧୃତି ଚିହ୍ନ ରହିବ ।	⌄/ ସଃ ଅକଥୟତ୍,⋏ ନାହଂ ଗମିଷ୍ୟାମି⋏ ⌄	ସଃ ଅକଥୟତ୍, "ନାହଂ ଗମିଷ୍ୟାମି ।"
16	;	ଦ୍ୱିତୀୟଚ୍ଛେଦ ଚିହ୍ନ ଚିହ୍ନିତ ସ୍ଥାନରେ ରହିବ ।	ଇତ୍ୟୁକ୍ତ୍ୱା ସଃ ପଳାୟିତବାନ୍ । ତସ୍ୟ ସ୍ଥାନେ କଃ ଗମିଷ୍ୟତି, କେନ ପ୍ରକାରେଣ ସମାହିତା ଯାସ୍ୟତି⋏ /; ଅତ୍ର ଅହମପି ଚିନ୍ତାବ୍ୟାକୁଳିତଃ ଆସମ୍।	- ପ୍ରକାରେଣ ସମାହିତା ଯାସ୍ୟତି; ଅତ୍ର ଅହମପି ଚିନ୍ତାବ୍ୟାକୁଳିତଃ ଆସମ୍ ।
17	----	ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅନୁସାରେ ଚିହ୍ନିତ ସ୍ଥାନଠାରୁ ଆଗକୁ ଗାର ..../ ଦିଆଯିବ ।	.....⋏ଇତି ଶମ୍ ।⋏ /—	......ଇତି ଶମ୍ । ———
18	XXXX/ ...../	ଚିହ୍ନିତ ସ୍ଥାନରେ ଡାଲଟା ଚିହ୍ନ / ଅଥବା ବିନ୍ଦୁ ଗାରିକ ଦିଆଯିବ	XXXX/ ⋏ନାହଂ ଜାନେ । କିନ୍ତୁ ⋏ /....	XXXନାହଂ ଜାନେ । କିନ୍ତୁ...

19	Itals/ Italic	ଚିହ୍ନିତ ସ୍ଥାନରେ ଥିବା ଅଂଶ ତେରଛା ଅକ୍ଷରରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହେବ।	ପରିତୋଷପି କବିତ୍ୱ ଅଟେ ସୃଷ୍ଟି ଅନାୟତ। ଯାହା କହନ୍ତେ 'ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ-/Itals ବୋଲେ ଗୁଣଗାରିମା'।	ପରିତୋଷପି କବିତ୍ୱ ଅଟେ ସୃଷ୍ଟି ଅନାୟତ। ଯାହା କହନ୍ତେ, 'ପାଣ୍ଡିତ୍ୟବୋଲେ ଗୁଣଗାରିମା'।
20	Caps	ଚିହ୍ନିତ ଅକ୍ଷରଟି ଇଂରାଜୀ ବଡ଼ ଅକ୍ଷର ହେବ। Caps/	I went to mayurbhanja /cap yesterday, to visit a historical temple at Khiching	I went to Mayurbhanj yesterday to visit a historical temple at KHICHING.
21	trans.	ଏହି ଚିହ୍ନିତ ସ୍ଥାନ ବଦଳିବ	ରାମ ଓ ଶ୍ୟାମ ପଢ଼ନ୍ତି।	ଶ୍ୟାମ ଓ ରାମ ପଢ଼ନ୍ତି।
22	LC.2pt/ LC.4pt/	ରେଖାଙ୍କିତ ଅକ୍ଷରର ଆକାର ଦୁଇ ପଏଣ୍ଟ / ଚାରି ପଏଣ୍ଟ କମିବ। LC.=Lower case	LC.2pt/ ସେ ହି ଦୋ ଦିବସର ଗଣେଶ	ସେ ହି ଦୋ ଦିବସର ଗଣେଶ।
23	2pt.H.C/ 4pt.H.C/	ରେଖାଙ୍କିତ ଅଂଶର ଆକାର ଦୁଇ ପଏଣ୍ଟ ଚାରି ପଏଣ୍ଟ ବଢ଼ିବ H.C=Higher case	ସେ ହି ଦୋ ଦିବସର ଗଣେଶ /2pt.H.C/	ସେ ହି ଦୋ ଦିବସର ଗଣେଶ।

24	≡ bold&caps	ତିନି ରେଖାଙ୍କିତ ଅଂଶ ଗାଢ଼ ଏବଂ ବଡ଼ (କ୍ୟାପ୍) ଅକ୍ଷରରେ ଲେଖାଯିବ ।	Man proposes god disposes. ≡	/≡	Man proposes **GOD** disposes.
25	bold bold—	ରେଖାଙ୍କିତ ଅଂଶଟି ବର୍ଣ୍ଣାଂଶଟି ଗାଢ଼ ଅକ୍ଷରରେ ଲେଖାଯିବ ।	ଅତୁ ରାମଃ ଇତି ବଳରାମଃ ତତୁ ରାମଃ ପର୍ଶୁରାମଃ ।	/bold /bold	ଅତୁ ରାମଃ ଇତି **ବଳରାମଃ** । ତତୁ ରାମଃ **ପର୍ଶୁରାମଃ** ।
26	boldface bf.	ବର୍ଣ୍ଣାଂଶଟି ରେଖାଙ୍କିତ ହେବ ।	ସର୍ବତୁ ରାମଃ ଇତି ଶ୍ରୀରାମଃ । /ⓘ		ସର୍ବତୁ ରାମଃ ଇତି **ଶ୍ରୀରାମଃ** ।
27	St/stet	<u>Let it stand</u>			
		ଯେପରି ଅଛି ସେହିପରି ରହିବ । ଚିହ୍ନ:- ଯଦି ପରିବର୍ତ୍ତନ ପାଇଁ ଭୁଲରେ କଟିଯାଏ ବା ଗୋଳେଇ ଭୁଲେଇ ଦିଆଯାଏ ତେବେ ଏହି ସଙ୍କେତ ଦିଆଗଲେ ତାହା ପୂର୍ବପରି ରହିବ ।	stet/ ବଟୋଃ ଶତସଂଖ୍ୟାୟାମ୍ ପା.୭.୩.୬୭ ⓘ		ବଟୋଃଶତସଂଖ୍ୟାୟାମ୍ - ପା.୭.୩.୬୭ ।

28	Rom	କୌଣସି ଲିପିକୁ ଯଦି ରୋମାନ୍ ଲିପିରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବାକୁ ଥାଏ ତେବେ ଏହି ସଙ୍କେତ ଦିଆଯାଏ ।		ଆଙ୍ଗ୍ଲ-ଭାଷାରେ ବିଶେଷ୍ୟ ଭଳି (ନାଉନ) ଭଳି ବିଶେଷଣଙ୍କୁ (ଆଡ୍‌ଜେକ୍‌ଟିଭ)	/Rom ଆଙ୍ଗ୍ଲ ଭାଷାରେ /Rom ବିଶେଷ୍ୟ ଭଳି Noun ଭଳି ବିଶେଷଣଙ୍କୁ Adjective.
29	set the lines	ଧାଡ଼ିଗୁଡ଼ିକ ଯେପରି ରହିବାକଥା ରହିବ ।	set the lines	ତଥା ସମକ୍ଷଂ ଦହତା ମନୋଭବଂ ପିନାକିନା ଭଗ୍ନମନୋରଥା ସତି । ନିନିନ୍ଦ ରୂପଂ ହୃଦୟେନ ପାର୍ବତୀ ପ୍ରିୟେଷୁ ସୌଭାଗ୍ୟଫଳା ହି ଚାରୁତା ।।	ତଥା ସମକ୍ଷଂ ଦହତା ମନୋଭବଂ ପିନାକିନା ଭଗ୍ନମନୋରଥା ସତି । ନିନିନ୍ଦ ରୂପଂ ହୃଦୟେନ ପାର୍ବତୀ ପ୍ରିୟେଷୁ ସୌଭାଗ୍ୟଫଳା ହି ଚାରୁତା ।।
30	ctr./cent.	ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅଂଶଟିକୁ ପୃଷ୍ଠା ମଝିରେ ରଖାଯିବ ।	bold/ Ctr.	ସାରଣୀ-୩ ପ୍ରମାଣ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅନୁମାନ ଶବ୍ଦ	ସାରଣୀ-୩ ପ୍ରମାଣ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅନୁମାନ ଶବ୍ଦ

31	Arr.fn.	Arrange foot Note ଲେଖାଯିବା ଅଂଶଟିକୁ ପାଦଟିକାଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣାଯିବ । Arr.fn/	ଶବ୍ଦର ସର୍ବଶେଷ ବର୍ଣ୍ଣର ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣକୁ ଉପଧା କୁହାଯାଏ । ଯଥା:-ଅଲୋଽନ୍ତ୍ୟାତ୍ ପୂର୍ବ ଉପଧା ପା.୧.୧.୬୫ ଯଥା ରାଜନ୍ ର 'ନ୍' ପୂର୍ବର 'ଅ' ଉପଧା ଅଟେ ।		ଶବ୍ଦର ସର୍ବଶେଷ ବର୍ଣ୍ଣର ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣକୁ ଉପଧା କୁହାଯାଏ । ଯଥା:- ରାଜନ୍ ର ନ୍' ପୂର୍ବର 'ଅ' ଉପଧା ଅଟେ ।' ୧-ଅଲୋଽନ୍ତ୍ୟାତ୍ ପୂର୍ବ ଉପଧା - ପା.୧.୧.୬୫ ।
32	Tab/Box	ଚିହ୍ନିତ ଅଂଶକୁ ଏକ ଟେବୁଲ୍/ କୋଠରୀ ମଧ୍ୟରେ ରଖାଯିବ । Box	ତିପ୍ ତସ୍ ଝି ସିପ୍ ଥସ୍ ଥ ମିପ୍ ବସ୍ ମସ୍		ତିପ୍ | ତସ୍ | ଝି ସିପ୍ | ଥସ୍ | ଥ ମିପ୍ | ବସ୍ | ମସ୍
33	Verse/ Poetry	ଧାଡ଼ିରେ ଲେଖାଯାଇଥିବା ବସ୍ତୁକୁ ଶ୍ଲୋକାକାରରେ Verse ଲେଖାଯିବ / ଗୀତ ଆକାରରେ ଲେଖାଯିବ	ଯଦା ଯଦା ହି ଧର୍ମସ୍ୟ ଗ୍ଲାନିର୍ଭବତି ଭାରତ । ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥାନମଧର୍ମସ୍ୟ ତଦାତ୍ମାନଂ ସୃଜାମ୍ୟହମ୍ ॥		ଯଦା ଯଦା ହି ଧର୍ମସ୍ୟ ଗ୍ଲାନିର୍ଭବତି ଭାରତ । ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥାନମଧର୍ମସ୍ୟ ତଦାତ୍ମାନଂ ସୃଜାମ୍ୟହମ୍ ॥
34	☐	ଚିହ୍ନିତ ଅଂଶଠାରୁ ଏକ ନୂତନ ଅନୁଚ୍ଛେଦର ଆରମ୍ଭହେବ ।	Para //ଦୁଇଟି ଏକବଚନାନ୍ତ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦର ବିଶେଷଣ ପଦ ଦ୍ୱିବଚନାନ୍ତ ହୁଏ ।		ଦୁଇଟି ଏକବଚନାନ୍ତ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦର ବିଶେଷଣ ପଦ ଦ୍ୱିବଚନାନ୍ତ ହୁଏ ।

35	·|·|·|·|	ଅକ୍ଷରକୁ ଅକ୍ଷର ଛାଡ଼ି ଛାଡ଼ି ଏବଂ ଶବ୍ଦକୁ ଶବ୍ଦ ଛାଡ଼ି ଲେଖାଯିବ	.|.|.|.|/ ତଥା ସମସ୍ତଙ୍କ ବହୁତ ମନୋଲୋଭଙ୍କ	ତ ଥା ସ ମ ସ୍ତ ଙ୍କ ବ ହୁ ତ ମ ନୋ ଲୋ ଭ ଙ୍କ........।
36	tr/∽/	ଅକ୍ଷରସ୍ଥାନ ପରିବର୍ତ୍ତନ	/ବିପରିତ/	ବିପରୀତ

ଏହିସବୁ ବ୍ୟତୀତ, ଯେତେବେଳେ ସିସା ଢିଆଳି ଅକ୍ଷରର ଛାପାଖାନା ଥିଲା, ସେତେବେଳେ ବଙ୍କା ଅକ୍ଷର ପାଇଁ, ଭଙ୍ଗା ଅକ୍ଷର ପାଇଁ ଧାଡ଼ି ଛାଡ଼ିଛାଡ଼ି ଲେଖିବା ପାଇଁ ଦୁଇଧାଡ଼ି ମଝିରେ ବାର୍ଣ୍ଣିସପାଡ଼ିଆ ଅଥବା ଲୁହାର ପାଡ଼ିଆ ପାଇଁ, ଯଦି ଅକ୍ଷର ବସି ଯାଇଥାଏ କି ଉଠିଯାଇଥାଏ ଧାଡ଼ି ବଙ୍କିଯାଇଥାଏ ଇତ୍ୟାଦି ନିମନ୍ତେ ମଧ୍ୟ କିଛି ଚିହ୍ନର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଉଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଯାନ୍ତ୍ରିକ ମାଧ୍ୟମରେ ଛପା ନିମନ୍ତେ ସେ ସବୁର ଆବଶ୍ୟକତା ନ ଥିବାରୁ ସେ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇ ନାହିଁ ।

(ଘ) ଲିପ୍ୟନ୍ତରୀକରଣ-ଚିହ୍ନ – DIACRITICAL MARKS

Symbols for TRANSLITERATION (NĀGARĪ TO ROMAN)

ବ୍ରାହ୍ମୀ, ଖରୋଷ୍ଠୀ, ଶାରଦା, ନାଗରୀ ଏବଂ ଓଡ଼ିଆ, ବଙ୍ଗଳା ତଥା ତାମିଲ ଇତ୍ୟାଦି ଲିପି ମାଧ୍ୟମରେ ସଂସ୍କୃତ ବହୁ ଭାବରେ ଲେଖାଯାଇଛି । ଏ ସବୁ ଲେଖାର ଉପାଦେୟତା ନିମନ୍ତେ ବୈଦେଶିକମାନେ ଯେତେବେଳେ ଏଥି ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଏହାର ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାକୁ ଚାହିଁଲେ ସେମାନଙ୍କର ସୁବିଧା ଦୃଷ୍ଟିରୁ କିପରି ରୋମାନ ବର୍ଣ୍ଣମାଳା (ଯେଉଁଥିରେ ଇଂରାଜୀ ଭାଷା ଲେଖାଯାଏ)ଦ୍ୱାରା ଏହା ଲେଖାଯାଇ ପାରିବ ସେ କଥା ଚିନ୍ତାକଲେ । ସେମାନଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣମାଳାରେ ମାତ୍ର ଛବିଶଗୋଟି ବର୍ଣ୍ଣ ଥିବାବେଳେ ସଂସ୍କୃତରେ ତାହା ବହୁ ଅନେକ । ତେବେ ସର୍ବସମ୍ମତ ଭାବରେ ସ୍ୱୀକୃତ କରାଯାଇଥିବା ଉଚ୍ଚାରଣର (ଅବବୋଧ) ବର୍ଣ୍ଣକୁ ରୋମାନ୍ ଲିପିରେ ଲେଖିବାପାଇଁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଚିହ୍ନର ଆବଶ୍ୟକତା ଦେଖା ଦେଲା । କାରଣ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଶବ୍ଦର ବିଚାର କଲେ, ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ ଯେ ଭାଷାକୁ ବାଢ଼ିଦେବାରେ ରୋମାନ୍ ଲିପି ଆମ ତୁଳନାରେ କେତେ ସୀମିତ । ବିଚାର୍ଯ୍ୟ ଶବ୍ଦଟି Rama ଏହାକୁ ଆମେ କ'ଣ ବୋଲି ପଢ଼ିବା ? ରମ, ରମା, ରାମ ଅଥବା ରାମା । ଏହିପରି ଚାରିଗୋଟି ପଦ ଆମେ ଯଦି ପାଉ ତେବେ ଅର୍ଥ ବୁଝିବାରେ କି ଅସୁବିଧା ତାହା ସହଜରେ ଅନୁମେୟ । କିନ୍ତୁ ଚିହ୍ନ ପ୍ରୟୋଗ କରି ଏହାକୁ କିପରି ଯଥାର୍ଥ ଭାବରେ ପଢ଼ାଯାଇପାରିବ ତାହା ଦେଖାଯାଉ । **Rama** = ରମ, **Rāma** = ରାମ, **Ramā** = ରମା, ଏବଂ **Rāmā** = ରାମା । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ସମସ୍ତ ଚିହ୍ନର ସୂଚନା ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଛି :-

ଓଡ଼ିଆ	ଅ	ଆ	ଇ	ଈ	ଉ	ଊ	ଋ	ୠ	ଌ	ଏ	ଐ	ଓ	ଔ
ନାଗରୀ	अ	आ	इ	ई	उ	ऊ	ऋ	ॠ	ऌ	ए	ऐ	ओ	औ
ରୋମାନ୍	a	ā	i	ī	u	ū	ṛ	ṝ	ḷ	e	ai	o	au

ଓଡ଼ିଆ	କ	ଖ	ଗ	ଘ	ଙ	ଚ	ଛ	ଜ	ଝ	ଞ	ଜ୍ଞ
ନାଗରୀ	क	ख	ग	घ	ङ	च	छ	ज	झ	ञ	ज्ञ
ରୋମାନ୍	ka	kha	ga	gha	ṅ	ca	cha	ja	jha	ñ	jña

ଓଡ଼ିଆ	ଟ	[illegible]	ଡ	ଢ	ଣ	ତ	ଥ	ଦ	ଧ	ନ
ନାଗରୀ	ट	ठ	ड	ढ	ण	त	थ	द	ध	न
ରୋମାନ୍	ṭa	ṭha	ḍa	ḍha	ṇa	ta	tha	da	dha	na

ଓଡ଼ିଆ	ପ	ଫ	ବ	ଭ	ମ	ଯ	ର	ଲ	ୱ
ନାଗରୀ	प	फ	ब	भ	म	य	र	ल	व
ରୋମାନ୍	pa	pha	ba	bha	ma	ya	ra	la	va

ଓଡ଼ିଆ	ଶ	ଷ	ସ	ହ	କ୍ଷ	ଃ	ଂ	ଁ	।	॥
ନାଗରୀ	श	ष	स	ह	क्ष	:	ं	ँ	।	॥
ରୋମାନ୍	śa	ṣa	sa	ha	kṣa	ḥ	ṁ	n	/	//

ମାତ୍ରା, ଫଳା ଇତ୍ୟାଦିର ସଂଯୁକ୍ତରୂପ - ('କ')

ଓଡ଼ିଆ	କା	କି	କୀ	କୁ	କୂ	କେ	କୈ	କୋ	କୌ	କୃ	କ୍କ	କ୍ୱ	କ୍ତ	କ୍ରା	କ୍ରୁ
ନାଗରୀ	का	कि	की	कु	कू	के	कै	को	कौ	कृ	क्क	क्व	क्त	क्रा	क्रु
ରୋମାନ୍	kā	ki	kī	ku	kū	ke	kai	ko	kau	kṛ	kka	kva	kta	krā	krū

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ- ଏଠାରେ ସ୍ମରଣଯୋଗ୍ୟ ଯେ, ଲିପ୍ୟନ୍ତରୀକରଣ ସମୟରେ ରୋମାନ ଲିପିର ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ଅକ୍ଷରରୁ କେବଳ (small letters) ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ। ପୂର୍ଣ୍ଣଚ୍ଛେଦ ପାଇଁ Full stop ନ ଦେଇ slash (ତେରଛାଗାର) ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ, ସନ୍ଧିଥିବା ସ୍ଥାନରେ ସନ୍ଧିବିଚ୍ଛେଦ ନ କରି କେବଳ ଶବ୍ଦ ଗୁଡ଼ିକୁ ଅଲଗା ଅଲଗା ଲେଖିବାର ପ୍ରୟାସ କରାଯାଏ। ଯାହାଫଳରେ କି ସେଠାରେ ସନ୍ଧିଥିବାର ଜଣାପଡେ ମାତ୍ର। ବିଶେଷତଃ ଶ୍ଳୋକର ଲିପ୍ୟନ୍ତରୀକରଣରେ ଏହା କରାଯାଇଥାଏ। ଲିପ୍ୟନ୍ତରୀକରଣର କେତେଗୋଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ।

୧ - ଉତ୍ତର

मनुः मत्स्यस्य वचनम् अनुसृत्य तस्य पालनं कृतवान् ।

Manuḥ matsyasya vacanam anusṛtya tasya pālanam kṛtavān /

यथाकालं तं समुद्रं प्रावेशयत् । - yathākālam tam samudraṁ prāveśayat /

୨ - ଉତ୍ତର

(କ) चिन्तनीया हि विपदामादावेव प्रतिक्रिया

न कूपखननं युक्तं प्रदीप्ते वह्निना गृहे ।।

(ka) cintanīyā hi vipadā mādā veva pratikriyā /

na kūpakhananam yuktam pradīpte vahninā gṛhe //

(ଖ) नाभिषेको न संस्कारः सिंहस्य क्रियते वने ।

विक्रमार्जितसत्वस्य स्वयमेव मृगेन्द्रता ।।

(kha) nā bhiṣeko na saṁskārah simhasya kriyate vane /

vikrāmā rjitasattvasya svayam eva mṛgendratā //

(ଗ) मरणं प्रकृतिः शरीरिणां विकृतिर्जीवितमुच्यते बुधैः ।
क्षणमप्यवतिष्ठते श्वसन् यदि जन्तुर्ननु लाभवानसौ ।।

(ga) maraṇam prakṛtiḥ śarīriṇāṁ vikṛtir jīvitam ucyate budhaiḥ /
kṣaṇam apya vatiṣṭhate śvasan yadi jantur nanu lābhavān asau //

(ଘ) ଯସ୍ୟ ନାସ୍ତି ସ୍ୱୟଂପ୍ରଜ୍ଞା ଶାସ୍ତ୍ରଂ ତସ୍ୟ କରୋତି କିମ୍ ।
ଲୋଚନାଭ୍ୟାଂ ବିହୀନସ୍ୟ ଦର୍ପଣୋ କିଂ କରିଷ୍ୟତି ।।

(gha) yasya nāsti svayam prajñā śāstraṁ tasya karoti kim /
locanābhyāṁ vihīnasya darpaṇo kiṁ kariṣyati //

***

୨୫- ପତ୍ରଲିଖନ

ଆବଶ୍ୟକତାନୁସାରେ ବିବିଧ ପ୍ରକାରର ପତ୍ର ଲେଖାଯାଇଥାଏ । ଯଥା - ବାର୍ତ୍ତାପ୍ରେରଣ ପାଇଁ, ନିମନ୍ତ୍ରଣ ପତ୍ର, ଅଭିନନ୍ଦନ ପତ୍ର ତଥା ଆବେଦନ ପତ୍ର ଇତ୍ୟାଦି । ଏ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାରର ପତ୍ରଲେଖନର ଏକ କ୍ରମ ରହିଛି, ସେସବୁର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ନିମ୍ନୋକ୍ତମତେ ଏଠାରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଉଅଛି ।

ପତ୍ରଲିଖନର କ୍ରମ -

୧. ଶୀର୍ଷିକା
୨. ସମ୍ବୋଧନଂ କୁଶଳପ୍ରଶ୍ନଃ ଚ
୩. ବିଷୟଃ
୪. ସମାପ୍ତିଃ
୫. ନାମସ୍ୱାକ୍ଷରମ୍
୬. ପତ୍ରସଙ୍କେତଃ (ପତ୍ରସ୍ୟ ପ୍ରାପକସ୍ୟ, ପ୍ରେଷକସ୍ୟ ଚ)

୧. ଶୀର୍ଷିକା

(କ) ପତ୍ରର ଆରମ୍ଭରେ କୌଣସି ମଙ୍ଗଳସୂଚକଶବ୍ଦ ଜଣେ ତା'ଇଚ୍ଛା ଅନୁସାରେ ଲେଖିପାରେ । କିନ୍ତୁ ବାମ ପାର୍ଶ୍ୱରୁ ପ୍ରଥମେ ଯାହାକୁ ପତ୍ର ଲେଖାଯାଏ, ମାନ୍ୟ ଅନୁସାରେ ତାଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରାଯାଇ ପତ୍ରଲେଖିବା ଆରମ୍ଭ କରାଯାଏ ।

(ଖ) ପତ୍ରର ଦକ୍ଷିଣ କୋଣରେ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରୁ ପତ୍ର ଲେଖାଯାଏ ସେହି ସ୍ଥାନର ନାମର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରାଯାଇଥାଏ ।

(ଗ) ସ୍ଥାନ ଯେଉଁଠାରେ ଲେଖାଯାଇଥିବ ତାର ଠିକ୍ ତଳେ ଯେଉଁଦିନ ପତ୍ରଟି ଲେଖାଯାଇଥିବ ସେହି ଦିନାଙ୍କଟି ଲେଖାଯାଇଥାଏ । ଦିନାଙ୍କକୁ ତିଥି, ମାସ, ଯୁଗାବ୍ଦ ଇତ୍ୟାଦିର ଆଧାରରେ ଅଥବା ଆଧୁନିକ ତାରିଖ ପ୍ରଦାନ କରି ଲେଖାଯାଇଥାଏ ।

୨. ସମ୍ବୋଧନଂ କୁଶଳପ୍ରଶ୍ନଃ ଚ - ପତ୍ର ଯିଏ ଦେଉଥାଏ ଏବଂ ଯାହାଙ୍କ ପାଖକୁ ଦିଆଯାଉଥାଏ ଉଭୟଙ୍କର ବୟସ, ସମ୍ବନ୍ଧ ଓ ସମ୍ପର୍କର ଆଧାରରେ ସମ୍ବୋଧନ ବାକ୍ୟର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଥାଏ । ସମ୍ବୋଧନ ପରେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପତ୍ରଗୁଡିକରେ କୁଶଳ ଜିଜ୍ଞାସା ସୂଚକ ବାକ୍ୟର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଥାଏ ।

(କ) ସମ୍ବୋଧନମ୍

ମାନ୍ୟାଃ, ପୂଜ୍ୟାଃ, ମହୋଦୟାଃ, ଅୟି ଭୋ ମାନ୍ୟାଃ, ପ୍ରିୟବନ୍ଧୋ, ଆଦରଣୀୟବନ୍ଧୋ, ବନ୍ଧୁବର, ପ୍ରିୟସହୋଦର, ପ୍ରିୟଭ୍ରାତଃ, ପ୍ରିୟଭଗିନି, ପ୍ରିୟସହୋଦରି, ତୀର୍ଥରୂପାଣାଂ ଚରଣସନ୍ନିଧୌ, ପୂଜ୍ୟାନାଂ ପିତୃଚରଣାନାଂ ଚରଣସନ୍ନିଧୌ,ତୀର୍ଥରୂପସମାନାନାଂ ଚରଣସନ୍ନିଧୌ, ମାତୃଶ୍ରୀଚରଣସନ୍ନିଧୌ, ମାତୃଶ୍ରୀସମାନାନାଂ ଚରଣସନ୍ନିଧୌ, ପରମପୂଜ୍ୟାନାଂ ଶ୍ରୀଚରଣାନାଂ ଚରଣସନ୍ନିଧୌ, ପରମ ପ୍ରିୟ ପାତ୍ର ——, ପ୍ରିୟମିତ୍ର, ସୁହୃନ୍ମଣେ, ପ୍ରିୟସଖ୍, ପ୍ରିୟବୟସ୍ୟ, ବତ୍ସ ——, ପ୍ରିୟ ——, ଚିରଞ୍ଜୀବିନ୍, ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଖ) ନମସ୍କାରଃ / ଆଶୀର୍ବାଦଃ

ସାଦରଂ ବନ୍ଦନାନି, ସବିନୟପ୍ରଣାମାଃ, ପ୍ରଣାମାଃ, ନମାଂସି, ନମାଂସି ଭୂୟାଂସି, ସ୍ୱସ୍ତି, ସଭକ୍ତିକଂ ପ୍ରଣାମାଃ, ନମସ୍ତେ, ଭକ୍ତିପୂର୍ବକଂ ପ୍ରଣାମାଃ, ଶୁଭାଶିଷଃ, ଆଶିଷଃ, ଆଶୀର୍ବାଦାଃ, ଦୀର୍ଘାୟୁଷ୍ୟଂ କାମୟେ ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଗ) କୁଶଳପ୍ରଶ୍ନଃ

ଅହଂ କୁଶଳୀ (ପୁଂ), ଅହଂ କୁଶଳିନୀ (ସ୍ତ୍ରୀ), ସର୍ବଂ କୁଶଳମ୍, ଅତ୍ର ବୟଂ ସର୍ବେ କୁଶଳିନଃ, ଜଗନ୍ନାଥସ୍ୟ / ଭଗବତଃ / ଦେବସ୍ୟ ଦୟୟା, କୃପୟା / କରୁଣୟା ସର୍ବଂ କୁଶଳମ୍, କୁଳଦେବତାନୁଗ୍ରହେଣ ଅତ୍ର ବୟଂ ସର୍ବେ କୁଶଳିନଃ, ଭବତଃ ଆଶୀର୍ବାଦେନ ଅହଂ କୁଶଳୀ (ପୁଂ) / କୁଶଳିନୀ

(ସ୍ତ୍ରୀ) ଅସ୍ମି, ଭବାନ୍ କୁଶଳୀ (ପୁଂ), ଭବତୀ କୁଶଳିନୀ (ସ୍ତ୍ରୀ), ତତ୍ର ସର୍ବଂ କୁଶଳଂ ଖଲୁ ? ତତ୍ର ସର୍ବେ କୁଶଳିନଃ ଖଲୁ ? ଭବତଃ ସର୍ବେ କୁଶଳିନଃ, ଇତି ଭାବୟାମି / ବିଶ୍ୱସିମି / ବିରୟାମି ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଘ) ଆରମ୍ଭବାକ୍ୟାନି ଦ୍ୱିତ୍ରାଣି

ଭବତଃ ପତ୍ରଂ ପ୍ରାପ୍ତମ୍ / ନ ପ୍ରାପ୍ତମ୍ । ଭବତଃ ପତ୍ରଂ ହ୍ୟଃ / ପରହ୍ୟଃ / ପ୍ରପରହ୍ୟଃ / ତ୍ରିଚତୁରେଭ୍ୟଃ ଦିନେଭ୍ୟଃ ପୂର୍ବଂ / ଗତ ସପ୍ତାହେ / ଗତମାସେ / ସଦ୍ୟଃ ଏବ ପ୍ରାପ୍ତମ୍ । ପତ୍ରସ୍ୟ ଆଶୟଃ / ଅଭିପ୍ରାୟଃ ଜ୍ଞାତଃ / ଅବଗତଃ / ବିଦିତଃ / ଗୃହୀତଃ । ପତ୍ରଂ ପଠିତ୍ୱା ଅହଂ ସନ୍ତୁଷ୍ଟଃ / ବୟଂ ସର୍ବେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟାଃ । ବହୁକାଳତଃ / ବହୋଃ କାଳତଃ ଭବତଃ ପତ୍ରମ୍ ଏବ ନାସ୍ତି । କାରଣଂ କିମିତି ନ ଜାନାମି । ଉତ୍ତରଲିଖନେ ବିଳମ୍ବଃ ଜାତଃ । କ୍ଷମ୍ୟତାମ୍ / କ୍ଷମାଂ ଯାଚେ / କ୍ଷମାଂ ପ୍ରାର୍ଥୟେ / କ୍ଷନ୍ତବ୍ୟଃ ଅହମ୍ / କ୍ଷନ୍ତବ୍ୟୋଽୟଂ ଜନଃ ଇତ୍ୟାଦି ।

୩. ବିଷୟଃ - ପତ୍ରମାଧ୍ୟମରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ଯେଉଁ ବିଷୟ ଜଣାଇବା କଥା ସେହି ବିଷୟର ଉଲ୍ଲେଖ ଏହି ଅଂଶରେ କରାଯାଇଥାଏ । ପତ୍ରରେ ଛୋଟ ଓ ସରଳ ବାକ୍ୟର ପ୍ରୟୋଗ କରିବା ଶ୍ରେୟସ୍କର । ଲେଖିବା ସମୟରେ ଭାବସ୍ପଷ୍ଟତା ପ୍ରତି ବିଶେଷ ଧ୍ୟାନଦେବା ଉଚିତ । ଯେତେବେଳେ ପତ୍ରରେ ବିଷୟାନ୍ତର ବା ବିଷୟଭେଦର ଅବସର ଆସେ ସେତେବେଳେ ପୃଥକ୍ ଅନୁଚ୍ଛେଦ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ପତ୍ରରେ ଯେପରି କୌଣସି ବି କଥାର ପୁନରାବୃତ୍ତି ନ ହେବ ଓ ପତ୍ର ଅଯଥାରେ ଲମ୍ବା ନ ହେବ ସେଥିପ୍ରତି ଧ୍ୟାନଦେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

୪. ସମାପ୍ତିଃ - ପତ୍ରରେ ଲେଖନୀୟ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ସମାପ୍ତ ହେବା ପରେ ବୈଷୟିକ ପତ୍ରରେ ନମସ୍କାର ନିବେଦନାଦିର ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଥାଏ । ଶେଷରେ 'ଇତି' ଶବ୍ଦର ଲେଖାହୁଏ ଓ ଇତି ଶବ୍ଦପରେ ପତ୍ରଲେଖକ ଓ ପତ୍ରଗ୍ରାହକଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧର ଆଧାରରେ ପଦେ ଦୁଇପଦ କଥା ଲେଖାଯାଇଥାଏ । ସମାପ୍ତିକୁ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ମତେ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିପାରିବା ।

(କ) ଅତେ ଦ୍ୱିତ୍ରାଣି ବାକ୍ୟାନି

ନାନ୍ୟଃ ବିଶେଷଃ । ଅନ୍ୟଃ କୋଽପି ବିଶେଷଃ ନାସ୍ତି । ମମ ନମସ୍କାରାନ୍ ମାତ୍ରେ / ପିତ୍ରେ / ଗୁରୁଭ୍ୟଃ ଚ / ସର୍ବେଭ୍ୟଃ ନିବେଦୟତୁ । ଜ୍ୟେଷ୍ଠେଭ୍ୟଃ ସର୍ବେଭ୍ୟଃ ପ୍ରଣାମାଃ / ନମସ୍କାରାଃ / କନିଷ୍ଠେଭ୍ୟଃ ଆଶୀର୍ବାଦାଃ। ବାଳାୟ / ବାଳିକାୟୈ ଆଶିଷଃ / ଆଶୀର୍ବାଦାଃ । ଶୀଘ୍ରମ୍ / ଅବିଳମ୍ବେନ /ପତ୍ର -ପ୍ରାପ୍ତେଃ ଅନନ୍ତରମ୍ ଏବ ଉତ୍ତରଂ ଲିଖତୁ । ତଦା ତଦା ପତ୍ରଂ ଲିଖତୁ । ଉତ୍ତରଲିଖନଂ ମା ବିସ୍ମରତୁ । ଶିଷ୍ଟଂ ପତ୍ରୋତ୍ତରେ / ଅଗ୍ରେ । ଶିଷ୍ଟଂ ଭବଦୁତ୍ତରପ୍ରାପ୍ତ୍ୟନନ୍ତରମ୍ । ଭବତଃ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତରଂ ପ୍ରତୀକ୍ଷମାଣଃ / ପ୍ରତୀକ୍ଷମାଣା ବିରମାମି ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଖ) ଇତି

ଇତି ଭବଦୀୟଃ / ତ୍ୱଦୀୟଃ ବିଶ୍ୱାସୀ (ପୁଂ) । ଇତି ଭବଦୀୟା / ତ୍ୱଦୀୟା ବିଶ୍ୱାସିନୀ(ସ୍ତ୍ରୀ) । ଇତି ଭବଦଭିନ୍ନଃ / ଭବଦଭିନ୍ନା । ଇତି ଭବଦାଶୀର୍ବାଦାଭିଳାଷୀ / ଭବଦାଶୀର୍ବାଦାଭିଳାଷିଣୀ । ଇତି ଭବଦୀୟଂ ବିଶ୍ୱାସପାତ୍ରମ୍ । ଇତି ଭବତାଂ ବିଧେୟଃ । ଇତି ପ୍ରିୟସୁହୃତ୍ / ପ୍ରିୟସଖୀ । ଇତି ଭବତ୍ୟାଃ ପ୍ରାଣପ୍ରିୟଃ / ଭବତଃ ପ୍ରାଣପ୍ରିୟା । ଇତି ଭବଚ୍ଛୁଭାକାଂକ୍ଷୀ / ଇତି ଭବଚ୍ଛୁଭାକାଂକ୍ଷିଣୀ । ଇତି ପ୍ରିୟଶିଷ୍ୟଃ / ପ୍ରିୟଶିଷ୍ୟା ଇତ୍ୟାଦି ।

୫. ନାମ ସ୍ୱାକ୍ଷରମ୍ - 'ଇତି' ପଦ ପରେ ଲେଖକ ନିଜର ନାମ ସ୍ୱାକ୍ଷର କରିଥାନ୍ତି । କାର୍ଯ୍ୟାଳୟରେ ପତ୍ର ଇତ୍ୟାଦିରେ ନାମ ସ୍ୱାକ୍ଷର ସହିତ ସ୍ଥାନସଙ୍କେତ ମଧ୍ୟ ଦିଆଯାଇଥାଏ ।

୬. ସଂକେତଃ- ପୂର୍ବୋକ୍ତ ସମସ୍ତ କ୍ରମାନୁସାରେ ପତ୍ରଲେଖିସାରିବାପରେ ପତ୍ର ଯାହାଙ୍କ ପାଖକୁ ପଠାଯାଉଛି ତାଙ୍କର ନାମ ଓ ଠିକଣା (ଗ୍ରାମ, ସ୍ଥାନର ନାମ, ଡାକ ଘରର ନାମ, ଜିଲ୍ଲାର ନାମ) ଅବଶ୍ୟ ଲେଖିବା ଉଚିତ । ପିନ୍.

କୋଡ୍ ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ କରିବା ଆଜିର ପରିସ୍ଥିତିରେ ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ଯଦି ରାଜ୍ୟ ବାହାରକୁ ପତ୍ର ଯାଉଥାଏ ତେବେ ରାଜ୍ୟର ନାମ ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଲେଖକ ନିଜର ପତ୍ର ସଂକେତ ମଧ୍ୟ ଦେବା ଆବଶ୍ୟକ । କାରଣ କୌଣସି କାରଣ ବଶତଃ ପତ୍ର ଯଦି ଗ୍ରାହକ ପାଖରେ ନ ପହଞ୍ଚିପାରେ, ତେବେ ତାହା ପତ୍ର ଲେଖକ ପାଖକୁ ଫେରି ଆସିବ । କିମ୍ବା ଅପରିଚିତ ବ୍ୟକ୍ତି ପାଖକୁ ପତ୍ର ଲେଖୁଥିଲେ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତର ମଧ୍ୟ ଆସିପାରିବ ।

ଏହିଭଳି ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ରୀତିରେ ସଂସ୍କୃତରେ ମଧ୍ୟ ପତ୍ରାଦାନ ହୋଇପାରିବ । ଏହାର କିଛି ନମୁନା ପ୍ରଦାନ କରାଯାଉଅଛି । ତଦନୁସାରେ ସଂସ୍କୃତ ପତ୍ରଲିଖନର ଅଭ୍ୟାସ ମଧ୍ୟ ସମସ୍ତେ କରିପାରିବେ ।

ପିତା ପୁତ୍ରଂ ପ୍ରତି

ଗୌତମନଗରମ୍

ଦିନାଙ୍କଃ ୧.୧୨.୧୨

ଚିରଞ୍ଜୀବିନେ ମହେନ୍ଦ୍ରାୟ ଶୁଭାଶିଷଃ,

ବୟଂ ସର୍ବେ ଅତ୍ର କୁଶଳିନଃ, ତ୍ୱଦୀୟଃ କ୍ଷେମସମାଚାରଃ ଅପି ପତ୍ରମୁଖେନ ଜ୍ଞାତଃ ।

ତବ ଅନୁଜଃ ଅରବିନ୍ଦଃ ସମ୍ୟକ୍ ପଠନ୍ ଅସ୍ତି । ଗତପରୀକ୍ଷାୟାଂ ସଃ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣ୍ୟାମ୍ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣଃ । ଭବତଃ ବିଷୟେ ସଃ ତଦା ତଦା ପୃଚ୍ଛତି । ତବ ଅନୁଜା ଅପି ସମ୍ୟକ୍ ପଠନ୍ତୀ ଅସ୍ତି ।

ବତ୍ସ ! ପଠନୀୟବିଷୟଂ ଶ୍ରଦ୍ଧୟା ପଠତୁ । ଆହାରବିଷୟେ ଜାଗରୂକତା ଭବତୁ । ପ୍ରତିଦିନଂ ପ୍ରାତଃ / ସାୟଂ କଞ୍ଚିତ୍କାଳଂ ବ୍ୟାୟାମଂ କୁରୁ । ତବ କୁଶଳବାର୍ତ୍ତାଂ ପ୍ରତିସପ୍ତାହଂ ପତ୍ରଦ୍ୱାରା ସୂଚୟ ।

ତବ ମାତା ଅପି ସସ୍ନେହମ୍ ଆଶୀର୍ବାଦମ୍ ଉକ୍ତବତୀ । ଅନ୍ୟଃ ବିଶେଷଃ ନାସ୍ତି ।

ଇତି ତବ ଶୁଭାକାଙ୍କ୍ଷୀ
ପିତା

ପ୍ରେଷକଃ -
ରବୀନ୍ଦ୍ର କୁମାର ଦାସଃ
ଗୃହକ୍ରମାଙ୍କଃ - ୫୪୩୨
ଗୌତମନଗରମ୍
ଭୁବନେଶ୍ୱରମ୍

ପ୍ରାପକଃ -
ମହେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ଦାସଃ
ଗୃହକ୍ରମାଙ୍କଃ - ୪୩୨
ରାଢିଆ
ଭଦ୍ରକମ୍

ପୁତ୍ରଃ ପିତରଂ ପ୍ରତି

|| ଶ୍ରୀଃ ||

ବ୍ରହ୍ମପୁରମ୍
୧୦.୩.୧୩ମିତେ ଦିନାଙ୍କେ

ପରମପୂଜ୍ୟାନାଂ ପିତୃଚରଣାନାଂ ପାଦୟୋଃ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗଂ ପ୍ରଣାମାଃ ।

ଅତ୍ର ଅହଂ କୁଶଳୀ । ତତ୍ର ଭବନ୍ତଃ ସର୍ବେ କୁଶଳିନଃ ଇତି ମନ୍ୟେ ।

ଅତ୍ର ମହାବିଦ୍ୟାଳୟେ ମମ ପଠନକାର୍ଯ୍ୟଂ ଉତ୍ତମରୀତ୍ୟା ପ୍ରଚଳତି । ଅସ୍ମାକଂ ପ୍ରଥମବର୍ଷସ୍ୟ ବାର୍ଷିକୀ ପରୀକ୍ଷା ସମାପ୍ତା । ଆଗାମିନି ଅପ୍ରେଲମାସେ କେଚନ ମମ ବାନ୍ଧବାଃ ଅଧ୍ୟାପକୈଃ ସହ ପରିଭ୍ରମଣାର୍ଥଂ ବାରାଣସୀନଗରୀଂ ପ୍ରତି ଗମିଷ୍ୟନ୍ତି । ଅହମପି ତୈଃ ସାକଂ ପରିଭ୍ରମଣାର୍ଥଂ ଗନ୍ତୁମିଚ୍ଛାମି । ଏତଦର୍ଥଂ ଭବନ୍ତଃ ଅନୁମତିପ୍ରଦାନଂ କୁର୍ବନ୍ତି ଚେତ୍, ଅହଂ ତତ୍ର ଗମିଷ୍ୟାମି । ତତ୍ର ମାର୍ଗବ୍ୟୟସ୍ୟ କୃତେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟବ୍ୟୟନିମିତ୍ତଂ ଚ ଏକସହସ୍ରରୂପ୍ୟକାଣି

ଆବଶ୍ୟକାନି ଭବତଃ ଅନୁମତ୍ୟା ସାକଂ ରୂପ୍ୟକାଣ୍ୟପି ପ୍ରେଷୟତୁ ଇତି ସବିନୟଂ ପ୍ରାର୍ଥୟାମି ।

ମାତୃଚରଣୟୋଃ ଅପି ମମ ବନ୍ଦନାନି । ସର୍ବାନ୍ ମମ କୁଶଳସମାଚାରଂ ସୂଚୟନ୍ତୁ ।

ଇତି

ବିନୀତଃ ଭବଦୀୟଃ ପୁତ୍ରଃ (ରମେଶଃ)

ପ୍ରେଷକଃ -

____

____

ପ୍ରାପକଃ -

____

____

ମାତା ପୁତ୍ରୀଂ ପ୍ରତି

ଆୟୁଷ୍ମତ୍ୟୈ ପୁତ୍ର୍ୟୈ ଶୁଭାଶିଷଃ,

ସମ୍ବଲପୁରମ୍
କାର୍ତ୍ତିକ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା
ଯୁଗାବ୍ଦଃ-୫୧୧୪

ଅହମତ୍ର କୁଶଳିନୀ, ଭବତ୍ୟାଃ ପିତା ଅପି କୁଶଳୀ ଅସ୍ତି ।

ତ୍ୱୟା ଲିଖିତଂ ପତ୍ରଂ ମୟା ପ୍ରାପ୍ତମ୍ ।

+୨ ଶ୍ରେଣ୍ୟାଃ ପରୀକ୍ଷାୟାଂ ତ୍ୱଂ ପ୍ରଥମଶ୍ରେଣ୍ୟାମ୍ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣା ଇତି ଜ୍ଞାତ୍ୱା ଅହଂ ସନ୍ତୋଷମନୁଭବାମି । ତ୍ୱମ୍ ଇଞ୍ଜିନିୟରିଙ୍ଗ ପ୍ରବେଶିକା ପରୀକ୍ଷାଂ ଦାତୁଂ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାମପି କରୋଷି ଇତି ମହତଃ ସନ୍ତୋଷସ୍ୟ ବିଷୟଃ । ପ୍ରବେଶିକା ପରୀକ୍ଷା ଯଦା ସମାପ୍ତା ଭବିଷ୍ୟତି ତଦା ଗୃହମାଗଚ୍ଛ । ବୟଂ ସର୍ବେ ମିଳିତ୍ୱା ମୁମ୍ବଈ ମହାନଗରୀଂ ପ୍ରତି ଭ୍ରମଣାର୍ଥଂ ଗମିଷ୍ୟାମଃ । ଅନୁଜଃ ଦେବରାଜଃ

ତବ ପ୍ରତୀକ୍ଷାୟାମେବ ଅସ୍ତି । ଆହାରବିଷୟେ ସର୍ବଦା ସାବଧାନା ସଚେତନା ଚ ଭବ । ସର୍ବାଦୌ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟଂ ସଂରକ୍ଷଣୀୟମ୍ । ତତ୍ ପ୍ରତି ଯତ୍ନଂ କୃତ୍ୱା ପାଠବିଷୟେ ଅଗ୍ରେସର ।

ଅନ୍ୟତ୍ ସର୍ବମତ୍ର କୁଶଲମ୍ ଅସ୍ତି । ପତ୍ରଂ ଲିଖ ।

ଇତି

ଭବଦୀୟା ମାତା

ପ୍ରେଷିକା - ପ୍ରାପିକା -

______ ______

______ ______

ପୁତ୍ରୀ ମାତରଂ ପ୍ରତି

ରାଉରକେଲା

ଅକ୍ଷୟତୃତୀୟା

ଯୁଗାବ୍ଦଃ - ୫୧୦୯

ମାତୃଶ୍ରୀଚରଣସନ୍ନିଧୌ

ସାଦରଂ ବନ୍ଦନାନି,

ଭବତ୍ୟାଃ ଆଶୀର୍ବାଦପତ୍ରଂ ପ୍ରାପ୍ତମ୍ । ପତ୍ରଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ଆନନ୍ଦଃ ଅଭବତ୍ । ଭବତ୍ୟାଃ ସୂଚନାନୁସାରଂ ମମ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟସ୍ୟ ଯଥାବିଧି ଯତ୍ନଂ କୁର୍ବତୀ ଅସ୍ମି ।

ଆଗାମିମାସସ୍ୟ ଦ୍ୱିତୀୟସପ୍ତାହେ ଅସ୍ମାକଂ ବାର୍ଷିକୀ ପରୀକ୍ଷା ଭବିଷ୍ୟତି । ପରୀକ୍ଷାସମନନ୍ତରମେବ ଦିନତ୍ରୟସ୍ୟ ଶୈକ୍ଷଣିକପ୍ରବାସଃ ଅସ୍ତି । ପ୍ରାଧ୍ୟାପକୈଃ ସହ ବୟଂ ସର୍ବେ ଗଚ୍ଛାମଃ । ପ୍ରବାସଂ ସମାପ୍ୟ ଯଥାଶୀଘ୍ରଂ ଗୃହଂ ପ୍ରତି ଆଗମିଷ୍ୟାମି ।

ଏତଂ ବିଷୟଂ ପୂଜ୍ୟଂ ପିତରଂ ସୂଚୟତୁ ମମ ନମସ୍କାରଂ ଚ ସୂଚୟତୁ । ପ୍ରିୟାୟ ଅନୁଜାୟ କେଶବାୟ ଆଶିଷଃ ।

ଇତି ପ୍ରିୟପୁତ୍ରୀ
ଶୁଭଦର୍ଶିନୀ

ପ୍ରେଷିକା - ______ ______

ପ୍ରାପିକା - ______ ______

ଗୁରୁଂ ପ୍ରତି ଶିଷ୍ୟଃ

॥ ଓଁ ॥

କଟକମ୍
୫.୪.୧୨

ପରମାଦରଣୀୟାନାଂ ପରମପୂଜ୍ୟାନାଂ ଗୁରୁଚରଣାନାଂ ଚରଣାରବିନ୍ଦୟୋଃ ନମାଂସି ଭୂୟାଂସି । ଭବତାମ୍ ଆଶୀର୍ବାଦେନ ଅହମତ୍ର କୁଶଳୀ ଅସ୍ମି, ପରୀକ୍ଷାୟାମପି ସମ୍ୟକ୍ ଲିଖିତବାନ୍ ଅସ୍ମି ।

ମମ ପ୍ରଥମ ବର୍ଷସ୍ୟ ବାର୍ଷିକୀ ପରୀକ୍ଷା ସମାପ୍ତା । ସମ୍ପ୍ରତି ମହାବିଦ୍ୟାଳୟସ୍ୟ ବାର୍ଷିକୋତ୍ସବନିମିତ୍ତଂ ପ୍ରସ୍ତୁତିଃ ପ୍ରଚଳତି । ବାର୍ଷିକୋତ୍ସବସ୍ୟ ସମାପ୍ତ୍ୟନନ୍ତରମ୍ ଅହଂ ଗୃହଂ ଗମିଷ୍ୟାମି । ଅସ୍ମାକଂ ଗ୍ରୀଷ୍ମାବକାଶଃ ପ୍ରାୟତଃ ଏକମାସଂ ଯାବତ୍ ଭବିଷ୍ୟତି । ତସ୍ମିନ୍ ସମୟେ ବ୍ୟାକରଣଂ ପଠିତୁମହଂ ଭବତାଂ ସକାଶଂ ଗମିଷ୍ୟାମି । କୃପୟା ଅବକାଶ ସମୟେ ମାଂ ବ୍ୟାକରଣଂ ପାଠୟନ୍ତୁ ଇତି ପ୍ରାର୍ଥୟାମି ।

ଭବତାଂ ପତ୍ରଂ ପ୍ରତୀକ୍ଷମାଣଃ ଅସ୍ମି ।

ଇତି

ଭବତାଂ ଶିଷ୍ୟଃ

ବିନୀତଃ (ଅବିନାଶଃ)

ପ୍ରେଷକଃ -

____

____

ପ୍ରାପକଃ -

____

____

ଗୁରୁଃ ଶିଷ୍ୟଂ ପ୍ରତି

॥ ଶ୍ରୀଃ ॥

ଜଗତସିଂହପୁରମ୍,

୨୫.୪.୧୨

ପ୍ରିୟ ଶିଷ୍ୟାୟ ଶୁଭାଶିଷଃ,

ଭବତଃ ପତ୍ରଂ ମୟା ପ୍ରାପ୍ତମ୍ । ଭବତଃ ପତ୍ରଂ ପଠିତ୍ୱା ମହାନ୍ ପ୍ରମୋଦଃ ଜାତଃ, ଯତଃ ଭବାନ୍ ଅବକାଶସ୍ୟ ସଦୁପଯୋଗଂ କରିଷ୍ୟତି । ପରୀକ୍ଷାୟାଂ ଭବାନ୍ ସମ୍ୟକ୍ ଲିଖିତବାନସ୍ତି ଇତି ଜ୍ଞାତ୍ୱା ମନସି ଆନନ୍ଦୋଽପି ଭବତି । ଅନେନ ପ୍ରକାରେଣ ଭବାନ୍ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାଂ କରୋତି ଚେତ୍ ଅବଶ୍ୟଂ ଭବତଃ ଉନ୍ନତିଃ ଭବିଷ୍ୟତି ଯତଃ, "ଉଦ୍ୟୋଗିନଂ ପୁରୁଷସିଂହମୁପୈତି ଲକ୍ଷ୍ମୀଃ" । ବାର୍ଷିକୋତ୍ସବବିଷୟେ ଭବାନ୍ ଅତ୍ର ଆଗତ୍ୟ ମାଂ ସୂଚୟତୁ । ଗ୍ରୀଷ୍ମାବକାଶେ ଅହମବଶ୍ୟମେବ ଭବନ୍ତଂ ବ୍ୟାକରଣଂ ପାଠୟିଷ୍ୟାମି ।

ଅନ୍ୟଚ୍ଚ ବିଷୟଃ ବାରାନ୍ତରେ । ଶୁଭଂ ଭବତୁ ।

ଇତି ଶୁଭାକାଂକ୍ଷୀ

ଭବତଃ ଆଶୀର୍ବାଦକଃ ଗୁରୁଃ

ପ୍ରେଷକଃ -

ପ୍ରାପକଃ -

ମିତ୍ରଂ ପ୍ରତି ପତ୍ରମ୍

କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା
୩୦.୦୯.୧୨

ପ୍ରିୟମିତ୍ର !

ବିଜୟାଦଶମୀପର୍ବଦିନସ୍ୟ ଶୁଭାଶୟାଃ ।

ଅତ୍ର ବୟଂ ସର୍ବେ କୁଶଳିନଃ । ଭବାନ୍ ଅପି କୁଶଳୀ ଇତି ମନ୍ୟେ । ଭବତଃ ପତ୍ରଂ ପ୍ରାପ୍ତମ୍ । ପତ୍ରଲିଖନେ ବିଳମ୍ବଃ ଅଭବତ୍ । କୃପୟା କ୍ଷମ୍ୟତାମ୍ ।

ଭବାନ୍ ସଂସ୍କୃତ - ପ୍ରବନ୍ଧ - ଲିଖନ - ପ୍ରତିଯୋଗିତାୟାଂ ପ୍ରଥମ-ପୁରସ୍କାରଂ ପ୍ରାପ୍ତବାନ୍ ଇତି ଜ୍ଞାତ୍ୱା ମମ ଅତୀବ ସନ୍ତୋଷଃ ଅଭବତ୍ । ସଫଳତାୟୈ ଅଭିନନ୍ଦନାନି । ଅହମପି ସଂସ୍କୃତକଥା - କଥନ ପ୍ରତିଯୋଗିତାୟାଂ ଦ୍ୱିତୀୟସ୍ଥାନଂ ପ୍ରାପ୍ତବାନ୍ ଅସ୍ମି ।

ମମ ଅଧ୍ୟୟନଂ ସମ୍ୟକ୍ ପ୍ରଚଳତି । ସମ୍ପ୍ରତି ପୂଜାବକାଶଃ ପ୍ରଚଳତି । ଆଗାମିନଭେମ୍ବରମାସେ ଅସ୍ମାକଂ ଷାଣ୍ମାସିକୀ ପରୀକ୍ଷା ଭବିଷ୍ୟତି । ପରୀକ୍ଷାୟାଃ ଅନନ୍ତରଂ ଡିସେମ୍ବରମାସେ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟସ୍ୟ କ୍ରୀଡୋତ୍ସବଃ ତଥା ଜାନୁଆରୀମାସେ ବାର୍ଷିକୋତ୍ସବଃ ଚ ଅସ୍ତି । ବାର୍ଷିକୋତ୍ସବେ ଏକଂ ସଂସ୍କୃତନାଟକମପି ପ୍ରଦର୍ଶିତଂ ଭବିଷ୍ୟତି । ଦିନାଙ୍କଂ ସୂଚୟିଷ୍ୟାମି, ଅବଶ୍ୟମ୍ ଆଗଚ୍ଛତୁ । ବାର୍ଷିକୋତ୍ସବସ୍ୟ ଅନନ୍ତରଂ ମାର୍ଚ୍ଚମାସେ ବାର୍ଷିକପରୀକ୍ଷା ଭବିଷ୍ୟତି । ଅତଃ ମମ ଅଧ୍ୟୟନଂ ସମ୍ୟକ୍ ପ୍ରଚଳତି ।

ନାନ୍ୟଃ ବିଶେଷଃ । ପତ୍ରଂ ଲିଖତୁ । ଗୃହେ ସର୍ବାନ୍ ମମ ବନ୍ଦନାନି ସୂଚୟତୁ ।

ଇତି ଭବଦୀୟଂ ମିତ୍ରଂ
ମହେଶଃ

ପ୍ରେଷକଃ -

ପ୍ରାପକଃ -

ସଖୀଂ ପ୍ରତି ସଖ୍ୟାଃ ପତ୍ରମ୍

ସମ୍ବଲପୁରମ୍
୧୫.୦୬.୧୨

ଅୟି ପ୍ରିୟସଖି !

ସଂକ୍ରାନ୍ତିପର୍ବଦିନସ୍ୟ ଶୁଭାଶୟାଃ ।

ଅତ୍ର ଅହଂ କୁଶଳିନୀ, ଭବତ୍ୟାଃ ବନ୍ଧୂନାଂ ଚ କୁଶଳଂ ସମାବୟାମି । ବହୁକାଲତଃ ଭବତ୍ୟାଃ ପତ୍ରମେବ ନାସ୍ତି । ଅତଃ ଅହମେବ ଲିଖନ୍ତୀ ଅସ୍ମି । ଇଦାନୀଂ ବା ଭବତୀ ଅବଶ୍ୟଂ ପତ୍ରଂ ଲିଖେତ୍ ଇତି ଚିନ୍ତୟାମି ।

ମହାବିଦ୍ୟାଳୟେ ମମ ବିଦ୍ୟାପ୍ରଗତିଃ ସାଧାରଣୀ ଅସ୍ତି । ଭବତ୍ୟାଃ ଅଭ୍ୟାସଃ ସମ୍ୟକ୍ ପ୍ରଚଳତି ଇତି ମନ୍ୟେ । ମମ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟେ ଆଗାମି-ଜୁଲାଇମାସେ ବିବିଧାଃ ସଂସ୍କୃତସ୍ପର୍ଧାଃ ଭବିଷ୍ୟନ୍ତି । ତତ୍ର ଅହଂ ସଂସ୍କୃତ-ଭାଷଣସ୍ପର୍ଧାୟାଂ ଭାଗଂ ନେଷ୍ୟାମି । ସମ୍ପ୍ରତି ଗ୍ରୀଷ୍ମାବକାଶଃ ପ୍ରଚଳତି । ଆଗାମିନି ଏକବିଂଶତିତମେ ଦିନାଙ୍କେ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟଃ ଉଦ୍ଘାଟିତଃ ଭବିଷ୍ୟତି । ଭବତୀ ଦିବସଦ୍ୱୟନିମିତ୍ତଂ ମମ ଗୃହମ୍ ଆଗଚ୍ଛତୁ । ଅସ୍ମାକଂ ଗୃହେ ସର୍ବେ ଆନନ୍ଦିତାଃ ଭବିଷ୍ୟନ୍ତି ।

ଭବତ୍ୟାଃ ପତ୍ରଂ ପ୍ରତୀକ୍ଷମାଣା ---------

ଇତି ଭବଦୀୟା ସଖୀ

ସୁଲେଖା

ପ୍ରେଷିକା - ପ୍ରାପିକା -

___________ ___________

___________ ___________

ମିତ୍ରଂ ପ୍ରତି ଅଭିନନ୍ଦନସୂଚକଂ ପତ୍ରମ୍

॥ ଓମ୍ ॥

ପ୍ରିୟମିତ୍ର !

ବାଲେଶ୍ୱରମ୍
୬.୭.୨୦୧୨

ଭବତଃ ପତ୍ରଂ ମୟା ପ୍ରାପ୍ତମ୍ ।

ଭବାନ୍ ପରୀକ୍ଷାୟାଂ ପ୍ରଥମଶ୍ରେଣୀମ୍ ଲଭିତ୍ୱା ସଂସ୍କୃତ ବିଷୟେ ସର୍ବାଧିକାଙ୍କାନ୍ ପ୍ରାପ୍ୟ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପଦକଂ ପ୍ରାପ୍ତୁଂ ଯୋଗ୍ୟଃ ବିବେଚିତଃ ଇତି ଶ୍ରୁତ୍ୱା ଅତ୍ୟଧିକମାନନ୍ଦମନୁଭବାମି । କୃତିତ୍ୱ ଜନାନାଂ କୃତେ ଏବଂ ସୌଭାଗ୍ୟସ୍ୟ ଅବସରଃ ଆଗଚ୍ଛତି । ଏତଦର୍ଥଂ ଭବତଃ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଅଭିନନ୍ଦନୀୟା । ଭବତଃ ପିତରୌ ଏବ ଅତ୍ୟଧିକ ଆନନ୍ଦିତୌ ଭବିଷ୍ୟତଃ । ଭବଦ୍ ସଦୃଶଂ ପୁତ୍ରଂ ପ୍ରାପ୍ୟ ତୌ ଧନ୍ୟୌ ଏବ । ତତ୍ର ଆଗତ୍ୟ ଅହମ୍ ଅଭିନନ୍ଦନଂ ଜ୍ଞାପୟାମି ଇତି ଇଚ୍ଛାସୀତ୍ । କିନ୍ତୁ ସମ୍ପ୍ରତି ଅହଂ ପ୍ରବେଶିକା ପରୀକ୍ଷାନିମିତ୍ତଂ ପ୍ରସ୍ତୁତିଂ କରୋମି । ଅତଃ ପତ୍ର ମାଧ୍ୟମେନ ଏବ ହାର୍ଦ୍ଦମ୍ ଅଭିନନ୍ଦନଂ ଜ୍ଞାପୟାମି । ଭବତଃ ମଙ୍ଗଳକାମନାଂ କୃତ୍ୱା ବିରମାମି ।

ଅନ୍ୟଃ ନ କୋଽପି ବିଶେଷଃ ।

ଇତି

ଭବତ୍ସୁହୃଦ୍ (ଗୋବିନ୍ଦଃ)

ପ୍ରେଷକଃ -

____

____

ପ୍ରାପକଃ -

____

____

ମିତ୍ରଂ ପ୍ରତି ସନ୍ତାପସୂଚକଂ ପତ୍ରମ୍ / ଶୋକପତ୍ରଂ

॥ ଶ୍ରୀଃ ॥

ପ୍ରିୟ ମିତ୍ର ସୁରେଶ !

ଭବତଃ ପତ୍ରଂ ମୟା ପ୍ରାପ୍ତମ୍ । ତତଃ ଭବତଃ ପିତା ଦିବଙ୍ଗତଃ ଇତି ଜ୍ଞାତବାନ୍ । ଏତତ୍ ଜ୍ଞାତ୍ୱା ମମାପି ବହୁଦୁଃଖଂ ଜାତମ୍ । ଭବତଃ ପିତା ସମାଜସେବୀ ଆସୀତ୍ । ସମାଜସେବାୟାଂ ସଃ ସର୍ବଦୈବ ସର୍ବେଷାଂ- କୃତେ ଦତ୍ତଚିତ୍ତଃ ଆସୀତ୍ । ସଃ କଦାପି ସ୍ୱସ୍ୟ ବିଷୟେ ନ ଚିନ୍ତିତବାନ୍ । "ଜୀବନେ ଯାବଦାଦାନଂ ସ୍ୟାତ୍ ପ୍ରଦାନଂ ତତୋଽଧିକମ୍" ଇତି ନୀତିମ୍ ଅନୁସରନ୍ ସମଗ୍ରଂ ଜୀବନଂ ଯାପିତବାନ୍ । ଏତାଦୃଶସ୍ୟ ଭବତଃ ପିତୁଃ ବିୟୋଗ ସମାଚାରଃ ଯଦି ମୟି ଏବଂ ଶୋକଂ ଜନୟତି, ଭବତଃ କା କଥା ? ତଥାପି "ଜାତସ୍ୟ ହି ଧ୍ରୁବୋ ମୃତ୍ୟୁଃ" ଇତି ବୟଂ ଜାନୀମଃ । ଭବତଃ ପିତା ଶରୀରେଣ ଅଦୃଶ୍ୟଃ ଅପି ଯଶଃକାୟେନ ଜୀବତି ଇତି ଅହଂ ମନ୍ୟେ । ତେନ ଯଃ ମାର୍ଗଃ ଆରବ୍ଧଃ ତମ୍ ଅନୁସରନ୍ତଃ ବୟଂ ତଦୀୟଂ ମନୋରଥଂ ସଫଳଂ କୁର୍ଯ୍ୟାମ ।

ଭଗବାନ୍ ଦିବଂଗତାୟ ଭବତଃ ପିତ୍ରେ ସଦ୍ଗତିଂ, ଭବଦ୍ଭ୍ୟଃ ସର୍ବେଭ୍ୟଃ ଦୁଃଖସହନଶକ୍ତିଂ ଚ ଦଦାତୁ ଇତି ପ୍ରାର୍ଥୟାମି ।

ଦ୍ୱାଦଶାହକାର୍ଯ୍ୟେ ଯୋଗଦାନଂ କର୍ତ୍ତୁମ୍ ଅହଂ ତତ୍ର ଆଗମିଷ୍ୟାମି ।

ଇତି

ଭବଦୀୟଃ ପ୍ରିୟମିତ୍ରମ୍

ବିବେକାନନ୍ଦଃ ।

ପ୍ରେଷକଃ -

____

____

ପ୍ରାପକଃ -

____

____

ବିରାମଗ୍ରହଣାୟ ନିବେଦନପତ୍ରମ୍

ସବିଧେ -

ଅଧକ୍ଷ ମହୋଦୟାଃ / ପ୍ରାଚାର୍ଯ୍ୟାଃ
.... ମହାବିଦ୍ୟାଳୟଃ, ... ।

ମାନ୍ୟାଃ !

ଅହଂ ଶ୍ୱଃ ମମ ପରିବାରେଣ ସାକଂ ପୁଣ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରଦର୍ଶନାୟ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରଂ ପୁରୀଂ ପ୍ରତି ଗମିଷ୍ୟାମି । ଅତଃ ପଞ୍ଚ ଦିନାନାଂ କୃତେ (୧୦.୨.୧୨ ତଃ ୧୪.୨.୧୨ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତମ୍) ବିରାମଂ ଯଚ୍ଛନ୍ତୁ ଇତି ସାଦରଂ ପ୍ରଣାମପୂର୍ବକଂ ବିଜ୍ଞାପୟାମି ।

ମମ ଅନୁପସ୍ଥିତି ସମୟେ ପାଠ୍ୟମାନାନ୍ ପାଠାନ୍ ମିତ୍ରସକାଶାତ୍ ଜ୍ଞାତ୍ୱା ଅହଂ ପାଠକ୍ଷତିଂ ସମ୍ପୂରୟିଷ୍ୟାମି ।

ଦିନାଙ୍କଃ -
ସ୍ଥାନମ୍ -

ଇତି ।
ଭବତାଂ ବିନୟାବନତଃ
ଦୀନେଶଃ
+୨ ପ୍ରଥମବର୍ଷ ବିଜ୍ଞାନସ୍ୟ ଛାତ୍ରଃ / ଅନ୍ତେବାସୀ

ଦୂରବାଣୀକେନ୍ଦ୍ରଂ ପ୍ରତି ନିବେଦନପତ୍ରମ୍

॥ ଶ୍ରୀ ॥

ସକାଶାତ୍,

ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା ଶିକ୍ଷଣକେନ୍ଦ୍ରମ୍
ଖାରବେଳ ନଗରମ୍
ଭୁବନେଶ୍ୱରମ୍

ସବିଧେ,

ବ୍ୟବସ୍ଥାପକଃ
ଦୂରବାଣୀ କେନ୍ଦ୍ରମ୍
ଭୁବନେଶ୍ବରମ୍ - ୭

ବିଷୟଃ - ଦୂରବାଣୀ ଦୋଷ ନିରାକରଣମ୍

ମାନ୍ୟାଃ,

ଅସ୍ମାକଂ କାର୍ଯ୍ୟାଳୟସ୍ୟ ଦୂରବାଣୀ (ସଂଖ୍ୟା - ୨୩୯୦୪୧୨) ତ୍ରିନ୍ ଦିବସାନ୍ କାର୍ଯ୍ୟଂ ନ କରୋତି । ଅତଃ ଅସ୍ମାକଂ ସମ୍ପର୍କଃ କେନାପି ସାକଂ ନ ଭବତି । ଆଗାମିମାସେ ଅତ୍ର ଭୁବନେଶ୍ବରେ ଗୀତା ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ଦୃଷ୍ଟ୍ୟା ବିଶାଳ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମଃ ଭବିଷ୍ୟତି । ଅସ୍ମିନ୍ ଏବାବସ୍ଥାୟାମ୍ ଅସ୍ମାକଂ କାର୍ଯ୍ୟାଳୟସ୍ୟ ଦୂରବାଣୀ କାର୍ଯ୍ୟଂ ନ କରୋତି । ଅତଃ ବୟଂ ବହୁ କଷ୍ଟମନୁଭବାମଃ ।

କୃପୟା ଶୀଘ୍ରଂ କମପି ବିଶେଷଜ୍ଞଂ ସଂପ୍ରେଷ୍ୟ ଦୂରବାଣୀସଞ୍ଚାଳନଂ ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତଂ କୁର୍ବନ୍ତୁ ଇତି ସବିନୟଂ ପ୍ରାର୍ଥୟାମହେ ।

ଇତି
ଧନ୍ୟବାଦେନ ସାକଂ
କାର୍ଯ୍ୟାଳୟ ପ୍ରମୁଖଃ
ଦିନାଙ୍କଃ - ୧୦.୧.୨୦୧୩

ମହାବିଦ୍ୟାଳୟସ୍ୟ ମୁଖପତ୍ରନିମିତ୍ତଂ ବାର୍ତ୍ତାପ୍ରେଷଣାର୍ଥଂ ନିବେଦନପତ୍ରମ୍

॥ ଶ୍ରୀ ॥

ମାନ୍ୟାଃ ବିଦ୍ବତ୍ପ୍ରବରାଃ,

ସାଦରଂ ବନ୍ଦନାନି,

ଭବତାଂ ସ୍ନେହେନ ଆଶୀର୍ବାଦେନ ଚ ଅସ୍ମାକଂ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟସ୍ୟ

କାର୍ଯ୍ୟାଣି ସମ୍ୟକ୍ ପ୍ରଚଳନ୍ତି । ଭବାନ୍ ଗତେ ବର୍ଷେ (ପରୁତ)ଅସ୍ମାକଂ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟସ୍ୟ ବାର୍ଷିକୋତ୍ସବେ ସାଦରମ୍ ଉପସ୍ଥାୟ ଛାତ୍ରାଣାଂ କୃତେ ଆଶୀର୍ବଚନାନି ପ୍ରଦତ୍ତବନ୍ତଃ । ଭବତାଂ ସ୍ନେହଶୀଳବଚନାନି ସର୍ବେ ସ୍ମରନ୍ତ୍ୟେବ ।

ଅସ୍ମିନ୍ ବର୍ଷେ ଅସ୍ମାକଂ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟସ୍ୟ ମୁଖପତ୍ରଂ ପଞ୍ଚବିଂଶତିତମେ ବର୍ଷେ ପ୍ରବେଶଂ କରିଷ୍ୟତି । ଅତଃ ତନ୍ନିମିତ୍ତଂ "ଶୁଭସନ୍ଦେଶଃ" କଶ୍ଚନ ଭବଦ୍ଭିଃ ପ୍ରେଷଣୀୟଃ ଇତି ପ୍ରାର୍ଥୟେ । ସମ୍ପ୍ରତି ମୁଦ୍ରଣକାର୍ଯ୍ୟଂ ପ୍ରଚଳତି । ଭବଦୀୟଃ ସନ୍ଦେଶଃ ମୁଖପତ୍ରଂ ମଣ୍ଡୟିଷ୍ୟତି ଇତି ହେତୋଃ ନିବେଦନମ୍ ।

ଇତି ।
ଭବଦାଶୀର୍ବାଦାଭିଳାଷୀ
ମୁଖପତ୍ରସ୍ୟ ସମ୍ପାଦକଃ,
ପୁରୀ

ପୁସ୍ତକ ପ୍ରେଷଣବିଷୟେ ପତ୍ରମ୍

ସବିଧେ,

ମାନ୍ୟସଞ୍ଚାଳକଃ
ରାଜ୍ୟପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ ପ୍ରକାଶନ ସଂସ୍ଥା,
ଭୁବନେଶ୍ୱରମ୍
ଓଡ଼ିଶା

ମାନ୍ୟାଃ,

ଗତ ପୁସ୍ତକମେଳାୟାଂ ଭବଦ୍ଭିଃ ପ୍ରକାଶିତାନି କାନିଚନ ପୁସ୍ତକାନି ମୟା ଦୃଷ୍ଟାନି । ତାନି ସର୍ବାଣି ଅସ୍ମାକଂ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟସ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥାଗାରସ୍ୟ କୃତେ ଅତ୍ୟନ୍ତମ୍ ଉପଯୋଗୀନି ସନ୍ତି । ପୁସ୍ତକ ପ୍ରେଷଣବିଷୟେ ଭବତାଂ

କା ବ୍ୟବସ୍ଥା ଇତି ବୟଂ ନ ଜାନୀମଃ । ଅତଃ ଭବଦ୍ଭିଃ ପ୍ରକାଶିତାନାଂ ପୁସ୍ତକାନାମ୍ ଏକାଂ ପୁସ୍ତକସୂଚୀଂ ପ୍ରେଷୟନ୍ତୁ । ପୁସ୍ତକପ୍ରେଷଣବ୍ୟବସ୍ଥାଂ ଚ ଉଲ୍ଲିଖ୍ୟ ପତ୍ରମେକଂ ଶୀଘ୍ରଂ ପ୍ରେଷୟନ୍ତୁ ଯେନ ବୟଂ ଅସ୍ମାକଂ ଗ୍ରନ୍ଥାଗାରସ୍ୟ କୃତେ ପୁସ୍ତକକ୍ରୟନିମିତ୍ତମ୍ ଆଦେଶପତ୍ରଂ ପ୍ରେଷୟାମଃ ।

ଅବିଳମ୍ବେନ ଭବତାଂ ପତ୍ରୋତ୍ତରଂ ନିରୀକ୍ଷେ ।

ଇତି, ଭବଦୀୟଃ
ଗ୍ରନ୍ଥାଗାରଅଧିକାରୀ
.... ମହାବିଦ୍ୟାଳୟଃ ।

ପତ୍ରିକାସମ୍ପାଦକଂ ପ୍ରତି - (ପ୍ରାର୍ଥନାପତ୍ରମ୍)

ସ୍ଥାନମ୍ - କଟକମ୍
ଦିନାଙ୍କଃ - ୩୦.୦୪.୧୨

ସବିଧେ
ସମ୍ପାଦକ ମହୋଦୟେଷୁ,
ଦୈନିକ 'ସମାଜଃ',
କଟକମ୍ ।

ମାନ୍ୟାଃ ସମ୍ପାଦକାଃ

ସାଦରଂ ବନ୍ଦନାନି ।

ଭବତାଂ ପତ୍ରିକାୟାଂ ମମ କାନିଚନ ଲିଖନାନି ପୂର୍ବଂ ପ୍ରକାଶିତାନି ସନ୍ତି । ହାର୍ଦ୍ଦାନ୍ ଧନ୍ୟବାଦାନ୍ ସମର୍ପୟାମି । ଏତେନ ପତ୍ରେଣ ସହ "ଗୁଣାଃ ପୂଜାସ୍ଥାନମ୍" ଇତି ବିଷୟମଧିକୃତ୍ୟ ପୃଷ୍ଠଦ୍ୱୟାତ୍ମକମ୍ ଏକଂ ଲିଖନଂ ପ୍ରେଷିତମ୍ । ତତ୍ ସମ୍ୟକ୍ ଅବଲୋକ୍ୟ ପତ୍ରିକାୟାଂ ପ୍ରକାଶୟନ୍ତୁ ଇତି

ସବିନୟଂ ପ୍ରାର୍ଥୟାମି । ଲିଖନେ ଯଥୋଚିତଂ ପରିବର୍ତ୍ତନଂ କର୍ତ୍ତୁମର୍ହନ୍ତି ଭବନ୍ତଃ ।

ଧନ୍ୟବାଦଃ ।

ଇତି ବିଶ୍ୱସ୍ତଃ
ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ଦାସଃ

ନିଯୁକ୍ତିନିମିତ୍ତମ୍ ଆବେଦନପତ୍ରମ୍

ପ୍ରେଷିକାୟାଃ ସକାଶାତ୍ -
ସୁଶ୍ରୀ ଶୁଭଙ୍କରୀ
ତାରାଚାନ୍ଦ ପାଟଣା
ପିଠାପୁରମ୍, କଟକମ୍ ।
ପ୍ରାପକସ୍ୟ ସବିଧେ -
ମାନ୍ୟାଃ ଶାସନସଚିବାଃ
ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷାବିଭାଗଃ,
ଭୁବନେଶ୍ୱରମ୍ ।
ବିଷୟଃ - ସଂସ୍କୃତବିଭାଗେ ଅଧ୍ୟାପିକାରୂପେଣ ନିଯୁକ୍ତିନିମିତ୍ତମ୍
ଆବେଦନପତ୍ରମ୍ ।

ମାନ୍ୟାଃ !

ତତ୍ରଭବଦ୍ଭିଃ ଗତ ସୋମବାସରସ୍ୟ (ଦିନାଙ୍କଃ ୪.୬.୧୨) 'ପ୍ରଜାତନ୍ତ୍ର' ପତ୍ରିକାୟାଂ ପ୍ରକାଶିତଂ ବିଜ୍ଞାପନଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ଇଦମ୍ ଆବେଦନପତ୍ରଂପ୍ରେଷୟାମି । ମମ ପ୍ରାର୍ଥନାମ୍ ଅଙ୍ଗୀକୃତ୍ୟ ଯଦି ଭବନ୍ତଃ କସ୍ମିନ୍ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟେ ମାଂ ନିଯୋଜୟିଷ୍ୟନ୍ତି ତର୍ହି ଅହଂ ଯାବଚ୍ଛକ୍ତି ସେବାଂ କର୍ତ୍ତୁଂ ପ୍ରଯତ୍ନଂ କରିଷ୍ୟାମି । ଅହଂ ସଂସ୍କୃତ - M.A - ପରୀକ୍ଷାୟାଂ ପ୍ରଥମଶ୍ରେଣ୍ୟାମ୍

ଭବାର୍ଶି । ମମ ମାଧ୍ୟମିକପରୀକ୍ଷାତଃ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର M.A - ପରୀକ୍ଷାଂ ଯାବତ୍ ପ୍ରମାଣପତ୍ରାଣି ତଥା ଅଙ୍କପତ୍ରାଣି ପ୍ରତିକୃତୟଃ ଏତେନ ସହ ସଂଲଗ୍ନାଃ ସନ୍ତି ।

ମମ ଇମାଂ ଯୋଗ୍ୟତାମ୍ ଅଙ୍ଗୀକୃତ୍ୟ ଯଦି ମହ୍ୟମ୍ ଅତ୍ର ଅବକାଶଃ ଦୀୟତେ ତର୍ହି ଅହଂ ଶ୍ରଦ୍ଧୟା କାର୍ଯ୍ୟଂ କରୋମି ଇତି ପ୍ରତିଜାନେ । ଭବତାଂ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତରଂ ପ୍ରତୀକ୍ଷମାଣା ଅହଂ ବିରମାମି ।

ସ୍ଥଳମ୍ - କଟକମ୍ ଇତି
ଦିନାଙ୍କଃ - ୮.୦୬.୧୨ ବିଶ୍ୱସନୀୟା
ସୁଶ୍ରୀ ଶୁଭଙ୍କରୀ

ବିବାହନିମନ୍ତ୍ରଣପତ୍ରମ୍

ଓଁ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ପ୍ରଜାପତୟେ ନମଃ

ଅୟି ମାନ୍ୟାଃ !

ସାଦରଂ ବନ୍ଦନାନି ।

ପ୍ରଚଳତଃ ବୈଶାଖମାସସ୍ୟ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷସ୍ୟ ତୃତୀୟାୟାଂତିଥୌ ମଙ୍ଗଳବାସରେ ୨୪.୦୪.୧୨ ମିତେ ଦିନାଙ୍କେ ମମ ଦ୍ୱିତୀୟପୁତ୍ରସ୍ୟ ଆୟୁଷ୍ମତଃ ମନୋଜସ୍ୟ ଭୁବନେଶ୍ୱରନିବାସିନଃ ଶ୍ରୀମତଃ ତାରାକାନ୍ତ ମିଶ୍ରଶର୍ମଣଃ ତୃତୀୟପୁତ୍ର୍ୟା ଆୟୁଷ୍ମତ୍ୟା କନକଲତୟା ସହ ବୈଦିକବିଧ୍ୟନୁସାରଂ ଶୁଭପରିଣୟଃ ଜୟଦେବବିହାରସ୍ୟ କଲ୍ୟାଣମଣ୍ଡପେ ଅନୁଷ୍ଠୀୟତେ ।

ଅସ୍ମିନ୍ ଶୁଭବିବାହୋତ୍ସବେ ଭବନ୍ତଃ ସପରିବାରଂ ସମୁପସ୍ଥିତାଃ ସନ୍ତଃ ବଧୂବରୌ ଶୁଭାଶୀର୍ଭିଃ ଅନୁଗୃହ୍ଣନ୍ତୁ ଇତି ପ୍ରାର୍ଥ୍ୟତେ ।

ଇତି ଭବତାମାଗମନାଭିଳାଷୀ

ଶ୍ରୀମତୀ / ଶ୍ରୀ ———————

ବାଦାମବାଡ଼ି
କଟକମ୍ - ୧୨
ଭ୍ରମଦୂରବାଣୀ -୯୪୩୭୩୧୪୩୮୩

<u>କାର୍ଯ୍ୟସୂଚୀ</u>

୨୩.୦୪.୧୨ - ମଙ୍ଗଳକୃତ୍ୟମ୍
୨୪.୦୪.୧୨ - ବରାନୁଗମନଂ ପାଣିଗ୍ରହଣଂ ଚ
୨୬.୦୪.୧୨ - ପ୍ରୀତିଭୋଜନମ୍ - ସାୟଂ ସପ୍ତବାଦନତଃ

ବାର୍ଷିକୋତ୍ସବସ୍ୟ ନିମନ୍ତ୍ରଣପତ୍ରମ୍

ବିକ୍ରମଦେବ-ସ୍ୱୟଂଶାସିତ-ମହାବିଦ୍ୟାଳୟଃ, ଜୟପୁରମ୍

ମହାଶୟାଃ !

ସାଦରଂ ପ୍ରଣାମାଃ ।

ବିଷୟମିମଂ ହର୍ଷଂ ହର୍ଷଂ ନିବେଦୟାମଃ ଯଦସ୍ମାକଂ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟସ୍ୟ ବାର୍ଷିକୋତ୍ସବଃ ଆଗାମିନି ଜାନୁଆରୀମାସସ୍ୟ ଷୋଡ଼ଶେ ଦିନାଙ୍କେ ସମ୍ପତ୍ସ୍ୟତେ । ଉତ୍ସବେଽସ୍ମିନ୍ ନିମ୍ନାଙ୍କିତାଃ ଅତିଥୟଃ ଯୋଗଦାନାୟ ସଦୟଂ ସ୍ୱୀକୃତିଂ ପ୍ରଦତ୍ତବନ୍ତଃ ।

ମୁଖ୍ୟାତିଥୟଃ - ଶ୍ରୀମନ୍ତଃ ———————

ମୁଖ୍ୟବକ୍ତାରଃ - ଶ୍ରୀମନ୍ତଃ ———————

ସଭାକାର୍ଯ୍ୟଂ ପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥସୂଚ୍ୟନୁସାରଂ ପ୍ରଚଳିଷ୍ୟତି । ଅତେ ଛାତ୍ରୈଃ

ମନୋରଞ୍ଜନକାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମଃ ସମାୟୋଜିତାଃ ଭବିଷ୍ୟନ୍ତି ।

ସଦବସରେଽସ୍ମିନ୍ ଭବନ୍ତଃ ଉପସ୍ଥିତାଃ ସନ୍ତଃ ପ୍ରୋତ୍ସାହୟନ୍ତୁ ଇତି ସବିନୟଂ ନିବେଦ୍ୟତେ ।

ଇତି

ଛାତ୍ରସଂସଦଃ

ଅଧ୍ୟକ୍ଷଃ ସମ୍ପାଦକଃ ସଭାପତିଃ

<u>କାର୍ଯ୍ୟସୂଚୀ</u>

୧. ଅତିଥୀନାମ୍ ଆସନଗ୍ରହଣମ୍
୨. ଦୀପପ୍ରଜ୍ୱାଳନମ୍
୩. ସ୍ୱାଗତଗୀତମ୍
୪. ପରିଚୟପ୍ରଦାନଂ ମାଲ୍ୟାର୍ପଣଂଚ
୫. ବିବରଣୀପାଠଃ
୬. ମୁଖ୍ୟାତିଥେଃ ଭାଷଣମ୍
୭. ମୁଖ୍ୟବକ୍ତୁଃ ଭାଷଣମ୍
୮. ସଭାପତେଃ ଅଭିଭାଷଣମ୍
୯. ପୁରସ୍କାରବିତରଣମ୍
୧୦. ଧନ୍ୟବାଦାର୍ପଣମ୍
୧୧. ମନୋରଞ୍ଜନକାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମଃ ।

ଗଣପତିପୂଜା-ନିମନ୍ତ୍ରଣ-ପତ୍ରମ୍

ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଗଣେଶାୟ ନମଃ

ବକ୍ରତୁଣ୍ଡ ମହାକାୟ ସୂର୍ଯ୍ୟକୋଟିସମପ୍ରଭ ।
ନିର୍ବିଘ୍ନଂ କୁରୁ ମେ ଦେବ ସର୍ବକାର୍ଯ୍ୟେଷୁ ସର୍ବଦା ।।

ଅୟି ମହାନୁଭାବାଃ

ସାଦରଂ ବନ୍ଦନାନି,

ଆଗାମି ଭାଦ୍ରମାସସ୍ୟ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷେ ଚତୁର୍ଥ୍ୟାଂ ତିଥୌ ପଣ୍ଡିତ(ବୁଧ)ବାସରେ ତଦନୁସାରଂ ଆଂଗ୍ଲେ ୧୯.୯.୨୦୧୨ ମିତେ ଦିନାଙ୍କେ ଅସ୍ମାକଂ - ମହାବିଦ୍ୟାଳୟପରିସରେ ଶ୍ରୀଶ୍ରୀଗଣପତେଃ ପୂଜନୋତ୍ସବଃ ଯଥାବିଧି -ଅନୁଷ୍ଠିତଃ ଭବିଷ୍ୟତି । ଅସ୍ମିନ୍ନବସରେ ଭବତାଂ ସାଦରମ୍ ଉପସ୍ଥିତିଃ ପ୍ରାର୍ଥ୍ୟତେ । ଇତି ।

ଭବତାଂ ଦର୍ଶନାଭିଲାଷିଣଃ

ମହାବିଦ୍ୟାଳୟସ୍ୟ ଅନ୍ତେବାସିନଃ,

ଭବାନୀପାଟଣାସ୍ୱୟଂଶାସିତମହାବିଦ୍ୟାଳୟଃ

<u>କାର୍ଯ୍ୟସୂଚୀ</u>

ଦିବା ୧୦ ଘଟିକାୟାଂ ପୂଜାରମ୍ଭଃ

ଦିବା ୧ ଘଟିକାୟାଂ ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳିପ୍ରଦାନମ୍

ଦିବା ୨ ଘଟିକାୟାଂ ପ୍ରସାଦସେବନମ୍

ବର୍ଧାପନପତ୍ରମ୍

ପ୍ରିୟମିତ୍ର,

+୨ କକ୍ଷାୟାଂ ଶୋଭନାଙ୍କୈଃ ସମୁତ୍ତୀର୍ଣାୟ
ଭବତେ ହାର୍ଦ୍ଦିକାନି ବର୍ଧାପନାନି ।
ଗିରାଂ ଦେବୀଂ ସମାରାଧ୍ୟ ତସ୍ୟାଃ ପ୍ରାପ୍ତୋଦନୁଗ୍ରହମ୍
ଭବାପତ୍ୟଂ ସରସ୍ୱତ୍ୟାଃ ପୂଜିତା ବରଦା ହି ସା ।।

ପ୍ରେଷକଃ :-

____

____

ନବବର୍ଷାଭିନନ୍ଦନପତ୍ରମ୍

ସେବାୟାମ୍ / ପ୍ରତିଷ୍ଠାୟାମ୍

____

ନବବର୍ଷଂ ସୁଖଦଂ, ମଙ୍ଗଳମୟଂ, ସୌଭାଗ୍ୟକରଂ ଚ ଭୂୟାତ୍ ।

ପ୍ରେଷକଃ :-

____

ଶୁଭାଶଂସା / ଶୁଭକାମନା

ଶରୀରମାଦ୍ୟଂ ଖଳୁ ଧର୍ମସାଧନମ୍

ଶ୍ରୁତଂ ମୟା, ରୁଗ୍ଣୋ ଭବାନ୍ ।

ଭଗବତଃ ଅନୁଗ୍ରହେଣ ଶୀଘ୍ରଂ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟଲାଭଂ କରୋତୁ ଭବାନ୍ ।

ଶୁଭୈଷୀ :-

____

ଶୁଭାଶଂସା

ଶୁଭାସ୍ତେ ସନ୍ତୁ ପନ୍ଥାନଃ

ଭବତାଂ ବିଦେଶଗମନଂ ବିଷୟେ ପ୍ରସନ୍ନତା ଜାତା ।

ଯାତ୍ରେୟଂ ନିର୍ବିଘ୍ନା ସୁଖଦା ଶୁଭଦା ଚ ଭୂୟାତ୍ ।।

ଶୁଭୈଷୀ :-

____

୨୬- ଅନୁଚ୍ଛେଦ ସଂକ୍ଷିପ୍ତିକା (Precis)

'ଭାରତସ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠେ ଦ୍ୱେ ସଂସ୍କୃତଂ ସଂସ୍କୃତି ସ୍ତଥା' । ଅର୍ଥାତ୍ ଭାରତବର୍ଷ ସଂସ୍କୃତଭାଷା ଓ ମହନୀୟ ସଂସ୍କୃତି କାରଣରୁ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ କରିଛି । ଭାରତର ସଂସ୍କୃତିକୁ ଜାଣିବା ପାଇଁ ସଂସ୍କୃତଭାଷାର ଜ୍ଞାନ ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ହେଉଛି ଭାରତର ସାଂସ୍କୃତିକ ଭାଷା । ଏହା ବିଶାଳ ବାଙ୍ମୟ ଯୋଗୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସମୃଦ୍ଧ ହୋଇପାରିଛି । ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର ଲିଖନ ପଦ୍ଧତି ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସମୃଦ୍ଧ ଓ ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ମତ । ସାଧାରଣତଃ ତିନିପ୍ରକାରର ଲିଖନ ପଦ୍ଧତି ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୋଇଥାଏ । ଯଥା :- ସୂତ୍ରାତ୍ମକ, ବିବରଣାତ୍ମକ ଓ ସାରାଂଶ ଲିଖନାତ୍ମକ ।

ସୂତ୍ରାତ୍ମକ ପଦ୍ଧତି - ପ୍ରାଥମିକ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ବହୁତ ଗୁଡ଼ିଏ ବିଷୟକୁ ସୂତ୍ରାକାରରେ ମନେରଖିବା ପାଇଁ ଏହି ପଦ୍ଧତି ପ୍ରଚଳନ ହୋଇଥିଲା ।

ସାରାଂଶ ଲିଖନ ପଦ୍ଧତି - ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିବା ବିଷୟର ସାରାଂଶ ସଂଗ୍ରହ କରିବା ଏ ପଦ୍ଧତିର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଅଟେ । ଏ ପଦ୍ଧତି ସର୍ବଦା ଉପାଦେୟ । ବିଶେଷତଃ ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀ ମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏହା ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଷୟକୁ ପଢ଼ି ତାର ସାରାଂଶକୁ ହିଁ ଲେଖିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ଏ ପ୍ରକାର ସାରାଂଶ ଲେଖିବାର ଅଭ୍ୟାସ ଅନୁଚ୍ଛେଦର ସାରାଂଶ ଲେଖିବାରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥାଏ । ସମ୍ପ୍ରତି +୨ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ସଂସ୍କୃତ (ଆଧୁନିକ ଭାରତର ଭାଷା) ବିଷୟରେ ଏପରି ଅନୁଚ୍ଛେଦର ସାରାଂଶ ଲେଖିବା ବିଷୟ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଯାଇ ଅଛି । ଏହାର ନାମକରଣ କରାଯାଇଛି "ଅନୁଚ୍ଛେଦ ସଂକ୍ଷିପ୍ତିକା" । ଯେହେତୁ ଗୋଟିଏ ଅନୁଚ୍ଛେଦର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ କରଣ କରାଯାଉଛି ତେଣୁ ତାର ନାମକରଣ ଅନୁଚ୍ଛେଦ ସଂକ୍ଷିପ୍ତିକା କରାଯାଇଛି ।

ସାଧାରଣତଃ ଅନୁଚ୍ଛେଦର ସାରାଂଶ ଲେଖିବା ସମୟରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବିଷୟ ପ୍ରତି ଧ୍ୟାନ ଦେବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ ।

ଯଥା - ୧- ଅନୁଚ୍ଛେଦରେ ଯେତେ ପଦ ଥାଏ, ତାର ଏକତୃତୀୟାଂଶ (୧/୩) ପଦ ମଧ୍ୟରେ ସାରାଂଶଟିକୁ ଲେଖିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ ।

୨- ଅନୁଚ୍ଛେଦଟିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିଷୟ ସାରାଂଶ ମଧ୍ୟରେ ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

୩- ଅନୁଚ୍ଛେଦଟିକୁ ପ୍ରଥମେ ଭଲଭାବରେ ପଢ଼ି ସେଥିରେ ଥିବା ପ୍ରମୁଖ ବିଷୟ ଗୁଡ଼ିକୁ ରେଖାଙ୍କିତ କରିବା ଦରକାର । ଫଳତଃ ସାରାଂଶ ଲେଖିବା ସମୟରେ ସେଗୁଡ଼ିକ ଉପଯୁକ୍ତ ଶୈଳୀରେ ଉପସ୍ଥାପିତ ହୋଇପାରିବ । ଏଥିରେ ନିଜସ୍ୱ ଭାଷାର ପ୍ରୟୋଗ ବାଞ୍ଛନୀୟ ।

ଏହାକୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖି ନିମ୍ନରେ କିଛି ଉଦାହରଣ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇଛି । ଆଶା କରାଯାଉଛି ଛାତ୍ର ଛାତ୍ରୀମାନେ ଏହା ପଢ଼ି ଏପରି ଅନୁଚ୍ଛେଦର ସାରାଂଶ ଲେଖିବାର ଅଭ୍ୟାସ ଉତ୍ତମ ଭାବରେ କରିପାରିବେ ।

ଅନୁଚ୍ଛେଦଃ

କସ୍ମିଂଶ୍ଚିଦ୍ ଗ୍ରାମେ ନାଟକପ୍ରଦର୍ଶନଂ ପ୍ରଚଲତି ସ୍ମ । ଦର୍ଶକାଃ ଉତ୍ସୁକେନ ତଲ୍ଲୀନାଃ ନାଟକଂ ପଶ୍ୟନ୍ତଃ ଆସନ୍ । ତନ୍ମଧ୍ୟେ କଶ୍ଚନ ଆରକ୍ଷାଧିକାରୀ ତତ୍ର ମଞ୍ଚମଧ୍ୟେ ସାକ୍ଷାତ୍ ପ୍ରବିଶ୍ୟ ନାଟକଦର୍ଶନେ ବିଘ୍ନମ୍ ଉତ୍ପାଦିତବାନ୍ । ଦର୍ଶକାଃ ନାଟକସ୍ୟ କୁତୂହଳକରସ୍ୟ ଭାଗସ୍ୟ ଦର୍ଶନେ ନିବିଷ୍ଟାଃ ଆସନ୍ । ତସ୍ମିନ୍ ସମୟେ ନାୟକରୂପେଣ ଅଭିନୟନ୍ତଂ ଜନମ୍ ଉଦ୍ଦିଶ୍ୟ ସଃ ଉଚ୍ଚୈଃ ଉକ୍ତବାନ୍, "ଭବତଃ କାରାବନ୍ଧନସ୍ୟ ଆଦେଶଃ ପ୍ରାପ୍ତଃ । ତ୍ୱରିତଂ ସର୍ବଂ ବିହାୟ ଆଗଚ୍ଛତୁ" । । ସଃ କମପି ଅପରାଧଂ କୃତବାନ୍ ଇତି ବିଚିନ୍ତ୍ୟ ସର୍ବେ ଦର୍ଶକାଃ ତୂଷ୍ଣୀଂ ସ୍ଥିତବନ୍ତଃ । ଇତ୍ୟବସରେ ଏକସ୍ୟ ବାଳସ୍ୟ ସିଂହଗର୍ଜନସ୍ୱରଃ ଶ୍ରୁତଃ - ଭୋଃ ! ଯାବତ୍ ନାଟକଂ ନ ସମାପ୍ତଂ ତାବତ୍ ଅତ୍ର ଭବାନ୍ ପ୍ରତୀକ୍ଷାଂ କରୋତୁ ।

ମଧ୍ୟେ ଆଗତ୍ୟ ଏବଂ ବିଘ୍ନୋତ୍ପାଦନଂ କିଂ ନ୍ୟାଯ୍ୟମ୍ ? ସର୍ବେ ଦର୍ଶକାଃ ହଠାତ୍ ବଳଂ ପ୍ରାପ୍ୟ ସମସ୍ୱରେଣ ବାଳଂ ପ୍ରତି ସମର୍ଥନଂ ଜ୍ଞାପିତବନ୍ତଃ । ସ ଏବ ବାଳଃ ନରେନ୍ଦ୍ରଃ ଆସୀତ୍, ଯଃ ଅଗ୍ରେ ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତଃ ସ୍ୱାମୀ ବିବେକାନନ୍ଦଃ ଇତି ସର୍ବତ୍ର ପରିଚିତଃ ।

ଅନୁଚ୍ଛେଦ ସଂକ୍ଷିପ୍ତିକା

କସ୍ମିଂଶ୍ଚିତ୍ ଗ୍ରାମେ ନାଟକ ପ୍ରଦର୍ଶନ ସମୟେ ଦର୍ଶକାନାମ୍ ଏକାଗ୍ରତାଭଙ୍ଗଂ କୃତ୍ୱା କଶ୍ଚନ ଆରକ୍ଷ୍ୟଧିକାରୀ ମଞ୍ଚମଧ୍ୟେ ପ୍ରବିଶ୍ୟ ନାଟକ ଦର୍ଶନେ ପ୍ରତିବନ୍ଧକଃ ଅଭବତ୍ । ସଃ ନାୟକଭୂମିକାୟାମ୍ ଅଭିନୟତଃ ଜନସ୍ୟ କାରାବନ୍ଧନାୟ ଉଚ୍ଚୈଃ ଉକ୍ତବାନ୍ । ଅସ୍ମିନ୍ ସମୟେ ଏକଃ ବାଳଃ ସିଂହଗର୍ଜନଂ କୃତ୍ୱା ଉକ୍ତବାନ୍ ,"ଭୋଃ ! ମଧ୍ୟେ ବିଘ୍ନଂ ମା କୁରୁ । ନାଟକସମାପ୍ତିଂ ଯାବତ୍ ପ୍ରତୀକ୍ଷା କରଣୀୟା" । ଦର୍ଶକାଃ ତସ୍ୟ ବାଳସ୍ୟ ଉକ୍ତିଂ ସମର୍ଥିତବନ୍ତଃ । ସଃ ଅଧିକାରୀ ନାଟକସମାପ୍ତିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତମ୍ ଅପେକ୍ଷାଂ କୃତବାନ୍ । ଜନ ପ୍ରଶଂସିତଃ ସଃ ବାଳକଃ ନରେନ୍ଦ୍ରଃ ଆସୀତ୍ ଯଃ ଖଲୁ ବିବେକାନନ୍ଦ ନାମ୍ନା ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତଃ ଅଭବତ୍ ।

ଅନୁଚ୍ଛେଦଃ

କସ୍ମିଂଶ୍ଚିତ୍ ଗ୍ରାମେ ଏକଃ କୃଷକଃ ବସତି ସ୍ମ । ତସ୍ୟ ଚତ୍ୱାରଃ ପୁତ୍ରାଃ । ତେ ପରସ୍ପରଂ କଲହଂ କୁର୍ବନ୍ତି ସ୍ମ । କଦାପି ତେ ଐକ୍ୟବଦ୍ଧାଃ ନ ଅଭବନ୍ । ପିତୁଃ ଆଦେଶଂ ପ୍ରତି ତେ କର୍ଣ୍ଣପାତଂ ନ ଅକୁର୍ବନ୍ । ଗୃହେ ସର୍ବଦା ଅଶାନ୍ତିଃ । କୃଷକଃ ଚ ଚିନ୍ତାଗ୍ରସ୍ତଃ ଆସୀତ୍ । କାଳକ୍ରମେଣ କୃଷକଃ ବୃଦ୍ଧଃ ଅସୁସ୍ଥଶ୍ଚ ସଞ୍ଜାତଃ । ପୁତ୍ରାଣାଂ ସଂହତି ନିମିତ୍ତଂ ସଃ ଚିନ୍ତିତବାନ୍ । ଏକଦା ସଃ କାଷ୍ଠାନି ଆନୀୟ ରଜ୍ଜ୍ୱା ବଦ୍ଧ୍ୱା ଗୁଚ୍ଛଂ କୃତବାନ୍ । ପ୍ରତ୍ୟେକଂ ପୁତ୍ରଂ କ୍ରମଶଃ ଆହୂୟ କାଷ୍ଠଗୁଚ୍ଛଂ ଭଙ୍କ୍ତୁଂ ଜ୍ଞାପିତବାନ୍ । ତେ ତଥା କର୍ତ୍ତୁଂ ପ୍ରୟାସଂ କୃତବନ୍ତଃ । ପରନ୍ତୁ ବିଫଳାଃ ସଞ୍ଜାତାଃ । କୃଷକଃ ଗୁଚ୍ଛତଃ କାଷ୍ଠଂ ପୃଥକ୍

କୃତବାନ୍ । ତତଃ ପ୍ରତିପୁତ୍ରମ୍ ଏକଂ କାଷ୍ଠଖଣ୍ଡଂ ଭଙ୍କ୍ତୁଂ ସୂଚିତବାନ୍ । ତେ ଅନାୟାସେନ ପ୍ରତିକାଷ୍ଠଖଣ୍ଡଂ ଭଗ୍ନଂ କୃତବନ୍ତଃ । ପିତା ପୁତ୍ରାନ୍ ପ୍ରତି କଥିତବାନ୍ – "ପୁତ୍ରାଃ ! ଯାବତ୍ ଯୂୟଂ ସଂଘବଦ୍ଧାଃ ତାବତ୍ କଃ ଅପି ଯୁଷ୍ମାକଂ ହାନିଂ ନ ଘଟୟିଷ୍ୟତି । ଯଦି କଲହେନ ପରସ୍ପରଂ ବିଭେଦଗ୍ରସ୍ତାଃ ଭବିଷ୍ୟଥ ତର୍ହି ଶତ୍ରୁଃ ଛିଦ୍ରଂ ବିଲୋକ୍ୟ ଅନର୍ଥଂ କରିଷ୍ୟତି" । ପୁତ୍ରାଃ ପିତୁଃ ଆଶୟଂ ଜ୍ଞାତ୍ୱା କଦାପି କଲହଂ ନ କୃତବନ୍ତଃ । ସଂହତ୍ୟା ସୁଖେନ ଚ କାଳଂ ଯାପିତବନ୍ତଃ । ଏତତ୍ ଅବଲୋକ୍ୟ ପିତା ଶାନ୍ତ୍ୟା ତୋଷଂ ପ୍ରାପ ।

ଅନୁଚ୍ଛେଦ ସଂକ୍ଷିପ୍ତିକା

କସ୍ମିଂଶ୍ଚିଦ୍‌ଗ୍ରାମେ ଏକସ୍ୟ କୃଷକସ୍ୟ ଚତ୍ୱାରଃ ପୁତ୍ରାଃ ପିତୁଃ ଆଦେଶମ୍ ଅମାନୟନ୍ତଃ କଲହରତାଃ ଆସନ୍ । ଏକଦା କୃଷକଃ ତେଷାଂ ସଂହତି ନିମିତ୍ତଂ ଚିନ୍ତୟିତ୍ୱା ଏକଂ କାଷ୍ଠଗୁଚ୍ଛମାନୀୟ ତଦ୍‌ଭଙ୍ଗାୟ ପୁତ୍ରାନ୍ ଉକ୍ତବାନ୍ । ପୁତ୍ରାଃ ବିଫଳାଃ ଅଭବନ୍ । ତତଃ ଗୁଚ୍ଛକାଷ୍ଠାନି ପୃଥକ୍ କୃତ୍ୱା ଏକୈକଂ କାଷ୍ଠଂ ପୁତ୍ରେଭ୍ୟଃ ଦତ୍ତ୍ୱା ଭଙ୍କ୍ତୁମୁକ୍ତବାନ୍ । ତେ ଅକ୍ଳେଶଂ ତଦ୍‌ଭଙ୍ଗଂ କୃତବନ୍ତଃ । ଅନୈକ୍ୟସ୍ୟ କୁପରିଣାମଂ ଜ୍ଞାତ୍ୱା ପୁତ୍ରାଃ ସଂହତାଃ ଜୀବନଂ ନୀତବନ୍ତଃ । ଏତେନ ପିତା ଶାନ୍ତିଂ ପ୍ରାପ୍ତବାନ୍ ।

ଅନୁଚ୍ଛେଦଃ

କଶ୍ଚନ ଗ୍ରାମଃ । ତତ୍ର କଶ୍ଚନ ବଟବୃକ୍ଷଃ ଆସୀତ୍ । ତସ୍ମିନ୍ ବୃକ୍ଷେ କଶ୍ଚିତ୍ ସର୍ପଃ ବସତି ସ୍ମ । ସଃ ଅତୀବ ବିଷଧରଃ ଆସୀତ୍ । ବୃକ୍ଷସ୍ୟ ସମୀପେ ମାର୍ଗେଣ ଆଗତାନ୍ ସର୍ବାନ୍ ଅପି ସଃ ଦଶତି ସ୍ମ । ତସ୍ମାତ୍ କାରଣାତ୍ ଗ୍ରାମଜନାଃ ତେନ ମାର୍ଗେଣ ଗମନାଗମନଂ କର୍ତ୍ତୁଂ ଭୟମ୍ ଅନୁଭବନ୍ତି ସ୍ମ । ଏକଦା କଶ୍ଚନ ମୁନିଃ ତେନ ଏବ ମାର୍ଗେଣ ଗଚ୍ଛନ୍ ଆସୀତ୍ । ତଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ସର୍ପଃ 'ସଃ ଦଂଶନୀୟଃ' ଇତି ବେଗେନ ତତ୍ର ଆଗତବାନ୍ । ପରନ୍ତୁ ମହାତ୍ମନଃ ତସ୍ୟ ପ୍ରଭାବତଃ ସର୍ପଃ ତଂ ଦଷ୍ଟୁଂ ନ ଶକ୍ତଃ । ମୁନିଃ ଅପି ତଂ ସର୍ପମ୍ ଅହିଂସାୟାଃ

ମହତ୍ତ୍ୱଂ ବୋଧିତବାନ । ସର୍ପଃ ମୁନେଃ ବଚନେନ ପ୍ରଭାବିତଃ ଅଭବତ୍ । ତଦାରଭ୍ୟ ସଃ ଦଂଶନଂ ତ୍ୟକ୍ତବାନ୍ । ଯଦ୍ୟପି ସର୍ପଃ ବିଷଧରଃ ତଥାପି ଇଦାନୀଂ ସଃ ବିଷହୀନଃ ଇବ ବ୍ୟବହରତି ସ୍ମ । ଅତଃ ଜନାଃ ନିର୍ଭୟଂ ଗମନାଗମନଂ କୁର୍ବନ୍ତି ସ୍ମ । ଦୁଷ୍ଟାଃ ବାଳାଃ ତସ୍ୟ ଉପରି ଶିଳାଖଣ୍ଡଂ କ୍ଷିପନ୍ତି ପୀଡ଼ୟନ୍ତି ସ୍ମ । ପରନ୍ତୁ ସର୍ପଃ ଶାନ୍ତତୟା ତେଷାଂ ପୀଡ଼ାଂ ସହତେ ସ୍ମ । କାନିଚନ ଦିନାନି ଅତୀତାନି । ସଃ ମୁନିଃ ଯଦା ତତ୍ର ଆଗତବାନ୍, ତଦା ସର୍ପସ୍ୟ ଶରୀରଂ କ୍ଷତବିକ୍ଷତମ୍ ଆସୀତ୍ । ସଃ ମୁନିମ୍ ଉକ୍ତବାନ୍ - "ସ୍ୱାମିନ୍ ! ଭବତଃ ଉପାଦେଶକାରଣତଃ ଅହଂ ହିଂସାଚରଣଂ ତ୍ୟକ୍ତବାନ୍ । ପରନ୍ତୁ ମମ ସ୍ଥିତିଃ ଶୋଚନୀୟା ଜାତା ଅସ୍ତି" । ତଦା ମୁନିଃ ଉକ୍ତବାନ୍ - "ଭୋଃ ମିତ୍ର ! ଅନ୍ୟାନ୍ ମା ଦଶତୁ, ପରନ୍ତୁ ଫୁତ୍କାରଂ ମା ତ୍ୟଜତୁ" । ସର୍ପଃ ତଥା କୃତବାନ୍ । ଫଳତଃ କୋଽପି ତସ୍ୟ ସମୀପଂ ନାଗତଃ । ସ ହିଂସାଂ ତ୍ୟକ୍ତ୍ୱାଽପି ଶାନ୍ତ୍ୟା ବସତି ସ୍ମ । ମୁନେଃ ଉପଦେଶାତ୍ ସର୍ପଃ ନୂତନଂ ଜୀବନଦର୍ଶନଂ ପ୍ରାପ୍ତବାନ୍ ।

ଅନୁଚ୍ଛେଦ ସଂକ୍ଷିପ୍ତିକା

କସ୍ମିଂଶ୍ଚିତ୍ ବଟବୃକ୍ଷେ ଏକଃ ବିଷଧରଃ ସର୍ପଃ ଆସୀତ୍ ସଃ ତତ୍ରାଗତାନ୍ ସର୍ବାନ୍ ଦଶତି ସ୍ମ । ଏକଦା ତେନୈବ ମାର୍ଗେଣ ଏକଃ ମୁନିଃ ଆଗତବାନ୍ । ତମପି ଦଷ୍ଟୁଂ ଆଗତଃ ସର୍ପଃ ତସ୍ୟ ପ୍ରଭାବାତ୍ ତଂ ଦଷ୍ଟୁଂ ନ ଶକ୍ତଃ । ମୁନିରପି ତଂ ସର୍ପମ୍ ଅହିଂସାୟାଃ ତତ୍ତ୍ୱଂ ବୋଧିତବାନ୍ ଯେନ ସଃ ତଦାରଭ୍ୟ ଦଂଶନଂ ତ୍ୟକ୍ତବାନ୍ । ତତଃ ସର୍ବେ ନିର୍ଭୟଂ ଗମନାଗମନଂ କୃତବନ୍ତଃ । ଦୁଷ୍ଟାଃ ବାଳକାଃ ଶିଳାଖଣ୍ଡଂ କ୍ଷିପ୍ତ୍ୱା ସର୍ପସ୍ୟ ଶରୀରଂ କ୍ଷତବିକ୍ଷତଂ କୃତବନ୍ତଃ । କିୟତ୍ ଦିନାନନ୍ତରଂ ମୁନିଃ ତତ୍ର ଆଗତ୍ୟ ସର୍ପସ୍ୟ କ୍ଷତଂ ଶରୀରଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ଫୁତ୍କାରବଲେନ ଭୟଂ ଜନୟିତୁମ୍ ଉପଦିଷ୍ଟବାନ୍ । ଫଳତଃ ସ ସୁଖେନ କାଳଂ ଯାପୟାମାସ ।

ଅନୁଚ୍ଛେଦଃ

ରାମାୟଣସ୍ୟ କାଳଃ । ରାମଃ ରାବଣଂ ହତବାନ୍ । ସୀତୟା ସହ ଅଯୋଧ୍ୟାମ୍ ଆଗତବାନ୍ ଚ । ରାମସ୍ୟ ରାଜ୍ୟାଭିଷେକସମୟଃ । ସର୍ବତ୍ର ଆନନ୍ଦୋଲ୍ଲାସଃ । ତଦାନୀଂ ସର୍ବେଭ୍ୟଃ ପାରିତୋଷିକାଣି ଦତ୍ତାନି । ଆଞ୍ଜନେୟସ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟଃ ଅପି ଆଗତଃ । ଆଞ୍ଜନେୟଃ ରାମସମୀପମ୍ ଆଗତବାନ୍ । ରାମସ୍ୟ ପାର୍ଶ୍ୱେ ସୀତାମାତା ଆସୀତ୍ । ସା ସ୍ୱକୀୟଂ କଣ୍ଠହାରମ୍ ଆଞ୍ଜନେୟାୟ ଦତ୍ତବତୀ । ଆଞ୍ଜନେୟଃ ହାରଂ ସ୍ୱୀକୃତ୍ୟ ବହିଃ ଗତବାନ୍ । ଏକଂ ବୃକ୍ଷମ୍ ଆରୁହ୍ୟ ତତ୍ର ଉପବିଷ୍ଟବାନ୍ । କଣ୍ଠହାରସ୍ୟ ଏକଂ ମଣିଂ ସ୍ୱୀକୃତ୍ୟ ଦନ୍ତେନ ଦଷ୍ଟବାନ୍ । ତଂ ମଣିମ୍ ଅଧଃ କ୍ଷିପ୍ତବାନ୍ । ଅନ୍ୟମେକଂ ମଣିଂ ସ୍ୱୀକୃତ୍ୟ ଦନ୍ତେନ ଦଷ୍ଟବାନ୍ । ତଂ ମଣିମ୍ ଅପି ଅଧଃ କ୍ଷିପ୍ତବାନ୍ । ଏବମ୍ ଏକୈକଶଃ ମଣିମ୍ ଅଧଃ କ୍ଷିପ୍ତବାନ୍ । ତତ୍ର ଏକଃ ନାଗରିକଃ ଏତତ୍ ସର୍ବଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ଆଞ୍ଜନେୟଂ "ଭବାନ୍ ଇଦଂ କିଂ କରୋତୀତି ପୃଷ୍ଟବାନ୍ ।" ମଣିଷୁ ଶ୍ରୀରାମଃ ଅସ୍ତି ବା ଇତି ପରୀକ୍ଷାଂ କରୋମୀତି ଉତ୍ତରଂ ଆଞ୍ଜନେୟଃ ଦତ୍ତବାନ୍ । ଏବଂ କିମର୍ଥମିତି ନାଗରିକଃ ପୃଷ୍ଟବାନ୍ । ଯତ୍ର ଶ୍ରୀରାମଃ ନାସ୍ତି ତେନ ମଣିନା ମମ କିଂ ପ୍ରୟୋଜନମ୍ ? ସର୍ବେ ମଣୟଃ ପରୀକ୍ଷିତାଃ । ଏକସ୍ମିନ୍ ମଣୌ ଅପି ଶ୍ରୀରାମ ନାସ୍ତି । ଅତଃ ମଣୀନ୍ କ୍ଷିପାମି" ଇତି ଉକ୍ତବାନ୍ ଆଞ୍ଜନେୟଃ ।

ଅନୁଚ୍ଛେଦ ସଂକ୍ଷିପ୍ତିକା

ରାମଃ ରାବଣଂ ହତ୍ୱା ସୀତୟା ସହ ଅଯୋଧ୍ୟାମାଗତବାନ୍ । ତତ୍ର ତସ୍ୟ ରାଜ୍ୟାଭିଷେକେ ସର୍ବେଭ୍ୟଃ ପାରିତୋଷିକାଣି ଦତ୍ତାନି । ହନୁମତେ ସୀତାମାତା କଣ୍ଠହାରଂ ଦତ୍ତବତୀ । ହନୁମାନ୍ ବୃକ୍ଷୋପରି ଉପବିଶ୍ୟ ତସ୍ୟ ହାରସ୍ୟ ଏକୈକଂ ମଣିଂ ଦନ୍ତେନ ଦଷ୍ଟ୍ୱା ଅଧଃ କ୍ଷିପ୍ତବାନ୍ । ଏକଃ ନାଗରିକଃ ଏତତ୍ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ଏତସ୍ୟ କାରଣଂ ପୃଷ୍ଟବାନ୍ । ଏକସ୍ମିନ୍ ମଣୌ ଅପି ଶ୍ରୀରାମଃ ନାସ୍ତି ଅତଃ ତାନ୍ କ୍ଷିପାମି ଇତି ହନୁମାନ୍ ଉକ୍ତବାନ୍ ।

ଅନୁଚ୍ଛେଦଃ

ସାଗରେ ବହବଃ ଜଳଚରାଃ ନିବସନ୍ତି । ତେଷୁ କଶ୍ଚିଦେକଃ ମତ୍ସ୍ୟଃ ପୃଥୁଳଃ ବିଶାଳଶ୍ଚ ଅସ୍ତି । ତଦର୍ଥଂ ତସ୍ୟ ମନସି ଗର୍ବଃ ଆସୀତ୍ । ସଃ ଅନ୍ୟାନ୍ ଜଳଚରାନ୍ ଆହୂୟ ଉକ୍ତବାନ୍ - "ଅହଂ ବିଶାଳଃ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଚ । ଅତ୍ର ଶାସନଂ କର୍ତ୍ତୁମ୍ ଈଶ୍ୱରେଣ ଅହଂ ପ୍ରେରିତଃ ରାଜପଦେ ନିଯୁକ୍ତଶ୍ଚ । ଅଦ୍ୟପ୍ରଭୃତି ଅହଂ ଯୁଷ୍ମାକଂ ରାଜା । ଯଃ ମାଂ ନ ମାନୟିଷ୍ୟତି ତମ୍ ଅହମ୍ ଅବଶ୍ୟଂ ଦଣ୍ଡୟିଷ୍ୟାମି"। ଇମଂ ବୃତ୍ତାନ୍ତଂ ଶ୍ରୁତ୍ୱା କଶ୍ଚିତ୍ ମକର ଅସହିଷ୍ଣୁଃ ସଂଜାତଃ । ସଃ ଅନନ୍ୟୋପାୟଃ ତିମିଂ ନିକଷା ଗତ୍ୱା ଆହ - "ଭ୍ରାତଃ କଶ୍ଚିତ୍ ଅଜ୍ଞାତକୁଳଶୀଳଃ ଅପରିଚିତଃ ବିଶାଳଃ ମତ୍ସ୍ୟଃ ଆଗତ୍ୟ ଆତ୍ମାନଂ ରାଜାଇତି ସମୁଦ୍‌ଘୋଷ୍ୟ ରାଜତ୍ୱଂ କରୋତି । ଅତ୍ର ଭବାନ୍ ଏବ ଶରଣଂ, କମପି ପ୍ରତିକାରଂ କରୋତୁ । ଏତତ୍ ଶ୍ରୁତ୍ୱା ତିମିଃ କ୍ରୁଦ୍ଧଃ ଆସୀତ୍। ରାଜପଦେ ସ୍ୱୟମ୍ ଅଭିଷିକ୍ତଂ ଗର୍ବିତଂ ମତ୍ସ୍ୟଂ ସମୟା ସମୁଚିତଶିକ୍ଷାପ୍ରଦାନାୟ ସ ସତ୍ୱରଂ ଚଳିତବାନ୍ । ସ୍ୱାପେକ୍ଷୟା ବିଶାଳତରଂ ଭୟଙ୍କରଂ ତିମିଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ସଃ ମତ୍ସ୍ୟଃ ଭୀତଃ କମ୍ପମାନଶ୍ଚ । ବିପଦି ସର୍ବଥା ଆତ୍ମରକ୍ଷା କରଣୀୟା ଇତି ହେତୋଃ ଗୋପନେନ ଶନୈଃ ସମୁଦ୍ରଂ ପରିତ୍ୟଜ୍ୟ କାମପି ନଦୀଂ ପ୍ରବିଶ୍ୟ ଆତ୍ମାନଂ ସୁରକ୍ଷିତଂ ଚକାର ।

ଅନୁଚ୍ଛେଦ ସଂକ୍ଷିପ୍ତିକା

ଜଳଚରେଷୁ ଏକଃ ପୃଥୁଳକାୟଃ ମତ୍ସ୍ୟଃ ଗର୍ବେଣ ଅହମ୍ ଈଶ୍ୱରେଣ ପ୍ରେରିତଃ ଭବତାମ୍ ରାଜା ଇତି ଉକ୍ତବାନ୍ । ପୁନଶ୍ଚ ଯଃ ମାଂ ନ ମାନୟିଷ୍ୟତି ତମହଂ ଦଣ୍ଡୟିଷ୍ୟାମି ଇତ୍ୟପି ଉକ୍ତବାନ୍ । ଏକଃ ଅସହିଷ୍ଣୁଃ ମକରଃ ତିମିଂ ନିକଷା ଗତ୍ୱା ଏତତ୍ ସର୍ବମୁକ୍ତବାନ୍ । ତିମିଃ କ୍ରୁଦ୍ଧଃ ଭୂତ୍ୱା ମତ୍ସ୍ୟଂ ସମୁଚିତଂ ଶିକ୍ଷୟିତୁଂ ସତ୍ୱରମେବ ଚଳିତବାନ୍। ସ୍ୱାପେକ୍ଷୟା ଭୟଙ୍କରଂ ତିମିଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ସ ମତ୍ସ୍ୟଃ ଭୟେନ ଆତ୍ମରକ୍ଷଣାୟ ସମୁଦ୍ରଂ ତ୍ୟକ୍ତ୍ୱା ନଦୀଂ ପ୍ରତି ପଳାୟନଂ କୃତବାନ୍ ।

୨୭ - ରୂଢ଼ି ପ୍ରୟୋଗ ବା ଲୋକୋକ୍ତି

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାଷାରେ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟବହାର ରୀତି ଅଛି; ଯାହା ଭାଷାକୁ ସୁନ୍ଦର, ସାବଲୀଳ ତଥା ଆକର୍ଷଣୀୟ କରିଥାଏ । ଏହି ରୀତି ପ୍ରୟୋଗର ଚାତୁର୍ଯ୍ୟ ଅନେକ ସମୟରେ ଆଭିଧାନିକ ବା ଆକ୍ଷରିକ ଅର୍ଥକୁ ବାଦ୍‌ଦେଇ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଅର୍ଥକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ପ୍ରକଟିତ ହୁଏ ଏବଂ ଏହାର ଆକର୍ଷଣୀୟ ପ୍ରକାଶଭଙ୍ଗୀ ନିମନ୍ତେ ଏହା ଲୋକମୁଖରେ ପୁରୁଷାନୁକ୍ରମେ ବଞ୍ଚିରହି ଲୋକୋକ୍ତି ଭାବରେ ସ୍ୱୀକୃତ ହୁଏ । ଗୃହୀତ ହୋଇଥିବା ଏହି ବିଶିଷ୍ଟ ଅର୍ଥ ବାସ୍ତବ ଅର୍ଥକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ଅଧିରୂଢ଼ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାହିଁ ରୂଢ଼ି ଭାବରେ ପରିଚିତ ଅଟେ । ନିମ୍ନରେ କେତେଗୋଟି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଲୋକୋକ୍ତିର ଅବତାରଣା କରାଯାଇଛି । ଯଥା ସମ୍ଭବ ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ ତୁଲ୍ୟାର୍ଥକ ବାକ୍ୟମଧ୍ୟ ଦିଆଯାଇଛି ।

୧. ଅର୍ଦ୍ଧୋ ଘଟୋ ଘୋଷମୁପୈତି ନୂନମ୍ । ।

ଅଥବା

ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣକୁମ୍ଭୋ ନ କରୋତି ଶବ୍ଦମ୍ । (ଫମ୍ପା ମାଠିଆର ଶବ୍ଦ ବେଶୀ)

An empty vessel sounds much.

୨. ଇତୋ ଭ୍ରଷ୍ଟସ୍ତତୋ ନଷ୍ଟଃ ।(ନା ଏ କୂଳର ନା ସେ କୂଳର)

A man Falls between two stools.

୩. ଅକର୍ମା ଭୂମିନିନ୍ଦକଃ ।

A bad workman quarrels with his tools.

(ଅକର୍ମା ଯେଣେ ଯାଏ ଅପାଳକ ତେଣେ ଧାଏଁ)

Fortune forsakes the idle.

୪. ଆମୁଖାପାତି କଲ୍ୟାଣଂ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧିଂ ହି ଶଂସତି ।

Coming events cast their shadows before

୫. ନିଃସାରସ୍ୟ ପଦାର୍ଥସ୍ୟ ପ୍ରାୟେଣାଡମ୍ବରୋ ମହାନ୍ ।

Great cry, little wool.

୬. ନବାଗମାନାଂ ନବ ଏବ ପନ୍ଥାଃ ।

New lords, new laws.

୭. ଗତସ୍ୟ ଶୋଚନା ନାସ୍ତି ।

ଅଥବା ନିର୍ବାଣଦୀପେ କିମୁ ତୈଳଦାନମ୍ ।

ଅଥବା କାଳେ ଦତ୍ତଂ ବରଂ ହ୍ୟଳ୍ପମକାଳେ ବହୁନାଽପି କିମ୍ ?

Crying over spilt milk is useless.

୮. ଛିଦ୍ରେଷ୍ୱନର୍ଥା ବହୁଳୀଭବନ୍ତି ।

ଅଥବା ବିପଦ୍ ବିପଦମନୁବଧ୍ନାତି ।

Misfortune never comes alone.

୯. ନ କୂପଖନନଂ ଯୁକ୍ତଂ ପ୍ରଦୀପ୍ତେ ବହ୍ନିନା ଗୃହେ ।

(ବାହାଘରବେଳେ ବାଇଗଣରୁଆ)

To saw seeds at the time of harvest.

୧୦. ହିମବତି ଦିବ୍ୟୌଷଧୟଃ ଶୀର୍ଷେ ସର୍ପଃ ସମାବିଷ୍ଟଃ ।

(ଆକାଶ କଇଆଁ ଚିଲିକା ମାଛ)

୧୧. ଅତିପରିଚୟାଦବଜ୍ଞା ସଂତତଗମନାଦନାଦରୋ ଭବତି ।

Familiarity breeds contempt.

୧୨. ଯାଚକୋ ଯାଚକଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ଶ୍ୱାନବତ୍ ଗୁର୍ଗୁରାୟତେ ।

ଅଥବା ସ୍ୱଜନଃ ପରହିଂସକଃ ।

Two of the traders seldom agree.

୧୩. ମହାଜନୋ ଯେନ ଗତଃ ସ ପନ୍ଥାଃ ।

Do what the great men do.

୧୪. ଶ୍ୱା ଯଦି କ୍ରିୟତେ ରାଜା ସ କିଂ ନାଶ୍ନାତ୍ୟୁପାନହମ୍ ।

(ରାଜା ହେଲେବି କୁକୁର ଜୋତା ଚାଟିବ)

ଅଥବା ସୁତପ୍ତମପି ପାନୀୟଂ ଶମୟତ୍ୟେବ ପାବକମ୍ ।

ପାଣି ନିଜେ ତାତିଥିଲେ ବି ନିଆଁକୁ ଲିଭାଇ ଦିଏ ।

Old habits die hard.

୧୫. ନିରସ୍ତପାଦପେ ଦେଶେ ଏରଣ୍ଡୋଽପି ଦ୍ରୁମାୟତେ ।

ଅଥବା ଯତ୍ର ବିଦ୍ୱଜ୍ଜନୋ ନାସ୍ତି ଶ୍ଲାଘ୍ୟସ୍ତତ୍ରାଳ୍ପଧୀରପି ।

(ଅନ୍ଧଙ୍କ ଭିତରେ କଣା ରାଜା)

Figure among cyphers.

୧୬. ମହାନ୍ ମହତ୍ୟେବ କରୋତି ବିକ୍ରମମ୍ । ଅଥବା ଅନୁହୁଂକୁରୁତେ ଘନଧ୍ୱନିଂ ନହି ଗୋମାୟୁରୁତାନି କେଶରୀ । (କର୍ଣ୍ଣଙ୍କୁ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ସାଜେ ।) The great display their power only before the great.

୧୭. ବଳୀ ବଳଂ ବେତ୍ତି ନ ବେତ୍ତି ନିର୍ବଳଃ । ଅଥବା ଗୁଣୀ ଗୁଣଂ ବେତ୍ତି ନ ବେତ୍ତି ନିର୍ଗୁଣଃ । (ଗୁଣ ଚିହ୍ନେ ଗୁଣିଆ ।)

The might knows what might is, not the weak.

୧୮. ଅପି ଧନ୍ୱନ୍ତରିର୍ବୈଦ୍ୟଃ କିଂ କରୋତି ଗତାୟୁଷି । ଅଥବା ନିର୍ବାଣଦୀପେ କିମୁ ତୈଳଦାନମ୍ ? ଲିଭିଲା ଦୀପରେ ତେଲ ଦେଇ କି ଲାଭ ? Death keeps no calender.

୧୯. ଜାତସ୍ୟ ହି ଧ୍ରୁବୋ ମୃତ୍ୟୁଃ । Death forgives none.

୧୦. କଣ୍ଟକେନୈବ କଣ୍ଟକମ୍ । (ଯେଉଳାକୁ ତେଉଳା) Tit for tat. 'Or' Set a thief to catch a thief. 'Or' Diamonds cut diamonds.

୧୧. ଲଘ୍ୱୋଽପି ଲଘୁତାଂ ଯାତି ସ୍ୱୟଂ ପ୍ରଖ୍ୟାପିତୈର୍ଗୁଣୈଃ । (ଆପଣା ତୁଣ୍ଡରେ ଆପଣା ଗୁଣ, ଲହୁଣୀ ହେଲେ ବି ଦିଶେ ଲବଣ ।)

Self praise is no recommendation.

୧୨. ବହ୍ୱାରମ୍ଭେ ଲଘୁକ୍ରିୟା । Much ado about nothing.

୧୩. ହିତାହିତଂ ବୀକ୍ଷ୍ୟ ନିଜାମମାଚରେତ୍ । (ଖାତେ ମାପି ଚାଖେ ଚାଲିବା ।) Cut your coat according to your cloth.

୧୪. ଯୋ ଯଦ୍ୱପତି ବୀଜଂ ହି ଲଭତେ ସୋଽପି ତତ୍ଫଳମ୍ । (ଯେମିତି କର୍ମକୁ ସେମିତି ଫଳ ।) As you sow so you reap.

୧୫. ସର୍ବଃ ସ୍ୱାର୍ଥଂ ସମୀହତେ । (ନିଜର ଅନ୍ଧପୁଅଟି ପଦ୍ମଲୋଚନ ।) Every potter praises his own pot. ଅଥବା ସର୍ବଃ କାନ୍ତମାତ୍ମୀୟଂ ପଶ୍ୟତି । Every one thinks his own geese swan.

୧୬. ନ ହି ସୁଖଂ ଦୁଃଖୈର୍ବିନା ଲଭ୍ୟତେ । No pains no gains.

୧୭. ଦୁଗ୍ଧଧୌତୋଽପି କିଂ ଯାତି ବାୟସଃ କଳହଂସତାମ୍ ?
ଅଥବା ଅଙ୍ଗାରଃ ଶତଧୌତେନ ମଳିନତ୍ୱଂ ନ ମୁଞ୍ଚତି ।
ଅଥବା ଭୂୟୋଽପି ସିକ୍ତଃ ପୟସା ଘୃତେନ ନ ନିମ୍ବବୃକ୍ଷୋ ମଧୁରତ୍ୱମେତି ।
ଅଥବା ଆକଣ୍ଠଜଳମଗ୍ନୋଽପି ଶ୍ୱା ଲିହତ୍ୟେବ ଜିହ୍ୱୟା ।
ଅଥବା ନ ହି କସ୍ତୂରିକାମୋଦଃ ଶପଥେନ ନିବାର୍ଯ୍ୟତେ ।
Black will take no other hue.

୧୮. କଷ୍ଟଂ ଖଳୁ ପରାଶ୍ରୟଃ । Dependence is indeed painful.

୧୯. କୁପୁତ୍ରେଣ କୁଳଂ ନଷ୍ଟମ୍ ।
A bad descendant destroys the line.

୩୦. ଜଳବିନ୍ଦୁନିପାତେନ କ୍ରମଶଃ ପୂର୍ଯ୍ୟତେ ଘଟଃ ।
Many a little makes a mickle.

୩୧. ପୟଃପାନଂ ଭୁଜଙ୍ଗାନାଂ କେବଳଂ ବିଷବର୍ଦ୍ଧନମ୍ ।
Snakes venom increases by drinking milk.

୩୨. ବୀରଭୋଗ୍ୟା ବସୁନ୍ଧରା । Fortune favours the brave.

୩୩. ବଳୀ ବଳୀୟାନ୍ ତୁ ଜାତିମାର୍ଗଃ । Might is right.

୩୪. ବାଳାନାଂ ରୋଦନଂ ବଳମ୍ । Cry is the only strength of a child.

୩୫. ପାଣୌ ପୟସା ଦଗ୍ଧେ ତକ୍ରଂ ଫୁତ୍କୃତ୍ୟ ପାମରଃ ପିବତି ।
(ଯାହାକୁ ସାପ କାମୁଡ଼େ ତା' ମା' ପାଳ ଦଉଡ଼ି ଦେଖିଲେ ଡରେ ।)
A burnt child dreads the fire.

୩୬. ନିଜସଦନନିବିଷ୍ଟଃ ଶ୍ୱା ନ ସିଂହାୟତେ କିମ୍ ?
(ନିଜ ଗଳିରେ କୁକୁର ସିଂହ) । Every cock fights best of its own dung hill.

୩୭. ଦୂରସ୍ଥାଃ ପର୍ବତାଃ ରମ୍ୟାଃ (ଦୂର ପର୍ବତ ଦିଶେ ସୁନ୍ଦର) ।
Distance lends enchantment to the view.
'OR' Blue are the hills that are far from us.

୩୮. ଅର୍ଥମନର୍ଥଂ ଭାବୟ ନିତ୍ୟମ୍ (ଅର୍ଥ ହିଁ ଅନର୍ଥର ମୂଳ) ।
Wealth is the root of all calamities.

୩୯. ହରେଃ ପଦାହତିଃ ଶ୍ଲାଘ୍ୟା ନ ଶ୍ଲାଘ୍ୟଂ ଖରରୋହଣମ୍ ।
ଅଥବା ଯାଚ୍ଞା ମୋଘା ବରମଧିଗୁଣେ ନାଧମେ ଲବ୍ଧକାମା ।
It is wise to take refuge under the great.

୪୦. ଆତୁରେ ନିୟମୋ ନାସ୍ତି । ଅଥବା ଅକାଳେ ନିୟମୋ ନାସ୍ତି ।
Necessity knows no law.

୪୧. ବିଷକୁମ୍ଭଂ ପୟୋମୁଖମ୍ । A serpent under the flower.

'OR' A wolf in lamb's clothing.

୪୨. ଶନୈଃ ପନ୍ଥାଃ ଶନୈଃ କନ୍ଥା ଶନୈଃ ପର୍ବତଲଙ୍ଘନମ୍ ।

(ଧୀର ପାଣି ପଥର କାଟେ) ।

Slow and steady wins the race.

୪୩. ନ ମୁକ୍ତିଃ ପୂଜନାୟତୋ ନ ବାସୌ ବର୍ଷତେ ଗିରିଃ ।

(ଷାଠିଏ ମହଣ ଘିଅ ହେବ ନାଁ ରାଧା ନାଚିବେ ?)

If the sky falls we shall catch larks.

'OR' If desires were horses, fools will ride them.

୪୪. ଗତସ୍ୟ ଶୋଚନା ନାସ୍ତି । Let bygone be bygone.

୪୫. ସଂସର୍ଗଜା ଦୋଷଗୁଣା ଭବନ୍ତି । (ସଙ୍ଗଦୋଷରେ ନାଶଯାଇ) ।

A black sheep infects the whole flock.

'OR' A rotten apple injures its companions.

୪୬. ବର୍ତ୍ତମାନେନ କାଳେନ ବର୍ତ୍ତୟନ୍ତି ମନୀଷିଣଃ । (ଯେ ଦେଶେ ଯାଇ ସେ ଫଳ ଖାଇ) । When at Rome do as Romans do.

୪୭. ଯଥା ବୃକ୍ଷସ୍ତଥା ଫଳମ୍ । (ଯେମିତି ଠାକୁର ସେମିତି ପୂଜା) ।

Thank a man according to his rank.

୪୮. ଯେ ଗର୍ଜନ୍ତି ମୁହୁର୍ମୁହୁର୍ଜଳଧରା ବର୍ଷନ୍ତି ନୈତାଦୃଶାଃ ।

(ଗର୍ଜିଲା ମେଘ ବର୍ଷେ ନାହିଁ ଅଥବା ଭୁକିଲା କୁକୁର କାମୁଡ଼େ ନାହିଁ) ।

A barking dog seldom bites.

୪୯. ଏକା କ୍ରିୟା ଦ୍ୱ୍ୟର୍ଥକରୀ ପ୍ରସିଦ୍ଧା (ରଥ ଦେଖା କଦଳୀ ବିକା) ।

To kill two birds with one stone.

୪୦. ନବା ବାଣୀ ମୁଖେ ମୁଖେ । (ଏକୁ ଆରେକ ଆର) ।

The doctors differ.

୪୧. ସମୟ କାଳୋ ନ ଚାୟତି । (ଜୁଆର ଭଟ ଅପେକ୍ଷା କରେନା) ।

Time and tide wait for none.

୪୨. ଅଳ୍ପବିଦ୍ୟା ଭୟଙ୍କରୀ ।

Little knowledge is a dangerous thing.

୪୩. ପଣ୍ଡିତୋଽପି ବରଂ ଶତ୍ରୁର୍ନ ମୂର୍ଖୋ ହିତକାରକଃ ।
(ମୂର୍ଖମିତ୍ରୁ ଅପେକ୍ଷା ବରଂ ପଣ୍ଡିତ ଶତ୍ରୁ ଭଲ) ।

A courageous foe is better than a cowardly friend.

୪୪. ଅଧ୍ରୁବାତ୍ ଧ୍ରୁବଂ ବରମ୍ । ଅଥବା ବରମଦ୍ୟ କପୋତୋ ନ ଶ୍ୱୋ ମୟୂରଃ । A bird in hand is better than two in the bush.

୪୫. ଅତିଦର୍ପେ ହତା ଲଙ୍କା । (ଅତି ଗର୍ବରୁ ଲଙ୍କାଧ୍ୱଂସ) ।

Pride goeth before a fall.

୪୬. ଏକସ୍ୟ ହି ବିବାଦୋଽତ୍ର ଦେଖ୍ୟତେ ନ ତୁ ପ୍ରାଣିନଃ ।
(ଗୋଟେ ହାତରେ ତାଳି ବାଜେନି) । It takes two to make a row.

'OR' It needs two to make a quarrel.

'OR' One swallow does not make a summer.

୪୭. ଖଳଃ କରୋତି ଦୁର୍ବୃତ୍ତଂ ତହି ଫଳତି ସାଧୁଷୁ ।
ଦଶାନନୋଽହରତ୍ ସୀତାଂ ବନ୍ଧନଂ ଚ ମହୋଦଧେଃ ।।
(ଦୁଷ୍ଟ ଦୋଷକରେ, ସାଧୁ ଭୋଗେ) । A good man suffers due to the fault committed by a wicked.

୪୮. ପରୋପଦେଶେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟଂ ସର୍ବେଷାଂ ସୁକରଂ ନୃଣାମ୍ ।
ଧର୍ମେ ସ୍ୱୀୟମନୁଷ୍ଠାନଂ କସ୍ୟଚିତ୍ତୁ ମହାତ୍ମନଃ ।।

(ଉପଦେଶ ଠାରୁ ଉଦାହରଣ ଶତଗୁଣେ ଭଲ) ।

Example is better than precept.

୫୯. ସ ସୁହୃଦ୍ ବ୍ୟସନେ ଯଃ ସ୍ୟାତ୍ । (ଅସମୟର ବନ୍ଧୁ ହିଁ ପ୍ରକୃତ ବନ୍ଧୁ)

A friend in need is a friend indeed.

୬୦. କସ୍ୟାତ୍ୟନ୍ତଂ ସୁଖମୁପନତଂ ଦୁଃଖମେକାନ୍ତତୋ ବା ।

ଅଥବା ? (କାହାର ପୁଷମାସ ତ' କାହାର ସର୍ବନାଶ) ।

Some have the hap, some stick in the gap.

୬୧. ଦାରିଦ୍ର୍ୟଦୋଷୋ ଗୁଣରାଶିନାଶୀ । (ଅଭାବେ ସ୍ୱଭାବ ନଷ୍ଟ) ।

A light purse is a heavy curse.

୬୨. ଜନନୀ ଜନ୍ମଭୂମିଶ୍ଚ ସ୍ୱର୍ଗାଦପି ଗରୀୟସି ।

(ଜନ୍ମକଲା ମା' ଓ ମାଟିଠାରୁ କେହି ବଡ଼ ନୁହେଁ) ।

East or west home is the best.

୬୩. ତେ ହି ନୋ ଦିବସାଃ ଗତାଃ । (ସେ ଦିନ ଆଜର ଆଉ ନାହିଁ) ।

Those palmy days are gone.

୬୪. ବିଶ୍ୱସ୍ତେଷୁ ଚ ବଞ୍ଚନାପରିଭବଶ୍ଚୌର୍ଯ୍ୟଂ ନ ଶୌର୍ଯ୍ୟଂ ହି ତତ୍ ।

ଅଥବା ଅଙ୍କମାରୁହ୍ୟ ସୁପ୍ତଂ ହି ହତ୍ୱା କିଂ ନାମ ପୌରୁଷମ୍ ।

(ବିଶ୍ୱାସରେ ବିଷ ଦେବାରେ କି ପୌରୁଷ ?)

It is a great sin to harm a person who comes for shelter.

୬୫. ଅପନ୍ଥାନଂ ତୁ ଗଚ୍ଛନ୍ତଂ ସୋଦରୋଽପି ବିମୁଞ୍ଚତି ।

(ଅବାଟରେ ଯିବା ଲୋକକୁ ନିଜ ଭାଇ ମଧ୍ୟ ଛାଡ଼ିଦିଏ) ।

A detracted man draws sympathy from none.

୬୬. ସଂଘେ ଶକ୍ତିଃ କଳୌ ଯୁଗେ । (ଏକତାହିଁ ବଳ) ।

Union is strength.

୬୭. ଶୁଭସ୍ୟ ଶୀଘ୍ରମ୍ । (ତୁରନ୍ତ ଦାନ ମହାପୁଣ୍ୟ) ।

He gives thrice who gives trice.

୬୮. ପାବକୋ ଲୋହସଙ୍ଗେନ ମୁଦ୍‌ଗରୈରଭିହନ୍ୟତେ ।
ଖଳଃ କରୋତି ଦୁର୍ବୃତ୍ତଂ ତଦ୍ଧି ଫଳତି ସାଧୁଷୁ ।
(ସଙ୍ଗ ଗହଳେ ନାଶ ଯାଇ କୁମାରୀ ମାନେ ବିଚାରଇ)

Wicked persons commit fault and good men suffer.

୬୯. ବ୍ରୁବତେ ହି ଫଳେନ ସାଧବୋ ନ ତୁ କଣ୍ଠେନ
ନିଜୋପଯୋଗିତାମ୍ ।(ସଜ୍ଜନମାନେ କଥାରେ ନୁହେଁ କାମରେ ଦେଖାନ୍ତି) ।

Great men do not extend lip service.

୭୦. ବନ୍ଧନଭ୍ରଷ୍ଟୋ ଗୃହକପୋତଶ୍ଚିଲ୍ଲାୟା ମୁଖେ ପତିତଃ ।
(ମହଳରୁ ଯାଇ କାନ୍ଥାରେ ପଡ଼ିବା) ।

Out of the frying pan into the fire. -

୭୧. ସର୍ବନାଶେ ସମୁତ୍ପନ୍ନେ ଅର୍ଦ୍ଧଂ ତ୍ୟଜତି ପଣ୍ଡିତଃ ।
(ଘରପୋଡ଼ିରୁ କୁଟାଖିଏ ପାଇବା) ।

Something is better than nothing.

୭୨. ପଙ୍କୋ ହି ନଭସି କ୍ଷିପ୍ତଃ କ୍ଷେପ୍ତୁଃ ପତତି ମୂର୍ଦ୍ଧନି ।
(ଆକାଶକୁ ଛେପ ପକାଇଲେ ନିଜ ମୁହଁରେ ହିଁ ପଡ଼ିବା ସାର) ।

Slander hurts the slanderer.

୭୩. ନ ବିଡ଼ାଲୋ ଭବେଦ୍ୟତ୍ର ତତ୍ର କ୍ରୀଡ଼ନ୍ତି ମୂଷକାଃ ।
(ବାଘ ନାହିଁ ଘରେ ମିରିଗ ନାଚ) ।

The mice will play; for, cat is away.

୭୪. କୋ ନ ଯାତି ବଶଂ ଲୋକେ ମୁଖେ ପିଣ୍ଡେନ ପୂରିତଃ ।
(ଦେବା ନେବାରେ ଦୁନିଆଁ ବଶ) ।

Friends are plenty when the purse is full.

୭୫. ପ୍ରକ୍ଷାଳନାଦ୍ଧି ପଙ୍କସ୍ୟ ଦୂରାଦସ୍ପର୍ଶନଂ ବରମ୍ ।
(କାଦୁଅକୁ ଯିବ କାହିଁକି, ଗୋଡ଼ ଧୋଇବ କାହିଁକି ?)
ଉତ୍ପନ୍ନାନର୍ଥପ୍ରତିବନ୍ଧାତ୍ ଅନର୍ଥୋତ୍ପତ୍ତିପ୍ରତିବନ୍ଧ ଏବ ବରମ୍ ।
Prevention is better than cure.

୭୬. ଅଶ୍ନୁତେ ସ ହି କଲ୍ୟାଣଂ ବ୍ୟସନେ ଯୋ ନ ମୁହ୍ୟତି ।
(ନିଆଁରେ ପୋଡ଼ିଲେ ସୁନା ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ) ।
Calamity is the touch stone of brave mind.

୭୭. ଉଦ୍ୟୋଗିନଂ ପୁରୁଷସିଂହମୁପୈତି ଲକ୍ଷ୍ମୀଃ ।
(ମୂଲିଆପରି ଖଟିଲେ, ସାଆନ୍ତ ପରି ଖାଇବ) ।
Diligence is the mother of good luck.

୭୮. ନ ସୁବର୍ଣ୍ଣେ ଧ୍ୱନିସ୍ତାଦୃକ୍ ଯାଦୃକ୍ କାଂସ୍ୟେ ପ୍ରଜାୟତେ ।
All that glitters is not gold.

୭୯. ରତ୍ନାକରୋ ଜଳନିଧିରିତ୍ୟସେବି ଧନାଶୟା ।
ଧନଂ ଦୂରସ୍ତୁ ବଦନଂ ପୂରିତଂ କ୍ଷାରବାରିଣା ।।
ଅଥବା ବିନାୟକଂ ପ୍ରକୁର୍ବାଣୋ ରଚୟାମାସ ବାନରମ୍ ।
One trying for better got worst. (ବିଘ୍ନ ଗଢୁ ଗଢୁ ବାନ୍ଦର ।)

୮୦. ଅଜ୍ଞାତ-କୁଳଶୀଳସ୍ୟ ବାସୋ ଦେୟୋ ନ କସ୍ୟଚିତ୍ ।
Don't trust a stranger blindly.

୮୧. ଅଥବା ଭବିତବ୍ୟାନାଂ ଦ୍ୱାରାଣି ଭବନ୍ତି ସର୍ବତ୍ର ।
(କପାଳ ଲିଖନ କେ କରିବ ଆନ ?)
What is lotted cannot be blotted.

୮୨. ଜ୍ୱଳେ କ୍ଷାରଂ କ୍ଷଳେତ୍ କୁଣ୍ଡମ୍ । (କଟା ଘା'ରେ ଚୂନ ଦେବା) ।
To add fuel to the fire.

୮୩. ଅପାତ୍ରେ ପ୍ରତିପତ୍ତିଶ୍ଚ । (ଘୁଷୁରୀକୁ ପାଚିଲା କଦଳୀ) ।
Cast pearls before a swine.

୮୪. ଅବଲୋକ୍ୟ ସ୍ୱକଂ ଦୋଷଂ ପରଦୋଷେ ପ୍ରମୋଦତେ ।
(ଚାଲୁଣି କହୁଛି ଛୁଞ୍ଚିକୁ) । The pot calls the kettle black.

୮୫. ଅତିଭକ୍ତିଶ୍ଚୋରଲକ୍ଷଣମ୍ । (ଅତି ଭକ୍ତି ଚୋରର ଲକ୍ଷଣ) ।
Too much courtesy, too much craft.

୮୬. ବୃଥା ବୃଷ୍ଟିଃ ସମୁଦ୍ରେଷୁ । (ତେଲିଆ ମୁଣ୍ଡରେ ତେଲ) ।
To carry coal to Newcastle.

୮୭. ତୁଳସୀପତ୍ରଯୁଗ୍ମେନ ସୁବାସୋ ହି ବିତନ୍ୟତେ । (ତୁଳସୀ ଦୁଇପତ୍ରରୁ ବାସେ) । Morning shows the day.

୮୮. ଦୀପତଳଂ ହି ତମସାବୃତଂ ନୈବ ଦୃଶ୍ୟତେ । (ଦୀପତଳେ ଅନ୍ଧାର) ।
Nearest the church farthest from heaven.

୮୯. ସଲିଲେ ତୁ ସ୍ଥିତଂ କୃତ୍ୱା ନକ୍ରେଣ କଳହଃ କୃତଃ ।
(ପାଣିରେ ଘରକରି କୁମ୍ଭୀର ସଙ୍ଗେ କଳି) ।
To live in Rome and strife with Pope.

୯୦. ବହ୍ୱାରମ୍ଭେ ଲଘୁକ୍ରିୟା । (ବେଶୀ ଲୋକରେ ମୂଷା ମରେନି) ।
Too many cooks spoil the broth.

୯୧. ମୌନଂ ସମ୍ମତିଲକ୍ଷଣମ୍ । (ମୌନ ହିଁ ସମ୍ମତିର ଲକ୍ଷଣ) ।
Silence indicates consent.

୯୨. ଅଭ୍ୟାସଯୋଗଯୁକ୍ତେନ ସର୍ବଂ ଭବତି ସଂସିଦ୍ଧିଃ । (ଅଭ୍ୟାସ ବଳେ ସର୍ବ ସିଦ୍ଧି) । Practice makes a man perfect.

୯୩. ପତନ୍ ଶିକ୍ଷେଦ୍ ଧ୍ରୁବମ୍ । (ମଣିଷ ଠିକିଲେ ଶିଖେ) ।
Experience teaches better than wisdom.

୯୪. ସର୍ବବିଦ୍ୟାସ୍ୱବିଶେଷୋଽପି ପାରଦର୍ଶୀ ନ କୁତ୍ରଚିତ୍ (ସବୁଜାଣନ୍ତା ଲୋକ କେଉଁଥିରେ ଦକ୍ଷ ନୁହେଁ) ।

Jack of all trades master of none.

୯୫. ଅଳ୍ପସ୍ୟ ହେତୋର୍ବହୁହାତୁମିଚ୍ଛନ୍ ବିଚାରମୂଢ଼ଃ ପ୍ରତିଭାସି ମେ ତ୍ୱମ୍ ।

(ହାତୀ ଗଲିଯାଉଛି ପିମ୍ପୁଡ଼ି ପାଉନି) । Penny wise, pound foolish.

୯୬. କଳ୍ପବୃକ୍ଷୋଽପ୍ୟଭାଗ୍ୟାନାଂ ପ୍ରାୟୋ ଯାତି ପଲାଶତାମ୍ ।

(ଅଭାଗା ହାତରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ମାଟି) ।

Gold turns to clay in the hands of the unfortunate.

୯୭. ପଦଂ ହି ସର୍ବତ୍ର ଗୁଣୈର୍ନିଧୀୟତେ ।

(ବିଦ୍ୱା ବ୍ରାହ୍ମଣର ପଇତା ଦରକାର ନାହିଁ) ।

A good wine needs no push.

୯୮. ଶୂର୍ପସ୍ୟ ସ୍ୱର୍ଗଲାଭେଽପି ସ୍ୱଭାବୋ ନାତିରିଚ୍ୟତେ ।

(ଢିଙ୍କି ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଗଲେ ବି ଧାନ କୁଟିବ) ।

Habit is the second nature.

୯୯. ଅଣୁରପି ପର୍ବତତାମୁପୈତି ବାର୍ତ୍ତା ।

(ତିଳକୁ ତାଳ କରିବା) । To make a mountain of a mole-hill.

୧୦୦. ପରରହିତବିବିକ୍ତୋ ଧାବତେ ଲୋକବାଦଃ ।

(ଛଡ଼ା କଥାର ଗୋଡ଼ ନଥାଏ) । Rumour has no legs.

***

୨୮ - ଛନ୍ଦଃ ପ୍ରକରଣ

ଛନ୍ଦସ୍ (କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ) - ଯାହା ଆନନ୍ଦପ୍ରଦାନ କରେ ତାହାକୁ ଛନ୍ଦ କୁହାଯାଏ । *'ଚଦି' - ଧାତୁ ଆହ୍ଲାଦେ । "ଚନ୍ଦେରାଦେଶ୍ଚ ଛଃ" - (ଉଣାଦି - ୪/୨୧୯) ଇତି ଅସୁନ୍, ଚସ୍ୟ ଛଶ୍ଚ ।*

ଚନ୍ଦୟତି = ଆହ୍ଲାଦୟତି, ଚନ୍ଦ୍ୟତେ ଅନେନ ବା ଛନ୍ଦଃ ।

ଛନ୍ଦଃ ର ଅର୍ଥ ପଦ୍ୟ ଏବଂ ଗାୟତ୍ରୀ ପ୍ରଭୃତି ଛନ୍ଦଃ ଅଟନ୍ତି (*"ଛନ୍ଦଃ ପଦ୍ୟେଽଭିଲାଷେ ଚ" - ଇତ୍ୟମରଃ, ୩.୩.୨୩୨; "ଗାୟତ୍ରୀ ପ୍ରମୁଖଂ ଛନ୍ଦଃ" - ଇତ୍ୟମରଃ, ୨.୬.୨୨; " ଛନ୍ଦଃ ପଦ୍ୟେ ଚ ବେଦେ ଚ" - ଇତି ମେଦିନୀ, ୧୬୧.୨୨)* ।

ଇଂରାଜୀଭାଷାରେ ଛନ୍ଦଃ କୁ prosody ଏବଂ mètre ବୋଲି କହନ୍ତି ।

ପଦ୍ୟମ୍ - ସଂସ୍କୃତକାବ୍ୟ ଗଦ୍ୟ (prose) ଅଥବା ପଦ୍ୟ (verse) ରେ ରଚିତ ହୋଇଥାଏ । ପଦ୍ୟ ରଚନା ପାଇଁ ଛନ୍ଦଃ ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । କୁହାଯାଏ - *"ଛନ୍ଦୋବଦ୍ଧଂ ପଦଂ ପଦ୍ୟମ୍" । "ପଦ୍ୟଂ ଚତୁଷ୍ପଦୀ ତଚ୍ଚ ବୃତ୍ତଂ ଜାତିରିତି ଦ୍ୱିଧା"*।

ପାଦ - ପଦ୍ୟର ୪ଟି ପାଦ ଥାଏ ।"ଜ୍ଞେୟଃ ପାଦଃ ଚତୁର୍ଥୋଽଂଶଃ" *(ବୃତ୍ତରତ୍ନାକରଃ ।)* ଏହି ପାଦ ଅକ୍ଷର ସଂଖ୍ୟା (number of syllables) ଦ୍ୱାରା ଅଥବା ମାତ୍ରା (syllabic instants) ଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇଥାଏ ।

· ମାତ୍ରା - ମାତ୍ରା ସମୟପରିମାପକ । ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ - ହ୍ରସ୍ୱ, ଦୀର୍ଘ ଓ ପ୍ଲୁତ ଭେଦରେ ତିନିପ୍ରକାରର -

ଏକମାତ୍ରୋ ଭବେଦ୍ ହ୍ରସ୍ୱୋ ଦ୍ୱିମାତ୍ରୋ ଦୀର୍ଘ ଉଚ୍ୟତେ ।
ତ୍ରିମାତ୍ରସ୍ତୁ ପ୍ଲୁତୋ ଜ୍ଞେୟୋ ବ୍ୟଞ୍ଜନଂ ଚାର୍ଦ୍ଧମାତ୍ରକମ୍ ।।

ଅର୍ଥାତ୍ - ହ୍ରସ୍ୱବର୍ଣ୍ଣ ଏକମାତ୍ରା ବିଶିଷ୍ଟ, ଦୀର୍ଘବର୍ଣ୍ଣ ଦୁଇମାତ୍ରା ବିଶିଷ୍ଟ, ପ୍ଲୁତବର୍ଣ୍ଣ ତିନିମାତ୍ରା ବିଶିଷ୍ଟ ଏବଂ ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଦ୍ଧମାତ୍ରା ବିଶିଷ୍ଟ ଅଟନ୍ତି । ପ୍ଲୁତବର୍ଣ୍ଣର ବ୍ୟବହାର ବ୍ୟାକରଣଶାସ୍ତ୍ରରେ ଏବଂ ବେଦରେ ହୋଇଥାଏ ।

ହ୍ରସ୍ୱବର୍ଣ୍ଣ ଲଘୁ ଓ ଦୀର୍ଘବର୍ଣ୍ଣ ଗୁରୁ ଅଟନ୍ତି । ଅ, ଇ, ଉ, ଋ ପ୍ରଭୃତି ହ୍ରସ୍ୱବର୍ଣ୍ଣ ଲଘୁ ଏବଂ ଏକମାତ୍ରା ବିଶିଷ୍ଟ ଅଟନ୍ତି ।

ଗୁରୁବର୍ଣ୍ଣ -

ସଂଯୁକ୍ତାଦ୍ୟଂ ଦୀର୍ଘଂ ସାନୁସ୍ୱାରଂ ବିସର୍ଗସମ୍ମିଶ୍ରମ୍ ।

ବିଜ୍ଞେୟମକ୍ଷରଂ ଗୁରୁ ପାଦାନ୍ତସ୍ଥଂ ବିକଳ୍ପେନ ।। (ଶ୍ରୁତବୋଧଃ ।)

ଅର୍ଥାତ୍ ସଂଯୁକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ (ଯୁକ୍ତାକ୍ଷର)ର ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣ, ଅନୁସ୍ୱାର ଯୁକ୍ତ, ବିସର୍ଗଯୁକ୍ତ ତଥା ଦୀର୍ଘବର୍ଣ୍ଣ ଗୁରୁ ଅଟନ୍ତି । ପାଦର ଅନ୍ତିମ ବର୍ଣ୍ଣ ବିକଳ୍ପରେ ଗୁରୁ ହୁଏ । ହ୍ରସ୍ୱ ବା ଲଘୁ ବର୍ଣ୍ଣର ଚିହ୍ନ - । ଓ ଦୀର୍ଘ ବା ଗୁରୁବର୍ଣ୍ଣର ଚିହ୍ନ - S ଅଟେ ।

ଗଣଃ - ପ୍ରତିଛନ୍ଦଃ କେତେକ 'ଗଣ'ରେ ବିଭକ୍ତ ଅଟେ । ଏହି ଗଣକୁ syllabic feet କହନ୍ତି । ଗଣମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା - ଆଠ (୮), ଯଥା - ଭ ଜ ସ ଯ ର ତ ମ ନ । ପ୍ରତିଗଣ ତିନିବର୍ଣ୍ଣ ବିଶିଷ୍ଟ ଅଟେ ।

ଆଦିମଧ୍ୟାବସାନେଷୁ ଭଜସା ଯାନ୍ତି ଗୌରବମ୍ ।

ଯରତା ଲାଘବଂ ଯାନ୍ତି ମନୌ ତୁ ଗୁରୁଲାଘବମ୍ ।।

ଏହି ଶ୍ଲୋକରେ ଗଣମାନଙ୍କର ସ୍ୱରୂପ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ।

ଭ ଗଣ = SII, ଯ ଗଣ = ISS, ମ ଗଣ = SSS,

ଜ ଗଣ = ISI, ର ଗଣ = SIS, ନ ଗଣ = III,

ସ ଗଣ = IIS, ତ ଗଣ = SSI ।

ଅନ୍ୟତ୍ର ଗଣ ବୁଝିବାପାଇଁ ଏପରି ଦେଖାଯାଇଥାଏ ।

ଯଥା - । SS S I S । I S

ଯ ମାତା ରାଜ ଭାନ ସଲଗାଃ

ପ୍ରତିବର୍ଣ୍ଣକୁ ଗଣର ସଙ୍କେତ ରୂପେ ନିଆଯିବ । ତା ସହ ତା'ପର ବର୍ଣ୍ଣ ଦୁଇଟିକୁ ନେଇ ଗଣର ହ୍ରସ୍ୱଦୀର୍ଘ ଚିହ୍ନିବାକୁ ହେବ ।

ଯଥା - ଯ- ISS , ମ - SSS ତ - SSI ର - SIS
ଯମାତା ମାତାରା ତାରାଜ ରାଜଭା
ଜ - ISI, ଭ - SII, ନ - III, ସ - IIS, ଲ - I, ଗ - S
ଜଭାନ ଭାନସ ନସଲ ସଲଗାଃ

ବୃତ୍ତମ୍ ଏବଂ ଜାତିଃ -

ପଦ୍ୟ 'ବୃତ୍ତମ୍' ଏବଂ 'ଜାତିଃ'ଭେଦରେ ଦ୍ୱିବିଧ ।

ବୃତ୍ତମ୍ - ଏହା ଅକ୍ଷର ସଂଖ୍ୟା ଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ । ଏହା ତ୍ରିବିଧ ; ଯଥା - (କ) ସମବୃତ୍ତମ୍, (ଖ) ଅର୍ଦ୍ଧସମବୃତ୍ତମ୍, (ଗ) ବିଷମବୃତ୍ତମ୍ । ଅକ୍ଷର ସଂଖ୍ୟାତମ୍ = ଅକ୍ଷରଗଣନୟା ପରିପ୍ରାପ୍ତଂ ବୃତ୍ତମ୍ ଉଚ୍ୟତେ ।

ଜାତିଃ - " *ବୃତ୍ତମ୍ ଅକ୍ଷରସଂଖ୍ୟାତଂ ଜାତିର୍ମାତ୍ରାକୃତା ଭବେତ୍* " ।

'ଜାତିଃ' ମାତ୍ରାସଂଖ୍ୟା ଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇଥାଏ । *ମାତ୍ରାକୃତା = ମାତ୍ରାଗଣନୟା ନିର୍ଣ୍ଣୀତା ଜାତିଃ ଜାତିସଂଜ୍ଞକା ଭବତି* ।

ଯତିଃ - ପଦ୍ୟ ଗାନ ସମୟରେ ବିରତି ବା ବିଶ୍ରାମସ୍ଥଳକୁ ଯତିଃ (pause)କହନ୍ତି - "*ଯତି ର୍ବିଚ୍ଛେଦସଂଜ୍ଞିତା*"- ଛନ୍ଦୋମଞ୍ଜରୀ ତଥା ବୃତ୍ତରତ୍ନାକର ।

ପଦ୍ୟ ରଚନା ଏବଂ ଗାନରେ ଛନ୍ଦଃର ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ଥିବାହେତୁ ଏହାକୁ ବେଦର ପାଦ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । - "ଛନ୍ଦଃ ପାଦୌ ତୁ ବେଦସ୍ୟ" । ବେଦର ୬ଟି ଅଙ୍ଗ, ଯଥା - ଶିକ୍ଷା, କଳ୍ପ, ଛନ୍ଦଃ, ଜ୍ୟୋତିଷ, ନିରୁକ୍ତ ଓ ବ୍ୟାକରଣ ମଧ୍ୟରୁ ଛନ୍ଦଃ ଏକ ପ୍ରମୁଖ ଅଙ୍ଗ ଅଟେ । ବସ୍ତୁତଃ ଛନ୍ଦଃ ହେଉଛି ପଦ୍ୟ ରଚନାର ନିୟମ ବା ନୀତି ।

ଏଠାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ଛନ୍ଦଗୁଡ଼ିକର ଲକ୍ଷଣ ଏବଂ ଉଦାହରଣଗୁଡ଼ିକ 'ଶ୍ରୁତବୋଧ', 'ଛନ୍ଦୋମଞ୍ଜରୀ' ତଥା 'ବୃତ୍ତରତ୍ନାକର' ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଗୃହୀତ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେଉଛି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛନ୍ଦର ଲକ୍ଷଣ ସେହି ଛନ୍ଦର ଉଦାହରଣ ଅଟେ ଏବଂ ଉଦାହରଣରେ ପ୍ରାୟ ଛନ୍ଦର ନାମଟି ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

୧. ଆର୍ଯ୍ୟା

ଲକ୍ଷଣ - *ଯସ୍ୟାଃ ପ୍ରଥମେ ପାଦେ ଦ୍ୱାଦଶ ମାତ୍ରା ସ୍ତଥା ତୃତୀୟେଽପି ।*
ଅଷ୍ଟାଦଶ ଦ୍ୱିତୀୟେ ଚତୁର୍ଥକେ ପଞ୍ଚଦଶ ସାର୍ଯ୍ୟା ।।

ଅର୍ଥ - ଯେଉଁ ଛନ୍ଦରେ ପ୍ରଥମ ଏବଂ ତୃତୀୟପାଦରେ ବାରଗୋଟି ଲେଖାଏଁ ମାତ୍ରା, ଦ୍ୱିତୀୟ ପାଦରେ ଅଠରଗୋଟି ମାତ୍ରା ଏବଂ ଚତୁର୍ଥ ଚରଣରେ ପନ୍ଦରଗୋଟି ମାତ୍ରା ରହେ, ସେହି ଛନ୍ଦକୁ ଆର୍ଯ୍ୟାଛନ୍ଦ କୁହାଯାଏ ।

ଉଦାହରଣ -

S I I I I S S S   S S I I S I S I I I I I I S
ସା ଜୟତି ଜଗଦାର୍ଯ୍ୟା   ଦେବୀ ଦିବମୁତ୍ପତିଷ୍ଣୁରତିରୁଚିରା ।
S S I S I I I S   S I I S S I S I I S
ଯା ବୃଷ୍ଣୀତେଽମ୍ବରତଳେ   କଂସବଧୋତ୍ପାତ ବିଦ୍ୟୁଦିବ ।
(ଅନ୍ତିମ ଅକ୍ଷର ବିକଳ୍ପରେ ଦୀର୍ଘ)

୧ମ ପାଦ - S I I I I S S S = ୧୨ ମାତ୍ରା,
୨ୟ ପାଦ - S S I I S I S I I I I I I S = ୧୮ ମାତ୍ରା,
୩ୟ ପାଦ - S S I S I I I S = ୧୨ ମାତ୍ରା,
୪ର୍ଥ ପାଦ - S I I S S I S I I S = ୧୫ ମାତ୍ରା,
(ଏହି ଛନ୍ଦରେ ପ୍ରତିପାଦରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସଂଖ୍ୟକ ଅକ୍ଷର ନଥାଏ) ।

୨. ଅନୁଷ୍ଟୁପ୍

ଲକ୍ଷଣ - *ଶ୍ଳୋକେ ଷଷ୍ଠଂ ଗୁରୁ ଜ୍ଞେୟଂ ସର୍ବତ୍ର ଲଘୁ ପଞ୍ଚମମ୍ ।*

ଦ୍ୱିଚତୁଷ୍ପାଦୟୋ ର୍ହ୍ରସ୍ୱଂ ସପ୍ତମଂ ଦୀର୍ଘମନ୍ୟୟୋଃ ॥

ଅର୍ଥ - ଯେଉଁ ଛନ୍ଦର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଦର ପଞ୍ଚମ ବର୍ଣ୍ଣଟି ଲଘୁ ଏବଂ ଷଷ୍ଠ ବର୍ଣ୍ଣଟି ଗୁରୁ ହୋଇଥାଏ; ଦ୍ୱିତୀୟ ଏବଂ ଚତୁର୍ଥ ପାଦର ସପ୍ତମ ବର୍ଣ୍ଣଟି ହ୍ରସ୍ୱ (ଲଘୁ) ଏବଂ ପ୍ରଥମ ତଥା ତୃତୀୟପାଦର ସପ୍ତମବର୍ଣ୍ଣଟି ଦୀର୍ଘ (ଗୁରୁ) ହୋଇଥାଏ; ତାହାକୁ ଅନୁଷ୍ଟୁପ୍‌ଛନ୍ଦ କୁହାଯାଏ ।

ଅନୁଷ୍ଟୁପ୍‌ଛନ୍ଦକୁ ଶ୍ଳୋକଛନ୍ଦ ବା ପଦ୍ୟଛନ୍ଦ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଏହାର ପ୍ରତିପାଦରେ ୮ଟି ଲେଖାଏଁ ଅକ୍ଷରଥାଏ ।

I S S I S I

ଉଦାହରଣ - *ରାମଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟାଦ୍ଧନ୍ୟା ନିତ୍ୟଂ ନିତ୍ୟାବିଳାସକୃତ୍ ।*

I S S I S I

ଭୁକ୍ଷଣକରତାଂ ଯାତୁ ଭାରତେ ଶିକ୍ଷାମଣ୍ଡଳୀ ॥

ସବୁପାଦରେ ପଞ୍ଚମ ବର୍ଣ୍ଣ ଲଘୁ, ଷଷ୍ଠ ବର୍ଣ୍ଣ ଗୁରୁ, ୧ମ ଓ ୩ୟରେ ୭ମ ବର୍ଣ୍ଣ ଗୁରୁ; ୨ୟ ଓ ୪ର୍ଥରେ ୭ମ ବର୍ଣ୍ଣ ଲଘୁ ।

୩. ଇନ୍ଦ୍ରବଜ୍ରା

ଲକ୍ଷଣ - *ଯତ୍ର ତ୍ରିଷଟ୍ ସପ୍ତମାକ୍ଷରଂ ସ୍ୟାଦ୍*

ହ୍ରସ୍ୱଂ ଚ ତୁରେ ନବମଂ ଚ ତଦ୍ୱତ୍ ।

ମତ୍ୟା ବିଲଙ୍ଘିତବାକ୍ପତେ ହେ !

ତାମିନ୍ଦ୍ରବଜ୍ରାଂ ବ୍ରୁବତେ କବୀନ୍ଦ୍ରାଃ ॥

ଅନ୍ୟଲକ୍ଷଣ - ସ୍ୟାଦିନ୍ଦ୍ରବଜ୍ରା ଯଦି ତୌ ଜଗୌ ଗଃ ।

ଅର୍ଥ - ନିଜ ବୁଦ୍ଧିଦ୍ୱାରା ବୃହସ୍ପତିଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଲଙ୍ଘିତ କରିଥିବା ହେ ବୁଦ୍ଧିମାନ୍ !

ଯେଉଁଛନ୍ଦର ପ୍ରତିପାଦର ତୃତୀୟ, ଷଷ୍ଠ, ସପ୍ତମ ଏବଂ ନବମ ଅକ୍ଷର ଗୁଡ଼ିକ ଲଘୁ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଅକ୍ଷର ଗୁଡ଼ିକ ଗୁରୁ ହୋଇଥାନ୍ତି, ସେହି ଛନ୍ଦକୁ ଇନ୍ଦ୍ରବଜ୍ରା କୁହାଯାଏ ।

ଉଦାହରଣ - ଗୋଷ୍ଠେ ଗିରିଂ ସବ୍ୟକରେଣ ଧୃତ୍ୱା

ରୁଷ୍ଟେନ୍ଦ୍ରବଜ୍ରାହତି ମୁକ୍ତବୃଷ୍ଟୌ ।

ଯୋ ଗୋକୁଳଂ ଗୋପକୁଳଞ୍ଚ ସୁସ୍ଥଂ

ଚକ୍ରେ ସ ନୋ ରକ୍ଷତୁ ଚକ୍ରପାଣିଃ ।।

ପ୍ରତିପାଦ - ତ,ତ, ଜ, ଗ, ଗ, - SS I, S S I, I S I, S, S,

ପ୍ରତିପାଦରେ ୧୧ଟି ବର୍ଣ୍ଣଥାଏ ।

(ଗୋଷ୍ଠ - ଗୋଗୋଷ୍ଠ, ସବ୍ୟ, = ବାମ, ରୁଷ୍ଟ = କ୍ରୋଧାନ୍ୱିତ, ବଜ୍ର = ଇନ୍ଦ୍ରାୟୁଧ) ।

୪. ଉପେନ୍ଦ୍ରବଜ୍ରା

ଲକ୍ଷଣ - *ଯଦୀନ୍ଦ୍ରବଜ୍ରାଚରଣେଷୁ ପୂର୍ବେ*

ଭବନ୍ତି ବର୍ଣ୍ଣାଃ ଲଘବଃ କଦାଚିତ୍ ।

କୃଶାଙ୍ଗିବତ୍ ତୀକ୍ଷ୍ଣମତେ ! ତଦୋକ୍ତ -

ମୁପେନ୍ଦ୍ରବଜ୍ରା କଥିତା କବୀନ୍ଦ୍ରୈଃ ।।

ଅନ୍ୟଲକ୍ଷଣ - ଉପେନ୍ଦ୍ରବଜ୍ରା ଜତଜାସ୍ତତୋ ଗୌ ।

ଅର୍ଥ - ହେ କୃଶାଙ୍ଗତୁଲ୍ୟା ତୀକ୍ଷ୍ଣବୁଦ୍ଧିଯୁକ୍ତ (ଛନ୍ଦୋଜ୍ଞାନାଭିଳାଷି) ! ଯଦି ଇନ୍ଦ୍ରବଜ୍ରା ଛନ୍ଦରେ ପ୍ରତିପାଦରେ ପ୍ରଥମ ଅକ୍ଷରଟି ହ୍ରସ୍ୱ ହୁଏ (ଅର୍ଥାତ୍ ଅନ୍ୟ ଅକ୍ଷର ଗୁଡ଼ିକ ଇନ୍ଦ୍ରବଜ୍ରାର ନିୟମାନୁସାରେ ରହେ) ତେବେ ତାହାକୁ ଉପେନ୍ଦ୍ରବଜ୍ରା ଛନ୍ଦ କୁହାଯାଏ ।

ଉଦାହରଣ - *ଉପେନ୍ଦ୍ର ! ବଜ୍ରାଦିମଣିଚ୍ଛଟାଭି-*
ର୍ବିଭୂଷଣାନାଂ ଛୁରିତଂ ବପୁସ୍ତେ ।
ସ୍ମରାମି ଗୋପୀଭିରୁପାସ୍ୟମାନଂ
ସୁରଦ୍ରୁମୂଳେ ମଣିମଣ୍ଡପସ୍ଥମ୍ ॥

ପ୍ରତିପାଦ - ଜ, ତ, ଜ, ଗ, ଗ = I S I, S S I, I S I, S, S
ପ୍ରତିପାଦରେ ୧୧ଟି ବର୍ଣ୍ଣରହେ ।
(ବଜ୍ର = ହୀରା, ସୁରଦ୍ରୁମ = କଦମ୍ବବୃକ୍ଷ, ଉପେନ୍ଦ୍ର = ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ) ।

୫. ଉପଜାତିଃ

ଲକ୍ଷଣ - *ଯତ୍ର ଦ୍ୱୟୋରପ୍ୟନୟୋସ୍ତୁ ପାଦା -*
ଭବନ୍ତି ସଦ୍‌ବୃତ୍ତଭୃତୋଽତିକାନ୍ତ !
ବିଦ୍ଭିଃ କିଲାଦୌ ପରିକୀର୍ତ୍ତିତା ସା
ପ୍ରଯୁଜ୍ୟତାମିତ୍ୟୁପଜାତିରେଷା ॥

ଅନ୍ୟଲକ୍ଷଣ - *ଅନନ୍ତରୋଦୀରିତଲକ୍ଷ୍ମଭାଜୌ*
ପାଦୌ ଯଦୀୟାବୁପଜାତୟସ୍ତାଃ ।

ଅର୍ଥ - ହେ ଉତ୍ତମବ୍ୟବହାର ଯୁକ୍ତ ଅତିସୁନ୍ଦର ! ଯେଉଁ ଛନ୍ଦରେ ଇନ୍ଦ୍ରବଜ୍ରା ଏବଂ ଉପେନ୍ଦ୍ରବଜ୍ରା ଛନ୍ଦର ପାଦମାନଙ୍କର ମିଶ୍ରଣ ଘଟିଥାଏ ତାହାକୁ ଉପଜାତି କୁହାଯାଏ, ଅର୍ଥାତ୍ - ଉପଜାତିରେ ଇନ୍ଦ୍ରବଜ୍ରାର ଏକ ପାଦ ଏବଂ ଉପେନ୍ଦ୍ର ବଜ୍ରାର ଦୁଇ ପାଦ; ଅଥବା ଉପେନ୍ଦ୍ର ବଜ୍ରାର ଏକ ପାଦ ଏବଂ ଇନ୍ଦ୍ରବଜ୍ରାର ତିନି ପାଦ ରହିଲେ ମଧ୍ୟ ଉପଜାତି ଛନ୍ଦ କୁହାଯାଏ ।

ଉଦାହରଣ - *ଅସ୍ତ୍ରାନୁଲୋତଂ ନୃଭୟାନିବୃତ -*
ଉରଙ୍ଗଭାରେଣ ବିନାତଶୋଭଃ ।
ରହସ୍ୟଦୂତଙ୍ଗନିଶସ୍ତମୂର୍ତ୍ତି

ସ୍ଥିରାମି ତାନାରବୃତେଷୁ ସୁପ୍ତା ।। (ରଘୁବଂଶ ୧୩ଶ ସର୍ଗ)

ଉପଜାତିରେ ପ୍ରତି ପାଦରେ ୧୧ଟି ବର୍ଣ୍ଣ ଥାଏ । ଏହି ପଦ୍ୟରେ - ୧ମ ପାଦ – SS | SS || S | SS = ଇନ୍ଦ୍ରବଜ୍ରା, ୩ୟ ପାଦ - ଇନ୍ଦ୍ରବଜ୍ରା ୨ୟ ଏବଂ ୪ର୍ଥ ପାଦ - IS | SS || S | SS = ଉପେନ୍ଦ୍ରବଜ୍ରା ।

୬. ବଂଶସ୍ଥମ୍

ଲକ୍ଷଣ - *ଉପେନ୍ଦ୍ରବଜ୍ରାଚରଣେଷୁ ସନ୍ତି ଚେ-*
ଦୁପାନ୍ତ୍ୟବର୍ଣ୍ଣା ଲଘବଃ କୃତା ଯଦା ।
ତଦାନତିଭ୍ରାନ୍ତିବିଲୋଲଲୋଚନେ !
ବଦନ୍ତି ବଂଶସ୍ଥମିଦଂ ବୁଧାସ୍ତଦା ।।

ଅନ୍ୟଲକ୍ଷଣ - *ବଦନ୍ତି ବଂଶସ୍ଥବିଲଂ ଜତୌ ଜରୌ ।* (୫, ୭)

ଅର୍ଥ - ହେ ପ୍ରଣତିବିକସିତସରସ୍ୱତୀରତେ ! ଯଦି ଉପେନ୍ଦ୍ରବଜ୍ରାଛନ୍ଦର ପ୍ରତିପାଦର ଅନ୍ତିମବର୍ଣ୍ଣ (ବଂଶସ୍ଥଛନ୍ଦର ପ୍ରତିପାଦର ଉପାନ୍ତ୍ୟବର୍ଣ୍ଣଟି) ଲଘୁ ହୁଏ ତେବେ ତାହା ବଂଶସ୍ଥଛନ୍ଦ ହୋଇଥାଏ । (ଉପେନ୍ଦ୍ରବଜ୍ରାର ପ୍ରତିପାଦରେ ୧୧ଟି ଏବଂ ବଂଶସ୍ଥର ପ୍ରତିପାଦରେ ୧୨ଟି ବର୍ଣ୍ଣ ଥାଏ । ଏଣୁ ଉପେନ୍ଦ୍ରବଜ୍ରାଛନ୍ଦର ପ୍ରତିପାଦର ୧୧ଶ ଅକ୍ଷର ଗୁରୁ ହୋଇଥାଏ, ମାତ୍ର ବଂଶସ୍ଥ ଛନ୍ଦର ପ୍ରତିପାଦର ୧୧ଶ ବର୍ଣ୍ଣ ଲଘୁ ଏବଂ ଦ୍ୱାଦଶ ବର୍ଣ୍ଣ ଗୁରୁ ହୁଏ)

ଉଦାହରଣ - *ବିହାୟବଂଶସ୍ଥବିଲଂ ମୁଖାନିଲୈ*
ପ୍ରପୂର୍ଯ୍ୟ ଯା ପଞ୍ଚମରାଗମୁଦ୍‌ଗିରନ୍ ।
ଭୁଜାଙ୍ଗନାନାମପି ସଙ୍ଗଚେତନାଂ
ଜହାର ମାନଂ ସ ହରିଃ ପୁନାତୁ ନଃ ।।

ଏହି ପଦ୍ୟର ପ୍ରତିପାଦରେ ୧୨ଟି ଲେଖାଏଁ ବର୍ଣ୍ଣ ରହିଛି । ଉପେନ୍ଦ୍ର ବଜ୍ରାର ଲକ୍ଷଣ ୧୦ମ ବର୍ଣ୍ଣଯାଏ ଅବିକଳ ରହିଛି । ୧୧ଶ ବର୍ଣ୍ଣଟି ଲଘୁ ଏବଂ ଦ୍ୱାଦଶ ଅକ୍ଷରଟି ଗୁରୁ ହୋଇଛି ।

ପ୍ରତିପାଦ - ଜ, ତ, ଜ, ର - ISI, SSI, ISI, SIS

୭. ବସନ୍ତତିଳକ

ଲକ୍ଷଣ - *ଆଦ୍ୟଂ ଦ୍ୱିତୀୟମପି ଚେଦ୍ ଗୁରୁ ତଚ୍ଚତୁର୍ଥମ୍*
ଯତ୍ରାଷ୍ଟମଞ୍ଚ ଦଶମାଦ୍ୟମୁପାନ୍ତ୍ୟମନ୍ତ୍ୟମ୍ ।
ଅଷ୍ଟାଭିରୁଜ୍ଜ୍ୱଳମତେ ! ବିରତିଶ୍ଚ ଷଡ୍ଭି-
ର୍ଦିଷ୍ଟଂ ବସନ୍ତତିଳକଂ କିଳ ତଂ ବଦନ୍ତି ।।

ଅନ୍ୟଲକ୍ଷଣ - *ଉକ୍ତା ବସନ୍ତ ତିଳକା ତଭଜା ଜଗୌଗଃ ।* (୮, ୬)

ଅର୍ଥ - ହେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳବୁଦ୍ଧିବିଶିଷ୍ଟ ! ଯେଉଁ ଛନ୍ଦର ପ୍ରତିପାଦର ପ୍ରଥମ, ଦ୍ୱିତୀୟ, ଚତୁର୍ଥ, ଅଷ୍ଟମ, ଏକାଦଶ, ତ୍ରୟୋଦଶ, ଏବଂ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଅକ୍ଷର ଗୁରୁ (ଏବଂ ଅନ୍ୟବର୍ଣ୍ଣଗୁଡ଼ିକ ଲଘୁ) ଏବଂ ଅଷ୍ଟମ ତଥା ଷଷ୍ଠ ବର୍ଣ୍ଣରେ ବିରତି/ ବିଶ୍ରାମ/ ଯତିପାତ ହୁଏ; ତାହାକୁ ବସନ୍ତତିଳକା କୁହାଯାଏ ।

ଉଦାହରଣ - *ନିନ୍ଦନ୍ତୁ ନୀତିନିପୁଣାଃ ଯଦି ବା ସ୍ତୁବନ୍ତୁ*
ଲକ୍ଷ୍ମୀଃ ସମାବିଶତୁ ଗଚ୍ଛତୁ ବା ଯଥେଷ୍ଟମ୍ ।
ଅଦ୍ୟୈବ ବା ମରଣମସ୍ତୁ ଯୁଗାନ୍ତରେ ବା
ନ୍ୟାଯ୍ୟାତ୍ ପଥଃ ପ୍ରବିଚଳନ୍ତି ପଦଂ ନ ଧୀରାଃ ।।

ଏହି ଛନ୍ଦରେ ପ୍ରତିପାଦରେ ୧୪ଟି ଅକ୍ଷର ଥାଏ (୮+୬) ।

ଏହାର ପ୍ରତିପାଦ -ତ, ଭ, ଜ, ଜ, ଗ, ଗ -SSI, SII, ISI, ISI, S, S

୮. ମାଳିନୀ

ଲକ୍ଷଣ - *ପ୍ରଥମମଗୁରୁ ଷଟ୍କଂ ବିଦ୍ୟତେ ଯତ୍ର କାନ୍ତେ*
ତଦନୁ ଚ ଦଶମଂ ଚେଦକ୍ଷରଂ ଦ୍ୱାଦଶାନ୍ତ୍ୟମ୍ ।
ଗିରିଭିରଥ ତୁରଙ୍ଗୈ ର୍ଯସ୍ୟା ନୂନଂ ବିରାମଃ
ଭୁଜଗଶିଶୁମନୋଜ୍ଞା ମାଳିନୀ ସା ପ୍ରସିଦ୍ଧା ।।

ଅନ୍ୟଲକ୍ଷଣ - *ନନମୟୟଯୁତେୟଂ ମାଳିନୀ ଭୋଗିଲୋକୈଃ ।* (୮, ୭)

ଅର୍ଥ - ଯେଉଁ ଛନ୍ଦର ପ୍ରତିପାଦରେ ପ୍ରଥମରୁ ଷଷ୍ଠ (୬ଟି), ଦଶମ ଏବଂ ତ୍ରୟୋଦଶ ବର୍ଣ୍ଣ ଲଘୁଥାଇ ଅନ୍ୟବର୍ଣ୍ଣ ଗୁଡ଼ିକ ଗୁରୁହୋଇଥାନ୍ତି ; ଅଷ୍ଟମ ଏବଂ ସପ୍ତମ ବର୍ଣ୍ଣରେ ବିରତି ବା ଯତିପାତ ହୁଏ; ତାହାକୁ ମାଳିନୀ କୁହାଯାଏ ।

ଉଦାହରଣ - *ଅସିତଗିରିସମଂ ସ୍ୟାତ୍ କଜ୍ଜଳଂ ସିନ୍ଧୁପାତ୍ରେ*

ସୁରତରୁବରଶାଖା ଲେଖନୀ ପତ୍ରମୁର୍ବୀ ।

ଲିଖତି ଯଦି ଗୃହୀତ୍ୱା ଶାରଦା ସର୍ବକାଳମ୍

ତଦପି ତବ ଗୁଣାନାମୀଶ ପାରଂ ନ ଯାତି ।।

ଏହାର ପ୍ରତିପାଦରେ ୧୫ଟି ବର୍ଣ୍ଣ ରହେ ।

ପ୍ରତିପାଦ ର ସ୍ୱରୂପ ଯଥା - ନ, ନ, ମ, ଯ, ଯ - III, III, SSS, ISS, ISS

(ଗିରି = ୮, ଭୁଜଙ୍ଗ = ୭, ଅସିତ = କୃଷ୍ଣ, ଉର୍ବୀ = ପୃଥିବୀ, ଶାରଦା = ସରସ୍ୱତୀ, ଈଶ = ଭଗବାନ୍) ।

୯. ଶିଖରିଣୀ

ଲକ୍ଷଣ - *ଯଦା ପୂର୍ବୋ ହ୍ରସ୍ୱୋ ଭବତି ମତିମାନ୍ ! ଷଷ୍ଠକପରା-*

ସ୍ତତୋ ବର୍ଣ୍ଣାଃ ପଞ୍ଚ ପ୍ରକୃତିସରଳ ! ହ୍ରସ୍ୱ ଲଘବଃ ।

ତୁୟୋଽନ୍ୟୋ ଚୋପାନ୍ତ୍ୟାଃ ସୁକବିଜନତାସୌଖ୍ୟକରଣି

ରସୈଃ ରୁଦ୍ରୈର୍ଯସ୍ୟାଂ ଭବତି ବିରତିଃ ସା ଶିଖରିଣୀ ।।

ଅନ୍ୟଲକ୍ଷଣ - *ରସୈଃ ରୁଦ୍ରୈଶ୍ଛିନ୍ନା ଯମନସଭଲାଗଃ ଶିଖରିଣୀ* (୬, ୧୧)

ଅର୍ଥ - ହେ ବୁଦ୍ଧିମାନ୍ ! ଯେଉଁ ଛନ୍ଦର ପ୍ରତିପାଦର ପ୍ରଥମ, ସପ୍ତମ, ଅଷ୍ଟମ, ନବମ, ଦଶମ, ଏକାଦଶ, ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ, ପଞ୍ଚଦଶ ତଥା ଷୋଡଶ ଅକ୍ଷର ଲଘୁ ଥାଇ ଅନ୍ୟବର୍ଣ୍ଣଗୁଡ଼ିକ ଗୁରୁ ହୋଇଥାନ୍ତି; ତଥା ଷଷ୍ଠ ଏବଂ ଏକାଦଶ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଯତିପାତ ହୁଏ; ତାହାକୁ ଶିଖରିଣୀ କୁହାଯାଏ ।

ଉଦାହରଣ - *କଦାଚିତ୍ କାଳିନ୍ଦୀତଟବିପିନସଙ୍ଗୀତକବରୋ*

ମୁଦାଭୀରୀନାରୀବଦନକମଳାସ୍ୱାଦମଧୁପଃ /

ରମାଶମ୍ଭୁବ୍ରହ୍ମାମରପତିଗଣେଶାର୍ଚ୍ଚିତପଦୋ

ଜଗନ୍ନାଥଃ ସ୍ୱାମୀ ନୟନପଥଗାମୀ ଭବତୁ ମେ //

ଏହି ଛନ୍ଦର ପ୍ରତିପାଦରେ ୧୭ଟି ଅକ୍ଷର ଥାଏ । ଏହାର ପ୍ରତିପାଦର ସ୍ୱରୂପ ଯଥା, -ଯ, ମ, ନ, ସ, ଭ, ଲ, ଗ - ISS, SSS, III, IIS, SII, IS

(ଲଘୁ = ୬, ଗୁରୁ =୧୧ । ଉଦାହରଣ ଶ୍ଳୋକଟି ଜଗନ୍ନାଥାଷ୍ଟକରୁ ଗୃହୀତ) ।

୧୦. ମନ୍ଦାକ୍ରାନ୍ତା

ଲକ୍ଷଣ - *ଚତ୍ୱାରଃ ପ୍ରାକ୍ ଯଦି ହି ଗୁରବୋ ଦ୍ୱୌ ଦଶୈକାଦଶୌ ଚେ-*

ଚ୍ଛନ୍ଦୋଜ୍ଞାନପ୍ରସିତଧିଷଣେ ନୋତ୍ତଟଂ ଦ୍ୱାଦଶୌ ଚୌ /

ତଦ୍ୱତ୍କାନ୍ତେ ଶ୍ରୁତି-ରସ-ହୟୈର୍ଯତ୍ର କାନ୍ତେ ବିରାମଃ

ମନ୍ଦାକ୍ରାନ୍ତାଂ ପ୍ରବରକବୟସ୍ତନ୍ୱି ତାଂ ସଙ୍ଗିରନ୍ତେ //

ଅନ୍ୟଲକ୍ଷଣ - *ମନ୍ଦାକ୍ରାନ୍ତା ଜଳଧି ଷଡ଼ଗୈର୍ମ୍ଭୌ ନତୌତାଦ୍ ଗୁରୂଚେତ୍*

(୪, ୧୦, ୧୭)

ଅର୍ଥ - ହେ ଛନ୍ଦୋଜ୍ଞାନରେ ତୀକ୍ଷ୍ଣବୁଦ୍ଧିବିଶିଷ୍ଟ ! ଯେଉଁ ଛନ୍ଦର ପ୍ରତିପାଦରେ ପ୍ରଥମ ଚାରିଗୋଟି, ଦଶମ, ଏକାଦଶ, ତ୍ରୟୋଦଶ, ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ, ଷୋଡ଼ଶ ଏବଂ ସପ୍ତଦଶ ଅକ୍ଷର ଗୁରୁ ହୋଇ ଅନ୍ୟବର୍ଣ୍ଣଗୁଡ଼ିକ ଲଘୁ ହୋଇଥାନ୍ତି; ତଥା ଚତୁର୍ଥ, ଦଶମ ଏବଂ ସପ୍ତଦଶ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଯତିପାତ ହୁଏ; ତାହାକୁ ମନ୍ଦାକ୍ରାନ୍ତା କୁହାଯାଏ ।

ଉଦାହରଣ - *ଶାନ୍ତାକାରଂ ଭୁଜଗଶୟନଂ ପଦ୍ମନାଭଂ ସୁରେଶମ୍*
ବିଶ୍ୱାଧାରଂ ଗଗନସଦୃଶଂ ମେଘବର୍ଣ୍ଣଂ ଶୁଭାଙ୍ଗମ୍ ।
ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତଂ କମଳନୟନଂ ଯୋଗିଭିର୍ଧ୍ୟାନଗମ୍ୟମ୍
ବନ୍ଦେ ବିଷ୍ଣୁଂ ଭବଭୟହରଂ ସର୍ବଲୋକୈକନାଥମ୍ ।।

ଏହାର ପ୍ରତିପାଦରେ ୧୭ଟି ଅକ୍ଷର ରହେ ।

ପ୍ରତିପାଦର ସ୍ୱରୂପ, ଯଥା -ମ, ଭ, ନ, ତ, ତ, ଗ, ଗ - SSS, S||, |||, SS|, SS|, SS

(ଯୁଗ = ୪, ରସ = ୬, ହୟ = ୭, ଚତୁର୍ଥପରେ (୪+୬) ୧୦ମ, ତାପରେ (୧୦+୭) ୧୭ଶରେ ବିଶ୍ରାମ) ।

୧୧. ଶାର୍ଦ୍ଦୂଳବିକ୍ରୀଡିତମ୍

ଲକ୍ଷଣ - *ଆଦ୍ୟାଶ୍ଚେଦ୍ ଗୁରବସ୍ତ୍ରୟୋ ଯଦି ତତୋ ଷଷ୍ଠସ୍ତଥା ଚାଷ୍ଟମୋ*
ସ୍ୟାଦେକାଦଶତସ୍ତ୍ରୟସ୍ତଦନୁ ନନ୍ଦ୍ୟାଦଶାଦ୍ୟାବିମୌ ।
ମାର୍ତ୍ତଣ୍ଡୈର୍ମୁନିଭିଶ୍ଚ ଯତ୍ର ବିରତିଶ୍ଛନ୍ଦୋଽନୁସନ୍ଧାନକୃତ୍ !
ତଦ୍‌ବୃତ୍ତଂ ପ୍ରବଦନ୍ତି କାବ୍ୟରସିକାଃ ଶାର୍ଦ୍ଦୂଳବିକ୍ରୀଡିତମ୍ ।।

ଅନ୍ୟଲକ୍ଷଣ - *ସୂର୍ଯ୍ୟାଶ୍ୱୈର୍ଯଦି ମଃ ସଜୌ ସତତଗାଃ ଶାର୍ଦ୍ଦୂଳବିକ୍ରୀଡିତମ୍*
(୧୨, ୧୯)

ଅର୍ଥ - ହେ ଛନ୍ଦଶାସ୍ତ୍ରାନୁସନ୍ଧାନକାରି ! ଯେଉଁ ଛନ୍ଦର ପ୍ରତିପାଦର ପ୍ରଥମ, ଦ୍ୱିତୀୟ, ତୃତୀୟ, ଷଷ୍ଠ, ଅଷ୍ଟମ, ଦ୍ୱାଦଶ, ତ୍ରୟୋଦଶ, ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ, ଷୋଡଶ, ସପ୍ତଦଶ ଏବଂ ଅନ୍ତିମବର୍ଣ୍ଣ ଗୁରୁ ହୋଇ, ଅନ୍ୟବର୍ଣ୍ଣଗୁଡ଼ିକ ଲଘୁ ହୋଇଥାନ୍ତି; ଏବଂ ପ୍ରତିପାଦର ଦ୍ୱାଦଶ ଏବଂଅନ୍ତିମ ଅକ୍ଷର ରେ ଯତିପାତ ହୁଏ; ତାହାକୁ ଶାର୍ଦ୍ଦୂଳବିକ୍ରୀଡିତ ଛନ୍ଦ ବୋଲି କାବ୍ୟରସିକମାନେ କହନ୍ତି ।

ଉଦାହରଣମ୍ -

ଯା କୁନ୍ଦେନ୍ଦୁତୁଷାରହାରଧବଳା ଯା ଶ୍ୱେତପଦ୍ମାସନା
ଯା ବୀଣାବରଦଣ୍ଡମଣ୍ଡିତକରା ଯା ଶୁଭ୍ରବସ୍ତ୍ରାବୃତା ।
ଯା ବ୍ରହ୍ମାଚ୍ୟୁତଶଙ୍କରପ୍ରଭୃତିଭିର୍ଦେବୈଃ ସଦା ବନ୍ଦିତା
ସା ମାଂ ପାତୁ ସରସ୍ୱତୀ ଭଗବତୀ ନିଃଶେଷଜାଡ୍ୟାପହା ।।

ଏହି ଛନ୍ଦରେ ପ୍ରତିପଦରେ ୧୯ଟି ଅକ୍ଷର ଥାଏ । ଏହାର ସ୍ୱରୂପ, ଯଥା -
ମ,ସ,ଜ,ସ,ତ,ତ,ଗ - SSS, IIS, ISI, IIS, SSI,SSI, S
(ମାର୍ତ୍ତଣ୍ଡ = ଆଦିତ୍ୟ (ଦ୍ୱାଦଶ) = ୧୨, ମୁନି = ସପ୍ତର୍ଷି = ୭) ।

୧୨. ସ୍ରଗ୍ଧରା

ଲକ୍ଷଣ -

ଚତ୍ୱାରୋ ଯତ୍ର ବର୍ଣ୍ଣାଃ ପ୍ରଥମମଲଘବଃ ଷଷ୍ଠକଃ ସପ୍ତମୋଽପି
ଦ୍ୱୌ ତଦ୍ୱତ୍ ଷୋଡଶାଦ୍ୟୌ ଶ୍ରୁତିଧରପଥଗେ ! ଷୋଡଶାନ୍ତ୍ୟୌ ତଥାନ୍ତ୍ୟୌ ।
ଛନ୍ଦଃଶାସ୍ତ୍ରାଭିଳାଷିନ୍ ! ମୁନି-ମୁନି-ମୁନିଭିର୍ଦ୍ଦୃଶ୍ୟତେ ଚେଦ୍ ବିରାମଃ
ଶିଷ୍ୟ ! ସୁତେଷ୍ଟି ଜଗାଦ୍ଧୈଃ ଚତେନିଗଦିତା ସ୍ରଗ୍ଧରା ସା ପ୍ରସିଦ୍ଧା ।।

ଅନ୍ୟଲକ୍ଷଣ - *ମ୍ରଭ୍ନୈର୍ଯାନାଂ ତ୍ରୟେଣ, ତ୍ରିମୁନିଯତିଯୁତା ସ୍ରଗ୍ଧରା କୀର୍ତ୍ତିତେୟମ୍* - (୭, ୧୪, ୨୧)

ଅର୍ଥ - ହେ ଶ୍ରୁତିଧର୍ମାର୍ଗାନୁସାରି ! ହେ ଛନ୍ଦଶାସ୍ତ୍ରାଭିଳାଷି ! ହେ ଶିଷ୍ୟ ! ଯେଉଁ ଛନ୍ଦର ପ୍ରତିପଦରେ ପ୍ରଥମ ଚାରିଗୋଟି ବର୍ଣ୍ଣ, ଷଷ୍ଠ, ସପ୍ତମ, ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ, ପଞ୍ଚଦଶ, ସପ୍ତଦଶ, ଅଷ୍ଟାଦଶ, ବିଂଶତି ଏବଂ ଏକବିଂଶତି ଅକ୍ଷର ଗୁରୁ/ ଦୀର୍ଘ ହୋଇ, ଅନ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣଗୁଡିକ ଲଘୁ /ହ୍ରସ୍ୱ ହୋଇଥାନ୍ତି; ପ୍ରତିପାଦର ସପ୍ତମ, ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଏବଂ ଏକବିଂଶତି ଅକ୍ଷର ରେ ଯତିପାତ ବିରତି / ବିଶ୍ରାମ ହୁଏ ; ତାହାକୁ ସ୍ରଗ୍ଧରାଛନ୍ଦ କୁହାଯାଏ ।

ଉଦାହରଣ -

ଯା ସୃଷ୍ଟି ସ୍ରଷ୍ଟୁରାଦ୍ୟା ବହତି ବିଧିହୁତଂ ଯା ହବିର୍ଯା ଚ ହୋତ୍ରୀ
ଯେ ଦ୍ୱେ କାଳଂ ବିଧତ୍ତ ଶ୍ରୁତିବିଷୟଗୁଣା ଯା ସ୍ଥିତା ବ୍ୟାପ୍ୟ ବିଶ୍ୱମ୍ ।
ଯାମାହୁ ସର୍ବୋଜପ୍ରକୃତିରିତି ଯୟା ପ୍ରାଣିନ ପ୍ରାଣବନ୍ତ
ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷାଭି ପ୍ରପନ୍ନସ୍ତନୁଭିରବତୁ ବ ସ୍ତାଭିରଷ୍ଟାଭିରୀଶ ॥

(ଅଭିଜ୍ଞାନଶାକୁନ୍ତଳମ୍) ।

ଏହି ଛନ୍ଦର ପ୍ରତିପାଦରେ ୨୧ଟି ବର୍ଣ୍ଣଥାଏ । ଏହାର ସ୍ୱରୂପ ଏହିପରି ଯଥା - ମ, ର, ଭ, ନ, ଯ, ଯ, ଯ - SSS, S IS, S I I, I I I, ISS, ISS, ISS

(ମୁନି = (ସପ୍ତର୍ଷି) ୭, ମୁନି-ମୁନି-ମୁନିଭିଃ = ସପ୍ତମ,ଏହାପରେ (୭+୭=୧୪) ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ, ତାହାପରେ (୧୪+୭=୨୧) ଏକବିଂଶତି ଅକ୍ଷର / ବର୍ଣ୍ଣରେ ଯତିପାତ ହୁଏ) ।

ଉପସଂହାର - ପିଙ୍ଗଳ ମୁନିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଣୀତ ତଥା ପ୍ରଚାରିତ ଏହି ଛନ୍ଦଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅନେକ ଛନ୍ଦମାନଙ୍କର ଲକ୍ଷଣ, ଉଦାହରଣ ତଥା ବ୍ୟବହାର ରହିଛି । ଏଠାରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କପାଇଁ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନନ୍ୟାୟରେ କେତୋଟିମାତ୍ର ଛନ୍ଦ ବିଷୟରେ ସୂଚନାପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି । ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ଛନ୍ଦଗୁଡ଼ିକର ବହୁଳବ୍ୟବହାର ଦୃଷ୍ଟହୁଏ ।

ଶ୍ରୁତବୋଧ, ବୃତ୍ତରତ୍ନାକର, ଛନ୍ଦୋମଞ୍ଜରୀ ପ୍ରଭୃତି ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଛନ୍ଦ ବିଷୟକ ଅଧିକ ତଥ୍ୟ ଜ୍ଞାତବ୍ୟ ।

***

୨୯ - ଅଳଂକାର ପ୍ରକରଣ

୧. ଶବ୍ଦାର୍ଥ - ଅଳଂକାରଃ = ଅଳମ୍ + କୃ + କରଣେ ଘଞ୍ ।

(କ) ଅଳଂକାର ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଭୂଷଣ, ଏହାର ପର୍ଯ୍ୟାୟବାଚୀ ଶବ୍ଦ ହେଉଛି - ଆଭରଣ, ବିଭୂଷଣ, ମଣ୍ଡନ ଏବଂ ପରିଷ୍କାର ।

(ଖ) ଅଳଂକ୍ରିୟତେ ଅନେନ ଇତି ଅଳଂକାରଃ । ଏହାଦ୍ୱାରା କାବ୍ୟ ଅଳଂକୃତ ହୁଏ; ତେଣୁ କାବ୍ୟର ଏହା ଏକ ପ୍ରମୁଖତତ୍ତ୍ୱ । ସେଥିପାଇଁ ଉପମା ପ୍ରଭୃତିକୁ କାବ୍ୟର ଅଳଂକାର ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

ଇଂରାଜୀରେ ଏହାକୁ figures of speech ଏବଂ ଏହି ଶାସ୍ତ୍ରକୁ Rhetorics କହନ୍ତି ।

୨. ଲକ୍ଷଣ - ବୈଚିତ୍ର୍ୟମଳଂକାର ଇତି ଅଳଂକାରସାମାନ୍ୟଲକ୍ଷଣମ୍ ।

(କ) ଭରତଃ - *"ଅଳଂକାରୈର୍ଗୁଣୈଶ୍ଚୈବ ବହୁଭିଃ ସମଳଂକୃତମ୍ /*
ଭୂଷଣୈରିବ ଚିତ୍ରାର୍ଥୈସ୍ତଦ୍ ଭୂଷଣମିତି ସ୍ମୃତମ୍" //
(ନାଟ୍ୟଶାସ୍ତ୍ରମ୍)

ଅଳଂକାରଃ ଦେହସ୍ୟ ଯଥା କୁଣ୍ଡଳାଦିଃ ତଦ୍ୱତ୍ ଶବ୍ଦାର୍ଥୟୋଃ (କାବ୍ୟସ୍ୟ) ଭୂଷଣଭୂତଃ ।

(ଖ) ଦଣ୍ଡୀ - *"କାବ୍ୟଶୋଭାକରଧର୍ମାଃ" / (କାବ୍ୟାଦର୍ଶଃ)*

(ଗ) ବିଶ୍ୱନାଥଃ - *"ଶବ୍ଦାର୍ଥୟୋରସ୍ଥିରା ଯେ ଧର୍ମାଃ ଶୋଭାତିଶାୟିନଃ /*
ରସାଦୀନୁପକୁର୍ବନ୍ତୋଽଳଂକାରାସ୍ତେଽଙ୍ଗଦାଦିବତ୍" //
(ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣଃ)

(ଘ) ଜଗନ୍ନାଥଃ - *"କାବ୍ୟାତ୍ମନୋ ବ୍ୟଙ୍ଗ୍ୟସ୍ୟ ରମଣୀୟତାପ୍ରୟୋଜକାଃ*
ଅଳଂକାରାଃ" // (ରସଗଙ୍ଗାଧରଃ) ।

(ଡ) "ଉତ୍କର୍ଷବଃ ଗୁଣଃ ପ୍ରୋକ୍ତଃ ଗୁଣାଲଂକାରରୀତୟଃ ।
ଅଲଂକାରାଃ କଟକକୁଣ୍ଡଳାଦିବତ୍" ॥ (ଭାମହଦେବଃ) ।

ଅଳଂକାରର ଏହିପରି ବହୁଲକ୍ଷଣ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ଲକ୍ଷଣ ଗୁଡ଼ିକରୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ - ଯେପରି ଅଳଙ୍କାର ଗୁଡ଼ିକ ଶରୀରର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି କରନ୍ତି, ସେହିପରି ଭାବରେ ଅନୁପ୍ରାସ, ଯମକ, ଉପମା, ରୂପକାଦି ଅଳଙ୍କାରଗୁଡ଼ିକ କାବ୍ୟର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟବର୍ଦ୍ଧନ କରିବାରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

୩. ପ୍ରକାରଭେଦ

ସାଧାରଣତଃ କାବ୍ୟାଳଂକାର ଦ୍ୱିବିଧ - (କ) ଶବ୍ଦାଳଂକାର ଏବଂ (ଖ) ଅର୍ଥାଳଂକାର ।

(କ) ଶବ୍ଦାଳଂକାର - ଶବ୍ଦର ଆଧାରରେ ହେଉଥିବା ଅଳଙ୍କାର Figure of Speech pertaining to words, ଶବ୍ଦପରିବୃତ୍ୟସହ - ଅର୍ଥାତ୍ ଶବ୍ଦର ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ସହିପାରେ ନାହିଁ । ଯଥା - ଅନୁପ୍ରାସ (Aliteration) ପ୍ରଭୃତି ।

(ଖ) ଅର୍ଥାଳଂକାର - ଅର୍ଥର ଆଧାରରେ ହେଉଥିବା ଅଳଙ୍କାର Figure of Speech pertaining to imports, ଶବ୍ଦପରିବୃତ୍ତିସହ - ଅର୍ଥାତ୍ କୌଣସି ବିଶେଷଶବ୍ଦକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ସେହି ସ୍ଥାନରେ ତତ୍ପର୍ଯ୍ୟାୟବାଚକ ଅନ୍ୟ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର କଲେ ମଧ୍ୟ ଅଳଂକାରର ସ୍ଥିତି ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରହେ । ଯଥା - ଉପମା (Simile) ପ୍ରଭୃତି ।

ପୁନରୁକ୍ତବଦାଭାସ ପରି ଅଳଂକାର ଶବ୍ଦ ଓ ଅର୍ଥ ଉପରେ ଆଶ୍ରିତ; ଏଣୁ ତାହା "ଶବ୍ଦାର୍ଥାଳଂକାର ବା ଉଭୟାଳଂକାର" ଅଟେ ।

ଏଠାରେ ବିଶେଷଭାବରେ ଉତ୍କଳୀୟ ଆଳଂକାରିକ ବିଶ୍ୱନାଥ କବିରାଜପ୍ରଣୀତ ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥର ୧୦ମ ପରିଚ୍ଛେଦରୁ କେତେକ ପ୍ରମୁଖ ଅଳଂକାରର ଲକ୍ଷଣ-ଉଦାହରଣାଦି ଉପସ୍ଥାପିତ ହୋଇଅଛି । କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କର ଭେଦଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇନାହିଁ ।

ଅନୁପ୍ରାସଃ

ଲକ୍ଷଣ - ଅନୁପ୍ରାସଃ ଶବ୍ଦସାମ୍ୟଂ ବୈଷମ୍ୟେଽପି ସ୍ୱରସ୍ୟ ଯତ୍ ।

ଅର୍ଥ - (କୌଣସି ପଦ୍ୟର ଶବ୍ଦରେ) ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣର ସାଦୃଶ୍ୟ ନ ଥିଲେ ମଧ ଯଦି ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣର ସମାନତା ରହିଥାଏ; ତେବେ ତାହାକୁ ଅନୁପ୍ରାସ ଅଳଂକାର ବୋଲି କୁହାଯାଏ । (ଶବ୍ଦସାମ୍ୟ = ବ୍ୟଞ୍ଜନସାମ୍ୟ) ।

ଉଦାହରଣ - *ଆଦାୟ ବକୁଳଗନ୍ଧାନନ୍ଧୀକୁର୍ବନ୍ ପଦେ ପଦେ ଭ୍ରମରାନ୍ /*
ଅୟମେତି ମନ୍ଦମନ୍ଦଂ କାବେରୀବାରିପାବନଃ ପବନଃ //

ଅର୍ଥ - ବକୁଳକୁସୁମର ସୌରଭକୁ ଗ୍ରହଣ କରି (ସୁବାସିତ), ପ୍ରତିସ୍ଥଳରେ ଭ୍ରମରମାନଙ୍କୁ ଉନ୍ମତ୍ତ କରି, କାବେରୀ ନଦୀର ଜଳସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସିଥିବା ପବିତ୍ରକାରୀ (ସୁଶୀତଳ) ପବନ ମୃଦୁମନ୍ଦ ଗତିରେ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଅଛି ।

ସମନ୍ୱୟ - ଏହି ପଦ୍ୟ ବିଶ୍ୱନାଥକବିରାଜଙ୍କ ପିତାଙ୍କର ରଚନା । ଏଥିରେ - ଗନ୍ଧାନ୍ - ଅନ୍ଧୀ ରେ 'ନ୍' ଓ 'ଧ୍', କାବେରୀ-ବାରି ରେ 'ବ' ଓ 'ର' ପାବନଃ-ପବନଃ ରେ 'ପ୍'-'ବ୍'-'ନ୍'- ଏହି ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣଗୁଡ଼ିକର ସାଦୃଶ୍ୟ ରହିଛି ଏବଂ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣଗୁଡ଼ିକର ବିଷମତା ରହିଛି । ଏଣୁ ଏହା ଅନୁପ୍ରାସ ଅଳଂକାର ଅଟେ ।

ଯମକମ୍

ଲକ୍ଷଣ - *ସତ୍ୟର୍ଥେ ପୃଥଗର୍ଥାୟାଃ ସ୍ୱର-ବ୍ୟଞ୍ଜନ-ସଂହତେଃ /*
କ୍ରମେଣ ତେନୈବାବୃତ୍ତିର୍ଯମକଂ ବିନିଗଦ୍ୟତେ //

ଅର୍ଥ - ଏକପ୍ରକାର ଅର୍ଥ (ସମାନଅର୍ଥ) ଅଥବା ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଅର୍ଥକୁ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିବା ସ୍ୱର ତଥା ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣସମୂହର (ସାର୍ଥକ ବା ନିରର୍ଥକ ଶବ୍ଦର) ଠିକ୍ ସେହିକ୍ରମରେ ଆବୃତ୍ତିକୁ ଯମକ ଅଳଂକାର କୁହାଯାଏ ।

ଉଦାହରଣ -

ନବପଲାଶପଲାଶବନଂ ପୁରଃ ସ୍ଫୁଟପରାଗପରାଗତପଙ୍କଜମ୍ ।

ମୃଦୁଲତାନ୍ତଲତାନ୍ତମଲୋକୟତ୍ ସ ସୁରଭିଂ ସୁରଭିଂ ସୁମନୋଭରୈଃ ।।

ଅର୍ଥ - ଏହି ପଦ୍ୟ ମାଘକୃତଶିଶୁପାଳବଧ - ଷଷ୍ଠସର୍ଗ ଅନ୍ତର୍ଗତ ବସନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଉଦ୍ଧୃତ । ସେ (ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ) ନିଜସମ୍ମୁଖରେ ନବୀନପଲ୍ଲବଯୁକ୍ତ ପଳାଶ ବନ ଶୋଭିତ, ବିକଶିତ ପରାଗପରିବ୍ୟାପ୍ତ ପଦ୍ମ ବିମଣ୍ଡିତ, ମୃଦୁ ତଥା ଆତପ-ମ୍ଳାନ ଲତାଗ୍ରଭାଗସଂଯୁକ୍ତ, କୁସୁମଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରଚୁରତା ହେତୁ ସୌରଭମୟ ବସନ୍ତକୁ ଦର୍ଶନ କଲେ ।

ସମନ୍ୱୟ - ଏଠାରେ 'ପଲାଶ', 'ପରାଗ', 'ଲତାନ୍ତ' ଏବଂ 'ସୁରଭି' ଶବ୍ଦର ସେହିକ୍ରମରେ (ଯଥା - ପ୍+ଅ+ଲ୍+ଆ+ଶ୍+ଅ) ପୁନରାବୃତ୍ତି ଘଟିଥିବାରୁ ଏହା ଯମକାଳଂକାର ।

ପ୍ରଥମ ପଲାଶ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ପଲ୍ଲବ ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟ ପଲାଶର ଅର୍ଥ ପଲାଶବୃକ୍ଷ । ସୁରଭିଂ ସୁରଭିମ୍ - ଏହା ମଧ୍ୟ ସେହି କ୍ରମରେ ଆବୃତ୍ତ । ଏଠାରେ 'ପଲାଶ ଓ ସୁରଭିମ୍' ର ଆବୃତ୍ତି ସାର୍ଥକ । 'ପରାଗ - ପରାଗତ' - ଏଠାରେ ପରାଗ ଅର୍ଥାତ୍ ରେଣୁ, ପରାଗତ ଅର୍ଥାତ୍ ବ୍ୟାପ୍ତ ଦ୍ୱିତୀୟ ପରାଗତରେ ଥିବା ପରାଗ ନିରର୍ଥକ । 'ଲତାନ୍ତ'ରେ ଗୋଟିଏ 'ଲତାନ୍ତ' ର ଅର୍ଥ ଲତାର ପ୍ରାନ୍ତଭାଗ, ଅନ୍ୟଟି ମୃଦୁଳ-ତାନ୍ତ ହେତୁ ନିରର୍ଥକ ।

ଶ୍ଳେଷଃ

ଲକ୍ଷଣ - ଶ୍ଳିଷ୍ଟୈଃ ପଦୈରନେକାର୍ଥାଭିଧାନେ ଶ୍ଳେଷ ଇଷ୍ୟତେ ।

ଅର୍ଥ - ଯେଉଁଠାରେ ଶ୍ଳିଷ୍ଟପଦ (ଏକାଧିକ ଅର୍ଥଥିବା ପଦ) ର ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇ ଅନେକ ଅର୍ଥ ଅଭିହିତ (କଥିତ) ହୁଏ; ସେଠାରେ ଶ୍ଳେଷ ଅଳଂକାର ହୋଇଥାଏ ।

ଉଦାହରଣ -

ପ୍ରତିକୂଳତାମୁପଗତେ ହି ବିଧୌ ବିଫଳତ୍ୱମେତି ବହୁସାଧନତା ।
ଅବଲମ୍ବନାୟ ଦିନଭର୍ତ୍ତୁରଭୂନ୍ ନ ପତିଷ୍ୟତଃ କରସହସ୍ରମପି ।।

ଅର୍ଥ - ବିଧୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଚନ୍ଦ୍ର ଅଥବା ବିଧି ଅର୍ଥାତ୍ ଦୈବ ପ୍ରତିକୂଳ ହେଲେ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ସାଧନ ବିଫଳ ହୋଇଥାଏ । ଅସ୍ତଗାମୀ ପତନଶୀଳ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ସହସ୍ର କିରଣ ଅଥବା ସହସ୍ର ହସ୍ତ ତାଙ୍କୁ (ଆକାଶରେ) ଧାରଣ କରି ରଖିବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ହେଲାନାହିଁ ।

ସମନ୍ୱୟ - ଏହି ପଦ୍ୟ ମାଘଙ୍କର ଶିଶୁପାଳବଧମ୍ ର ନବମସର୍ଗରୁ ଉଦ୍ଧୃତ । ଏଠାରେ 'ବିଧୌ' ଏକ ଶ୍ଳିଷ୍ଟପଦ । ବିଧି ଏବଂ ବିଧୁ - ଏହି ୨ଟି ଶବ୍ଦର ୭ମୀ ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନରେ 'ବିଧୌ'ରୂପ ହୋଇଥାଏ । ବିଧିଃ = ଦୈବମ୍, ବିଧୁଃ = ଚନ୍ଦ୍ରଃ । ସେହିପରି, 'କର' ଏକ ଶ୍ଳିଷ୍ଟପଦ, 'କର'ର ଅର୍ଥ ହସ୍ତ ଏବଂ କିରଣ, ଏଣୁ ଏଠାରେ ଶ୍ଳେଷାଳଙ୍କାର ହୋଇଅଛି ।

ଉପମା

ଲକ୍ଷଣ - *ସାମ୍ୟଂ ବାଚ୍ୟମବୈଧର୍ମ୍ୟଂ ବାକ୍ୟୈକ୍ୟ ଉପମା ଦ୍ୱୟୋଃ ।*

ଅର୍ଥ - ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟରେ ଉପମେୟ ଏବଂ ଉପମାନ-ରୂପ ବସ୍ତୁଦ୍ୱୟଟିର ବୈଧର୍ମ୍ୟବିହୀନ ସାମ୍ୟ (ସାଦୃଶ୍ୟ) ବାଚ୍ୟ (ଅଭିହିତ) ହେଲେ ଉପମା ଅଳଙ୍କାର ହୋଇଥାଏ ।

ଉଦାହରଣ -

ଜଗଜ୍ଜୟଂ ତେନ ଚ କୋଶମକ୍ଷୟଂ ପ୍ରଣୀତବାନ୍ ଶୈଶବଶେଷବାନୟମ୍ ।
ସଖା ରତୀଶସ୍ୟ ଋତୁର୍ଯଥା ବନଂ ବପୁସ୍ତଥାଲିଙ୍ଗଦଥାସ୍ୟ ଯୌବନମ୍ ।।

ରାଜା ନଳ ଶୈଶବକୁ ଶେଷକରି (ଅତିକ୍ରମକରି) ଯୌବନ ପୂର୍ବରୁ ଜଗତ ଜୟ କରି ନିଜ ଭଣ୍ଡାର ଧନପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଦେଲେ । କନ୍ଦର୍ପର ମିତ୍ର ବସନ୍ତ ଋତୁ ବନକୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କଲାପରି ଯୌବନ ନଳଙ୍କ ଶରୀରକୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କଲା ।

ସମନ୍ୱୟ - ଏହି ପଦ୍ୟରେ ଯୌବନ = ଉପମେୟ । ବସନ୍ତଋତୁ = ଉପମାନ । ଉପମାବାଚକ ଶବ୍ଦ = ଯଥା । ବସନ୍ତ ସହ ଯୌବନର ସାଦୃଶ୍ୟ, ଆଲିଙ୍ଗନ କରିବା ସମାନ ଧର୍ମ ।

ଏଥିରେ ବୈଧର୍ମ୍ୟର ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ, ଅପର ପକ୍ଷେ ସାମ୍ୟ ବାଚ୍ୟ ହୋଇଥିବାରୁ ଓ ଉକ୍ତ ଧର୍ମସବୁ ଏକତ୍ର ଥିବାରୁ ଉପମାଳଙ୍କାର ହୋଇଅଛି । ସବୁଧର୍ମ ଥିବାରୁ ଏହା ପୂର୍ଣ୍ଣୋପମା । ଉପମେୟ - ବର୍ଣ୍ଣନୀୟବସ୍ତୁ, ଉପମାନ - ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବସ୍ତୁ, ଯଥା-ଇବ ଆଦି-ଉପମାବାଚକ ଶବ୍ଦ, ଉଭୟ ମଧ୍ୟରେ ସାଧାରଣଧର୍ମ, ଏସବୁ ଏକତ୍ର ଥିଲେ ପୂର୍ଣ୍ଣୋପମା ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ : ଯାହାର ତୁଳନା କରାଯାଏ ତାହା ଉପମେୟ; ଯଥା - ମୁଖ ଏବଂ ଯେଉଁ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବସ୍ତୁସହ ତୁଳନା କରାଯାଏ ତାହା ଉପମାନ; ଯଥା - ଚନ୍ଦ୍ର ।

ରୂପକମ୍

ଲକ୍ଷଣ - *ରୂପକଂ ରୂପିତାରୋପାଦ୍‌ବିଷୟେ ନିରପହ୍ନବେ ।*

ଅର୍ଥ - ବିଷୟ ଅଥବା ଉପମେୟ ଅଗୋପିତ (ଅନାଚ୍ଛାଦିତ) ଥାଇ ତାହା ଉପରେ ଉପମାନ ର ଆରୋପ ହେଲେ ରୂପକ ଅଳଂକାର ହୁଏ ।

ଉଦାହରଣ - *ଆହବେ,ଜଗଦୁଦ୍ଦଣ୍ଡ ! ରାଜମଣ୍ଡଳ-ରାହବେ ।*

ଶ୍ରୀନୃସିଂହମହୀପାଳ ! ସ୍ୱସ୍ତ୍ୟସ୍ତୁ ତବ ବାହବେ ।।

ଅର୍ଥ - ହେ ପରାକ୍ରମୀ ନରସିଂହଦେବ ମହାରାଜ ! ଯୁଦ୍ଧରେ ଶତ୍ରୁପକ୍ଷର ରାଜମଣ୍ଡଳରୂପୀ ରାଜମଣ୍ଡଳ (ଚନ୍ଦ୍ରମଣ୍ଡଳ) ପାଇଁ ଆପଣଙ୍କର ବାହୁରୂପକ ରାହୁର ମଙ୍ଗଳ ହେଉ ।

ସମନ୍ୱୟ - ଏଠାରେ 'ରାଜମଣ୍ଡଳ' = ଶ୍ଳିଷ୍ଟପଦ, ଏହାର ଦୁଇଅର୍ଥ ୧. ରାଜସମୂହ ୨. ଚନ୍ଦ୍ରମଣ୍ଡଳ, ଶତ୍ରୁ ରାଜସମୂହ = ଉପମେୟ, ଚନ୍ଦ୍ରମଣ୍ଡଳ = ଉପମାନ, ବାହୁ = ଉପମେୟ, ରାହୁ = ଉପମାନ, ଉପମେୟ ଠାରେ ଉପମାନର ଆରୋପ ବା ଅଭେଦକଳ୍ପନା ହେବ ରୂପକାଳଂକାର ।

ଅପହ୍ନୁତିଃ

ଲକ୍ଷଣ - *ପ୍ରକୃତଂ ପ୍ରତିଷିଧ୍ୟାନ୍ୟସ୍ଥାପନଂ ସ୍ୟାଦପହ୍ନୁତିଃ ।*

ଅର୍ଥ - ପ୍ରକୃତ (ଉପମେୟ)କୁ ନିଷେଧ କରି ତାହା ଉପରେ ଯଦି ଅପ୍ରକୃତ (ଉପମାନ)କୁ ସ୍ଥାପନ କରାଯାଏ, ତାହାହେଲେ ଅପହ୍ନୁତି ଅଳଂକାର ହୁଏ ।

(ଉପମେୟକୁ ପ୍ରକୃତ, ପ୍ରାକରଣିକ, ବିଷୟ, ପ୍ରସ୍ତୁତ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରେ ଏବଂ ଉପମାନକୁ ଅପ୍ରକୃତ, ଅପ୍ରାକରଣିକ, ବିଷୟୀ, ଅପ୍ରସ୍ତୁତ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ ।)

ଉଦାହରଣ -
ନେଦଂ ନଭୋମଣ୍ଡଳମମ୍ବୁରାଶି -
ର୍ନୈତାଶ୍ଚ ତାରା ନବଫେନଭଙ୍ଗାଃ ।
ନାୟଂ ଶଶୀ କୁଣ୍ଡଳିତଃ ଫଣୀନ୍ଦ୍ରୋ
ନାସୌ କଳଙ୍କଃ ଶୟିତୋ ମୁରାରିଃ ।।

ଅର୍ଥ - ଏହା ଆକାଶ ମଣ୍ଡଳ ନୁହେଁ, ସାଗର ଅଟେ । ଏଗୁଡିକ ତାରକା ନୁହନ୍ତି, ନୂତନଫେନଖଣ୍ଡ ଅଟନ୍ତି । ଏହା ଚନ୍ଦ୍ର ନୁହେଁ, କୁଣ୍ଡଳାକୃତି ଅନନ୍ତ ନାଗ । ଏହା (ଚନ୍ଦ୍ରର) କଳଙ୍କ ନୁହେଁ, ଶୟିତ ବିଷ୍ଣୁ ଅଟନ୍ତି ।

ସମନ୍ୱୟ - ଉପମେୟ - ଆକାଶ, ତାରକା, ଚନ୍ଦ୍ର ଏବଂ କଳଙ୍କ କୁ ନିଷେଧ କରି, ଉପମାନ - ସାଗର, ଫେନଖଣ୍ଡ, କୁଣ୍ଡଳିତ ଶେଷନାଗ ଏବଂ ଶୟନକରିଥିବା ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଆରୋପ ବା ସ୍ଥାପନ କରାଯାଇଥିବାରୁ ଏଠାରେ ଅପହ୍ନୁତି ଅଳଂକାର ହୋଇଅଛି ।

ଉତ୍ପ୍ରେକ୍ଷା

ଲକ୍ଷଣ - ଭବେତ୍ ସମ୍ଭାବନୋତ୍ପ୍ରେକ୍ଷା ପ୍ରକୃତସ୍ୟ ପରାତ୍ମନା ।

ଅର୍ଥ - ପ୍ରକୃତ (ଉପମେୟ)କୁ ପର (ଉପମାନ) ଭାବରେ ସମ୍ଭାବନା କରାଗଲେ ଉତ୍ପ୍ରେକ୍ଷା ଅଳଂକାର ହୁଏ ।

ଉଦାହରଣ - *ତନୁଦୀଧିତିଧାରୟା ରୟାତ୍*
ଗତୟା ଲୋକବିଲୋକନାମସୌ ।
ଉଦହେମକଷନ୍ତିକାଙ୍କବତ୍
କଷପାଷାଣନିଭେ ନଭସ୍ତଳେ ॥

ଅର୍ଥ - ସେହି ହଂସ ଦ୍ରୁତ ଗତିରେ ଉଡ଼ିଯିବାରୁ କଷଟିପଥର ସଦୃଶ ଶ୍ୟାମବର୍ଣ୍ଣ ଆକାଶରେ ଭଲ ମନ୍ଦ ପରୀକ୍ଷା ସକାଶେ ନିଜର ତେଜଦ୍ୱାରା ପଣ ଘଷିଲାପରି ଦେଖାଗଲା ।

ସମନ୍ୱୟ - ଏଠାରେ ପ୍ରକୃତ ତନୁଧାରାକୁ ବେଗବଶରୁ ଅପ୍ରକୃତ ସୁବର୍ଣ୍ଣକଷଣ ରେଖାତ୍ ରୂପରେ ତର୍କଣା ବା ସମ୍ଭାବନା କରାଯିବାରୁ ଉତ୍ପ୍ରେକ୍ଷାଳଙ୍କାର ହେଲା ।

ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତଃ

ଲକ୍ଷଣ - *ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତସ୍ତୁ ସଧର୍ମସ୍ୟ ବସ୍ତୁନଃ ପ୍ରତିବିମ୍ବନମ୍ ।*

ଅର୍ଥ - ସମାନଧର୍ମଯୁକ୍ତ ଉପମେୟ ଏବଂ ଉପମାନର ବିମ୍ବ - ପ୍ରତିବିମ୍ବଭାବ (ସାଦୃଶ୍ୟ) ପ୍ରତୀତ ହେଲେ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଅଳଂକାର ହୋଇଥାଏ ।

ଉଦାହରଣ -

ଅବିଦିତଗୁଣାପି ସତ୍କବିଭଣିତିଃ କର୍ଣ୍ଣେଷୁ ବମତି ମଧୁଧାରାମ୍ ।
ଅନଧିଗତପରିମଳାପି ହି ହରତି ଦୃଶଂ ମାଳତୀମାଳା ॥

ଅର୍ଥ - ଉତ୍ତମ କବିଙ୍କର ରଚନା, ଯାହାର ଗୁଣ (କାବ୍ୟଗୁଣ) କୁ ପାଠକ / ଶ୍ରୋତା ଜାଣିନାହାନ୍ତି; ତଥାପି ତାହା କର୍ଣ୍ଣରେ ମଧୁଧାରା ବର୍ଷଣ କରେ । ମାଳତୀମାଳାର ସୁଗନ୍ଧକୁ (ଦୂରରୁ ଦେଖୁଥିବା) ଦର୍ଶକ ଆଘ୍ରାଣ କରି ନ ପାରିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା ନୟନ ଆକର୍ଷକ ହୋଇଥାଏ ।

ସମନ୍ୱୟ - ଏହି ପଦ୍ୟ ସୁବନ୍ଧୁଙ୍କର ବାସବଦତ୍ତାରୁ ଉଦ୍ଧୃତ । ଏଠାରେ ସତ୍କବିଭଣିତିଃ = ଉପମେୟ ଏବଂ ମାଳତୀମାଳା = ଉପମାନ ।

ଉପମେୟର ଧର୍ମ - ମଧୁଧାରା ବର୍ଷଣ ଏବଂ ଉପମାନର ଧର୍ମ - ନୟନହରଣ ମଧ୍ୟରେ ବିମ୍ବପ୍ରତିବିମ୍ବଭାବ ପ୍ରତୀତ ହେଉଥିବାରୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଅଳଂକାର ହୋଇଅଛି ।

ବ୍ୟତିରେକଃ

ଲକ୍ଷଣ - *ଆଧିକ୍ୟମୁପମେୟସ୍ୟୋପମାନାନ୍ନ୍ୟୂନତାଽଥବା, ବ୍ୟତିରେକଃ... ।*

ଅର୍ଥ - ଉପମାନ ଠାରୁ ଉପମେୟର ଆଧିକ୍ୟ ଅଥବା ନ୍ୟୂନତା ପ୍ରତିପାଦିତ ହେଲେ ବ୍ୟତିରେକ ଅଳଂକାର ହୁଏ ।

ଉଦାହରଣ -

କ୍ଷୀଣଃ କ୍ଷୀଣୋଽପି ଶଶୀ ଭୂୟୋ ଭୂୟୋଽଭିବର୍ଦ୍ଧତେ ସତ୍ୟମ୍ ।
ବିରମ ପ୍ରସୀଦ ସୁନ୍ଦରି ! ଯୌବନମନିବର୍ତ୍ତି ଯାତଂ ତୁ ।।

ଅର୍ଥ - ଚନ୍ଦ୍ର ବାରମ୍ବାର ତନୁତା (କ୍ଷୀଣତା / କୃଶତା)କୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ପୁନଶ୍ଚ ଅଭିବୃଦ୍ଧି ଲାଭକରେ; ଏହା ସତ୍ୟ, ମାତ୍ର ଯୌବନ ଥରେ ଗଲେ ଆଉ ଫେରିଆସେ ନାହିଁ । ଏଣୁ ହେ ସୁନ୍ଦରି ! ମାନ ତ୍ୟାଗକର ଏବଂ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅ ।

ସମନ୍ୱୟ - ଏଠାରେ ଯୌବନ = ଉପମେୟ ଏବଂ ଚନ୍ଦ୍ର = ଉପମାନ । ଚନ୍ଦ୍ରର କ୍ଷୟ ପରେ ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ, କିନ୍ତୁ ଯୌବନର କ୍ଷୟପରେ ବୃଦ୍ଧି ନାହିଁ । ଏଣୁ ଉପମାନ ଚନ୍ଦ୍ରଠାରୁ ଉପମେୟ ଯୌବନର ନ୍ୟୂନତା (ଅପକର୍ଷ) ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏଠାରେ ବ୍ୟତିରେକ ଅଳଂକାର ହୋଇଅଛି ।

ଅକଳଙ୍କଂ ମୁଖଂ ତସ୍ୟା ନ କଳଙ୍କୀ ବିଧୁର୍ଯଥା - ରମଣୀର ମୁଖ କଳଙ୍କ ରହିତ । ଚନ୍ଦ୍ରରେ କଳଙ୍କ ଥିବାରୁ ସେ କଳଙ୍କୀ । ଉପମାନ କଳଙ୍କୀ ଚନ୍ଦ୍ରଠାରୁ ଉପମେୟ ନିଷ୍କଳଙ୍କ ରମଣୀ ମୁଖର ଆଧିକ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦିତ ହେବାରୁ ବ୍ୟତିରେକ ଅଳଙ୍କାର ।

ସମାସୋକ୍ତିଃ

ଲକ୍ଷଣ - *ସମାସୋକ୍ତିଃ ସମୈର୍ଯତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟ-ଲିଙ୍ଗ-ବିଶେଷଣୈଃ ।*
ବ୍ୟବହାର-ସମାରୋପଃ ପ୍ରସ୍ତୁତେଽନ୍ୟସ୍ୟ ବସ୍ତୁନଃ //

ଅର୍ଥ - କାର୍ଯ୍ୟ, ଲିଙ୍ଗ ଏବଂ ବିଶେଷଣ ସମାନ ଥାଇ ପ୍ରସ୍ତୁତ (ଉପମେୟ) ରେ ଅପ୍ରସ୍ତୁତ (ଉପମାନ)ର ବ୍ୟବହାର ଆରୋପିତ ହେଲେ ସମାସୋକ୍ତି ଅଳଂକାର ହୁଏ ।

ଉଦାହରଣ - *ବ୍ୟାଧୂୟ ଯଦ୍ ବସନମମ୍ବୁଜଲୋଚନାୟାଃ*
ବକ୍ଷୋଜୟୋଃ କନକକୁମ୍ଭବିଳାସଭାଜୋଃ /
ଆଲିଙ୍ଗସି ପ୍ରସଭମଙ୍ଗମଶେଷମସ୍ୟାଃ
ଧନ୍ୟସ୍ତ୍ୱମେବ ମଳୟାଚଳଗନ୍ଧବାହ ! //

ଅର୍ଥ - ହେ ମଳୟ ପବନ ! ତୁମେ ବାସ୍ତବରେ ଧନ୍ୟ । କାରଣ ଏହି ପଦ୍ମନୟନା (ସୁନ୍ଦରୀନାୟିକା)ର ସୁବର୍ଣ୍ଣକଳଶ ସଦୃଶ କୁଚଯୁଗଳରୁ ବସନ ଅପସାରିତ କରି ତାହାର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଅଙ୍ଗକୁ ତୁମେ ବଳପୂର୍ବକ ଆଲିଙ୍ଗନ କରୁଅଛ ।

ସମନ୍ୱୟ - ଏଠାରେ ମଳୟପବନ = ଉପମେୟ ଏବଂ ହଠକାମୁକ = ଉପମାନ । ସମାନକାର୍ଯ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ମଳୟପବନଠାରେ ହଠକାମୁକର ବ୍ୟବହାର ଆରୋପିତ ହୋଇଥିବାରୁ ସମାସୋକ୍ତି ଅଳଂକାର ହୋଇଅଛି ।

ବ୍ୟାଜସ୍ତୁତିଃ

ଲକ୍ଷଣ - .... *ଉକ୍ତା ବ୍ୟାଜସ୍ତୁତିଃ ପୁନଃ /*
ନିନ୍ଦା-ସ୍ତୁତିଭ୍ୟାଂ ବାଚ୍ୟାଭ୍ୟାଂ ଗମ୍ୟତ୍ୱେ ସ୍ତୁତି-ନିନ୍ଦୟୋଃ //

ଅର୍ଥ - ବାଚ୍ୟ ନିନ୍ଦାରୁ ସ୍ତୁତି ବ୍ୟଙ୍ଗ୍ୟ ହେଲେ, ଅଥବା ବାଚ୍ୟ ସ୍ତୁତିରୁ ନିନ୍ଦା ବ୍ୟଙ୍ଗ୍ୟ ହେଲେ ବ୍ୟାଜସ୍ତୁତି ଅଳଂକାର ହୋଇଥାଏ ।

ଉଦାହରଣ - *ସ୍ତନଯୁଗମୁକ୍ତାଭରଣାଃ କଣ୍ଟକକଳିତାଙ୍ଗଯଷ୍ଟୟୋ ଦେବ !*

ତ୍ୱୟି କୁପିତେଽପି ପ୍ରାଗିବ ବିଶ୍ୱସ୍ତା ଦ୍ୱିଡ୍‌ସ୍ତ୍ରିୟୋ ଜାତାଃ ।।

ଅର୍ଥ - ହେ ମହାରାଜ ! ଆପଣ କ୍ରୋଧିତ ହେଲେ ମଧ ଆପଣଙ୍କ ଶତ୍ରୁଙ୍କର ରମଣୀଗଣ ପୂର୍ବବତ୍ ସ୍ତନଯୁଗମୁକ୍ତାଭରଣା, କଣ୍ଟକକଳିତାଙ୍ଗଯଷ୍ଟି ତଥା ବିଶ୍ୱସ୍ତା ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି ।

ସମନ୍ୱୟ - ଉକ୍ତପଦ୍ୟରେ ନିନ୍ଦାବାଚ୍ୟରୁ ସ୍ତୁତିବ୍ୟଙ୍ଗ୍ୟ ହେଉଅଛି । ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଯଥା - ଆପଣ କ୍ରୁଦ୍ଧହେଲେବି ଶତ୍ରୁନାରୀମାନେ ପୂର୍ବପରି ସ୍ତନଯୁଗଳରେ ମୁକ୍ତାହାରାଦି ଧାରଣ କରିଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ଅଙ୍ଗଲତା ପ୍ରେମରେ ରୋମାଞ୍ଚିତ ହୋଇଛି ଏବଂ ସେମାନେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତା ହୋଇଛନ୍ତି । ବ୍ୟଙ୍ଗ୍ୟାର୍ଥ ଯଥା - ଆପଣ କ୍ରୁଦ୍ଧ ହେବାରୁ - (ଆପଣଙ୍କ ଶତ୍ରୁମୃତହେବାରୁ) ଶତ୍ରୁନାରୀମାନେ ବକ୍ଷଃସ୍ଥଳରୁ ଆଭରଣତ୍ୟାଗ କରିଛନ୍ତି; ବନପ୍ରାନ୍ତରେ (ଭୟରେ) ବିଚରଣ ହେତୁ ଅଙ୍ଗ କଣ୍ଟକସଂଲଗ୍ନ ହୋଇଛି ଏବଂ ସେମାନେ ବିଧବା (ବିଶ୍ୱସ୍ତା) ହୋଇଛନ୍ତି । ଏଣୁ ବାଚ୍ୟାର୍ଥରେ ରାଜାଙ୍କର ନିନ୍ଦାରୁ ବ୍ୟଙ୍ଗ୍ୟାର୍ଥରେ ତାଙ୍କର ସ୍ତୁତି ପ୍ରଣୀତ ହେବା ହେତୁ ଏଠାରେ ବ୍ୟାଜସ୍ତୁତି ଅଳଂକାର ହୋଇଛି ।

ଅର୍ଥାନ୍ତରନ୍ୟାସଃ

ଲକ୍ଷଣ - *ସାମାନ୍ୟଂ ବା ବିଶେଷେଣ ବିଶେଷସ୍ତେନ ବା ଯଦି ।*

କାର୍ଯ୍ୟଂ ବା କାରଣେନେଦଂ କାର୍ଯ୍ୟେଣ ଚ ସମର୍ଥ୍ୟତେ ।।

ସାଧର୍ମ୍ୟେଣେତରେଣାର୍ଥାନ୍ତରନ୍ୟାସୋଽଷ୍ଟଧା ତତଃ ।।

ଅର୍ଥ - ଯଦି ବିଶେଷଦ୍ୱାରା ସାମାନ୍ୟ, ସାମାନ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ବିଶେଷ; କାରଣ ଦ୍ୱାରା କାର୍ଯ୍ୟ, ଅଥବା କାର୍ଯ୍ୟ ଦ୍ୱାରା କାରଣ ସମର୍ଥିତ ହୁଏ; ତେବେ ଅର୍ଥାନ୍ତରନ୍ୟାସ ଅଳଂକାର ହୋଇଥାଏ । ସାଧର୍ମ୍ୟ ଏବଂ ବୈଧର୍ମ୍ୟ ରେ ସାମାନ୍ୟ-ବିଶେଷ-କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ର ସମର୍ଥନ ହେତୁ ଏହା ଆଠ (୮) ପ୍ରକାର ହୁଏ ।

ଉଦାହରଣ - *ବୃହତ୍‌ସହାୟଃ କାର୍ଯ୍ୟାନ୍ତଂ କ୍ଷୋଦୀୟାନପି ଗଚ୍ଛତି ।*

ସମ୍ଭୂୟାମ୍ଭୋଧିମଭ୍ୟେତି ମହାନଦ୍ୟା ନଗାପଗା ॥

ଅର୍ଥ - ବୃହତ୍ ସହାୟତା ଲାଭ କଲେ କ୍ଷୁଦ୍ର ମଧ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସଫଳ୍ୟ ଅର୍ଜ୍ଜନ କରେ । (ଯେପରି) ବଡନଦୀ ସହ ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇ କ୍ଷୁଦ୍ର ପାର୍ବତ୍ୟ ନଦୀ ମଧ୍ୟ ସାଗର ଅଭିମୁଖେ ଗତି କରେ ।

ସମନ୍ୱୟ - ଏଠାରେ ବିଶେଷ ଦ୍ୱାରା ସାମାନ୍ୟ ସମର୍ଥିତ ହୋଇଅଛି । ଶ୍ଳୋକର ପ୍ରଥମାର୍ଦ୍ଧ ସାମାନ୍ୟ ବାକ୍ୟ, ଯଥା - ବଡ଼ର ସାହାଯ୍ୟ ପାଇ ଛୋଟ ମଧ୍ୟ ସଫଳତା ପାଏ । (ସାମାନ୍ୟ = ସାର୍ବଜନୀନ, ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ) । ଦ୍ୱିତୀୟାର୍ଦ୍ଧ ବିଶେଷବାକ୍ୟ, ଯଥା - ବଡନଦୀ ସହ ମିଶି ଛୋଟ ନଦୀ ସାଗର ସଙ୍ଗମ ଲାଭ କରିପାରେ । ଏଣୁ ଏଠାରେ ଅର୍ଥାନ୍ତର ନ୍ୟାସ ଅଳଙ୍କାର ହୋଇଅଛି ।

ବିଭାବନା

ଲକ୍ଷଣ - *ବିଭାବନା ବିନା ହେତୁଂ କାର୍ଯ୍ୟୋତ୍ପତ୍ତିର୍ଯଦୁଚ୍ୟତେ ।*

ଅର୍ଥ - କାରଣ ନ ଥାଇ କାର୍ଯ୍ୟର ଉତ୍ପତ୍ତି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିଲେ ବିଭାବନା ଅଳଂକାର ହୁଏ ।

ଉଦାହରଣ - *ଅନାୟାସକୃଶଂ ମଧ୍ୟମଶଙ୍କତରଳେ ଦୃଶୌ ।*

ଅଭୂଷଣମନୋହାରି ବପୁର୍ବୟସି ସୁଭ୍ରୁବଃ ॥

ଅର୍ଥ - ସୁନ୍ଦର ଭ୍ରୂଲତାଯୁକ୍ତା ତରୁଣୀର ଯୌବନକାଳରେ କଟିଦେଶ ବିନା ଶ୍ରମରେ କ୍ଷୀଣ, ନୟନଦ୍ୱୟ ବିନା ଶଙ୍କାରେ ଚଞ୍ଚଳ ଏବଂ ଶରୀର ବିନା ଅଳଂକାରରେ ମଧ୍ୟ ମନୋହର ହୋଇଅଛି ।

ସମନ୍ୱୟ - କଟି କ୍ଷୀଣ ହେବାର ହେତୁ ଆୟାସ (ଶ୍ରମ), ନୟନଚଞ୍ଚଳତାର କାରଣ ଶଙ୍କା ଏବଂ ଶରୀରର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବର୍ଦ୍ଧନର କାରଣ ଭୂଷଣ । ମାତ୍ର ଏଠାରେ ବିନା ଶ୍ରମରେ କଟି କ୍ଷୀଣ, ବିନା ଶଙ୍କାରେ ନୟନ

ଚଞ୍ଚଳ ଏବଂ ବିନା ଭୂଷଣରେ ଶରୀର ମନୋହର ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । କାରଣ ନ ଥାଇ କାର୍ଯ୍ୟ ଦେଖାଦେବାରୁ ବିଭାବନା ଅଳଂକାର ହେଲା । (ଅବଶ୍ୟ - ଏସବୁର କାରଣ ଭାବରେ ଯୌବନ (ବୟସ) ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ ଥିବାରୁ ଏହା ଉକ୍ତ ନିମିତ୍ତା ବିଭାବନା ଅଟେ ।)

ବିଶେଷୋକ୍ତିଃ

ଲକ୍ଷଣ - *ସତି ହେତୌ ଫଳାଭାବେ ବିଶେଷୋକ୍ତିସ୍ତଥା ଦ୍ୱିଧା ।*

ଅର୍ଥ - କାରଣ ଥାଇ କାର୍ଯ୍ୟୋତ୍ପତ୍ତି ବର୍ଣ୍ଣିତ ନ ହେଲେ ବିଶେଷୋକ୍ତି ଅଳଂକାର ହୁଏ ।

ଉଦାହରଣ - *ଧନିନୋଽପି ନିରୁନ୍ମାଦା ଯୁବାନୋଽପି ନ ଚଞ୍ଚଳାଃ ।*
ପ୍ରଭବୋଽପ୍ୟପ୍ରମତ୍ତାସ୍ତେ ମହାମହିମଶାଳିନଃ ।।

ଅର୍ଥ - ମହାମହିମାନ୍ୱିତବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଧନବନ୍ତ ହେଲେବି ଉନ୍ମାଦଶୂନ୍ୟ, ଯୌବନସମ୍ପନ୍ନ ହେଲେ ବି ଅଚଞ୍ଚଳ, କ୍ଷମତାଶାଳୀ ହେଲେବି ଅପ୍ରମତ୍ତ (ଅସାବଧାନ ନୁହନ୍ତି) ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ସମନ୍ୱୟ - ଧନ ହେଉଛି ଉନ୍ମତ୍ତତାର, ଯୌବନ ଚଞ୍ଚଳତାର ଏବଂ କ୍ଷମତା ପ୍ରମତ୍ତତାର କାରଣ । ଏ ସମସ୍ତ କାରଣ ଥାଇ ମଧ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ-ଉତ୍ପତ୍ତି ହେଉ ନ ଥିବାରୁ ଏଠାରେ ବିଶେଷୋକ୍ତି ଅଳଂକାର ହେଲା । ଅବଶ୍ୟ ସମସ୍ତ କାରଣ ଥାଇ ମହାମହିମଶାଳିତ୍ୱ ହେତୁ କାର୍ଯ୍ୟୋତ୍ପତ୍ତି ନ ହେବା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏଠାରେ ଉକ୍ତ-ନିମିତ୍ତା ବିଶେଷୋକ୍ତି ହୋଇଛି । ଯେଉଁଠି ହେତୁ ନ ଥିବ ସେଠାରେ ଅନୁକ୍ତନିମିତ୍ତା ବିଶେଷୋକ୍ତି ହେବ ।

ସ୍ୱଭାବୋକ୍ତିଃ

ଲକ୍ଷଣ - *ସ୍ୱଭାବୋକ୍ତିର୍ଦୁରୂହାର୍ଥ-ସ୍ୱକ୍ରିୟା-ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନମ୍ ।*

ଅର୍ଥ - ଯେଉଁଠାରେ କୌଣସି ବସ୍ତୁର ନିଜସ୍ୱ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଏବଂ ସ୍ୱରୂପ କେବଳ କବିଜନବୋଧଗମ୍ୟ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୁଏ, ସେଠାରେ ସ୍ୱଭାବୋକ୍ତି ଅଳଂକାର ହୋଇଥାଏ ।

ଉଦାହରଣ - ଲାଙ୍ଗୁଳେନାଭିହତ୍ୟ କ୍ଷିତିତଳମସକୃଦ୍ ଦାରୟନ୍ନଗ୍ରପଦାଭ୍ୟାମ୍
ଆତ୍ମନ୍ୟେବାବଲୀୟ ଦ୍ରୁତମଥ ଗଗନଂ ପ୍ରୋତ୍ପତନ୍ ବିକ୍ରମେଣ ।
ସ୍ଫୂର୍ଜଦ୍ ହୁଙ୍କାରଘୋଷଃ ପ୍ରତିଦିଶମଖିଳାନ୍ ଦ୍ରାବୟନ୍ନେଷ ଜନ୍ତୂନ୍
କୋପାବିଷ୍ଟଃ ପ୍ରବିଷ୍ଟଃ ପ୍ରତିବନମରୁଣୋଚ୍ଛୂନଚକ୍ଷୁସ୍ତରକ୍ଷୁଃ ।।

ଅର୍ଥ - ଲାଙ୍ଗୁଳରେ ଭୂପୃଷ୍ଠକୁ ବାରମ୍ବାର ଆଘାତ କରି, ଅଗ୍ରପାଦଦୁଇଟି ଦ୍ୱାରା (ଭୂପୃଷ୍ଠକୁ ବାରମ୍ବାର) ବିଦୀର୍ଣ୍ଣ କରି, ଶରୀରକୁ ସଙ୍କୁଚିତ କରି, ଶୀଘ୍ର ପରାକ୍ରମ ସହିତ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ ଲମ୍ଫପ୍ରଦାନ କରି, ହୁଙ୍କାର ଶବ୍ଦରେ ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱର ସମସ୍ତ ଜୀବଜନ୍ତୁ ମାନଙ୍କୁ ବିତାଡିତ କରି, କ୍ରୋଧହେତୁ ଆରକ୍ତ ସ୍ଫୀତ ଚକ୍ଷୁ ଯୁକ୍ତ ଏହି ତରକ୍ଷୁ (ହେଟାବାଘ) ଅରଣ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲା ।

ସମନ୍ୱୟ - ଉକ୍ତ ଶ୍ଳୋକରେ ଏକ କ୍ରୁଦ୍ଧ ତରକ୍ଷୁ (ହେଟାବାଘ)ର ସ୍ୱରୂପ ଏବଂ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଏହି ସ୍ୱରୂପ ଏବଂ କ୍ରିୟାକଳାପ କବିଜନ ଉହନୀୟ ଭାବରେ ପ୍ରଦର । ଏଥିରେ କବି କଳ୍ପନାର ସ୍ପର୍ଶରେ ତରକ୍ଷୁର କାନନପ୍ରବେଶ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇ ଏକ ଚମତ୍କାରିତା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବାହେତୁ ସ୍ୱଭାବୋକ୍ତି ଅଳଂକାର ହେଲା । ବସ୍ତୁସ୍ୱଭାବ ବର୍ଣ୍ଣନରେ କାବ୍ୟିକ ଚମତ୍କାରିତା ରହିଲେ ସ୍ୱଭାବୋକ୍ତି ହୋଇଥାଏ । କେବଳ ବସ୍ତୁସ୍ୱଭାବର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଏହି ଅଳଙ୍କାର ହୁଏନାହିଁ ।

ବି.ଦ୍ର. - ଅଳଙ୍କାରଶାସ୍ତ୍ରରେ ଶତାଧିକ ଅଳଂକାରର ଲକ୍ଷଣ ଉଦାହରଣାଦି ନିରୂପିତ ହୋଇଅଛି । ଏଠାରେ କେବଳ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ ନ୍ୟାୟରେ କେତୋଟି ଅଳଂକାରର ସୂଚନା ମାତ୍ର ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଅଛି ।

***

୩୦ - ଅର୍ଥଗତପାର୍ଥକ୍ୟ

ସନ୍ଧିଗତପାର୍ଥକ୍ୟ

ଅଦ୍ୟୈବ - ନିଶ୍ଚୟ ଆଜି । (ଅହମଦ୍ୟୈବ ଗୃହଂ ଗମିଷ୍ୟାମି ।)

ଅଦ୍ୟେବ - ଆଜିରେ ନୈଶ୍ଚିତ୍ୟ ନାହିଁ । (ରାମଃ ଅଦ୍ୟେବ ଗୃହଂ ଗମିଷ୍ୟତି)

ସୀମନ୍ତଃ - ସୁନ୍ଥା । (ତସ୍ୟାଃ ସୀମନ୍ତଃ ମନୋରମଃ ।)

ସୀମାନ୍ତଃ - ସୀମାର ଶେଷ । (ରାଜ୍ୟସ୍ୟ ସୀମାନ୍ତଃ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷଗ୍ରସ୍ତଃ ।)

ସାରଙ୍ଗଃ - ମୟୂର, ମୃଗ ଓ ହସ୍ତୀ ଇତ୍ୟାଦି । (ସାରଙ୍ଗଃ କୂଜତି / ଧାବତି ।)

ସାରାଙ୍ଗଃ - ବୀର । (ଭୀମଃ ସାରାଙ୍ଗଃ ଅଭବତ୍ ।)

ଗବ୍ୟୂତିଃ - ଦୁଇକୋଶ (ମୟା ଗବ୍ୟୂତିଃ ଅତିକ୍ରାନ୍ତା ।)

ଗୋଯୂତିଃ - ଗୋଯୂଥ (ଗୋଯୂତିଃ ଶୋଭତେ ।)

କ୍ରୟ୍ୟମ୍ - କ୍ରୟ ପାଇଁ ସୁସଜ୍ଜିତ ଜିନିଷ ।

କ୍ରେୟମ୍ - କିଣାଯୋଗ୍ୟ ।

ଶବ୍ଦରୂପଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ

ଅମୀ - ସେମାନେ । (ଅମୀ ବାଳକାଃ କ୍ରୀଡନ୍ତି ।)

ଅମୀ - ରୋଗୀ । (ଅମୀ ଔଷଧସ୍ୟ ସେବନଂ କରୋତି ।)

ମିତ୍ରମ୍ - ବନ୍ଧୁ । (ମିତ୍ରଂ କ୍ରୀଡ଼ତି ।)

ମିତ୍ରଃ - ସୂର୍ଯ୍ୟ । (ମିତ୍ରଃ ପ୍ରାତଃ ଉଦେତି ।)

ଏକଃ - ଜଣେ ବା ଗୋଟିଏ । (ଏକଃ ବୃକ୍ଷଃ ଉଚ୍ଚଳତି ।)

ଏକେ - କେହି କେହି । (ଅଧୁନା ଏକେ ମିଥ୍ୟା ବଦନ୍ତି ।)

ତ୍ରିଂଶତ୍ - ତିରିଶ । (ତ୍ରିଂଶତ୍ ବାଳକାଃ କ୍ରୀଡନ୍ତି ।)

ତ୍ରିଶତମଃ - ତିରିଶ ସଂଖ୍ୟାର ପୂରକ । (ତ୍ରିଂଶତମଃ ବାଳକଃ ପଠତି ।)

ଦ୍ୱାଦଶ - ବାର । (ଦ୍ୱାଦଶ ଜନାଃ ପୁରୀଂ ଗଚ୍ଛନ୍ତି ।)

ଦ୍ୱାଦଶଃ - ବାର ସଂଖ୍ୟାର ପୂରକ ।(ଦ୍ୱାଦଶଃ ଛାତ୍ରଃ ସମ୍ୟକ୍ ବଦତି ।)

ଅର୍ଥୀ - ସେବକ (ସେବକାର୍ଥ୍ୟନୁଜୀବିନଃ ।)

ଅର୍ଥୀ - ଭିକାରୀ (ମାର୍ଗଣୋ ଯାଚକାର୍ଥିନୌ ।)

ଅର୍ଥବାନ୍ - ଧନୀ ।

ପ୍ରାର୍ଥୀ - ପ୍ରାର୍ଥନାକାରୀ । (ସ ଜୀବିକାୟୈ ପ୍ରାର୍ଥୀ ଭବତି ।)

ଶାକ୍ତଃ - ଶକ୍ତିପୂଜକ । (ଶାକ୍ତଃ ଦୁର୍ଗାଂ ପୂଜୟତି ।)

ଶକ୍ତଃ - ସମର୍ଥ । (କଃ ଇଦଂ କର୍ତ୍ତୁଂ ଶକ୍ତଃ ଭବିଷ୍ୟତି ।)

ସକ୍ତଃ - ଲଗ୍ନ । (ମନୁଷ୍ୟଃ ବିଷୟଂ ପ୍ରତି ସକ୍ତଃ ।)

ଦ୍ୱେ ଶତେ - ଦୁଇଶହ ।

ଦ୍ୱିଶତମ୍ - ଶହେଦୁଇ ।

ଦ୍ୱାବିଂଶତିଃ - ବାଇଶି ।

ଦ୍ୱେ ବିଂଶତୀ - ଦୁଇକୋଡ଼ି ।

ଅହନି, ଅହ୍ନି - ଦିନରେ ।

ଅହନୀ, ଅହ୍ନୀ - ଦୁଇଟି ଦିନ ।

ସ୍ୱେଷାମ୍ - ଆତ୍ମୀୟମାନଙ୍କର ।

ସ୍ୱାନାମ୍ - ଜ୍ଞାତିମାନଙ୍କର ।

ଜ୍ୱଳନମ୍ - ଜଳିବା କାର୍ଯ୍ୟ ।

ଜ୍ୱଳନଃ - ଅଗ୍ନି ।

ସାଧୁ - ଭଲଭାବରେ ।

ସାଧୁଃ - ସଜ୍ଜନ ।

ଦୀନଃ - ଦରିଦ୍ର ।

ଦିନମ୍ - ଦିବସ ।

ତରଣିଃ - ସୂର୍ଯ୍ୟ ।

ତରଣୀ - ନୌକା ।

ସ୍ୱର୍ - ସ୍ୱର୍ଗ ।

ସ୍ୱରାଃ - ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ।

ଅନଳଃ - ଅଗ୍ନି ।

ଅନିଳଃ - ପବନ ।

ମଧୁ - ମହୁ ।

ମଧୁଃ - ବସନ୍ତକାଳ ।

ଶତମ୍ - ଶହେ ।

ଶତାନି - ଶହ ଶହ ।

ଶୁନି - କୁକୁରଠାରେ ।

ଶୁନୀ - କୁକୁରୀ ।

ଆମ୍ରମ୍ - ଆମ୍ବଫଳ ।

ଆମ୍ରଃ - ଆମ୍ବଗଛ ।

ଚିରମ୍ - ବହୁ ସମୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ।

ଚିରମ୍ - ଚିରାଲୁଗା ।

ବରଃ - ଶ୍ରେଷ୍ଠ ।

ବରମ୍ - ଭଲ ।

ସୁରଃ - ଦେବତା ।

ସୂରଃ - ସୂର୍ଯ୍ୟ

ଶୂରଃ - ବୀର ।

ରାଜ୍ଞୀ - ରାଣୀ ।

ରାଜ୍ଞି - ରାଜାଙ୍କଠାରେ ।

ନରଃ - ଜଣେ ମାନବ (ନର ଶବ୍ଦ)

ନରଃ - ମାନବମାନେ (ନୃ ଶବ୍ଦ)

ଚମ୍ପକମ୍ - ଚମ୍ପାଫୁଲ ।

ଚମ୍ପକଃ - ଚମ୍ପାଗଛ ।

ପାଟଳମ୍ - ଗୋଲାପ ଫୁଲ ।

ପାଟଳଃ - ଗୋଲାପ ଗଛ ।

କୂଳମ୍ - ନଦୀକୂଳ (ତଟ) ।

କୁଳମ୍ - ବଂଶ ।

ଉପାଦାନ - ଉପକରଣ ।

ଉପଧାନ - ତକିଆ ।

ନିର୍ଦ୍ଧନ - ଧନହୀନ ।

ନିଧନ - ବିନାଶ ।

ପ୍ରତୀପଃ - ବିପରୀତ ।

ପ୍ରଦୀପଃ - ଦୀପ ।

ଯବଃ - ଯବଧାନ ।

ଜବଃ - ଦ୍ରୁତ ।

ସିତମ୍ - ଶୁକ୍ଳବର୍ଣ୍ଣ ।

ଶୀତମ୍ - ଶୈତ୍ୟଯୁକ୍ତ ।

ପଟଃ - ବସ୍ତ୍ର ।

ପଟୁଃ - ଶ୍ରେଷ୍ଠ ।

ବିସମ୍ - ମୃଣାଳ ।

ବିଷମ୍ - ଗରଳ ।

ନିଦାନ - କାରଣ ।

ନିଧାନ - ଆଧାର ।

ଗିରୀଶଃ - ପର୍ବତ / ହିମାଳୟ ।

ଲାସ୍ୟ - ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର ଲାଳିତ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ନୃତ୍ୟ ।

ଆସ୍ୟ - ମୁଖ ।

ଗିରିଶଃ - ଶିବ ।

ଅଂସଃ - ସ୍କନ୍ଧ ।

ଲକ୍ଷଂ - ଶତସହସ୍ର ସଂଖ୍ୟା ।

ଅଂଶଃ - ଭାଗ ।

ଲକ୍ଷ୍ୟଂ - ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।

ଧନ୍ୟଃ - ପ୍ରଶଂସାର୍ହ ।

ଲେଖ୍ୟଂ - ଚିତ୍ର ।

ଧାନ୍ୟଂ - ଧାନ ।

ଲକ୍ଷ୍ମ - ଚିହ୍ନ ।

ଧ୍ୟାନଂ - ଏକାଗ୍ରତା (ମନର) ।

ବଧଃ - ବିନାଶ ।

ସରଃ - ପୁଷ୍କରିଣୀ ।

ବଦ୍ଧଃ - ବନ୍ଧାହୋଇଥିବା ।

ଶରଃ - ତୀର ।

ଚ୍ୟୁତଃ - ସ୍ଖଳିତ ।

ସ୍ୱରଃ - ଧ୍ୱନି ।

ଚୂତଃ - ଆମ୍ରବୃକ୍ଷ ।

ଅବହିତମ୍ - ମନଯୋଗସହିତ ।

ଶିଳଂ - ପ୍ରସ୍ତର ।

ଅବିହିତମ୍ - ଅନୁଚିତ ।

ଶୀଳଂ - ସ୍ୱଭାବ ।

ଅଭିହିତମ୍ - କଥିତ ।

କୃତିଃ - କାର୍ଯ୍ୟ ।

ଅସନଂ - କ୍ଷେପଣ ।

କୃତୀ - କୁଶଳ ।

ଅଶନଂ - ଭୋଜନ ।

କୃତ୍ତିଃ - ବ୍ୟାଘ୍ରଚର୍ମ ।

ସକଳଂ - ସବୁ ।

ଚରିତଂ - କାର୍ଯ୍ୟ, ଆଚରଣ ।

ଶକଳଂ - ଖଣ୍ଡ ।

ଚରିତ୍ରଂ - ସ୍ୱଭାବ ।

ଅନେକଃ - ଏକରୁ ଅଧିକ ।

ଇତି - ଶେଷ ।

ଅନୈକ୍ୟଂ - ପ୍ରଭେଦ ।

ଏତି - ଯାଉଛି ।

ଦୀପଃ - ପ୍ରଦୀପ ।

ଦ୍ୱୀପଃ - ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଜଳବେଷ୍ଟିତ ଜଳଭାଗ ।

ଦ୍ୱିପଃ - ହସ୍ତୀ ।

କେଶରଃ - ସିଂହର ଗ୍ରୀବା ଦେଶସ୍ଥ କେଶଗୁଚ୍ଛ ।

କେସରଃ - ପୁଷ୍ପର ସୂକ୍ଷ୍ମ ରଜ ।

ନଟଃ - ଅଭିନେତା ।

ନାଟ୍ୟଂ - ନାଟ୍ୟକଳା ।

ନୃତ୍ୟଂ - ଅଭିନୟଯୁକ୍ତ ନୃତ୍ୟ ।

ନୃତ୍ତଂ - ଅଭିନୟବିହୀନ ଅଙ୍ଗ ବିକ୍ଷେପ ।

ବଧ୍ୟଂ - ବଧଯୋଗ୍ୟ ।

ବାଧ୍ୟଂ - ନିଶ୍ଚିତ ।

ମଧ୍ୟଂ - ମଝିରେ ।

ମେଧ୍ୟଂ - ପବିତ୍ର ।

କମଳଂ - ପଦ୍ମ ।

କୋମଳଂ - ନରମ ।

ପ୍ରସାଦଃ - ଅନୁଗ୍ରହ ।

ପ୍ରାସାଦଃ - ଅଟ୍ଟାଳିକା ।

ଶ୍ରବଣଂ - ଶୁଣିବା ।

ସ୍ରବଣଂ - କ୍ଷରିବା ।

ବିଦୁରଃ-ମହାଭାରତୀୟ ଚରିତ୍ର ।

ବିଦୂରଃ - ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ।

ଆହୁତିଃ - ଯଜ୍ଞରେ ହବନ କରିବା ।

ଆହୂତିଃ - ଆହ୍ୱାନ ।

ଯାତଂ - ଗତ ।

ଜାତଂ - ଉତ୍ପନ୍ନ ।

ବଳିଃ - ପୂଜା ଉପକରଣ ।

ବଳୀ-ବଳବାନ୍ / ରାକ୍ଷସ ବିଶେଷ ।

ପକ୍ଷଃ-ପନ୍ଦରଦିନ ସମୟଅବଧି/ ପକ୍ଷୀର ଡେଣା।

ପକ୍ଷ୍ମ-ଭ୍ରୂଲତାର ରୋମରାଜି।

ନିଶିତଃ - ଶାଣିତ ।

ନିଶୀଥଃ - ଅର୍ଦ୍ଧରାତ୍ର ।

ସମଜଃ- ପଶୁସମୂହର

ସମାଜଃ-ମନୁଷ୍ୟ ଗୋଷ୍ଠୀ ।

ଦାରାଃ - ସ୍ତ୍ରୀ । କାଳିଶଃ - ମୂର୍ଖ ।

ଦ୍ୱାରଂ - ପ୍ରବେଶପଥ । ଜାଳୀଶଃ - ନାରାୟଣ ।

ପରିକ୍ଷା - ପରିଖା । ସନ୍ଦେହଃ - ଅବିଶ୍ୱାସ ।

ପରୀକ୍ଷା - ଉତ୍ତମରୂପେ ଦେଖିବା । ସନ୍ଦୋହଃ - ସମୂହଃ ।

ପରିଖା - ଗଡଖାଇ । ଅର୍ଘଃ - ମୂଲ୍ୟ ।

ଅର୍ଘ୍ୟଃ - ପୂଜାଦ୍ରବ୍ୟ ।

ପଲ୍ଲବଃ - ପତ୍ର ।

ପେଲବଃ - କୋମଳ । ମତମ୍ - ଇଚ୍ଛା ।

ନିର୍ଜରଃ - ଦେବତା । ମତ୍ତଃ - ପାଗଳ ।

ନିର୍ଝରଃ - ଝରଣା । ପୀତଃ - ହଳଦିଆ ।

ବନ୍ଦନଂ - ପ୍ରଶଂସାଯୁକ୍ତ ଗାନ । ପିତ୍ତଂ - ଶରୀରସ୍ଥ ଧାତୁ ।

ବନ୍ଧନଂ - ବନ୍ଧାହେବା । ଲକ୍ଷଣମ୍ - ଚିହ୍ନ ।

ନାୟକଃ - ନେତା । ଲକ୍ଷ୍ମଣଃ - ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଭ୍ରାତା ।

ନୈୟାୟିକଃ - ଯେ ନ୍ୟାୟଜାଣେ । ଅକ୍ଷିତଃ - ଉକ୍ଷିତ ।

ବସନଂ - ବସ୍ତ୍ର ।

ବ୍ୟସନଂ-ମୃଗୟାଦି କାମଜଦୋଷ ବିଶେଷ । ଅଶୀତଃ - ଯାହା ଶୀତ ନୁହେଁ ।

ପୃଷ୍ଟଃ - ପଚରାଯାଇଥିବା । ଅସିତଃ - କୃଷ୍ଣ ।

ପୃଷ୍ଠଃ - ପିଠି । ପରସ୍ୱମ୍ - ପରଦ୍ରବ୍ୟ ।

ପରଶ୍ୱଃ - ଆସନ୍ତାକାଲି ।

ଆୟତଃ - ଅଧୀନ ।

ଆୟତନମ୍ - ସମାନ୍ତରାଳ କ୍ଷେତ୍ର ।

ସଙ୍କରଃ - ମିଶ୍ର ।

ଶଙ୍କରଃ - ଶିବ ।

ସବଳ* - ବଳଶାଳୀ ।

ଶବଳ* - ଚିତ୍ରିତ ।

ମେଧଃ - ଯଜ୍ଞ ।

ମେଦଃ - ଚର୍ବି ।

ସ୍କନ୍ଦଃ - କାର୍ତ୍ତିକେୟ ।

ସ୍କନ୍ଧଃ - କାନ୍ଧ ।

ପୁଷ୍କର* - ପଦ୍ମ ।

ପୁଷ୍କଳ* - ବହୁଳ ।

ସୁତଃ - ପୁତ୍ର ।

ସୂତଃ - ସାରଥି ।

ଶପ୍ତଃ - ଶାପଗ୍ରସ୍ତ ।

ସପ୍ତ - ସାତ ।

ଜାଲ* - ମାଛଧରିବା ଉପକରଣ ।

ଜାଳ* - ସମୂହ ।

ଆର୍ତ୍ତଃ - ପୀଡ଼ିତ ।

ଆତ୍ତଃ - ଗୃହୀତ ।

ପୁର* - ନଗର ।

ପୂର* - ପ୍ରବାହ ।

ଶକ୍ୟ* - ସାଧ୍ୟ ।

ସଖ୍ୟ* - ବନ୍ଧୁତା ।

ପ୍ରତିକ୍ଷଣ* - ଅନୁକ୍ଷଣ, ସର୍ବଦା ।

ପ୍ରତୀକ୍ଷଣ - ସମ୍ୟକ୍ ଦେଖିବା ।

ଦୂତଃ - ଚର ।

ଦ୍ୟୂତ* - ପଶାଖେଳ ।

ଗୋଲକଃ - ଗୋଲାକାର ବସ୍ତୁ ।

ଗୋଲୋକଃ - ସ୍ୱର୍ଗପୁର ।

ଦ୍ରବଃ - ତରଳପଦାର୍ଥ ।

ଦ୍ରବ୍ୟମ୍ - ପଦାର୍ଥ ।

ସତ୍କାରଃ - ପରିଚର୍ଯ୍ୟା ।

ସୀତ୍କାରଃ - ଜମ ।

ଉପାସିତଃ - ଉପାସନାପ୍ରାପ୍ତ ।

ଉପୋଷିତଃ - ଉପବାସ ।

ସମ* - ସମାନ ।

ଶମ* - ଶାନ୍ତି ।

ସ୍ୱସୃ - ଭଉଣୀ ।

ଶ୍ୱଶ୍ରୂଃ - ଶାଶୁ ।

ପୁତଃ - ନରକବିଶେଷ ।

ପୂତଃ - ପବିତ୍ର ।

ଭୀତିଃ - ଭୟ । ଭୂତଃ - ଧୂନି ।
ଭିତ୍ତିଃ - ଡାହୁ । ରତଃ - ପୀଡିତ ।
ଅନ୍ୟପୁଷ୍ଟଃ - କୋକିଳଃ । ଈଶଃ - ସ୍ୱାମୀ ।
ଅନ୍ନପୁଷ୍ଟଃ - ଅନ୍ନଦ୍ୱାରା ପାଳିତ । ଈଷଃ -ଲଙ୍ଗଳର ଦଣ୍ଡ ।
ବୃଷ୍ଟିଃ - ବର୍ଷା । ନିରାସଃ - ନିକ୍ଷେପ / ତ୍ୟାଗ ।
ବୃଷ୍ଣିଃ - ଯାଦବ । ନିରାଶଃ - ଆଶାଶୂନ୍ୟ ।
ବିସ୍ମୃତଃ - ଭୁଲିଯାଇଥିବା । ଅଳିକଃ - ଲଲାଟ ।
ବିଶ୍ରୁତଃ - ବିଖ୍ୟାତ । ଅଳୀକଃ - ମିଥ୍ୟା ।
ସୂଚୀ - ଛୁଞ୍ଚ । ସୁତା - କନ୍ୟା ।
ଶୁଚିଃ - ପବିତ୍ର । ସ୍ୟୂତା - କନ୍ଥିତା ।
ବିଶଦଃ - ସ୍ପଷ୍ଟ ।
ବିଷଦଃ - ଯେ ବିଷଦିଏ ।

ସ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରତ୍ୟୟଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ

ପାଣିଗୃହୀତୀ - ବିବାହିତା ସ୍ତ୍ରୀ । ଉପାଧ୍ୟାୟା - ସ୍ୱୟଂ ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀ ।
ପାଣିଗୃହୀତା - ରକ୍ଷିତା ସ୍ତ୍ରୀ । ଉ ପ । ଧ । ୟ । ନ ୀ - ଉପାଧ୍ୟାୟଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ ।
ସୂର୍ଯ୍ୟା - ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଦେବୀ ସ୍ତ୍ରୀ (ଛାୟା) ।
ସୂରୀ - ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ମାନବୀ ସ୍ତ୍ରୀ (କୁନ୍ତୀ) ।
କ୍ଷତ୍ରିୟା - କ୍ଷତ୍ରିୟଜାତୀୟା ସ୍ତ୍ରୀ । ଗୋପା - ଗଉଡ଼ ଜାତୀୟ ସ୍ତ୍ରୀ ।
କ୍ଷତ୍ରିୟୀ - କ୍ଷତ୍ରିୟର ସ୍ତ୍ରୀ । ଗୋପୀ- ଗଉଡ଼ର ସ୍ତ୍ରୀ ।
ବୈଶ୍ୟୀ - ବୈଶ୍ୟର ସ୍ତ୍ରୀ । ଶୂଦ୍ରୀ - ଶୂଦ୍ରର ସ୍ତ୍ରୀ ।
ବୈଶ୍ୟା - ବୈଶ୍ୟଜାତୀୟା ସ୍ତ୍ରୀ । ଶୂଦ୍ରା-ଶୂଦ୍ରଜାତୀୟା ସ୍ତ୍ରୀ ।

ପତିମତୀ - ପୁରୁଯୁକ୍ତା । ଯବାନୀ - ଖରାପ ଯବ ।

ପତିବତ୍ନୀ - ସଧବା । ଯବନୀ - ଯବନର ସ୍ତ୍ରୀ ।

ଯବନାନୀ-ଯବନମାନଙ୍କର ଅକ୍ଷର ।

ଆଚାର୍ଯ୍ୟା-ସ୍ୱୟଂ ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀ। ତାରିକା - ଉଦ୍ଧାର କର୍ତ୍ତ୍ରୀ ।

ଆଚାର୍ଯ୍ୟାନୀ-ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ।ତାରକା - ନକ୍ଷତ୍ର ।

ସ୍ଥଳା - କୃତ୍ରିମ ସ୍ଥାନ । ବ୍ରହ୍ମାଣୀ-ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ପତ୍ନୀ ।

ସ୍ଥଳୀ - ଅକୃତ୍ରିମ ସ୍ଥାନ । ବ୍ରାହ୍ମଣୀ - ବ୍ରାହ୍ମଣପତ୍ନୀ ।

ଶୁନି - ଶ୍ୱନ୍ ଶବ୍ଦର ୭ମୀ ଏକବଚନ ।

ଶୁନୀ - କୁକୁରୀ ।

ଅରଣ୍ୟାନି - ଅରଣ୍ୟ ସମୂହ । ହିମାନି - ହିମ ସମୂହ ।

ଅରଣ୍ୟାନୀ - ମହତ ଅରଣ୍ୟ । ହିମାନୀ - ମହତ୍ ହିମ ।

ଭବତୀ - ଆପଣ (ସ୍ତ୍ରୀ) । ଦ୍ୱିଦନ୍ତଃ - ହାତୀ ।

ଭବନ୍ତୀ - ରହିଥିବା ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ । ଦ୍ୱିଦନ୍-ଦୁଇଟି ଦାନ୍ତ ଉଠିଥିବା ଶିଶୁ ।

ହଂସୀ - ହଂସର ସ୍ତ୍ରୀ । ଗୌରମୁଖୀ-ଗୌରବର୍ଣ୍ଣ ମୁଖଯୁକ୍ତ ଲଳନା ।

ହଂସି - ହତ୍ୟାକର । ଗୌରମୁଖା - ରାକ୍ଷସୀର ନାମ ।

ଅର୍ଯ୍ୟୀ - ବୈଶ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ ।

ଅର୍ଯ୍ୟାଣୀ / ଅର୍ଯ୍ୟା - ବୈଶ୍ୟ ନାରୀ ।

ବିଭକ୍ତିର ପାର୍ଥକ୍ୟ

ଗୁରୁଃ ଶିଷ୍ୟାୟ କ୍ରୁଧ୍ୟତି - ଗୁରୁ ଶିଷ୍ୟ ଉପରେ ରାଗୁଅଛନ୍ତି ।

(କ୍ରୁଧାଦି ଯୋଗେ ୪ର୍ଥୀ)

ଗୁରୁଃ ଶିଷ୍ୟମଭିକ୍ରୁଧ୍ୟତି - ଗୁରୁ ଶିଷ୍ୟ ଉପରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ରାଗୁଅଛନ୍ତି ।

(ଉପସର୍ଗ ଯୁକ୍ତ କ୍ରୁଧ୍‌ଯୋଗେ ୨ୟା)

ମାସେନ ଅଧୀତମ୍-ମାସକ ମଧ୍ୟରେ ପଢ଼ା ସରିଛି ।(ଅପବର୍ଗେ ୩ୟା)
ମାସମଧୀତମ୍ - ମାସେବ୍ୟାପି ପଢ଼ିଅଛି ମାତ୍ର ପଢ଼ା ସରିନାହିଁ ।
(ବ୍ୟାପ୍ତ୍ୟର୍ଥେ ଦ୍ୱିତୀୟା) ।
ବିବାଦେନ ଅଳମ୍-ବିବାଦ କରନାହିଁ । (ବାରଣାର୍ଥକ ଅଳଂଯୋଗେ ୩ୟା)
ବିବାଦାୟ ଅଳମ୍ - ବିବାଦ କରିବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ।
(ସମର୍ଥାର୍ଥକ ଅଳଂ ଯୋଗେ ଚତୁର୍ଥୀ) ।
ଧନଂ ଦାତା - ଧନ ଦେବାରେ ଅଭ୍ୟସ୍ତ . (ଦା + ଶୀଳାର୍ଥେ ତୃନ)
ଧନସ୍ୟ ଦାତା - ଧନ ଦେବା ଲୋକ । (ଦା + ତୃଚ୍)
ପ୍ରତି - ଦୀନଂ ପ୍ରତି ଦୟାଂ କୁରୁ । (ପ୍ରତି)
ପ୍ରତି - ପ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଃ ପିତୁଃ ପ୍ରତି । (ପ୍ରତିନିଧି)
ରାଜା ସର୍ବେଷାଂ ପୂଜିତଃ -ରାଜାଙ୍କୁ ସମସ୍ତେ ପୂଜା କରନ୍ତି ।
(ପୂଜ+ବର୍ତ୍ତମାନେ କ୍ତ)
ରାଜା ସର୍ବୈଃ ପୂଜିତଃ - ରାଜାଙ୍କୁ ସମସ୍ତେ ପୂଜା କରୁଥିଲେ ।
(ପୂଜ୍ + ଅତୀତେ କ୍ତ)
ଦରିଦ୍ରଃ ଗୃହମୁପବସତି - ଗରିବଟି ଘରେ ବାସ କରୁଅଛି ।
ଦରିଦ୍ରଃ ଗୃହେ ଉପବସତି - ଗରିବଟି ଘରେ ଉପବାସରେ ଅଛି ।
ରଜକସ୍ୟ ବସ୍ତ୍ରଂ ଦେହି - ଧୋବାକୁ ଲୁଗା ସଫାପାଇଁ ଦିଅ ।
(ସମ୍ବନ୍ଧସାମାନ୍ୟେ ଷଷ୍ଠୀ)
ରଜକାୟ ବସ୍ତ୍ରଂ ଦେହି - ଧୋବାକୁ ଲୁଗା ପ୍ରଦାନ କର ।
(ସମ୍ପ୍ରଦାନେ ଚତୁର୍ଥୀ)
ସାଧୁଃ ସନ୍ମାର୍ଗମ୍ ଅଭିନିବିଶତେ। (ଭଦ୍ରଲୋକ ଭଲବାଟକୁ ମନ ଦିଏ । (ଅଭିନିବିଶନ୍ତ)

ବାଳକାନାଂ ପାଠେ ଅଭିନିବେଶଃ ଅସ୍ତି । (ବାଳକମାନଙ୍କର ପାଠରେ ଆଗ୍ରହ ଅଛି ।) (ଲୃଦିତ)

ଗୁରବେ ନମଃ । (ଗୁରୁଙ୍କୁ ନମସ୍କାର) (ନମଃ ସ୍ୱସ୍ତି ......ଯୋଗାତ)

ବାଳକଃ ଗଣେଶଂ ନମସ୍କରୋତି । (ବାଳକ ଗଣେଶଙ୍କୁ ନମସ୍କାର କରୁଛି)

(ଉପପଦ ବିଭକ୍ତେଃ.....)

ଅବ୍ୟୟଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ (ଅର୍ଥଗତ)

ଆ - ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ଠାରୁ । ଆଃ - ଘୃଣା, ଆନନ୍ଦ ।

ହା - ଦୁଃଖସୂଚକ । ହି - ଯେଣୁ ।

ସ୍ୱୟଂ - ନିଜେ । ସାୟମ୍ - ସନ୍ଧ୍ୟା ।

ଅତଃ - ଏଣୁ । ଉତ - ଅଥବା ।

ନ - ନିଷେଧଅର୍ଥରେ । ନୁ - ପ୍ରଶ୍ନବାଚକ ।

ସମାସଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ (ଅର୍ଥଗତ)

ମହାଧନମ୍ - ବହୁଧନ (କର୍ମଧାରୟ) ।

ମହଦ୍ଧନମ୍ - ମହତ୍‌ଲୋକର ଧନ (ଷଷ୍ଠୀତତ୍)

ମହାଧନଃ - ପ୍ରଚୁରଧନ ଥିବାଲୋକ । (ବହୁ)

ସୁନ୍ଦରୀ ବୁଦ୍ଧି - ସୁନ୍ଦରୀର ବୁଦ୍ଧି (ଷଷ୍ଠୀତତ୍)

ସୁନ୍ଦରବୁଦ୍ଧିଃ - ଭଲବୁଦ୍ଧି (କର୍ମଧାରୟ)

ଇନ୍ଦ୍ରସଖା - ଇନ୍ଦ୍ର ବନ୍ଧୁ ଯାହାଙ୍କର ସେ (ବହୁବ୍ରୀହି)

ଇନ୍ଦ୍ରସଖଃ - ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ବନ୍ଧୁ (ଷଷ୍ଠୀତତ୍)

ନୀଳାମ୍ବରଃ - ନୀଳଲୁଗା ପିନ୍ଧିଥିବା ଲୋକ (ବହୁବ୍ରୀହି)

ନୀଳାମ୍ବରମ୍ - ନୀଳଲୁଗା (କର୍ମଧାରୟ)

ପ୍ରିୟସଖା - ପ୍ରିୟବନ୍ଧୁ ଯାହାର ସେ (ବହୁବ୍ରୀହି)

ପ୍ରିୟସଖଃ - ପ୍ରିୟବନ୍ଧୁ (କର୍ମଧାରୟ)

ପୂର୍ବରାତ୍ରଃ - ରାତ୍ରିର ପୂର୍ବଭାଗ (ଏକଦେଶୀ ତତ୍ପୁରୁଷ)

ପୂର୍ବରାତ୍ରିଃ - ପୂର୍ବଦିବସର ରାତ୍ରି (କର୍ମଧାରୟ)

ଦ୍ୱ୍ୟହଃ - ଦୁଇଦିନର ସମଷ୍ଟି (ସମାହାର ଦ୍ୱିଗୁ)

ଦ୍ୱ୍ୟହ୍ନଃ - ଦୁଇ ଦିନରେ ଜାତ (ତଦ୍ଧିତାର୍ଥ ଦ୍ୱିଗୁ)

(ଏହିପରି ସପ୍ତାହଃ, ସପ୍ତାହ୍ନଃ, ଦଶାହଃ, ଦଶାହ୍ନଃ, ପଞ୍ଚାହଃ, ପଞ୍ଚାହ୍ନଃ ଇତ୍ୟାଦି ।)

ପଞ୍ଚଗବମ୍ - ପାଞ୍ଚଟି ଗୋରୁର ସମଷ୍ଟି (ସମାହାର ଦ୍ୱିଗୁ)

ପଞ୍ଚଗୁଃ - ପାଞ୍ଚଟି ଗୋରୁ ଯାହାର (ତଦ୍ଧିତାର୍ଥ ଦ୍ୱିଗୁ)

(ସେହିପରି ଦଶଗୁଃ, ଦଶଗବମ୍, ନବଗୁଃ, ନବଗବମ୍, ସପ୍ତଗୁଃ, ସପ୍ତଗବମ୍, ଦ୍ୱିଗୁଃ, ଦ୍ୱିଗବମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ।)

ଭଗ୍ନଧନ୍ୱା - ଭଙ୍ଗା ଧନୁ ଯାହାର ସେ (ବହୁବ୍ରୀହି)

ଭଗ୍ନଧନୁଃ - ଭଙ୍ଗାଧନୁ (କର୍ମଧାରୟ)

ଭଗ୍ନଶାଖଃ - ଭଙ୍ଗା ଡାଳ ବିଶିଷ୍ଟ ଗଛ (ବହୁ)

ଭଗ୍ନଶାଖା - ଭଙ୍ଗା ଡାଳ (କର୍ମଧାରୟ)

ସୁଗନ୍ଧିଃ - ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ଗନ୍ଧଯୁକ୍ତ (ସୁଗନ୍ଧିଃ ବାୟୁଃ ବହତି)

ସୁଗନ୍ଧଃ - ଅସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ଗନ୍ଧଯୁକ୍ତ (ସୁଗନ୍ଧଃ ଆପଣିକଃ ଯାତି)

ସୁକାକ୍ଷଃ - ବଡ଼ ବଡ଼ ଚକ୍ଷୁ ବିଶିଷ୍ଟ ଲୋକ ।

ସ୍ଥୂଳାକ୍ଷିଃ - ବଡ଼ ବଡ଼ ଗଣ୍ଠିଥିବା ଆଖୁ କିମ୍ବା ବାଉଁଶ ।

ଦାସ୍ୟାଃ ପୁତ୍ରଃ - ନିନ୍ଦିତ (ଅଲୁକ୍ ସମାସ) ।

ଦାସ୍ୟାଃ ପୁତ୍ରଃ ଚୌରଃ ପଳାୟତେ ।

ଦାସୀପୁତ୍ରଃ - ଦାସୀର ପୁଅ (ଷଷ୍ଠୀତତ୍ପୁରୁଷ) । ଦାସୀପୁତ୍ରଃ କ୍ରୀଡ଼ତି ।

ଦେବାନାଂ ପ୍ରିୟଃ - ମୂର୍ଖ (ଅଲୁକ୍ ସମାସ)

ଦେବପ୍ରିୟଃ - ଭକ୍ତ (ଷଷ୍ଠୀତତ୍ପୁରୁଷ)

ଦ୍ୱିଦନ୍ - ଦୁଇଟିଦାନ୍ତ ଉଠୁଥିବା ପିଲା ।

ଦ୍ୱିଦନ୍ତଃ - ହାତୀ ।

ପୂର୍ବାହ୍ଣଃ - ଦିନର ପୂର୍ବଭାଗ ଅନୁଗୁ - ଗୋରୁ ପଛରେ ।

ପୂର୍ବାହ୍ନଃ - ପୂର୍ବଦିବସ । ଉପଗୁ - ଗୋରୁନିକଟରେ ।

ବସୁନ୍ଧରା - ବସବେ ଧରତି ଯା ।

ବସୁନ୍ଧରା - ବସୂନ୍ ଧରତି ଯା ।

ମହାରାଜୀ - ମହାରାଜାଙ୍କର ପତ୍ନୀ ।

ମହାରାଜ୍ଞୀ - ମହତୀ ରାଜ୍ଞୀ ।

ତଦ୍ଧିତ

ବାଗ୍ମୀ - ସୁବକ୍ତା । ପିତୃବତ୍ - ପିତୃତୁଲ୍ୟ ।

ବାଚାଳଃ - କୁତ୍ସିତବକ୍ତା । ପିତୃମତ୍ - ପିତୃଯୁକ୍ତ ।

ପ୍ରେୟାନ୍ - ଦୁଇଟି ମଧ୍ୟରେ ଅଧିକ ପ୍ରିୟ । ଅନ୍ୟଦା - ଅନ୍ୟଦିନେ ।

ପ୍ରେଷ୍ଠଃ - ସମସ୍ତଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଧିକ ପ୍ରିୟ । ଅନ୍ୟଥା - ଅନ୍ୟପ୍ରକାର ।

ସର୍ବଦା - ସବୁସମୟରେ । ଉଦନ୍ୱାନ୍ - ସମୁଦ୍ର ।
ସର୍ବଥା - ସବୁ ପ୍ରକାର । ଉଦବାନ୍ - ଜଳବିଶିଷ୍ଟ ।

କ୍ରିୟା

ବୟତି - ଲୁଗା ବୁଣୁଅଛି । ଅସ୍ତି - ଅଛି ।
ବପତି - ବୀଜବପନ କରୁଛି । ଆସ୍ତେ - ବସିଅଛି ।
ଭାଷତେ - କହୁଅଛି । ବେତ୍ତି - ଜାଣୁଅଛି ।
ଭାସତେ - ଶୋଭା ପାଉଅଛି । ବିନ୍ଦତି - ଲାଭ କରୁଅଛି ।

ଣିଜନ୍ତ

ପାୟୟତି - ପିଆଉଅଛି । ଯାପୟତି - ଯାପନ କରୁଅଛି । ପାଳୟତି - ପାଳନକରୁଅଛି । ଜାପୟତି - ଜୟକରାଉଅଛି ।

ଭୀଷୟତେ - କର୍ତ୍ତା ଭୟର କାରଣ ହେଲେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ।
(ସର୍ପଃ ବାଳକଂ ଭୀଷୟତେ)

ଭାୟୟତି - କର୍ତ୍ତା ଭୟର କାରଣ ନ ହେଲେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ।
(ରାମଃ ସର୍ପେଣ ବାଳକଂ ଭାୟୟତି)

ବିସ୍ମାପୟତେ - କର୍ତ୍ତା ବିସ୍ମୟର କାରଣ ହେଲେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ।
(ଐନ୍ଦ୍ରଜାଲିକଃ ମାଂ ବିସ୍ମାପୟତେ)

ବିସ୍ମାୟୟତି - କର୍ତ୍ତା ବିସ୍ମୟର କାରଣ ନ ହେଲେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ।
(ରାମଃ ଐନ୍ଦ୍ରଜାଲିକେନ ମାଂ ବିସ୍ମାୟୟତି)

ଉଜୟତି - ଶିକାର କରୁଅଛି । ଚାଳୟତି - ଶାସନ କରୁଅଛି ।
ରଙ୍ଗୟତି - ରଙ୍ଗ କରୁଅଛି । ଚଳୟତି - ଦୋହଲାଉଛି ।

ସାଧୟତି - ଇହଲୋକରେ ଫଳପ୍ରାପ୍ତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । (ଭିକ୍ଷୁଃ ଅନ୍ନଂ ସାଧୟତି) ।

ସେଧୟତି - ସ୍ୱର୍ଗ ଫଳଲାଭ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ।
(ମୁନିଃ ତପଃ ସେଧୟତି)

ନିଶାମୟତି - ଦେଖୁଅଛି । ନିଶମୟତି - ଶୁଣୁଅଛି ।

ନାମଧାତୁ

ପୁତ୍ରୀୟତି - ନିଜର ପୁଅ ଇଚ୍ଛା କରୁଅଛି । (ଆତ୍ମନଃ ପୁତ୍ରମିଚ୍ଛତି ।)

ପୁତ୍ରାୟତେ-ପୁଅ ପରି ଆଚରଣ କରୁଅଛି । (ପୁତ୍ର ଇବ ଆଚରତି ।)

ଅଶନାୟତି-ଖାଦ୍ୟ ଖାଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଛି ।(ଅଶନଂ ଭୋକ୍ତୁମିଚ୍ଛତି ।)

ଅଶନୀୟତି-ନିଜର ଖାଦ୍ୟ ଇଚ୍ଛା କରୁଅଛି ।(ଆତ୍ମନଃ ଅଶନମିଚ୍ଛତି ।)

ଧନାୟତି - ଲୋଭ କରୁଅଛି । (ଧନୀ ଧନମିଚ୍ଛତି ।)

ଧନୀୟତି - ନିଜର ଧନ ଇଚ୍ଛା କରୁଅଛି । (ଆତ୍ମନଃ ଧନମିଚ୍ଛତି ।)

ଉଦନ୍ୟତି - ପାଣିପିଇବାକୁ ଇଚ୍ଛାକରୁଅଛି । (ଉଦକଂ ପାତୁମିଚ୍ଛତି ।)

ଉଦକୀୟତ-ନିଜର ପାଣି ଇଚ୍ଛା କରୁଅଛି । (ଆତ୍ମନଃ ଉଦକମିଚ୍ଛତି ।)

ପିତ୍ରୀୟତି - ନିଜର ପିତା ଇଚ୍ଛା କରୁଅଛି । (ଆତ୍ମନଃ ପିତର ମିଚ୍ଛତି ।)

ପିତ୍ରୀୟତେ-ପିତାପରି ଆଚରଣ କରୁଅଛି । (ପିତା ଇବ ଆଚରତି ।)

ସଖୀୟତି-ନିଜର ସଖା ଇଚ୍ଛା କରୁଅଛି । (ଆତ୍ମନଃ ସଖାୟମିଚ୍ଛତି ।)

ସଖୀୟତେ-ସଖା ପରି ଆଚରଣ କରୁଅଛି । (ସଖାଇବ ଆଚରତି ।)

ପରସ୍ମୈପଦ ଓ ଆତ୍ମନେପଦ ପ୍ରକ୍ରିୟା

ଅନୁକରୋତ-ଅନୁକରଣ କରୁଅଛି । (ପୁତ୍ରଃ ପିତରମନୁକରୋତି ।)

ପରାକରୋତ-ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରୁଅଛ । (ବିଚାରପତିଃଆବେଦନଂ ପରାକରୋତି ।)

ସଂକ୍ରୀଡତି - ଶବ୍ଦ କରୁଅଛି । (ଶକଟଚକ୍ରଂ ସଂକ୍ରୀଡତି ।)

ସଂକ୍ରୀଡତେ - ସମ୍ୟକ୍ କ୍ରୀଡା କରୁଅଛି । (ରାମଃ ସଂକ୍ରୀଡତେ ।)

ଭୁନକ୍ତି - ପାଳନ କରୁଅଛି । (ରାଜା ପ୍ରଜାଃ ଭୁନକ୍ତି ।)

ଭୁଙ୍‌କ୍ତେ - ଭୋଜନ କରୁଅଛି । (ସଃ ଅନ୍ନଂ ଭୁଙ୍‌କ୍ତେ ।)

ଆଦଦାତି - ବିସ୍ତାର କରୁଅଛି । (ବ୍ୟାଘ୍ରଃ ମୁଖମାଦଦାତି ।)

ଆଦତ୍ତେ - ଆଦାୟ କରୁଛି । (ରାଜା କରମାଦତ୍ତେ ।)

ବସତି - ବାସ କରୁଅଛି । (ସ ଗୃହେ ବସତି ।)

ବସ୍ତେ - ପିନ୍ଧୁଅଛି । (ରାମଃ ବସ୍ତ୍ରଂ ବସ୍ତେ ।)

ଆହ୍ୱୟତି - ଡାକୁଅଛି । (ପିତା ପୁତ୍ରମାହ୍ୱୟତି ।)

ଆହ୍ୱୟତେ-ସ୍ପର୍ଦ୍ଧା କରୁଅଛି ।(ଭୀମଃ ଦୁଃଶାସନଂ ଯୁଦ୍ଧାୟ ଆହ୍ୱୟତେ ।)

ଉତ୍ତିଷ୍ଠତେ-ପ୍ରକୃତ ଉତ୍‌ଥାନ ବୁଝାଉନାହିଁ । (ଜନଃ ମୁକ୍ତୌ ଉତ୍ତିଷ୍ଠତେ ।)

ଉତ୍ତିଷ୍ଠତି - ଉଠୁଅଛି । (ବ୍ରାହ୍ମଣଃ ଆସନାଦୁତ୍ତିଷ୍ଠତି ।)

ସଞ୍ଚରତେ - ଯାନାଦିରେ ଭ୍ରମଣ କରୁଅଛନ୍ତି । (ରାଜା ରଥେନ ସଞ୍ଚରତେ ।)

ସଞ୍ଚରତି - ଯାନାଦି ବିନା ଭ୍ରମଣ କରୁଅଛି ।(ଦରିଦ୍ରଃ ପଥି ସଞ୍ଚରତି ।)

ଆକ୍ରମତେ -ଜ୍ୟୋତି ପଦାର୍ଥର ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଗମନ ବୁଝାଏ ।(ସୂର୍ଯ୍ୟଃ ଆକ୍ରମତେ ।)

ଆକ୍ରାମତି-ଜ୍ୟୋତିହୀନ ପଦାର୍ଥର ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଗମନ ବୁଝାଏ । (ଧୂମଃ ଆକ୍ରାମତି ।)

ପ୍ରକ୍ରମତେ - ଆରମ୍ଭ କରୁଅଛି । (ବାଳକଃ ପଠିତୁଂ ପ୍ରକ୍ରମତେ ।)

ପ୍ରକ୍ରାମତି - ଯାଉଅଛି । (ରାମଃ ବିଦ୍ୟାଳୟଂ ପ୍ରକ୍ରାମତି ।)

ଉପକ୍ରମତେ - ଆରମ୍ଭ କରୁଅଛି । (ସ କ୍ରୀଡିତୁ ମୁପକ୍ରମତେ ।)

ଉପକ୍ରାମତି - ଆସୁଅଛି । (ଗୋବିନ୍ଦଃ କଟକାତ୍ ଉପକ୍ରାମତି ।)

ଉଚ୍ଚରତି - ଅକର୍ମକ । (ଧୂମଃ ଉଚ୍ଚରତି ।)
ଉଚ୍ଚରତେ - ସକର୍ମକ । (ଶିଷ୍ୟଃ ଗୁରୁବାକ୍ୟମୁଚ୍ଚରତେ ।)
ସଞ୍ଜାନୀତେ - ଇଚ୍ଛା କରୁଅଛି । (ସ ଶତଂ ମୁଦ୍ରାଃ ସଞ୍ଜାନୀତେ ।)
ସଞ୍ଜାନାତି - ସ୍ମରଣ କରୁଅଛି । (ପିତା ପୁତ୍ରଂ ସଞ୍ଜାନାତି ।)
ଉପଯଚ୍ଛତେ - ବିବାହକରୁଅଛି । (ରାମଃ ସୀତାମୁପଯଚ୍ଛତେ ।)
ଉପଯଚ୍ଛତି-ବଦଳାଉଛି । (କୃଷକଃ ଧାନ୍ୟେନ ମୁଦ୍‌ଗମୁପଯଚ୍ଛତି ।)
ଆହତେ - ଅକର୍ମକ । (ସ ମମ ମସ୍ତକେ ଆହତେ ।)
ଆହନ୍ତି - ସକର୍ମକ । (ବାଳକଃ ସାରମେୟମାହନ୍ତି ।)
ଉଭପତେ - ଅକର୍ମକ । (ସୂର୍ଯ୍ୟଃ ଉଭପତେ ।)
ଉଭପତି - ସକର୍ମକ । (ସୂର୍ଯ୍ୟଃ ପୃଥିବୀମୁଭପତି ।)
ବିବଦନ୍ତେ-ପରସ୍ପର ବିବାଦ କରୁଅଛନ୍ତି ।(ବାଳକାଃ ମିଥଃ ବିବଦନ୍ତେ ।)
ବିବଦନ୍ତି - ବିଶେଷ ଭାବରେ କହୁଅଛନ୍ତି । (ଜନାଃ ବିବଦନ୍ତି ।)
ଯଜତେ - କ୍ରିୟାଫଳ କର୍ତ୍ତୃଗାମୀ । (ବ୍ରାହ୍ମଣଃ ଯଜତେ ।)
ଯଜତି - କ୍ରିୟାଫଳ ପରଗାମୀ । (ପୁରୋହିତଃ ଯଜତି ।)
ସେହିପରି ଦାସ୍ୟତି, ଦାସ୍ୟତେ, କରୋତି, କୁରୁତେ ପ୍ରଭୃତି ହୁଏ ।
ସ୍ନିହ୍ୟତେ-କର୍ତ୍ତାର ଭକ୍ତି ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଅଛି ।(ଭକ୍ତଃ ମାତାଂ ସ୍ନିହ୍ୟତେ ।)
ସ୍ନିହ୍ୟତି-କର୍ତ୍ତାର ଭକ୍ତି ପ୍ରକାଶିତ ହେଉନାହିଁ ।(ମାତାକାରଃ ମାତାଂ ସ୍ନିହ୍ୟତି ।)

କୃଦନ୍ତ

ପ୍ରୋଷ୍ୟ - ବାସକରି । ପ୍ରବସ୍ୟ - ପିନ୍ଧି ।
ଉଷିତ୍ୱା - ବାସକରି । ବସିତ୍ୱା - ପିନ୍ଧି ।
ବସିତୁମ୍ - ବାସ କରିବା ପାଇଁ । ବସ୍ତୁମ୍ - ପିନ୍ଧିବା ପାଇଁ ।
ପରିତ୍ୟାଜ୍ୟଃ-ପରିତ୍ୟାଗର ଯୋଗ୍ୟ । ପରିତ୍ୟଜ୍ୟ-ପରିତ୍ୟାଗ କରି ।

ଅଭିଧାୟ - କହି । ନିଧାୟ - ରଖି ।

ଲଭ୍ୟମାନଃ-ଲାଭ କରା ହେଉଥିବା ।ଲଭମାନଃ - ଲାଭ କରୁଥିବା ।

ନିଶାମ୍ୟ - ଦେଖି । ନିଶମ୍ୟ - ଶୁଣି ।

ଉତ୍ଥାୟ - ଉଠି । ଉତ୍ଥାପ୍ୟ - ଉଠାଇ ।

ପୀତ୍ୱା - ପାନକରି । ପାତ୍ୱା - ରକ୍ଷାକରି ।

ପ୍ରଦାୟ - ପ୍ରଦାନ କରି । ପ୍ରଦେୟଃ - ପ୍ରଦାନର ଯୋଗ୍ୟ ।

ଗୃହୀତା - ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥିବା ସ୍ତ୍ରୀ । ଗ୍ରହୀତା - ଗ୍ରହଣ କର୍ତ୍ତା ।

ସେବମାନଃ-ସେବା କରୁଥିବା । ସେବ୍ୟମାନଃ- ସେବା କରାହେଉଥିବା ।

ଅନୁଶୀଳନୀ

୧.ପ୍ରଭେଦଂ ପ୍ରଦର୍ଶୟତ -

ନାରିକେଳମ୍ - ନାରିକେଳଃ, ପ୍ରଦାୟ - ପ୍ରଦାପ୍ୟ,

ଆସୀନଃ - ଆସନମ୍, ପୀତାମ୍ବରଃ - ପୀତାମ୍ବରମ୍,

ବିଶତି - ବସତି, ରୋହୟତି - ରୋପୟତି ।

୨.ବାକ୍ୟେନ ପ୍ରଦର୍ଶୟତ -

ସଞ୍ଜାନାତି, ପ୍ରବସ୍ୟ, ରଚୟତି, ଉଦନ୍ୟତି, ସୁଗନ୍ଧଃ, ଆସ୍ତେ, ବଚୟତି, ପ୍ରକ୍ରାମତି ।

***

୩୧- ଅଶୁଦ୍ଧି - ସଂଶୋଧନ

୧.ଅହଂ ପଞ୍ଚାନି ଫଳାନି ଗୃହଂ ନୟାମି ।

(ଶୁଦ୍ଧବାକ୍ୟ) = (ଶୁ) ଅହଂ ପଞ୍ଚ ଫଳାନି ଗୃହଂ ନୟାମି ।

୨.ସଃ, ତ୍ୱମ୍, ଅହଂ ଚ ମନ୍ଦିରଂ ଗଚ୍ଛନ୍ତି ।

(ଶୁ) - ସଃ, ତ୍ୱମ୍,ଅହଂ ଚ ମନ୍ଦିରଂ ଗଚ୍ଛାମଃ ।

୩.ଗୋବିନ୍ଦଃ ଗୁରବେ ନମସ୍କରୋତି ।

(ଶୁ) - ଗୋବିନ୍ଦଃ ଗୁରୁଂ ନମସ୍କରୋତି ।

୪.କବିଃ ରାଜ୍ଞଃ ଧନଂ ଯାଚତେ ।

(ଶୁ) - କବିଃ ରାଜାନଂ ଧନଂ ଯାଚତେ ।

୫.ଦେବଦତ୍ତଃ ଯଜ୍ଞଦତ୍ତସ୍ୟ ମିତ୍ରଃ ଆସୀତ୍ ।

(ଶୁ) - ଦେବଦତ୍ତଃ ଯଜ୍ଞଦତ୍ତସ୍ୟ ମିତ୍ରମାସୀତ୍ ।

୬.ଗୁରୁଃ ଶିଷ୍ୟାନ୍ ଜ୍ଞାନଂ ପ୍ରଦଦାତି ।

(ଶୁ) - ଗୁରୁଃ ଶିଷ୍ୟେଭ୍ୟଃ ଜ୍ଞାନଂ ପ୍ରଦଦାତି ।

୭.ପାଠସ୍ୟ ପୂରିତେ ସତି ଅବକାଶଃ ଭବିଷ୍ୟତି ।

(ଶୁ) - ପାଠେ ପୂରିତେ ସତି ଅବକାଶଃ ଭବିଷ୍ୟତି ।

୮.ବଟୁଃ ତ୍ରିଷୁ ଦିବସେଷୁ ବ୍ୟାକରଣମ୍ ଅଧୀତବାନ୍ ।

(ଶୁ) - ବଟୁଃ ତ୍ରିଭିର୍ଦିବସୈଃ ବ୍ୟାକରଣମ୍ ଅଧୀତବାନ୍ ।

୯.ଶ୍ୟାମା ମମ ବଚନାନି ବିଶ୍ୱସିତି ।

(ଶୁ) - ଶ୍ୟାମା ମମ ବଚନେଷୁ ବିଶ୍ୱସିତି ।

୧୦. ବାନରଃ ଶିଳାୟାମ୍ ଅଧିଶେତେ ସ୍ମ ।

(ଶୁ) - ବାନରଃ ଶିଳାମଧିଶେତେ ସ୍ମ ।

୧୧. କୁପୁତ୍ରଃ କଦାପି ସ୍ୱପିତୁଃ ପ୍ରେମପାତ୍ରଃ ନ ଭବତି ।

(ଶୁ) - କୁପୁତ୍ରଃ କଦାପି ସ୍ୱପିତୁଃ ପ୍ରେମପାତ୍ରଂ ନ ଭବତି ।

୧୨. ଗୁଣାଃ ଗୁଣିଷୁ ପୂଜାସ୍ଥାନାନି ।

(ଶୁ) - ଗୁଣାଃ ଗୁଣିଷୁ ପୂଜାସ୍ଥାନମ୍ ।

୧୩. ରାମଃ ବିବାହସ୍ୟ ଅନନ୍ତରଂ ସୀତାଂ ପରିଣୀତବାନ୍ ।

(ଶୁ) - ରାମଃ ବିବାହାଦନନ୍ତରଂ ସୀତାଂ ପରିଣୀତବାନ୍ ।

୧୪. ଅସ୍ୟ ନଗରସ୍ୟ ଉତ୍ତରଂ ନଦୀ ବହତି ।

(ଶୁ) - ଅସ୍ୟ ନଗରସ୍ୟ ଉତ୍ତରେଣ ନଦୀ ବହତି ।

୧୫. ତତଃ ସା ବାଳା ଗୁରୋଃ କୃପାଭାଜନଃ ଜାତଃ ।

(ଶୁ) - ତତଃ ସା ବାଳା ଗୁରୋଃ କୃପାଭାଜନଂ ଜାତା ।

୧୬. ଅସ୍ୟ ବନସ୍ୟ ଅଭିତଃ (ପରିତଃ / ସର୍ବତଃ) କ୍ଷେତ୍ରମ୍ ଅସ୍ତି ।

(ଶୁ) - ଇଦଂ ବନମ୍ ଅଭିତଃ (ପରିତଃ / ସର୍ବତଃ) କ୍ଷେତ୍ରମ୍ ଅସ୍ତି ।

୧୭. କୃଷ୍ଣସ୍ୟ ଋତେ ନ କୋଽପି ଉଦ୍ଧର୍ତ୍ତୁଂ ଶକ୍ନୋତି ।

(ଶୁ) - କୃଷ୍ଣାତ୍ ଋତେ ନ କୋଽପି ଉଦ୍ଧର୍ତ୍ତୁଂ ଶକ୍ନୋତି ।

୧୮. ପିତା ସ୍ୱଶିଶୁଂ ସ୍ନିହ୍ୟତି ।

(ଶୁ) - ପିତା ସ୍ୱଶିଶୌ ସ୍ନିହ୍ୟତି ।

୧୯. ଗଚ୍ଛନ୍ତୀଂ ବାଳିକାଂ ପୁଷ୍ପଂ ଦେହି ।

(ଶୁ) - ଗଚ୍ଛନ୍ତ୍ୟୈ ବାଳିକାୟୈ ପୁଷ୍ପଂ ଦେହି ।

୨୦. ବିଦ୍ୱାନାନାଂ ମନେଷୁ ଭଗବାନସ୍ୟ କୀଦୃଶଃ କଳ୍ପନା ବର୍ତ୍ତତି ।

(ଶୁ) - ବିଦୁଷାଂ ମନଃସୁ ଭଗବତଃ କୀଦୃଶୀ କଳ୍ପନା ବର୍ତ୍ତତେ ।

୨୧. ଭାରବିସ୍ୟ ଛନ୍ଦୈଃ ସର୍ବେ ଜଗତି ତସ୍ୟ କୀର୍ତ୍ତିଃ ପ୍ରସରତ୍ ।

(ଶୁ) - ଭାରବେଃ ଛନ୍ଦୋଭିଃ ସର୍ବସ୍ମିନ୍ ଜଗତି ତସ୍ୟ କୀର୍ତ୍ତିଃ ପ୍ରାସରତ୍ ।

୨୨. ବହବୋ ଦାନବାଃ ସ୍ୱକୁବୁଦ୍ଧିନା ଅମରନ୍ ।

(ଶୁ) - ବହବଃ ଦାନବାଃ ସ୍ୱକୁବୁଦ୍ଧିଭିଃ ଅମ୍ରିୟନ୍ତ ।

୨୩. ଶୀତୋଷ୍ଣେ ସଦା ସହିତବ୍ୟୈ ଦଧିଘୃତେ ପ୍ରତିଦିନେ ଭୁଞ୍ଜିତବ୍ୟୌ ଚ ।

(ଶୁ) - ଶୀତୋଷ୍ଣୌ ସଦା ସୋଢବ୍ୟୌ ପ୍ରତିଦିନଂ ଚ ଦଧିଘୃତଂ ଭୋକ୍ତବ୍ୟମ୍ ।

୨୪. ଅସତ୍ୟାସ୍ୟ ଚିନ୍ତୟନ୍ ପରସ୍ୟ ଧନଂ ଗୃହ୍ଣନ୍ ଧନଦାନେଷୁ ମମ ଶ୍ରଦ୍ଧା ନାସ୍ତି ।

(ଶୁ) - ଅସତ୍ୟଂ ଚିନ୍ତୟତ୍ସୁ ପରସ୍ୟ ଧନଂ ଗୃହ୍ଣତ୍ସୁ ଧନବତ୍ସୁ ମମ ଶ୍ରଦ୍ଧା ନାସ୍ତି ।

୨୫. ଦଧିମ୍ ଅଦିତ୍ୱା ପୟଂ ନିପାତ୍ୱା ଚ ତସ୍ୟୈ କନ୍ୟାୟୈ ଧନଂ ଯଚ୍ଛ ।

(ଶୁ) - ଦଧି ଜଗ୍ଧ୍ୱା, ପୟଃ ନିପାୟ ଚ ତସ୍ୟୈ କନ୍ୟାୟୈ ଧନଂ ଯଚ୍ଛ ।

୨୬. ଅହଂ ବୁଭୂଷତି, ତ୍ୱଂ ବିଦାସତି, ବୟଂ ଲିଲିଖିଷତି, ଯୁବାଂ ବିବଧିଷା
ଆବାଂ ଦିଦୃଶିଷତି ଚ ।

(ଶୁ) - ଅହଂ ବିବକ୍ଷାମି, ତ୍ୱ ବିତ୍ସସି, ବୟଂ ଲିପ୍ସାମହେ, ଯୁବାଂ ବିବଧିଷଥଃ,
ଆବାଂ ଚ ଦିଦୃକ୍ଷାବହେ ।

୨୭. ଦୁଷ୍ଟସ୍ୟ ସେବନ୍ କୁକ୍ଷେତ୍ରେ ଅଧିଶୟନ୍ ବା ପୁରୁଷୋ ମାଂ ନ
ରୋଚତେ ।

(ଶୁ) - ଦୁଷ୍ଟଂ ସେବମାନଃ କୁକ୍ଷେତ୍ରମ୍ ଅଧିଶୟାନଃ ବା ପୁରୁଷୋ ମହ୍ୟଂ ନ
ରୋଚତେ ।

୨୮. ସପ୍ତମାୟାଂ କକ୍ଷାୟାଂ ଶିକ୍ଷନ୍ତୀ ସଦ୍ଗ୍ରନ୍ଥାନ୍ ଅଧୀୟନ୍ତୀ ବାଳିକାୟାଂ ମମ
ଆଦରୋଽସ୍ତି ।

(ଶୁ) - ସପ୍ତମ୍ୟାଂ କକ୍ଷାୟାଂ ଶିକ୍ଷୟନ୍ତ୍ୟାଂ ସଦ୍ଗ୍ରନ୍ଥାନ୍ ଅଧୀୟାନାୟାଂ
ବାଳିକାୟାଂ ମମ ଆଦରୋଽସ୍ତି ।

୨୯. ଶୋଭନଂ ଗିରଂ ବଦିତ୍ୱା ବାଳକାତ୍ ପ୍ରଶ୍ନଂ ପୃଚ୍ଛିତ୍ୱାଽସୌ ଗାମଦୁହତ୍ ।

(ଶୁ) - ଶୋଭନାଂ ଗିରମ୍ ଉଦିତ୍ୱା, ବାଳକଂ ପ୍ରଶ୍ନଂ ପୃଷ୍ଟ୍ୱା ଅସୌ ଗାମଧୁକ୍ଷତ୍ ।

୩୦. ଏଷୋ ମାନବୋ ଦିବତି, ଧନଂ ଭିକ୍ଷତି, ବୁଦ୍ଧିବାନମସୂୟତି, ବିଷଂ
ଭୁଞ୍ଜତି ଚ ।

(ଶୁ) -ଏଷ ମାନବୋ ଦୀବ୍ୟତି, ଧନଂ ଭିକ୍ଷତେ, ବୁଦ୍ଧିମତେ ଅସୂୟତି ବିଷଂ
ଚ ଭୁଙ୍କ୍ତେ ।

୩୧. ହସନ୍ତୀ ବାଳିକାୟାଃ ସୁନ୍ଦରାଃ ସଖ୍ୟା ତ୍ରୀଣି ପୁସ୍ତକାନି ଅପଠନ୍ତ ।

(ଶୁ) - ହସନ୍ତ୍ୟାଃ ବାଳିକାୟାଃ ସୁନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଃ ସଖ୍ୟଃ ତ୍ରୀନ୍ ପୁସ୍ତକାନ୍ ଅପଠନ୍ ।

୩୨. ଜଗନ୍ନାଥାୟାଃ ଓଙ୍କଂ ନିରୀକ୍ଷିତ୍ୱେଦୋର୍ଦ୍ଧ୍ୱୋତିଂ କଃ ସ୍ପୃହ୍ୟତି ।

(ଶୁ) - ଜଗନ୍ନାଥଂ ଓଙ୍କଃ ନିରୀକ୍ଷ୍ୟ ଇନ୍ଦୋର୍ଦ୍ଧ୍ୱୋତିଷେ କଃ ସ୍ପୃହୟତି ।

୩୩. ତ୍ୱଂ ଶିରଂ ପ୍ରକ୍ଷାଳିତ୍ୱା, ନଖଂ କୃନ୍ତ୍ୱା, ବକ୍ଷେ ତୈଳଂ ମର୍ଦ୍ଦିତ୍ୱା ସ୍ରୋତେ ସ୍ନାହି ।

(ଶୁ) - ତ୍ୱଂ ଶିରଃ ପ୍ରକ୍ଷାଲ୍ୟ, ନଖଃ କୃନ୍ତ୍ୱା, ବକ୍ଷସି ତୈଳଂ ମର୍ଦ୍ଦିତ୍ୱା ସ୍ରୋତସି ସ୍ନାହି ।

୩୪. ରାମୋ ଭୃତ୍ୟଂ କାର୍ଯ୍ୟଂ କାରୟତି ଶିଷ୍ୟେଣ ଗ୍ରାମେ ଗମୟତି,
ସେବକେନ ଭାରଂ ବାହୟତି ଚ ।

(ଶୁ) - ରାମଃ ଭୃତ୍ୟେନ କାର୍ଯ୍ୟଂ କାରୟତି, ଶିଷ୍ୟଂ ଗ୍ରାମଂ ଗମୟତି,
ସେବକେନ ଚ ଭାରଂ ବାହୟତି ।

୩୫. ଜୀର୍ଣ୍ଣାନ୍ ବାସାଂସି ତ୍ୟକ୍ତ୍ୱା ସୋ ଗାଂ ଦୁହିତୁମାରଭତି ।

(ଶୁ) - ଜୀର୍ଣ୍ଣାନି ବାସାଂସି ତ୍ୟକ୍ତ୍ୱା ସଃ ଗାଂ ଦୋଗ୍ଧୁମାରଭତେ ।

୩୬. ଆବାଂ ତତ୍ର ସୀଦଷ୍ୟତି, ବସିଷ୍ୟତି, ଭୋଜନଂ ପଚିଷ୍ୟତି, ଭକ୍ଷିଷ୍ୟତି,
ପ୍ରଭୁଂ ନମିଷ୍ୟତି ଚ ।

(ଶୁ) - ଆବାଂ ତତ୍ର ସତ୍ସ୍ୟାବଃ, ବତ୍ସ୍ୟାମଃ, ଭୋଜନଂ ପକ୍ଷ୍ୟାବଃ,
ଭକ୍ଷୟିଷ୍ୟାବଃ ପ୍ରଭୁଂ ଚ ନଂସ୍ୟାବଃ ।

୩୭. ତେ ତବ ଦାରାଃ ଭବନ୍ତି ।

(ଶୁ) - ସା ତବ ଦାରାଃ ଭବତି ।

୩୮. ବିରାଟ୍ରୂପେ ଅର୍ଜ୍ଜୁନଃ କୃଷ୍ଣସ୍ୟ ମହିମାମ୍ ଅପଶ୍ୟତ୍ ।

(ଶୁ) - ବିରାଡ୍ରୂପେ ଅର୍ଜ୍ଜୁନଃ କୃଷ୍ଣସ୍ୟ ମହିମାନମପଶ୍ୟତ୍ ।

୩୯. ସର୍ବଃ ସର୍ବଂ ନ ଜାନନ୍ତି ।

(ଶୁ) - ସର୍ବଃ ସର୍ବଂ ନ ଜାନାତି ।

୪୦. ମମ ପାର୍ଶ୍ୱେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ନାସ୍ତି ।

(ଶୁ) - ମମ ପାର୍ଶ୍ୱେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଃ ନାସ୍ତି ।

୪୧. ଅନ୍ୟେ ଜନ୍ମେ ହିରଣ୍ୟକଶିପୁଃ ରାବଣଃ ଅଭବତ୍ ।

(ଶୁ) - ଅନ୍ୟସ୍ମିନ୍ ଜନ୍ମନି ହିରଣ୍ୟକଶିପୁଃ ରାବଣଃ ଅଭବତ୍ ।

୪୨. ରାମସ୍ୟ ମନେ ରାକ୍ଷସାଃ ଯଶଂନ କୃତ୍ୱା ଭୟମ୍ ଅକୁର୍ବନ୍ ।

(ଶୁ) - ରାମସ୍ୟ ମନସି ରାକ୍ଷସାଃ ଯଶଃ ନ କୃତ୍ୱା ଭୟମକୁର୍ବନ୍ ।

୪୩. ତଦା ଶୃଗାଳଃ ପଞ୍ଚତ୍ୱଂ ପ୍ରାପ୍ତଃ ।

(ଶୁ) - ତଦା ଶୃଗାଳଃ ପଞ୍ଚତ୍ୱଂ ପ୍ରାପ୍ତବାନ୍ ।

୪୪. ଇମଂ ପୁସ୍ତକଂ ପଠତ ।

(ଶୁ) - ଇଦଂ ପୁସ୍ତକଂ ପଠତ ।

୪୫. ସଃ ମହତି ଆପଦି ନିପତ୍ୟ ମହାନ୍ ଶର୍ମମ୍ ପ୍ରାପ୍ନୋତ୍ ।

(ଶୁ) - ସ ମହତ୍ୟାମାପଦି ନିପତ୍ୟ ମହତ୍ ଶର୍ମ ପ୍ରାପ୍ନୋତ୍ ।

୪୬. ମାର୍ଗେ ହସ୍ତିଃ ପଳାୟତେ ।

(ଶୁ) - ମାର୍ଗେ ହସ୍ତୀ ପଳାୟତେ ।

୪୭. ଚୌରଃ ମିଥ୍ୟାଂ ବଦତି ।

(ଶୁ) - ଚୌରଃ ମିଥ୍ୟା ବଦତି ।

୪୮. ବାଳକେନ ହରିଣୀ ଦୃଷ୍ଟଃ ।

(ଶୁ) - ବାଳକେନ ହରିଣୀ ଦୃଷ୍ଟା ।

୪୯. ପିତାପୁତ୍ରୌ ଉଦ୍ୟାନଂ ଗତବାନ୍ ।

(ଶୁ) - ପିତୃପୁତ୍ରୌ ଉଦ୍ୟାନଂ ଗତବନ୍ତୌ ।

୫୦. ଗୋପାଳଃ ଜଳଂ ବିହରଣଂ କରୋତି ।

(ଶୁ) - ଗୋପାଳଃ ଜଳସ୍ୟ ବିହରଣଂ କରୋତି ।

୫୧. ଅଶୋକଃ ରାଜ୍ୟଂ ଶାସନଂ ଚକାର ।

(ଶୁ) - ଅଶୋକଃ ରାଜ୍ୟସ୍ୟ ଶାସନଂ ଚକାର ।

୫୨. ଗୁରୁଃ ଶିକ୍ଷାତ୍ ଅବଦିତ୍ ।

(ଶୁ) - ଗୁରୁଃ ଶିକ୍ଷାମ୍ ଅବଦତ୍ ।

୫୩. ବାଳକଃ ଚନ୍ଦ୍ରମାଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ପ୍ରସୀଦତି ।

(ଶୁ) - ବାଳକଃ ଚନ୍ଦ୍ରମସଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ପ୍ରସୀଦତି ।

୫୪. ନୃତ୍ୟନ୍ ନାରୀ ଦର୍ଶନୀୟଃ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟଃ ।

(ଶୁ) - ନୃତ୍ୟନ୍ତୀ ନାରୀ ଦର୍ଶନୀୟା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟା ।

୫୫. ବିଦେଶୀୟେଷୁ ଗତେଷୁ ଅସ୍ମାକଂ ଦେଶସ୍ୟ ନବୀନକରଣଃ ଅଭବତ୍ ।

(ଶୁ) - ବିଦେଶୀୟେଷୁ ଗତେଷୁ ଅସ୍ମାକଂ ଦେଶସ୍ୟ ନବୀକରଣମଭବତ୍ ।

୫୬. ତଦନନ୍ତରମ୍ ଅସ୍ମାକଂ ଦେଶେ ରାଷ୍ଟ୍ରୀୟଚେତନାୟାଃ ଜାଗରିତ ଅଭୂତ୍ ।

(ଶୁ) - ତଦନନ୍ତରମ୍ ଅସ୍ମାକଂ ଦେଶେ ରାଷ୍ଟ୍ରିୟଚେତନାୟାଃ ଜାଗରଣମଭୂତ୍ ।

୫୭. ଅୟମ୍ ପର୍ବତୋ ବହ୍ନିମାନ୍ ଧୂମତ୍ୱାତ୍ ।

(ଶୁ) - ଅୟଂ ପର୍ବତୋ ବହ୍ନିମାନ୍ ଧୂମବତ୍ତ୍ୱାତ୍ ।

୫୮. ଅସ୍ୟ ବିଦ୍ୟାଳୟସ୍ୟ ଉନ୍ନତେଃ ଶ୍ରେୟମ୍ ପ୍ରାଚାର୍ଯ୍ୟମହୋଦୟଃ ଲଭତେ ।

(ଶୁ) -ଅସ୍ୟ ବିଦ୍ୟାଳୟସ୍ୟୋନ୍ନତେଃ ଶ୍ରେୟଃ ପ୍ରାଚାର୍ଯ୍ୟମହୋଦୟଃ ଲଭତେ ।

୫୯. ସର୍ବପ୍ରଥମଂ ଭାରତୀୟେଷୁ ଏବ ସଂସ୍କୃତେଃ ଉଦୟଂ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚରଂ ଭବତି ।

(ଶୁ) - ସର୍ବ ପ୍ରଥମ ଭାରତୀୟେଷୁ ଏବ ସଂସ୍କୃତେଃ ଉଦୟଃ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚରଃ ଭବତି ।

୬୦. ଅତଃ ମାନବୈଃ ସ୍ୱକର୍ତ୍ତବ୍ୟେଷୁ ସଂଲଗ୍ନଂ ଭବିତବ୍ୟମ୍ ।

(ଶୁ) - ଅତଃ ମାନବୈଃ ସ୍ୱକର୍ତ୍ତବ୍ୟେଷୁ ସଂଲଗ୍ନୈଃ ଭବିତବ୍ୟମ୍ ।

୬୧. ସଂନ୍ୟାସଃ ଚତୁର୍ଷୁ ଆଶ୍ରମେଷୁ ଅନ୍ତିମମ୍ ଆଶ୍ରମମ୍ ଅସ୍ତି ।

(ଶୁ) - ସଂନ୍ୟାସଃ ଚତୁର୍ଷୁ ଆଶ୍ରମେଷୁ ଅନ୍ତିମଃ ଆଶ୍ରମଃ ଅସ୍ତି ।

୬୨. ଭାରତୀୟସଂସ୍କୃତିଃ ସଂସ୍କୃତିଷୁ ପ୍ରାଚୀନତରା ।

(ଶୁ) - ଭାରତୀୟସଂସ୍କୃତିଃ ସଂସ୍କୃତିଷୁ ପ୍ରାଚୀନତମା ।

୬୩. ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଃ ପାଣ୍ଡବାନ୍ନାଦ୍ୱିହ୍ୟତ୍ ।

(ଶୁ) - ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଃ ପାଣ୍ଡବେଷୁ ଚ ଅଦ୍ୱିହ୍ୟତ୍ ।

୬୪. ସା ମମ ବଚନଂ ନ ବିଶ୍ୱସିତି ।

(ଶୁ) - ସା ମମ ବଚନେ ନ ବିଶ୍ୱସିତି ।

୬୫. ହେ ଜଗନ୍ନାଥ ! ମେ ସର୍ବାଣି ପାପାନି କ୍ଷମସ୍ୱ ।

(ଶୁ) - ହେ ଜଗନ୍ନାଥ ମମ ସର୍ବାଣି ପାପାନି କ୍ଷମସ୍ୱ ।

୬୬. ଦୁର୍ଜନଃ ସଜ୍ଜନାନାଂ ନିନ୍ଦତି ।

(ଶୁ) - ଦୁର୍ଜନଃ ସଜ୍ଜନାନ୍ ନିନ୍ଦତି ।

୬୭. ଶିଷ୍ୟଃ ଶିକ୍ଷାୟାମ୍ ଅଧିଶେତେ ।

(ଶୁ) - ଶିଷ୍ୟଃ ଶିକ୍ଷାମ୍ ଅଧିଶେତେ ।

୬୮. କ୍ରୋଧଶ୍ଚ ଲୋଭଶ୍ଚ ସଦା ତ୍ୟକ୍ତୌ ।

(ଶୁ) - କ୍ରୋଧଃ ଲୋଭଶ୍ଚ ସଦା ତ୍ୟକ୍ତୌ ।

୬୯. ମାତ ଚ ପିତା ଚ ପାଳିତବ୍ୟୌ ।

(ଶୁ) - ମାତା ପିତା ଚ ପାଳିତବ୍ୟୌ ।

୭୦. ବିଦୂଷକଃ ସତ୍ୱରଂ ଗତ୍ୱା ରାଜାନମ୍ ନ୍ୟବେଦୟତ୍ ।

(ଶୁ) - ବିଦୂଷକଃ ସତ୍ୱରଂ ଗତ୍ୱା ରାଜ୍ଞେ ନ୍ୟବେଦୟତ୍ ।

୭୧. ପ୍ରାଚାର୍ଯ୍ୟଃ ବିଦ୍ୟାଳୟସ୍ୟ ପରିତଃ ପ୍ରାକାରଂ ନିର୍ମାପୟତି ।

(ଶୁ) - ପ୍ରାଚାର୍ଯ୍ୟଃ ବିଦ୍ୟାଳୟଂ ପରିତଃ ପ୍ରାକାରଂ ନିର୍ମାପୟତି ।

୭୨. ବିଦ୍ୟାବିଷୟେ ଗୁରୁଜନାଃ ନ ଦୋଷାସ୍ପଦାଃ ।

(ଶୁ) - ବିଦ୍ୟାବିଷୟେ ଗୁରୁଜନାଃ ନ ଦୋଷାସ୍ପଦମ୍ ।

୭୩. ହିମାଳୟଃ ଭାରତସ୍ୟ ଉତ୍ତରଃ ବିଦ୍ୟତେ ।

(ଶୁ) - ହିମାଳୟଃ ଭାରତସ୍ୟୋତ୍ତରେଣ ବିଦ୍ୟତେ ।

୭୪. ସଃ ପୁରୁଷଃ ପାଦସ୍ୟ ଖଞ୍ଜଃ, ଅକ୍ଷ୍ଣଃ କାଣଃ, ମୁଖସ୍ୟ ମୂକଃ, ଶ୍ରୋତ୍ରସ୍ୟ ବଧିରଃ ଅସ୍ତି ।

(ଶୁ) - ସ ପୁରୁଷଃ ପାଦେନ ଖଞ୍ଜଃ, ଅକ୍ଷ୍ଣା କାଣଃ, ମୁଖେନ ମୂକଃ, ଶ୍ରୋତ୍ରେଣ ବଧିରଃ ଅସ୍ତି ।

୭୫. ଦୂତାଃ ସର୍ବଂ ବୃତ୍ତାନ୍ତଂ ରାମମ୍ ଅକଥୟନ୍ ।

(ଶୁ) - ଦୂତାଃ ସର୍ବଂ ବୃତ୍ତାନ୍ତଂ ରାମାୟ ଅକଥୟନ୍ ।

୭୬. ବାଳକଃ ବ୍ୟାଘ୍ରଂ ବିଭ୍ୟତି ।

(ଶୁ) - ବାଳକଃ ବ୍ୟାଘ୍ରାତ୍ ବିଭେତି ।

୭୭. ତ୍ୱାମ୍ ଅନଧ୍ୟୟନମ୍ ରୋଚତେ ।

(ଶୁ) - ତୁଭ୍ୟମ୍ ଅନଧ୍ୟୟନଂ ରୋଚତେ ।

୭୮. ବର୍ଷଦ୍ୱୟେ ସକୃଦପି ଭବାନ୍ ମମ ଗୃହେ ନ ଆଗଚ୍ଛଃ ।

(ଶୁ) - ବର୍ଷଦ୍ୱୟେ ସକୃଦପି ଭବାନ୍ ମମ ଗୃହଂ ନାଗଚ୍ଛତ୍ ।

୭୯. ସଃ ରଥଯାନେ ନଗରଂ ଯାତି ।

(ଶୁ) - ସ ରଥଯାନେନ ନଗରଂ ଯାତି ।

୮୦. ମୂର୍ଖେଣ ବିଦୁଷାଂ ସଭା ନ ପ୍ରବେଷ୍ଟବ୍ୟମ୍ ।

(ଶୁ) - ମୂର୍ଖେଣ ବିଦୁଷାଂ ସଭା ନ ପ୍ରବେଷ୍ଟବ୍ୟା ।

୮୧. ବୁଦ୍ଧସ୍ୟ ଭାର୍ଯାୟାଃ ରାହୁଲୋ ନାମ ପୁତ୍ରଃ ଅଜାୟତ ।

(ଶୁ) - ବୁଦ୍ଧସ୍ୟ ଭାର୍ଯ୍ୟାୟାଂ ରାହୁଲୋ ନାମ ପୁତ୍ରଃ ଅଜାୟତ ।

୮୨. ଭବାନ୍ ଦୁଷ୍ଟାନାଂ ସହ କଥଂ ଗଚ୍ଛତି ?

(ଶୁ) - ଭବାନ୍ ଦୁଷ୍ଟୈଃ ସହ କଥଂ ଗଚ୍ଛତି ?

୮୩. ଇମଂ ଦିବସମାରଭ୍ୟ ସାମୂହିକଃ ଅବକାଶଃ ଅଭବତ୍ ।

(ଶୁ) - ଅସ୍ମାତ୍ ଦିବସାଦାରଭ୍ୟ ସାମୂହିକଃ ଅବକାଶଃ ଅଭବତ୍ ।

୮୪. ଅତ୍ରସ୍ୟ ସର୍ବେ ଜନାଃ ସନ୍ତି, ପରନ୍ତୁ ତତ୍ରସ୍ଥଃ କୋଽପି ଜନୋ ନାସ୍ତି ।

(ଶୁ) - ଅତ୍ରତ୍ୟାଃ ସର୍ବେ ଜନାଃ ସନ୍ତି, ପରନ୍ତୁ ତତ୍ରସ୍ଥଃ କୋଽପି ଜନୋନାସ୍ତି ।

୮୫. ଇମାଂ ଲେଖନାଂ ରାମସ୍ୟ ପ୍ରୟୋଜନଂ ନାସ୍ତି ।

(ଶୁ) - ଅନୟା ଲେଖନ୍ୟା ରାମସ୍ୟ ପ୍ରୟୋଜନଂ ନାସ୍ତି ।

୮୬. ସବଳା ନିର୍ବଳାନ୍ ଶାସନ୍ତେ ।

(ଶୁ) - ସବଳାଃ ନିର୍ବଳାନ୍ ଶାସତେ ।

୮୭. ଗୋପଃ ଗାଂ ପୟମ୍ ଦୋଗ୍ଧି ।

(ଶୁ) - ଗୋପଃ ଗାଂ ପୟଃ ଦୋଗ୍ଧି ।

୮୮. ସ୍ୱାମୀ ଭୃତ୍ୟଂ ନଗରଂ ଗମୟତି ।

(ଶୁ) - ସ୍ୱାମୀ ଭୃତ୍ୟେନ ନଗରଂ ଗମୟତି ।

୮୯. ସିଂହଃ ବନସ୍ୟ ଶାସତେ ।

(ଶୁ) - ସିଂହଃ ବନଂ ଶାସ୍ତେ ।

୯୦. ରାଜା ପ୍ରଜାନାମ୍ ପାଳୟତି ।

(ଶୁ) - ରାଜା ପ୍ରଜାଃ ପାଳୟତି ।

୯୧. ଅତ୍ର ପଞ୍ଚ ପୁସ୍ତକମ୍ ଅସ୍ତି ।

(ଶୁ) ଅତ୍ର ପଞ୍ଚ ପୁସ୍ତକାନି ସନ୍ତି ।

୯୨. ବ୍ୟାସଃ ଯୁଧିଷ୍ଠିରମ୍ ଉବାଚ - ଅଳଂ ବିଷାଦସ୍ୟ ।

(ଶୁ) - ବ୍ୟାସଃ ଯୁଧିଷ୍ଠିରମ୍ ଉବାଚ- ଅଳଂ ବିଷାଦେନ ।

୯୩. ସଃ ସ୍ୱମିତ୍ରୈଃ ପ୍ରେମେନ ବ୍ୟବହରତି ।

(ଶୁ) - ସଃ ସ୍ୱମିତ୍ରୈଃ ପ୍ରେମ୍ଣା ବ୍ୟବହରତି ।

୯୪. ଗୁରୁଃ ଶିଷ୍ୟାତ୍ ପ୍ରଶ୍ନଂ ପୃଚ୍ଛତି ।

(ଶୁ) - ଗୁରୁଃ ଶିଷ୍ୟଂ ପ୍ରଶ୍ନଂ ପୃଚ୍ଛତି ।

୯୫. ତ୍ରିଦେବଂ ନମଃ ।

(ଶୁ) - ତ୍ରିଦେବାୟ ନମଃ ।

୯୬. ପିତୁଃ ଭୋଜନଂ କୃତେ ସତି ପୁତ୍ରଃ ଫଳଂ ଆନୟତ୍ ।

(ଶୁ) - ପିତରି ଭୋଜନଂ କୃତବତି ସତି ପୁତ୍ରଃ ଫଳମାନୟତ୍ ।

୯୭. ଅତ୍ର ଗୁରବଃ ଏବ ପ୍ରମାଣାଃ ସନ୍ତି ।

(ଶୁ) - ଅତ୍ର ଗୁରବଃ ଏବ ପ୍ରମାଣଂ ସନ୍ତି ।

୯୮. ତଦା ସଃ ସ୍ୱପ୍ରାଣଂ ଅତ୍ୟଜତ୍ ।

(ଶୁ) - ତଦା ସଃ ସ୍ୱପ୍ରାଣାନ୍ ଅତ୍ୟଜତ୍ ।

୯୯. ତସ୍ୟ ଗୃହେ ଚତ୍ୱାରଃ କନ୍ୟାଃ, ତିସ୍ରଃ ଫଳାନି ସନ୍ତି ।

(ଶୁ) - ତସ୍ୟ ଗୃହେ ଚତସ୍ରଃ କନ୍ୟାଃ, ତ୍ରୀଣି ଫଳାନି ସନ୍ତି ।

୧୦୦. ଗୋପଃ ଗାଂ ଦୁଗ୍ଧଂ ଦୋହତି, ଅଦୋହତ୍, ଦୋହିଷ୍ୟତି, ଦୋହେତ୍ ।

(ଶୁ) - ଗୋପଃ ଗାଂ ଦୁଗ୍ଧଂ ଦୋଗ୍ଧି, ଅଧୁକ୍ଷତ୍, ଧୋକ୍ଷ୍ୟତି, ଦୁହ୍ୟାତ୍ ।

୧୦୧. ଅଧ୍ୟାପକଃ ଛାତ୍ରଂ ଲେଖଂ ଲେଖୟତି ।

(ଶୁ) - ଅଧ୍ୟାପକଃ ଛାତ୍ରେଣ ଲେଖଂ ଲେଖୟତି ।

୧୦୨. ଅସ୍ୟ ଗୃହସ୍ୟ ବସନ୍ ବ୍ରାହ୍ମଣେ କେଚନ ଗୁଣାନି କେଚନ ଦୋଷାନି ସନ୍ତି ।

(ଶୁ) - ଅସ୍ମିନ୍ ଗୃହେ ବସତି ବ୍ରାହ୍ମଣେ କେଚନ ଗୁଣାଃ କେଚନ ଦୋଷାଶ୍ଚ ସନ୍ତି ।

୧୦୩. ବିପ୍ରଃ ନୃପାତ୍ ଧନଂ ଯାଚତେ ।

(ଶୁ) - ବିପ୍ରଃ ନୃପଂ ଧନଂ ଯାଚତେ ।

୧୦୪. ଅଦ୍ୟ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଃ କିଞ୍ଚିଦ୍ ବକ୍ତୁମ୍ କାମଃ ପଠିତୁମ୍ କାମଃ ଅସ୍ତି ।

(ଶୁ) - ଅଦ୍ୟ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଃ କିଞ୍ଚିଦ୍ ବକ୍ତୁକାମଃ ପଠିତୁକାମଶ୍ଚ ଅସ୍ତି ।

୧୦୫. ମୟା ବୃଥା ଚ ଗ୍ରନ୍ଥଂ ପଠନୀୟମ୍ ।

(ଶୁ) - ମୟା ବୃଥା ଚ ଗ୍ରନ୍ଥଃ ପଠନୀୟଃ ।

୧୦୬. ଶ୍ୟାମଦେବଃ ଗୁରବେ ବ୍ୟାକରଣମ୍ ଏକବର୍ଷମ୍ ଅଧୀତେ ।

(ଶୁ) - ଶ୍ୟାମଦେବଃ ଗୁରୋଃ ବ୍ୟାକରଣମ୍ ଏକବର୍ଷମ୍ ଅଧୀତେ ।

୧୦୭. ଭକ୍ତ ମନେ ଚେତେ ଭଗବତଃ ଧ୍ୟାୟତି ।

(ଶୁ) - ଭକ୍ତଃ ମନସି, ଚେତସି ଭଗବନ୍ତଂ ଧ୍ୟାୟତି ।

୧୦୮. ମାନବାଃ ଜୀବନେ ବହବାଃ ଏନାଂସି କୁର୍ବତେ ।

(ଶୁ) - ମାନବାଃ ଜୀବନେ ବହୂନି ଏନାଂସି କୁର୍ବତେ ।

୧୦୯. ଅର୍ଜୁନଃ ନକୁଲେନ ବଳବତ୍ତରଃ ଆସୀତ୍ ।

(ଶୁ) - ଅର୍ଜୁନଃ ନକୁଲାତ୍ ବଳବତ୍ତରଃ ଆସୀତ୍ ।

୧୧୦. ଅୟଂ ମଲ୍ଲଃ ସର୍ବମଲ୍ଲେଭ୍ୟଃ ପୁଷ୍ଟତରଃ ।

(ଶୁ) - ଅୟଂ ମଲ୍ଲଃ ସର୍ବମଲ୍ଲେଷୁ ପୁଷ୍ଟତମଃ ।

୧୧୧. ଋଗ୍ବେଦମ୍ ବିଶ୍ୱସ୍ୟ ସମଗ୍ରସାହିତ୍ୟେନ ବିଶାଳତମଂ ପ୍ରାଚୀନତମଂ ଚାସ୍ତି ।

(ଶୁ) - ଋଗ୍ବେଦଃ ବିଶ୍ୱସ୍ୟ ସମଗ୍ରସାହିତ୍ୟେଷୁ ବିଶାଳତମଃ ପ୍ରାଚୀନତମଶ୍ଚାସ୍ତି ।

୧୧୨. ଅୟଂ ଫଳଂ ସର୍ବେଭ୍ୟୋ ମଧୁରତମଃ ଅସ୍ତି ।

(ଶୁ) - ଇଦଂ ଫଳଂ ସର୍ବେଷୁ ଫଳେଷୁ ମଧୁରତମମସ୍ତି ।

୧୧୩. କୈକେୟୀ ସର୍ବାଭ୍ୟୋ ସ୍ତ୍ରୀଭ୍ୟୋ କ୍ରୂରତମା ଆସୀତ୍ ।

(ଶୁ) - କୈକେୟୀ ସର୍ବାସୁ ସ୍ତ୍ରୀଷୁ କ୍ରୂରତମା ଆସୀତ୍ ।

୧୧୪. ଅୟଂ ପୁରୁଷଃ ସର୍ବେଭ୍ୟୋ ଜନେଭ୍ୟୋ ଦୀର୍ଘତମଃ ।

(ଶୁ) - ଅୟଂ ପୁରୁଷଃ ସର୍ବେଷୁ ଜନେଷୁ ଦୀର୍ଘତମଃ ।

ଅନୁଶୀଳନୀ

ସଂଶୋଧନଂ କୁରୁତ -

୧. ଆଭୀରଃ ଗବା ଦୁଗ୍ଧଂ ଦୋଗ୍ଧି ।

୨. ସଃ ମତ୍ ପଣକଂ ଯାଚତେ ।

୩. ବାମନଃ ବଳେର୍ବସୁଧାମଯାଚତ ।

୪. ସଃ ଦୁଗ୍ଧାତ୍ ପାୟସଂ ପଚତି ।

୫. କଶ୍ଚିତ୍ ବାଳଃ ଶିଳାୟାମଧିଶେତେ ।

୬. ସଂନ୍ୟାସୀ ପର୍ଯ୍ୟଙ୍କେ ନାଧିଶେତେ ।

୭. ଧ୍ରୁବଃ ସିଂହାସନେ ନାଧତିଷ୍ଠତ୍ ।

୮. ଦରିଦ୍ରଃ କନ୍ଥାୟାମଧାସ୍ତେ ।

୯. ଋତେ ରାମସ୍ୟ ନ କୋଽପି ରାବଣଂ ହନ୍ତୁଂ ସମର୍ଥ ଆସୀତ୍ ।

୧୦. ସଂସାରେ ଏତାଦୃଶାଃ ଜନାଃ ଭିନ୍ନସମର୍ଥା ଭବନ୍ତି ଯଥା : ଅକ୍ଷ୍ଣଃ କାଣଃ, ପାଦସ୍ୟ ଖଞ୍ଜଃ, କର୍ଣ୍ଣସ୍ୟ ବଧିରଃ, ଶିରସଃ ଖଲ୍ୱାଟଃ ଇତ୍ୟାଦୟଃ ।

୧୧. ବିଷ୍ଣୁଦତ୍ତଃ ଯଜ୍ଞଦତ୍ତେ କ୍ରୁଧ୍ୟତି, ଦ୍ରୁହ୍ୟତି, ଈର୍ଷ୍ୟତି, ଅସୂୟତି ।

୧୨. ପ୍ରବଞ୍ଚକଃ ଜନଃ କଦାପି ବିଶ୍ୱାସପାତ୍ର ନ ଭବତି ।

୧୩. ତସ୍ୟାଚରଣବିଷୟେ ଗୁରବଃ ଏବ ପ୍ରମାଣଃ ।

୧୪. ତେ ଗୁରବେ ନମସ୍କୁର୍ବନ୍ତି ।

୧୫. କିୟାନ୍ ଛାତ୍ରଃ ତସ୍ୟ ଗୃହଂ ନିବସନ୍ତି ।

୧୬. ଭବାନ୍ କୁତଃ ଆଗଚ୍ଛସି ।

୧୭. ପୁରୁଷାଣାଂ ନବତିଃ ଶତଂ ଗ୍ରାମମନୁ ନିବସନ୍ତି ।

୧୮. ଇମଂ ଦିବସଂ ଇମାଂ ରାତ୍ରିଂ ବା ପ୍ରାରଭ୍ୟ ଅହଂ କାର୍ଯ୍ୟଂ ନ କରିଷ୍ୟାମି ।

୧୯. ପିତା ସ୍ୱପୁତ୍ରାତ୍ ପ୍ରେମଂ କରୋତି ।

୨୦. ସଃ ଗୁରୁଣା ବ୍ୟାକରଣମଧୀତେ ।

୨୧. ଦ୍ରୌପଦୀ ଯୁଧିଷ୍ଠିରସ୍ୟ ସହ ଉବାସ ।

୨୨. ଜନଃ ସୁଖେନ ଅରଣ୍ୟେ ନ ନିବସନ୍ତି ।

୨୩. ଗ୍ରାମସ୍ୟ ବହିଃ ରାଜମାର୍ଗଃ ବିଦ୍ୟତେ ।

୨୪. ଗ୍ରାମସ୍ୟ ପୂର୍ବଂ ଦେବାଳୟଃ ଅସ୍ତି ।

୨୫. ପ୍ରବଞ୍ଚକଃ ପ୍ରାଣସ୍ୟ ଶପତି ।

***

୩୨ - ଧାତୁକୋଷ

ସଂସ୍କୃତର ଧାତୁଗୁଡ଼ିକ ଦଶଗୋଟି ଗଣରେ ବିଭକ୍ତ ।

ଭ୍ୱାଦ୍ୟଦାଦୀ ଜୁହୋତ୍ୟାଦିର୍ଦିବାଦିଃ ସ୍ୱାଦିରେବ ଚ ।

ତୁଦାଦିଶ୍ଚ ରୁଧାଦିଶ୍ଚ ତନ-କ୍ର୍ୟାଦି-ଚୁରାଦୟଃ ॥

୧. ଭ୍ୱାଦି ଗଣ, ୨. ଅଦାଦି ଗଣ, ୩. ଜୁହୋତ୍ୟାଦି ଗଣ, ୪. ଦିବାଦି ଗଣ, ୫. ସ୍ୱାଦି ଗଣ, ୬. ତୁଦାଦି ଗଣ, ୭. ରୁଧାଦି ଗଣ, ୮. ତନାଦି ଗଣ, ୯. କ୍ର୍ୟାଦି ଗଣ, ୧୦. ଚୁରାଦି ଗଣ ।

ଧାତୁସୂଚୀ ପଠନ ଶୈଳୀ -

ଗଣପାଠ - ଧାତୁ ନିକଟରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ସଂଖ୍ୟାଗୁଡ଼ିକ ଗଣ ଗୁଡ଼ିକୁ ସୂଚାଉଅଛି, ଯଥା - ୧ ସଂଖ୍ୟା ଲେଖାହେଲେ ତାହା ଭ୍ୱାଦିଗଣକୁ ସୂଚାଇବ ।

'ଆ' 'ପ' 'ଉ' - ଯଦି ଧାତୁ ନିକଟରେ ଲେଖାଯାଇଥିବା ସଂଖ୍ୟା ସହ 'ଆ' କିମ୍ବା 'ପ' କିମ୍ବା 'ଉ' ଲେଖାଯାଇଥିବ ତେବେ ତାହା ଯଥାକ୍ରମେ ଆତ୍ମନେପଦୀ ଧାତୁ, ପରସ୍ମୈପଦୀ ଧାତୁ ଓ ଉଭୟପଦୀ ଧାତୁକୁ ବୁଝାଇବ ।

ଉଦାହରଣ - ଅଘ୍, ପାପକରଣେ (to go wrong, to sin) - ଅଘୟତି - ତେ (୧୦.ଉ) - ଅର୍ଥାତ୍ ଅଘଧାତୁ ଚୁରାଦିଗଣୀୟ ଉଭୟପଦୀ ଧାତୁ ।

ଅ

ଅଘ୍ -(ପାପକରଣେ) to go wrong, to sin - ଅଘୟତି - ତେ ।(୧୦-ଉ)

ଅଙ୍କ୍ -(ଲକ୍ଷଣେ) to mark - ଅଙ୍କତେ । (୧ - ଆ)

ଅଚ୍ -(ଗତୌ ଅବିସ୍ପଷ୍ଟବଚନେ ଚ) to go, to speak indistinctly-ଅଚିତେ । (୧-ଉ)

ଅଞ୍ଚ୍ -(ଗତି ପୂଜନୟୋଃ) to go, to worship - ଅଞ୍ଚତି । (୧ - ପ)

ଅଟ୍ -(ଗତୌ) to roam, to wander - ଅଟତି । (୧ - ପ)

ଅଟ୍ଟ୍ -(ଅତିକ୍ରମଣ ହିଂସୟୋଃ) to transgress, to kill - ଅଟ୍ଟତେ ।(୧ -ଆ)

ଅଣ୍ -(ଶବ୍ଦେ) to sound - ଅଣତି । (୧ - ପ)

ଅତ୍ -(ସାତତ୍ୟଗମନେ) to go constantly - ଅତତି । (୧ - ପ)

ଅଦ୍ -(ଭକ୍ଷଣେ) to eat - ଅତ୍ତି । (୨ - ପ)

ଅନ୍ଦ୍ -(ବନ୍ଧନେ) to bind - ଅନ୍ଦତି ।(୧ - ପ)

ଅନ୍ଧ୍ -(ଦୃଷ୍ଟ୍ୟୁପଘାତେ ଦୃଷ୍ଟ୍ୟୁପସଂହାରେ) to be blind, to close the eyes - ଅନ୍ଧୟତି - ତେ । (୧୦ - ଉ)

ଅମ୍ -(ଗତିଶବ୍ଦସମ୍ଭକ୍ତିଷୁ) to eat, to sound, to go- ଅମତି ।(୧ - ପ)

ଅୟ୍ -(ଗତୌ) to go- ଅୟତେ । (୧ - ଆ)

ଅର୍କ୍ -(ତପନେ ସ୍ତବନେ ଚ) to heat, to praise- ଅର୍କୟତି - ତେ । (୧୦ - ଉ)

ଅର୍ଘ୍ - (ମୂଲ୍ୟେ) to be worth, to praise - ଅର୍ଘତି ।(୧ - ପ)

ଅର୍ଚ୍ - (ପୂଜାୟାମ୍) - to worship - ଅର୍ଚତି । (୧ - ପ)

ଅର୍ଜ୍ - (ଅର୍ଜନେ) - to procure - ଅର୍ଜତି ।(୧ - ପ)

ଅର୍ଦ୍ - (ଗତୌ ଯାଚନେ ଚ) - to ask, to beg - ଅର୍ଦତି । (୧ - ପ)

ଅର୍ହ୍ -(ପୂଜାୟାଂ ଯୋଗ୍ୟତ୍ୱେ ଚ) to worship, to deserve - ଅର୍ହତି । (୧ - ପ)

ଅଲ୍ – (ଭୂଷଣପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତିବାରଣେଷୁ) to adorn, to prevent, to be competent, – ଅଲତି – ତେ । (୧ – ଉ)

ଅଶ୍ – (ଭୋଜନେ) to eat – ଅଶ୍ନାତି । (୯ – ପ)

ଅସ୍ – (ଭୁବି) to be – ଅସ୍ତି । (୨ – ପ)

ଅସ୍ – (କ୍ଷେପଣେ) – to throw – ଅସ୍ୟତି । (୪ – ପ)

ଆ

ଆଞ୍ଛ୍ – (ଆୟାମେ) to lengthen – ଆଞ୍ଛତି । (୧ – ପ)

ଆପ୍ – (ବ୍ୟାପ୍ତୌ / ପ୍ରାପ୍ତୌ ଚ) to pervade, to obtain – ଆପ୍ନୋତି । (୫ – ପ)

ଆସ୍ – (ଉପବେଶନେ) to sit – ଆସ୍ତେ । (୨ – ଆ)

ଇ

ଇ – (ଗତୌ) to go – ଅୟତି (୧ – ପ); ଏତି (୨ – ପ)।

ଇଖ୍ – (ଗତୌ) to go, to move – ଏଖତି । (୧ – ପ)

ଇଙ୍ଗ୍ – (ଗତୌ) to go, to agitate – ଇଙ୍ଗତି । (୧ – ପ)

ଇଟ୍ – (ଗତୌ) to go – ଏଟତି । (୧ – ପ)

ଇନ୍ଦ୍ – (ପରମୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟେ) to have great power – ଇନ୍ଦତି । (୧ – ପ)

ଇଷ୍ – (ଇଚ୍ଛାୟାମ୍) to wish – ଇଚ୍ଛତି । (୬ – ପ)

ଇଷ୍ – (ଗତୌ) to go – ଇଷ୍ୟତି । (୪ – ପ)

ଈ

ଈ – (ଗତୌ) to go – ଈୟତେ । (୪ – ଆ)

ଈକ୍ଷ୍ – (ଦର୍ଶନେ) to look at – ଈକ୍ଷତେ । (୧ – ଆ)

ଈଡ୍ – (ଗତିକୁତ୍ସନୟୋଃ) to go, to censure – ଈଡତେ । (୧ – ଆ)

ଈଡ୍ - (ସ୍ତୁତୌ) to praise - ଈଡ଼ତେ ।(୨ - ଆ)

ଈର୍ -(ଗତୌ) to go, to shake - ଈରତି ।(୧ - ପ)

ଈର୍ -(କ୍ଷେପେ) to move, to throw - ଈରୟତି-ତେ ।(୧୦ - ଉ)

ଈର୍ଷ୍ୟ - (ଈର୍ଷ୍ୟାୟାମ୍) to envy - ଈର୍ଷ୍ୟତି । (୧ - ପ)

ଉ

ଉକ୍ଷ୍ - (ସେଚନେ) to sprinkle, to wet - ଉକ୍ଷତି । (୧ - ପ)

ଉଖ୍ -(ଗତୌ) to go, to move - ଓଖତି ।(୧ - ପ)

ଉଚ୍ - (ସମବାୟେ) to collect together - ଉଚ୍ୟତି ।(୪ - ପ)

ଉଛ୍ - (ବିବାସେ) to finish, to abandon - ଉଚ୍ଛତି ।(୧ - ପ)

ଉଜ୍ଝ୍ - (ଉତ୍ସର୍ଗେ) to abandon, to avoid - ଉଜ୍ଝତି ।(୬ - ପ)

ଉଠ୍ - (ଉପଘାତେ) to strike, to destroy - ଓଠତି ।(୧ - ପ)

ଉଭ୍ ବା ଉମ୍ଭ୍ - (ପୂରଣେ) to fill with - ଉଭତି or ଉମ୍ଭତି ।(୬ - ପ)

ଉର୍ଦ୍ -(ମାନେ କ୍ରୀଡ଼ାୟାଂ ଚ) to measure, to play - ଊର୍ଦ୍ଦତେ । (୧ - ଆ)

ଉର୍ବ୍ - (ହିଂସାୟାମ୍) to kill - ଊର୍ବତି ।(୧ - ପ)

ଉଷ୍ - (ଦାହେ) to burn - ଓଷତି ।(୧ - ପ)

ଊ

ଊନ୍ - (ପରିହାଣେ) to lessen - ଊନୟତି - ତେ ।(୧୦ - ଉ)

ଊର୍ଜ୍ -(ବଳ ପ୍ରାଣନୟୋଃ) to strengthen, to live - ଊର୍ଜତି, ଊର୍ଜୟତି - ତେ । (୧୦ - ଉ)

ଊଷ୍ - (ରୁଜାୟାମ୍) to be diseased or disordered - ଊଷତି । (୧ - ପ)

କଣ୍ଡୂୟ୍ - (ଗାତ୍ରବିଘର୍ଷଣେ) to rub, to scratch - କଣ୍ଡୂୟତି - ତେ ।
(୧ - ଉ)

କତ୍ଥ୍ - (ଶ୍ଲାଘାୟାମ୍) to praise, to boast - କତ୍ଥତେ । (୧ - ଆ)

କଥ୍ - (ବାକ୍ୟପ୍ରବନ୍ଧେ) to tell - କଥୟତି - ତେ । (୧୦ - ଉ)

କମ୍ପ୍ - (ଚଳନେ) to shake, to tremble - କମ୍ପତେ । (୧ - ଆ)

କନ୍ - to go - କନତି । (୧ - ପ)

କର୍ଣ୍ଣ୍ - (ଭେଦନେ) to pierce - କର୍ଣ୍ଣୟତି - ତେ । (୧୦ - ଉ)

କର୍ତ୍ - (ଶୈଥିଲ୍ୟେ) to slacken - କର୍ତ୍ତୟତି - ତେ ।(୧୦ - ଉ)

କଲ୍ - (ଗତୌ ସଂଖ୍ୟାନେ ଚ) to go, to count - କଲୟତି - ତେ ।
(୧୦ - ଉ)

କଣ୍ - (ଶବ୍ଦେ) to sound - କଣତି । (୧ - ପ)

କଷ୍ - (ଘର୍ଷଣେ) to test, to scratch -କଷତି । (୧ - ପ)

କସ୍ - (ଗତୌ) to go - କସତି । (୧ - ପ)

କାଂକ୍ଷ୍ - (କାଂକ୍ଷାୟାମ୍) to desire, to wish - କାଂକ୍ଷତି (୧-ପ)।

କାଶ୍ - (ଦୀପ୍ତୌ) to shine - କାଶତେ । (୧, ୪ - ଆ)

କାସ୍ - (ଶବ୍ଦ କୁତ୍ସାୟାମ୍) to cough - କାସତେ । (୧ - ଆ)

କୀଲ୍ - (ବନ୍ଧନେ) to bind - କୀଲତି । (୧ - ପ)

କୁପ୍ - (କ୍ରୋଧେ) to be angry - କୁପ୍ୟତି । (୪ - ପ)

କୂର୍ଦ୍ - (କ୍ରୀଡ଼ାୟାମ୍) to play - କୂର୍ଦ୍ଦତେ । (୧ - ଆ)

କୁହ୍ - (ବିସ୍ମାପନେ) to astonish - କୁହୟତେ । (୧୦ - ଆ)

କୂ - (ଶବ୍ଦେ) to sound - କୁନାତି - କୁନାତେ । (୯ - ଉ)

କୂ - (ଶବ୍ଦେ) to sound, to cry in distress - କୁବତେ । (୬-ଆ)

କୂଜ୍ - (ଅବ୍ୟକ୍ତେ ଶବ୍ଦେ) to coo - କୂଜତି । (୧ - ପ)

କୃ - (ହିଂସାୟାମ୍) to hurt, to kill - କୃଣୋତି - କୃଣୁତେ । (୫ - ଉ)

କୃ - (କରଣେ) to do - କରୋତି - କୁରୁତେ । (୮ - ଉ)

କୃତ୍ - (ଛେଦନେ) to cut, to divide - କୃନ୍ତତି । (୬ - ପ)

କୃଶ୍ - (ତନୂକରଣେ) to become lean or thin - କୃଶ୍ୟତି ।(୪-ପ)

କୃଷ୍ - (ବିଲେଖନେ) to draw, to plough - କର୍ଷତି । (୧ - ପ)

କ୍ରନ୍ଦ୍ - (ରୋଦନେ-ଆହ୍ୱାନେ) to cry, to weep, to call - କ୍ରନ୍ଦତି । (୧ - ପ)

କ୍ରୀ - (ଦ୍ରବ୍ୟବିନିମୟେ) to buy, to purchase - କ୍ରୀଣାତି - କ୍ରୀଣୀତେ । (୯ - ଉ)

କ୍ରୀଡ୍ - (କ୍ରୀଡ଼ାୟାମ୍) to play, to amuse one self - କ୍ରୀଡ଼ତି । (୧ - ପ)

କ୍ରୁଧ୍ - (କ୍ରୋଧେ) to be angry - କ୍ରୁଧ୍ୟତି । (୪ - ପ)

ଖ

ଖଞ୍ଜ୍ - (ଗତିବୈକଲ୍ୟେ) to limp, to walk lame - ଖଞ୍ଜତି । (୧ - ପ)

ଖଣ୍ଡ୍ - (ଭେଦନେ) to break, to disturb - ଖଣ୍ଡତେ - ଖଣ୍ଡୟତି - ତେ । (୧୦ - ଉ)

ଖନ୍ - (ଅବଦାରଣେ) to dig - ଖନତି-ତେ । (୧ - ଉ)

ଖର୍ବ୍ - (ଗର୍ବେ) to be proud, to go, to move ଖର୍ବତି । (୧ - ପ)

ଖଲ୍ - (ଚଳନେ, ସଞ୍ଚୟେ) to move, to gather - ଖଳତି । (୧ - ପ)

ଖାଦ୍ -(ଭକ୍ଷଣେ) to eat, to devour - ଖାଦତି । (୧ - ପ)

ଖୁଦ୍ - (ପରିଘାତେ, ପରିତାପେ) to strike, to afflict - ଖୁଦତି । (୬ - ପ)
ଖେଲ୍ - (ଚଳନେ) to shake, to move to and fro - ଖେଳତି । (୧ - ପ)

ଗ

ଗଦ୍ -(ବ୍ୟକ୍ତାୟାଂ ବାଚି) to speak - ଗଦତି । (୧ - ପ)
ଗମ୍ - (ଗତୌ) to go - ଗଚ୍ଛତି । (୧ - ପ)
ଗର୍ଜ୍ - (ଶବ୍ଦେ) to thunder, - ଗର୍ଜତି, । (୧ - ପ)
to roar - ଗର୍ଜୟତି - ତେ । (୧୦-ଉ)
ଗର୍ଦ୍ଦ୍ - (ଶବ୍ଦେ) to sound, to roar - ଗର୍ଦ୍ଦତି, । (୧ - ପ),
ଗର୍ଦ୍ଦୟତି - ତେ । (୧୦-ଉ)
ଗଲ୍ - (ଭକ୍ଷଣେ, ସ୍ରାବେ ଚ) to drop, to fall down, to eat - ଗଳତି । (୧ - ପ), ଗାଳୟତେ । (୧୦-ଆ)
ଗାହ୍ - (ବିଲୋଡନେ) to dive into, to bathe - ଗାହତେ । (୧ - ଆ)
ଗୁଦ୍ - (କ୍ରୀଡ଼ାୟାମ୍) to play, to sport - ଗୋଦତେ । (୧ - ଆ)
ଗୁପ୍ - (ରକ୍ଷଣେ) to defend, to protect, to conceal - ଗୋପାୟତି । (୧ - ପ)
ଗୁପ୍ - (ନିନ୍ଦାୟାମ୍) to censure - ଜୁଗୁପ୍ସତେ । (୧ - ଆ)
ଗୁପ୍ - (ବ୍ୟାକୁଳତ୍ୱେ) to be confused - ଗୁପ୍ୟତି । (୪ - ପ)
ଗୁପ୍ - (ଭାଷାର୍ଥ, ଭାସନେ) to speak, to shine -ଗୋପୟତି - ତେ । (୧୦ - ଉ)
ଗୁଫ୍, ଗୁମ୍ଫ୍ -(ଗ୍ରନ୍ଥେ) to string together - ଗୁଫତି, ଗୁମ୍ଫତି । (୬ - ପ)
ଗୁହ୍ - (ସଂବରଣେ) to cover, to keep secret - ଗୂହତି - ଗୂହତେ । (୧ - ଉ)
ଗୃ - (ସେଚନେ) to sprinkle, to wet - ଗରତି । (୧ - ପ)
ଗୄ - (ନିଗରଣେ) to swallow, to emit - ଗିରତି, ଗିଳତି । (୬ - ପ)
ଗୄ -(ଶବ୍ଦେ) to call out, to speak - ଗୃଣାତି । (୯-ପ)

ଗୈ -(ଶବ୍ଦେ) to sing - ଗାୟତି । (୧ - ପ)

ଗ୍ରନ୍ଥ୍- (ସନ୍ଦର୍ଭେ) to put together, - ଗ୍ରଥ୍ନାତି, । (୯ - ପ)

ଗ୍ରନ୍ଥ - (ସନ୍ଦର୍ଭେ ବନ୍ଧନେ ଚ) to string together, to compose - ଗ୍ରନ୍ଥୟତି, ଗ୍ରନ୍ଥୟତେ । (୧୦-ଉ)

ଗ୍ରସ୍ - (ଅଦନେ) to swallow - ଗ୍ରସତେ । (୧ - ଆ)

ଗ୍ରସ୍ - (ଗ୍ରହଣେ) to take - ଗ୍ରାସୟତି - ତେ । (୧୦ - ଉ)

ଗ୍ରହ୍ - (ଉପାଦାନେ) to take hold of, to seize - ଗୃହ୍ଣାତି, ଗୃହ୍ଣୀତେ । (୯ - ଉ)

ଗ୍ଲସ୍ - (ଅଦନେ) to eat - ଗ୍ଲସତେ । (୧ - ଆ)

ଗ୍ଲୈ -(ହର୍ଷକ୍ଷୟେ) to be weary - ଗ୍ଲାୟତି । (୧ - ପ)

ଗ୍ଲେପ୍ - (ଦୈନ୍ୟେ, କମ୍ପନେ) to be poor, to tremble - ଗ୍ଲେପତେ । (୧ - ଆ)

ଘ

ଘୁଷ୍ - (ଅବିଶବ୍ଦନେ, ଶବ୍ଦେ ଉତ୍ପନ୍ନେ) to sound, to declare - ଘୋଷତି । (୧ - ପ)

ଘୂର୍ଣ୍ଣ୍ - (ଭ୍ରମଣେ) to move to and fro, to whirl - ଘୂର୍ଣ୍ଣତି, (୬-ପ), ଘୂର୍ଣ୍ଣତେ (୧ - ଆ)

ଘୃ - (ସେଚନେ) to sprinkle, to cover (ପ୍ରସ୍ରବଣେ, ଛାଦନେ) - ଘରତି । (୧ - ପ), ଘାରୟତି - ତେ (୧୦ -ଉ)

ଘୃଣ୍ - (ଦୀପ୍ତୌ) to shine, to burn - ଘୃଣୋତି, ଘୃଣୁତେ । (୮ - ଉ)

ଘୃଷ୍ -(ସ୍ପର୍ଧାୟାଂ / ସଂଘର୍ଷେ ଚ) to rub, to crush, to rival - ଘର୍ଷତି । (୧ - ପ)

ଘ୍ରା - (ଗନ୍ଧୋପାଦାନେ) to smell - ଜିଘ୍ରତି । (୧ - ପ)

ଚ

ଚକ୍ - (ତୃପ୍ତୌ, ପ୍ରତିଘାତେ ଚ) to be satisfied, to resist - ଚକତେ । (୧ - ଆ),(ତୃପ୍ତୌ) to be satisfied - ଚକତି । (୧-ପ)

ଚକାସ୍ - (ଦୀପ୍ତୌ) to shine, to be prosperous - ଚକାସ୍ତି, ଚକାସ୍ତେ । (୨ - ଭ)

ଚି -(ଚୟନେ) to heap up, to collect - ଚିନୋତି, ଚିନୁତେ । (୫ - ଉ) to gather - ଚୟତି -ତେ ।(୧୦-ଉ)

ଚିତ୍ -(ସଂଜ୍ଞାନେ) to notice, to understand - ଚେତତି । (୧ - ପ) (ସଂଚେତନେ) to perceive, to be anxious - ଚେତୟତେ(୧୦-ଆ)

ଚିନ୍ତ୍ -(ସ୍ମୃତ୍ୟାମ୍) to think, consider - ଚିନ୍ତୟତି, ଚିନ୍ତୟତେ । (୧୦ - ଉ) to think - ଚିନ୍ତତି । (୧-ପ)

ଚିଲ୍ - (ବସନେ) to dress, to put on clothes - ଚିଲତି । (୬ - ପ)

ଚୁଡ୍ -(ସଂବରଣେ) to conceal - ଚୁଡତି । (୬-ପ)

ଚୁଦ୍ - (ସଂଚୋଦନେ) to direct, to throw - ଚୋଦୟତି - ତେ । (୧୦ - ଉ)

ଚୁପ୍ - (ମନ୍ଦାୟାଂ ଗତୌ) to move slowly - ଚୋପତି ।(୧ - ପ)

ଚୁମ୍ବ୍ - (ବକ୍ତ୍ରସଂଯୋଗେ) to kiss - ଚୁମ୍ବତି । (୧ - ପ) । (ହିଂସାୟାମ୍) to kill - ଚୁମ୍ବୟତି - ତେ । (୧୦-ଉ)

ଚୁର୍ - (ସ୍ତେୟେ) to steal, to take - ଚୋରୟତି- ତେ । (୧୦ - ଉ)

ଚୃପ୍ -(ସଂଦୀପନେ) to kindle - ଚର୍ପୟତି - ତେ । (୧୦ - ଉ)

ଚେଲ୍ - (ଚଳନେ) to move, to go - ଚେଲତି । (୧ - ପ)

ଚେଷ୍ଟ୍ - (ଚେଷ୍ଟାୟାମ୍) to make efforts - ଚେଷ୍ଟତେ । (୧ - ଆ)

ଚ୍ୟୁ - (ଗତୌ) to go, to drop down - ଚ୍ୟବତେ । (୧ - ଆ)

ଛ

ଛଦ୍ - (ଆଚ୍ଛାଦନେ) to cover - ଛଦତି - ତେ । (୧ - ଉ)

ଛଦ୍ -(ସଂବରଣେ) to conceal - ଛାଦୟତି - ତେ । (୧୦ - ଉ)

(ଅପବାରଣେ) to remove - ଛଦୟତି - ତେ । (୧୦-ଉ)

ଛମ୍ - (ଅଦନେ) to eat - ଛମତି । (୧ - ପ)

ଛର୍ଦ୍ - (ବମନେ) to vomit - ଛର୍ଦୟତି - ତେ । (୧୦ -ଉ)

ଛିଦ୍ -(ଦ୍ୱୈଧୀକରଣେ) to cut, to mon - ଛିନତ୍ତି-ଛିନ୍ତେ । (୭ - ଉ)

ଛେଦ୍ - (ଦ୍ୱୈଧୀକରଣେ) to divide, to cut - ଛେଦୟତି - ତେ ।
(୧୦ - ଉ)

ଜ

ଜନ୍ - (ପ୍ରାଦୁର୍ଭାବେ) to be born - ଜାୟତେ । (୪ - ଆ)

ଜପ୍ -(ବ୍ୟକ୍ତାୟାଂବାଚି ମାନସେ ଚ) to mutter - ଜପତି । (୧ - ପ)

ଜମ୍ - (ଅଦନେ) to eat - ଜମତି । (୧ - ପ)

ଜଲ୍ପ -(ବ୍ୟକ୍ତାୟାଂ ବାଚି) to murmur, to prattle - ଜଳ୍ପତି । (୧ - ପ)

ଜଷ୍ - (ହିଂସାୟାଂ) to hurt, to kill - ଜଷତି । (୧ - ପ)

ଜସ୍ - (ମୋକ୍ଷଣେ) to set free - ଜସ୍ୟତି । (୪ - ପ)

(ହିଂସାୟାମ୍, ତାଡ଼ନେ ଚ) to hurt - ଜାସୟତି - ତେ । (୧୦-ଉ)

ଜାଗୃ - (ନିଦ୍ରାକ୍ଷୟେ) to awake - ଜାଗର୍ତି । (୨ - ପ)

ଜୀବ୍ - (ପ୍ରାଣଧାରଣେ) to live - ଜୀବତି । (୧ - ପ)

ଜୁଷ୍ - (ହିଂସାୟାମ୍) to kill - ଜୁଷତି ।(୧ - ପ)

ଜୃମ୍ଭ୍ - (ଗାତ୍ରବିନାମେ) to yawn - ଜୃମ୍ଭତେ । (୧ - ଆ)

ଜ୍ଞପ୍ -(ଜ୍ଞାନେ ଜ୍ଞାପନେ ଚ) to know, to cause to know - ଜ୍ଞାପୟତି
- ତେ । (୧୦ - ଉ)

ଜ୍ଞା - (ଅବବୋଧନେ) to know - ଜାନାତି - ଜାନୀତେ । (୯ - ଉ)

ଜ୍ଞା - (ନିୟୋଗେ) to direct - ଜ୍ଞାପୟତି - ତେ । (୧୦ - ଉ)

ଜ୍ୱର୍ - (ରୋଗେ) to be hot with fever - ଜ୍ୱରତି । (୧ - ପ)

ଜ୍ୱଲ୍ - (ଦୀପ୍ତୌ) to burn, to glow - ଜ୍ୱଲତି । (୧ - ପ)

ଝ

ଝଟ୍ - (ସଂଘାତେ) to be collected to gather- ଝଟତି । (୧ - ପ)

ଝମ୍ - (ଅଦନେ) to eat - ଝମତି । (୧ - ପ)

ଝଷ୍ - (ହିଂସାୟାମ୍) to kill - ଝଷତି । (୧ - ପ)

ଟ

ଟଙ୍କ୍-(ବନ୍ଧନେ) to bind, to tie - ଟଙ୍କତି, (୧ - ପ) ଟଙ୍କୟତି ତେ । ,(୧୦ - ଉ)

ଟଲ୍ - (ବୈକ୍ଲବ୍ୟେ) to be confused - ଟଲତି । (୧ - ପ)

ଟିକ୍ - (ଗତୌ) to go, to move - ଟେକତେ । (୧ - ଆ)

ଟିପ୍ - (କ୍ଷେପେ) to throw, to send - ଟେପୟତି - ତେ । (୧୦ - ଉ)

ଡ

ଡପ୍ - (ସଂଘାତେ) to gather, to heap- ଡାପୟତେ । (୧୦ - ଆ)

ଡମ୍ବ୍ - (କ୍ଷେପେ) to throw - ଡମ୍ବୟତି - ତେ । (୧୦ - ଆ)

ଡିପ୍ - (କ୍ଷେପେ) to throw - ଡିପ୍ୟତି । (୧ - ଆ)

ଡୀ - (ବିହାୟସାଗତୌ) to fly, to go - ଡୟତେ, ଡୀୟତେ । (୧ - ଆ)

ତ

ତକ୍ - (ହସନେ ସହନେ ଚ) to laugh, to bear - ତକତି । (୧ - ପ)

ତନ୍ - (ବିସ୍ତାରେ) to spread, to go - ତନୋତି, ତନୁତେ ।(୮ - ଉ)

ତନ୍ତ୍ର୍- (କୁଟୁମ୍ବଧାରଣେ) to support, to govern - ତନ୍ତ୍ରୟତେ । (୧୦-ଆ)

ତପ୍ - (ସନ୍ତାପେ) to shine, to heat - ତପତି । (୧ - ପ)

ତପ୍ -(ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟେ) to rule, to be powerful - ତପ୍ୟତେ ।(୪ -ଆ)

ତପ୍ -(ଦାହେ) to heat - ତାପୟତି - ତେ । (୧୦ - ଉ)

ତମ୍ - (କାଂକ୍ଷାୟାଂ ଖେଦେ ଚ) to be anxious, to be fatigued - ତାମ୍ୟତି । (୪ - ପ)

ତର୍କ୍- (ବିତର୍କେ) to guess, to suppose - ତର୍କୟତି - ତେ । (୧୦ - ଉ)

ତର୍ଜ୍ - (ଭର୍ତ୍ସନେ) to threaten, to blame - ତର୍ଜତି, ତର୍ଜୟତେ । (୧ - ପ), (୧୦ - ଆ)

ତିପ୍ - (କ୍ଷରଣେ) to drop down, to sprinkle - ତେପତେ । (୧ - ଆ)

ତୁଦ୍ - (ବ୍ୟଥନେ) to strike, to wound - ତୁଦତି - ତେ ।(୬ - ଉ)

ତୁନ୍ଦ୍ - (ଅନ୍ୱେଷଣେ) to search - ତୁନ୍ଦତି । (୧ - ପ)

ତୁପ୍ - (ହିଂସାୟାମ୍) to kill - ତୋପତି, ତୁପତି । (୧ - ପ), (୬ - ପ)

ତୁଷ୍ - (ତୁଷ୍ଟୌ) to be pleased - ତୁଷ୍ୟତି । (୬ - ପ)

ତୃପ୍ - (ତୃପ୍ତୌ) to become satisfied - ତୃପ୍ୟତି । (୪ - ପ)

ତୃ - (ପ୍ଳବନତରଣୟୋଃ) to cross over, to swim - ତରତି ।(୧ - ପ)

ତ୍ୟଜ୍ - (ହାନୌ) to abandon - ତ୍ୟଜତି । (୧ -ପ)

ତ୍ରପ୍ - (ଲଜ୍ଜାୟାମ୍) to be ashamed - ତ୍ରପତେ । (୧ - ପ)

ତ୍ରସ୍ - (ଉଦ୍‌ବେଗେ) to tremble, to fear - ତ୍ରସତି, ତ୍ରସ୍ୟତି । (୧-ପ), (୪ - ପ)

ତ୍ରସ୍ - (ଗ୍ରହଣେ ଧାରଣେ ବାରଣେ ଚ) to take, to hold, to oppose - ତ୍ରାସୟତି - ତେ । (୧୦ - ଉ)

ତୁସ୍ - (ଭାଷାୟାମ୍) to speak - ତୁସତି,(୧-ପ) ତୁସୟତି-ତେ । (୧୦-ଉ)
ତ୍ରୁଟ୍ - (ଛେଦନେ) to tear - ତ୍ରୁଟ୍ୟତି,(୬ - ପ) ତ୍ରୋଟୟତେ (୧୦-ଆ) ।
ତ୍ରୈ - (ପାଳନେ) to protect - ତ୍ରାୟତେ । (୧ - ଆ)
ତ୍ୱଚ୍ - (ସଂବରଣେ) to cover - ତ୍ୱଚତି । (୬ - ପ)
ତ୍ୱଞ୍ଚ୍ -(ଗତୌ) to go, to move - ତ୍ୱଞ୍ଚତି । (୧ - ପ)
ତ୍ୱର୍- (ସଂଭ୍ରମେ) to hurry, to move with speed - ତ୍ୱରତେ । (୧ - ଆ)
ତ୍ୱିଷ୍ -(ଦୀପ୍ତୌ) to shine, to glitter - ତ୍ୱେଷତି - ତେ ।(୧ - ଉ)

ଦ

ଦଂଶ୍ - (ଦଂଶନେ ଭାଷାୟାଂ ଚ) to bite, to sting - ଦଂଶତି, ଦଶତି ।(୧ - ପ)
ଦଂଶ୍ - (ଦଂଶନେ) to bite - ଦଂଶୟତେ । (୧୦ - ଆ)
(ଭାଷାୟାମ୍) tospeak ଦଂଶୟତି - ତେ ।(୧୦-ଉ)
ଦଣ୍ଡ୍ - (ଦଣ୍ଡନିପାତନେ ଦମନେ ଚ) to fine, to punish - ଦଣ୍ଡୟତି -ତେ । (୧୦ - ଉ)
ଦଦ୍ - (ଦାନେ) to give - ଦଦତେ । (୧ - ଆ)
ଦଧ୍ - (ଧାରଣେ) to hold - ଦଧତେ । (୧ - ଆ)
ଦମ୍ - (ଉପଶମେ) to be tamed - ଦାମ୍ୟତି । (୪ - ପ)
ଦହ୍ - (ଭସ୍ମୀକରଣେ) to burn, to pain - ଦହତି । (୧ - ପ)
ଦା - (ଦାନେ) to give - ଯଚ୍ଛତି, ଦଦାତି, ଦତ୍ତେ । (୧ - ପ)
ଦିବ୍ (କ୍ରୀଡାବିଜିଗୀଷାବ୍ୟବହାରଦ୍ୟୁତିସ୍ତୁତିମୋଦମଦସ୍ୱପ୍ନକାନ୍ତିଗତିଷୁ) to play, to shine to wish etc - ଦୀବ୍ୟତି । (୪ - ପ)
ଦୀପ୍ - (ଦୀପ୍ତୌ) to shine, to burn - ଦୀପ୍ୟତେ । (୪ - ଆ)

ଦୁ - (ଉପତାପେ) to distress - ଦୁନୋତି । (୫ - ପ)
ଦୁହ୍ -(ପ୍ରପୂରଣେ) to milk - ଦୋଗ୍ଧି, ଦୁଗ୍ଧେ । (୨ - ଉ)
ଦୁହ୍ - (ଅର୍ଦ୍ଦନେ) to hurt, to give pain - ଦୋହତି । (୧ - ପ)
ଦୂ - (ପରିତାପେ) to suffer, pain - ଦୂୟତେ । (୪ - ଆ)
ଦୃପ୍ -(ହର୍ଷମୋହନୟୋଃ) to be glad - ଦୃପ୍ୟତି । (୪ - ପ)
ଦୃଶ୍ - (ପ୍ରେକ୍ଷଣେ) to see, to visit - ପଶ୍ୟତି । (୧ - ପ)
ଦୃ - (ହିଂସାୟାମ୍) to kill - ଦୃଣାତି, ଦୃଣୀତେ । (୯ - ଉ)
ଦ୍ୱିଷ୍ -(ଅପ୍ରୀତୌ) to hate - ଦ୍ୱେଷ୍ଟି, ଦ୍ୱିଷ୍ଟେ ।(୨ - ଉ)

ଧ

ଧକ୍ଷ - (ନାଶନେ) to destroy - ଧକ୍ଷୟତି - ତେ । (୧୦ - ଉ)
ଧଣ୍ - (ଶବ୍ଦେ) to sound - ଧଣତି । (୧ - ପ)
ଧନ୍ - (ଗତୌ) to go - ଧନ୍ତି । (୧ - ପ)
ଧା -(ଧାରଣପୋଷଣୟୋର୍ଦ୍ଦାନେ ଚ) to put, to grant, to bear - ଦଧାତି, ଧତ୍ତେ । (୩ - ଉ)
ଧାବ୍ - (ଗତିଶୁଦ୍ଧ୍ୟୋଃ) to rub, to wash - ଧାବତି -ତେ ।(୧ - ଉ)
ଧିନ୍ - (ପ୍ରୀଣନେ) to delight, to please - ଧିନୋତି । (୧ - ପ)
ଧୀ - (ଆଧାରେ) to hold - ଧୀୟତେ । (୪ - ଆ)
ଧୁ - (କମ୍ପନେ) to shake - ଧୁନୋତି, ଧୁନୁତେ । (୫ - ଉ)
ଧୂ - (କମ୍ପନେ) to shake - ଧବତି - ତେ (୧ - ଉ), ଧୁବତି, ଧୂନୟତି - ତେ । (୧୦ -ଉ)-ଧୂନୋତି, ଧୂନୁତେ; ଧୂନାତି, ଧୂନୀତେ ।(୫ ,୯-ଉ)

ଧୂ -(ବିଧୂନନେ) - ଧୁବତି । (୬-ପ)

ଧୃ - (ଅବସ୍ଥାନେ) to exist, to be - ଧ୍ରିୟତେ । (୬ - ଆ)

ଧୃ - (ଧାରଣେ) to hold, to bear - ଧରତି -ତେ ।(୧ -ଉ)ଧାରୟତି - ତେ । (୧୦ - ଉ)

ଧ୍ୟୈ - (ଚିନ୍ତାୟାମ୍) to think of, to ponder over - ଧ୍ୟାୟତି ।(୧ - ପ)

ଧ୍ୱଂସ୍ -(ଅବସ୍ରଂସନେ ଗତୌ ଚ) to fall down, to perish - ଧ୍ୱଂସତେ । (୧ - ଆ)

ଧ୍ୱନ୍ - (ଶବ୍ଦେ) to sound to echo, to thunder - ଧ୍ୱନତି । (୧ - ପ)

ଧ୍ୱନ୍ - (ଅବ୍ୟକ୍ତେ ଶବ୍ଦେ) to sound indistinctey - ଧ୍ୱନୟତି - ତେ । (୧୦ - ଉ)

ନ

ନକ୍କ୍ - (ନାଶନେ) to perish - ନକ୍କୟତି - ତେ । (୧୦ - ଉ)

ନକ୍ଷ୍, ନକ୍ଷ୍ - to go - ନକ୍ଷତି, ନକ୍ଷତି । (୧ - ପ)

ନଟ୍ - (ନାଟ୍ୟେ) to dance, to act - ନଟତି ।(୧ - ପ)

ନଦ୍ - (ଅବ୍ୟକ୍ତେ ଶବ୍ଦେ) to sound - ନଦତି । (୧- ପ)

ନଦ୍ - to speak, to shine - ନାଦୟତି - ତେ । (୧୦ -ଉ)

ନନ୍ଦ୍ -(ସମୃଦ୍ଧୌ), to be pleased - ନନ୍ଦତି । (୧ - ପ)

ନମ୍ -(ପ୍ରହ୍ୱତ୍ୱେ ଶବ୍ଦେ ଚ) to salute, to bend - ନମତି ।(୧ - ପ)

ନର୍ଦ୍ଦ୍ - (ଶବ୍ଦେ) to roar, to sound - ନର୍ଦ୍ଦତି । (୧ - ପ)

ନଲ୍ - (ଭାଷାୟାମ୍) to speak - ନାଲୟତି - ତେ । (୧୦ - ଉ)

ନଶ୍ - (ଅଦର୍ଶନେ) to be lost, to perish - ନଶ୍ୟତି ।(୪ - ପ)

ନିନ୍ଦ୍ - (କୁତ୍ସାୟାମ୍) to blame, to condemn - ନିନ୍ଦତି ।(୧-ପ)

ନୀ - (ପ୍ରାପଣେ) to lead, to carry off - ନୟତି - ତେ । (୧ -ଉ)

ନୁ - (ସ୍ତୁତୌ) to praise, to commend - ନୌତି ।(୬ - ପ)
ନୂ - (ସ୍ତୁତୌ) to praise - ନୁବତି । (୬-ପ)
ନୁଦ୍ - (ପ୍ରେରଣେ) to push, to incite - ନୁଦତି - ତେ । (୬ - ଉ)
ନୃତ୍ - (ଗାତ୍ରବିକ୍ଷେପେ) to dance - ନୃତ୍ୟତି । (୪ - ପ)

ପ

ପଚ୍ - (ପାକେ) to cook, to digest - ପଚତି - ତେ ।(୧ - ଉ)
ପଠ୍ - (ବ୍ୟକ୍ତାୟାଂ ବାଚି ଲିଖିତାକ୍ଷରବାଚନେ ଚ) to read, to study - ପଠତି । (୧ - ପ)
ପଣ୍ - (ବ୍ୟବହାରେ) to bargain, to bet or stake at play - ପଣତେ ।(୧ - ଆ)
ପତ୍ -(ଗତୌ)- to fall, to fly - ପତତି । (୧ - ପ)
ପା - (ପାନେ) to drink, to absorb - ପିବତି । (୧ - ପ)
ପା - (ରକ୍ଷଣେ) to protect, to rule - ପାତି । (୨ - ପ)
ପାଲ୍ - (ରକ୍ଷଣେ) to protect - ପାଳୟତି - ତେ । (୧୦- ଉ)
ପିଷ୍ - (ସଞ୍ଚୂର୍ଣ୍ଣନେ) to grind, to hurt - ପିନଷ୍ଟି । (୭-ପ)
ପିସ୍ -(ଗତୌ) to go - ପେସତି,(୧-ପ) ପେସୟତି - ତେ ।,(୧୦-ଉ)
ପୀ - (ପାନେ) to drink - ପୀୟତେ । (୪ - ଆ)
ପୀଡ୍ -(ସଂଘାତେ) to hurt, to oppose - ପୀଡୟତି - ତେ । (୧୦ - ଉ)
ପୁର୍ - (ଅଗ୍ରଗମନେ) to go ahead - ପୁରତି ।(୬ - ପ)
ପୁଷ୍ - (ପୁଷ୍ଟୌ) to nourish - ପୁଷ୍ୟତି, ପୋଷତି, ପୁଷ୍ଣାତି ।(୪ -ପ)
ପୂ -(ପବନେ) to purify - ପୁନାତି, ପୁନୀତେ । (୯ - ଉ),ପବତେ(୧-ଆ)
ପୂଜ୍ - (ପୂଜାୟାମ୍) to adore - ପୂଜୟତି - ତେ । (୧୦ - ଉ)

ପୂର୍ - (ଆପ୍ୟାୟନେ) to satisfy - ପୂର୍ଯ୍ୟତେ । (୪ - ଆ)
ପୂର୍ - (ପୂରଣେ) to fill, to cover - ପୂରୟତି - ତେ । (୧୦- ଉ),
ପୂରତି (୧-ପ)
ପ୍ରଥ୍ - (ପ୍ରଖ୍ୟାନେ) - to become famous - ପ୍ରଥୟତି - ତେ ।
(୧୦ - ଉ)
ପ୍ରୀ - (ତର୍ପଣେ) to please - ପ୍ରୀଣାତି, ପ୍ରୀଣୀତେ । (୯ - ଉ)
ପ୍ରୀଣୟତି-ତେ(୧୦-ଉ)
(ପ୍ରୀତୌ)to feel affection for, to be satisfied ପ୍ରୀୟତେ ।
(୪-ଆ), ପ୍ରୀୟତି-ତେ(୧-ଉ)

ଫ

ଫଲ୍ - (ନିଷ୍ପତ୍ତୌ ବିସରଣେ ଚ) to result - ଫଳତି । (୧ - ପ)
ଫୁଲ୍ଲ୍ - (ବିକସନେ) to blow - ଫୁଲ୍ଲତି । (୧ - ପ)
ଫେଲ୍ - (ଗତୌ) to go - ଫେଲତି । (୧ - ପ)

ବ

ବଦ୍ -(ସ୍ଥୈର୍ଯ୍ୟେ) to be steady - ବଦତି (୧-ପ) ।
ବଧ୍- (ସଂଯମନେ) to bind, to restrain - ବଧୟତି, ବଧୟତେ ।(୧୦-ଉ)
ବନ୍ଧ୍ - (ବନ୍ଧନେ) to bind, to from - ବଧ୍ନାତି । (୯ - ପ)
ବାଧ୍ - (ଲୋଡନେ) to oppress, to torment - ବାଧତେ । (୧ - ଆ)
ବିଦ୍ - (ଅବୟବେ) to split - ବିନ୍ଦତି । (୧ - ପ)
ବୁଧ୍ - (ବୋଧନେ) to know, to esteem - ବୋଧତି, ବୋଧତେ,
(୧ - ଉ), ବୁଧ୍ୟତେ । (୪ - ଆ)
ବ୍ରୂ- (ବ୍ୟକ୍ତାୟାଂ ବାଚି) to speak - ବ୍ରବୀତି, ବ୍ରୂତେ । (୨ - ଉ)

ଭ

ଭକ୍ଷ୍ - (ଅଦନେ) to eat, to bite - ଭକ୍ଷୟତି - ତେ ।(୧୦ - ଉ)

ଭଜ୍ - (ସେବାୟାମ୍) to serve, to honour - ଭଜତି - ତେ ।(୧ - ଉ)

ଭଣ୍ - (ଶବ୍ଦେ) to speak, to call - ଭଣତି । (୧ - ପ)

ଭା - (ଦୀପ୍ତୌ) to shine - ଭାତି । (୨ - ପ)

ଭାଜ୍ - (ପୃଥକ୍କରଣେ) to divide - ଭାଜୟତି - ତେ । (୧୦ - ଉ)

ଭାଷ୍ -(ବ୍ୟକ୍ତାୟାଂ ବାଚି) to speak - ଭାଷତେ । (୧ - ଆ)

ଭିକ୍ଷ୍ -(ଭିକ୍ଷାୟାଂ ଲାଭେ ଽଲାଭେ ଚ) to beg - ଭିକ୍ଷତେ । (୧ - ଆ)

ଭିଦ୍ - (ବିଦାରଣେ) to separate - ଭିନତ୍ତି, ଭିନ୍ତେ । (୭ - ଉ)

ଭୀ - (ଭୟେ) to fear - ବିଭେତି । (୧ - ଆ)

ଭୁଜ୍ - (ପାଲନାଭ୍ୟବହାରୟୋଃ) to protect - ଭୁନକ୍ତି, ଭୁଙ୍କ୍ତେ । (୭ - ଉ)

ଭୂ - (ସତ୍ତାୟାମ୍) to be, to be born - ଭବତି । (୧ - ପ)

ଭୂଷ୍ -(ଅଳଙ୍କାରେ) to adorn ଭୂଷୟତି -ତେ । (୧୦ - ଉ)

ଭୃ - (ଭରଣେ) to nourish - ଭରତି - ତେ ।(୧ - ଉ)

ଭ୍ରଂଶ୍ - (ଅବସ୍ରଂସନେ) to fail, to decline - ଭ୍ରଂଶତେ, । (୧ - ଆ)
(ଅଧଃପତନେ) to fall - ଭ୍ରଶ୍ୟତି । (୪-ପ)

ଭ୍ରଂସ୍ - (ଅବସ୍ରଂସନେ,ଅଧଃପତନେ) - ଭ୍ରଂସତେ,(୧-ଆ)ଭ୍ରସ୍ୟତି ।,(୪-ପ)

ମ

ମଖ୍ - (ଗତୌ) to go - ମଖତି । (୧ - ପ)

ମଦ୍ - (ହର୍ଷଗ୍ଲେପନୟୋଃ) to be glad, to be in a pitiable condition - ମାଦ୍ୟତି । (୪ - ପ)(ତୃପ୍ତିଯୋଗେ) ମାଦୟତେ(୧୦-ଆ)

ମନ୍ - (ଜ୍ଞାନେ) to know, to think - ମନ୍ୟତେ,(୪ - ଆ) ମନୁତେ ।
(ସ୍ତମ୍ଭେ)tobe proud - ମାନୟତେ ।(୧୦-ଆ)

ମନ୍ତ୍ର୍ - (ଗୁପ୍ତପରିଭାଷଣେ) to consult, to advise - ମନ୍ତ୍ରୟତେ । (୧୦ - ଆ)

ମନ୍ଥ୍ - (ବିଲୋଡ଼ନେ) to stir, to churn, to agitate - ମନ୍ଥତି, (୧ - ପ)
ମଥ୍ନାତି । (୯ - ପ)

ମହ୍ - (ପୂଜାୟାମ୍) to honour - ମହତି, ମହୟତି - ତେ, ମହୀୟତେ ।
(୧ - ପ), (୧୦ - ଉ)

ମାର୍ଗ୍ - (ଅନ୍ୱେଷଣେ) to seek for - ମାର୍ଗତି, ମାର୍ଗୟତି - ତେ ।
(୧ - ପ), (୧୦ - ଉ)

ମିଲ୍ - (ସଂଗମେ) to join, to be united - ମିଳତି - ତେ । (୬ - ଉ)

ମୁଚ୍ - (ମୋକ୍ଷଣେ) to loose, to set free - ମୁଞ୍ଚତି - ତେ ।(୬ - ଉ)

ମୁଦ୍ - (ହର୍ଷେ) to rejoice, to be glad - ମୋଦତେ । (୧ - ଆ)

ମୂର୍ଚ୍ଛ୍ - (ମୋହସମୁଚ୍ଛ୍ରାୟୟୋଃ) to faint, to become senseless -
ମୂର୍ଚ୍ଛତି, । (୧ - ପ)

ମୁଷ୍ - (ସ୍ତେୟେ) to steal, to carry off - ମୁଷ୍ଣାତି । (୯ - ପ)

ମୁହ୍ - (ବୈଚିତ୍ତ୍ୟେ) to faint - ମୁହ୍ୟତି । (୪ - ପ)

ମୃ - (ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗେ) to die, to perish - ମ୍ରିୟତେ । (୬ - ଆ)

ମୃଗ୍ - (ଅନ୍ୱେଷଣେ) to hunt, to examine - ମୃଗ୍ୟତି ।(୪ - ପ)

ମ୍ଳୈ - (ହର୍ଷକ୍ଷୟେ) to fade, to be sad - ମ୍ଳାୟତି । (୧ - ପ)

ଯ

ଯତ୍ - (ପ୍ରଯତ୍ନେ) to attempt, to labour - ଯତତେ । (୧ - ଆ)
(ନିକାରୋପସ୍କାରୟୋଃ) to injure, to encourage - ଯାତୟତି-ତେ(୧୦-ଉ)

ଯା - (ପ୍ରାପଣେ) to go, to pass away - ଯାତି । (୨ - ପ)

ଯାଚ୍ - (ଯାଚ୍ଞାୟାମ୍) to beg - ଯାଚତି - ତେ । (୧ - ଉ)

ଯୁ - (ବନ୍ଧନେ) to join, to mix - ଯୁନାତି, ଯୁନୀତେ । (୯ - ଉ)

ଯୁଜ୍- (ସଂଯମନେ) to unite - ଯୋଜତି,(୧ - ପ), ଯୋଜୟତି - ତେ ।(୧୦-ଉ)
ଯୁଜ୍ -(ସମାଧୌ)to concentrate the mind - ଯୁଜ୍ୟତେ ।(୪-ଆ)
ଯୁଜ୍ -(ଯୋଗେ)to unite - ଯୁନକ୍ତି, ଯୁଙ୍କ୍ତେ ।(୭-ଉ)
ଯୁଧ୍ - (ସଂପ୍ରହାରେ) to fight - ଯୁଧ୍ୟତେ । (୪ - ଆ)
ଯୁଷ୍ - (ହିଂସାୟାମ୍) to injure, to kill - ଯୁଷତି । (୧ - ପ)

ର

ରଂହ୍ - (ଗତୌ) to move - ରଂହତି । (୧ - ପ)
ରକ୍ଷ୍ - (ପାଳନେ) to protect - ରକ୍ଷତି । (୧ - ପ)
ରଚ୍ - (ପ୍ରତିଯତ୍ନେ) to arrange, to write, to adorn -
ରଚୟତି - ତେ । (୧୦ - ଉ)
ରଞ୍ଜ୍ - (ରାଗେ) to be coloured, to be pleased - ରଜତି - ତେ,
ରଜ୍ୟତି - ତେ । (୧ - ଉ), (୪ - ଉ)to dye etc. ରଞ୍ଜୟତି-ତେ ।
to hunt deer. ରଜୟତି - ତେ
ରଟ୍ - (ପରିଭାଷଣେ) to shout, to call out - ରଟତି ।(୧ - ପ)
ରଣ୍ - (ଶବ୍ଦେ) to sound, to rejoice - ରଣତି ।(୧ - ପ)
ରମ୍ -(କ୍ରୀଡ଼ାୟାମ୍) to play, to take rest - ରମତେ ।(୧ - ଆ)
ରୟ୍ -(ଗତୌ) to go, to move - ରୟତେ । (୧ - ଆ)
ରାଜ୍ - (ଦୀପ୍ତୌ) to shine, to glitter - ରାଜତି - ତେ ।(୧ - ଉ)
ରାଧ୍ - (ବୃଦ୍ଧୌ) to grow, to prosper - ରାଧ୍ୟତି ।(୪ - ପ)
ରୁ - (ଶବ୍ଦେ) to cry, to yell - ରୌତି, ରବୀତି ।(୨ - ପ)
ରୁଚ୍ - (ଦୀପ୍ତାବଭିପ୍ରୀତୌ ଚ) to shine, to look beautiful -
ରୋଚତେ । (୧ - ଆ)
ରୁଜ୍ - (ଭଙ୍ଗେ) to break to pieces, to pain - ରୁଜତି । (୬ - ପ)
ରୁଦ୍ -(ଅଶ୍ରୁବିମୋଚନେ) to cry, to weep, to roar - ରୋଦିତି ।(୨ - ପ)

ରୁଧ୍ -(ଆବରଣେ) to besiege, to oppose, to oppress - ରୁଣଦ୍ଧି, ରୁନ୍ଧେ । (୭ - ଉ)

ରୂକ୍ଷ - (ପାରୁଷ୍ୟେ) to be rough - ରୂକ୍ଷୟତି - ତେ । (୧୦- ଉ)

ରୂପ୍ - (ରୂପକ୍ରିୟାୟାମ୍) to find out, to consider, to fix - ରୂପୟତି - ତେ । (୧୦-ଉ)

ରୂଷ୍ - (ଭୂଷାୟାମ୍) to adorn, to decorate - ରୂଷତି ।(୧ -ପ)

ରେଟ୍ - (ପରିଭାଷଣେ) to speak, to ask - ରେଟତି ।(୧ - ଉ)

ରେଷ୍ -(ଅବ୍ୟକ୍ତେ ଶବ୍ଦେ) to utter an indistinct sound - ରେଷତେ । (୧ - ଆ)

ରୈ -(ଶବ୍ଦେ) to sound, to bark at - ରାୟତି । (୧ - ପ)

ଲ

ଲକ୍ଷ୍ -(ଆଲୋଚନେ) to perceive, to observe - ଲକ୍ଷତେ ।(୧ - ଆ)

ଲକ୍ଷ୍ - (ଦର୍ଶନାଙ୍କନୟୋଃ) to notice, to define - ଲକ୍ଷୟତି -ତେ । (୧୦ - ଉ)

ଲଜ୍ - (ବ୍ରୀଡ଼ନେ) to be ashamed - ଲଜ୍ଜତେ ।(୬ - ଆ)

ଲଜ୍ - (ପ୍ରକାଶନେ) to appear - ଲଜୟତି - ତେ (୧୦-ଉ)

ଲଭ୍ - (ପ୍ରାପ୍ତୌ) to get, to have - ଲଭତେ ।(୧ - ଆ)

ଲା - (ଆଦାନେ ଦାନେ ଚ) to take, to obtain - ଲାତି ।(୨ - ପ)

ଲିଖ୍ - (ଅକ୍ଷରବିନ୍ୟାସେ) to write, to touch - ଲିଖତି । (୬ - ପ)

ଲୀ - (ଶ୍ଲେଷଣେ) to adhere, to melt - ଲିନାତି । (୯ - ପ),
to stick, to lie on ଲୀୟତେ(୪-ଆ)

ଲୁପ୍ - (ଛେଦନେ) to break - ଲୁମ୍ପତି - ତେ ।(୬ - ଉ)

ଲୂ - (ଛେଦନେ) to cut off, to divide - ଲୁନାତି, ଲୁନୀତେ ।(୯ - ଉ)

ଲୂଷ୍ - (ଭୂଷାୟାମ୍) to shine - ଲୂଷତି ।(୧ - ପ)

ଲୋକ୍ - (ଦର୍ଶନେ) to see, to perceive - ଲୋକତେ ।(୧ - ଆ)

ବ

ବଚ୍ - (ପରିଭାଷଣେ) to speak, to relate - ବକ୍ତି,ବକ୍ତି, (୨ - ପ)
ବଚତି (୧ - ପ), ବାଚୟତି - ତେ (୧୦ - ଉ)

ବଦ୍ - (ବ୍ୟକ୍ତାୟାଂ ବାଚି) to tell, to say - ବଦତି ।(୧ - ପ)
ବଦତି - ତେ(୧ - ଉ) ବଦୟତି - ତେ (୧୦- ଉ)

ବନ୍ଦ୍ - (ଅଭିବାଦନସ୍ତୁତ୍ୟୋଃ) to salute, to adore - ବନ୍ଦତେ ।(୧ - ଆ)

ବପ୍ - (ବୀଜବପନେ) to sow, to seatter - ବପତି - ତେ ।(୧ - ଉ)

ବମ୍ - (ଉଦ୍ଗିରଣେ) to vomit to pour out - ବମତି ।(୧ - ପ)

ବର୍ - (ଈପ୍ସାୟାମ୍) to ask for, to get - ବରୟତି - ତେ ।(୧୦ - ଉ)

ବସ୍ - (ନିବାସେ) to dwell, to be - ବସତି ।(୧ -ପ),ବସୟତି-ତେ(୧୦-ଉ)
(ସ୍ନେହଛେଦାପହରଣେଷୁ) to love,to cut, totakeaway
ବାସୟତି-ତେ(୧୦-ଉ)

ବସ୍ - (ଆଚ୍ଛାଦନେ) to wear, to put on - ବସ୍ତେ ।(୨ - ଆ)

ବହ୍ - (ପ୍ରାପଣେ) to carry, to marry - ବହତି - ତେ ।(୧ - ଉ)

ବିଦ୍ - (ଜ୍ଞାନେ) to know, to regard - ବେତ୍ତି ।(୨ - ଉ)

ବିଦ୍ - (ସତ୍ତାୟାମ୍) to happen, to be - ବିଦ୍ୟତେ । (୪ - ଆ)

(ଲାଭେ) to get, to find,ti feel ବିନ୍ଦତି-ତେ । (୬ - ଉ)

ବୃ - (ବରଣେ) to choose - ବୃଣୋତି, ବୃଣୀତେ ।(୫ - ଉ)

ବୃତ୍ - (ବର୍ତ୍ତନେ) to exist, to live on, to occupy - ବର୍ତ୍ତତେ । (୧ - ଆ)

ବୃଧ୍ - (ବୃଦ୍ଧୌ) to grow - ବର୍ଦ୍ଧତେ । (୨ - ଆ)

(ଭାଷାର୍ଥ ଦୀପ୍ତୌ) to speak, to shine ବର୍ଦ୍ଧତି(୧ -ପ) ବର୍ଦ୍ଧୟତି-ତେ(୧୦-ଉ)

ବେପୃ - (କମ୍ପନେ) to tremble - ବେପତେ । (୧ - ଆ)

ୱୈ - (ଶୋଷଣେ) to dry - ବାୟତି ।(୧ -ପ)

ବ୍ୟଥ୍ - (ଭୟଚଳନୟୋଃ) to fear, to be afflicted - ବ୍ୟଥତେ । (୧ - ଆ)

ବ୍ୟୟ୍ -(ଗତୌ) to go - ବ୍ୟୟତି - ତେ । (୧ - ଉ)

ବ୍ୟୟ୍ - (ବିତ୍ତସମୁତ୍ସର୍ଗେ) to spend - ବ୍ୟୟତି - ତେ । (୧୦-ଉ)

ବ୍ୟଧ୍ - (ତାଡ଼ନେ) to hurt, to pierce - ବିଧ୍ୟତି । (୪ - ପ)

ବ୍ରଜ୍ - (ଗତୌ) to proceed - ବ୍ରଜତି । (୧ - ପ)

ଶ

ଶକ୍ - (ମର୍ଷଣେ) to endure, to be able - ଶକ୍ୟତି -ତେ । (୪ - ଉ)

ଶକ୍ - (ଶକ୍ତୌ) to be powerful - ଶକ୍ନୋତି ।(୫ -ପ)

ଶଠ୍ - (କୈତବେ) to deceive, to hurt - ଶଠତି । (୧ - ପ)

ଶପ୍ - (ଆକ୍ରୋଶେ) to curse, to blame - ଶପତି - ତେ ।(୧ - ଉ),
(୪ - ଉ)

ଶବ୍ଦ୍ -(ଉପସର୍ଗାଦାବିଷ୍କାରେଚ) to sound, to call out ଶବ୍ଦୟତି -
ତେ । (୧୦ - ଉ)

ଶମ୍ - (ଉପଶମେ) to grow calm, to stop - ଶାମ୍ୟତି ।(୪ -ପ)

ଶାସ୍ -(ଅନୁଶିଷ୍ଟୌ) to govern, to advise, to inform - ଶାସ୍ତି ।(୨ - ପ)

ଶୀ - (ସ୍ୱପ୍ନେ) to sleep, to lie down - ଶେତେ ।(୨ - ଆ)

ଶୁଚ୍ - (ଶୋକେ) to grieve for, to regret - ଶୋଚତି ।(୧ - ପ)

ଶ୍ରୁ - (ଶ୍ରବଣେ) to hear, to obey- ଶୃଣୋତି ।(୧ - ପ)

ଶ୍ଲାଘ୍ - (କତ୍ଥନେ) to praise, to boast of - ଶ୍ଲାଘତେ ।(୧ - ଆ)

ଶ୍ଲିଷ୍ - (ଆଲିଙ୍ଗନେ) to embrace - ଶ୍ଲିଷ୍ୟତି ।(୪ - ପ)

ସ

ସଦ୍ -(ବିଶରଣଗତ୍ୟବସାଦନେଷୁ) to break, to go to decay, to
sinkdown etc. - ସୀଦତି । (୧ - ପ), (୬ - ପ), to go
ସାଦୟତି -ତେ(୧୦-ଉ)

ସହ୍ - (ମର୍ଷଣେ) to suffer, to forbear - ସହତେ, । (୧ - ଆ)
ସହତି । (୧-ପ), ସାହୟତି -.ତେ । (୧୦-ଉ)

ଷହ୍ -(ତୃପ୍ତୌ) to be pleased - ସହ୍ୟତି । (୪-ପ)

ସାମ୍ -(ସାନ୍ତ୍ୱପ୍ରୟୋଗେ) to conciliate - ସାମୟତି - ତେ ।(୧୦ -ଉ)

ଷିଚ୍ -(କ୍ଷରଣେ) to sprinkle, to water, to pour in - ସିଞ୍ଚତି-ତେ ।(୬-ଉ)

ଷିଧ୍ -(ଗତ୍ୟାମ୍) to go, to run - ସେଧତି । (୧ - ପ)

ସୃ -(ଗତୌ) to go - ସରତି । (୧ - ପ)

ସୃଜ୍ - (ବିସର୍ଗେ) to create, to let loose - ସୃଜତି ।(୬ - ପ)

(ବିସର୍ଗେ) to create, to let loose - ସୃଜ୍ୟତେ । (୪-ଆ)

ସେବ୍ - (ସେବନେ) to serve, to pursee - ସେବତେ ।(୧ - ଆ)

ସ୍ତନ୍ - (ଶବ୍ଦେ) to sound, to thunder - ସ୍ତନତି,(୧ - ପ),
ସ୍ତନୟତି - ତେ । (୧୦ - ଉ)

ଷ୍ଟୁ - (ସ୍ତୁତୌ) to praise, to worship by hymns - ସ୍ତୌତି,
ସ୍ତବୀତି, ସ୍ତୁତେ, ସ୍ତୁବୀତେ । (୨ - ଉ)

ସ୍ତୃ - (ଆଚ୍ଛାଦନେ) to cover - ସ୍ତୃଣୋତି, ସ୍ତୃଣୁତେ ।(୫ - ଉ)

ଷ୍ଠା - (ଗତିନିବୃତ୍ତୌ) to stand, to wait, to be - ତିଷ୍ଠତି ।(୧ - ପ)

ଷ୍ଣା - (ଶୌଚେ) to bathe - ସ୍ନାତି ।(୨ - ପ)

ଷ୍ଣିହ୍ - (ସ୍ନେହେ) to have affection for - ସ୍ନିହ୍ୟତି ।(୪ - ପ)

ସ୍ପନ୍ଦ୍ - (କିଞ୍ଚିତ୍ ଚଳନେ) to throb - ସ୍ପନ୍ଦତେ ।(୧ - ଆ)

ସ୍ପର୍ଦ୍ଧ୍ - (ସଂଘର୍ଷେ) to contend with, to challange - ସ୍ପର୍ଦ୍ଧତେ ।(୧ - ଆ)

ସ୍ପୃଶ୍ - (ସଂସ୍ପର୍ଶନେ) to touch, to come in contact with - ସ୍ପୃଶତି ।(୬ - ପ)

ସ୍ପୃହ୍ -(ଈପ୍ସାୟାମ୍) to desire, to envy - ସ୍ପୃହୟତି - ତେ । (୧୦ - ଉ)

ସ୍ଫୁଟ୍ - (ବିକସନେ) to split open, to blossom - ସ୍ଫୁଟତି । (୬ - ପ)

to blow, to burst open, tu break, ସ୍ଫୁଟତି - ତେ । (୧ - ଆ)

ସ୍ମି -(ଈଷଦ୍ଧସନେ) to smile, to bloom - ସ୍ମୟତେ । (୧ - ଆ)

ସ୍ମୃ -(ଚିନ୍ତାୟାମ୍) to remember - ସ୍ମରତି । (୧ - ପ)

ସ୍ୱଦ୍ - (ଆସ୍ୱାଦନେ; to please, to eat - ସ୍ୱଦତେ ।(୧ - ଆ)

ସ୍ୱନ୍ - (ଶବ୍ଦେ) to sound, to sing - ସ୍ୱନତି ।(୧ - ପ)

ସ୍ୱପ୍ - (ଶୟନେ) to sleep - ସ୍ୱପିତି ।(୨ - ପ)

ସ୍ୱାଦ୍ - (ଆସ୍ୱାଦନେ) to taste - ସ୍ୱାଦୟତି - ତେ । (୧୦ - ଉ)

ହ

ହଟ୍ - (ଦୀପ୍ତୌ) to shine, to be bright - ହଟତି ।(୧ - ପ)

ହନ୍ -(ହିଂସାଗତ୍ୟୋଃ) to kill, to beat, to hurt - ହନ୍ତି । (୨ - ପ)

ହୟ୍ -(ଗତୌ) to worship, to sound - ହୟତି । (୧ - ପ)

ହଲ୍ - (ବିଲେଖନେ ଗତୌ ଚ) to plough, tc go - ହଲତି ।(୧ - ପ)

ହା - (ତ୍ୟାଗେ) to abandon, to resign, to omit - ଜହାତି ।(୩ - ପ)

ହି - (ଗତୌ ବୃଦ୍ଧୌ ଚ) to go, to promote - ହିନୋତି ।(୫ - ପ)

ହିଂସ୍ - (ହିଂସାୟାମ୍) to kill - ହିଂସତି, ହିନସ୍ତି ।(୧ - ପ), (୭ - ପ), ହିଂସୟତି
- ତେ । (୧୦-ଉ)

ହୁ-(ଦାନାଦନୟୋଃ) to offer, to perfrom sacrifice - ଜୁହୋତି ।(୩ - ପ)

ହୃ - (ହରଣେ) to take, to win, to obtain, to deprive of -
- ହରତି - ତେ ।(୧ - ଉ)

ହୃଷ୍ - (ହୃଷ୍ଟୌ) to be delighted - ହୃଷ୍ୟତି ।(୪ - ପ)
(ଅଳୀକେ) to tell a lie - ହର୍ଷତି । (୧-ପ)

ହେଡ୍ - (ଅନାଦରେ) to disregard - ହେଡତେ ।(୧ - ଆ)

ହେଷ୍,ହ୍ରେଷ୍ - (ଅବ୍ୟକ୍ତଶବ୍ଦେ) to roar - ହେଷତେ,ହ୍ରେଷତେ ।(୧ - ଆ)

ହ୍ରୀ - (ଲଜ୍ଜାୟାମ୍) to be ashamed - ଜିହ୍ରେତି ।(୩ - ପ)

ହ୍ରସ୍ - (ଶବ୍ଦେ ଲାଘବେ ଚ) to sound, to disappear, to
lessen. - ହ୍ରସତି । (୧ - ପ)

***